

लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका समस्या र समाधान

अध्ययन समिति
नेपाल राष्ट्र बैंक
भदौ २०८०

कृतज्ञता

पछिल्लो समयमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका सम्बन्धमा सरोकारवालाहरू, अन्य पक्षहरू तथा विभिन्न सञ्चार माध्यममार्फत विभिन्न समस्याहरू उठान भएका छन्। उठान भएका समस्या सम्बोधन गर्न नेपाल राष्ट्र बैंक, सञ्चालक समितिले मिति २०७९/११/१० मा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका वर्तमान समस्या र समाधानका उपायहरूको विषयमा अध्ययन गर्न आर्थिक अनुसन्धान विभागको कार्यकारी निर्देशकको संयोजकत्वमा सात सदस्य रहने गरी समिति गठन गरेको थियो। समितिलाई प्राप्त कार्यदेश बमोजिम प्राविधिक विश्लेषण, प्रतिवेदन लेखन लगायतका कार्यहरू गराउन यस समितिले सदस्य-सचिवको संयोजकत्वमा पाँच सदस्य रहेको अन्तरविभागीय उप-समिति गठन गरेको थियो।

अध्ययन समितिले अध्ययन कार्य अन्तर्गत नेपालमा लघुवित्त वित्तीय संस्था तथा सदस्यहरूको विद्यमान अवस्थाको तथ्यगत विश्लेषण, लघुवित्त क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरूको पहिचान तथा समाधानका उपायहरूको समीक्षा, अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासहरूको अध्ययन, लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको उपस्थितिको भौगोलिक अवस्थाको विश्लेषण, लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको Optimal Number तथा प्रतिस्पर्धात्मक अवस्थाको तथ्यगत अध्ययन गरेको छ। समितिले गैरस्थलगत र स्थलगत दुवै अध्ययन विधि प्रयोग गरी सदस्यहरूको कर्जा तथा बचत खाताको तथ्याङ्क विश्लेषण, विद्युतीय तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रममार्फत् सरोकारवालाहरूसँग सुझाव सङ्कलन र विश्लेषण, लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका सदस्यहरू तथा कर्मचारीहरूसँग प्रश्नावली सर्वेक्षण गरेको छ।

यस अध्ययनको निष्कर्ष तथा सुझावले लघुवित्त वित्तीय संस्थाको सम्बन्धमा सरोकारवालाहरूले उठान गरेका विषयहरूलाई सम्बोधन गर्न सहयोग पुग्ने अपेक्षा राख्दछु। साथै, अध्ययनबाट प्राप्त अल्पकालीन, मध्यमकालीन र दीर्घकालीन उपायहरूको कार्यान्वयनले लघुवित्त क्षेत्रको समस्या समाधान हुने र यस क्षेत्रको विकासमा सहयोग पुग्ने विश्वास राख्दछु। साथै, लघुवित्त वित्तीय संस्थाको समस्या र समाधानका उपायको विषयमा अध्ययन गर्न दिनुभएको अवसर तथा सहयोगका लागि सञ्चालक समिति तथा श्रीमान् गभर्नरज्यूलाई यस अध्ययन समितिको सदस्यहरूको तर्फबाट धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु।

साथै, यस अध्ययनमा सहयोग गर्नु भएका लघुवित्त क्षेत्रका विज्ञहरू, लघुवित्त वित्तीय संस्थाका सञ्चालक तथा उच्च व्यवस्थापन, सर्वेक्षणमा सहभागी लघुवित्त वित्तीय संस्थाका कर्मचारी तथा सदस्यहरू, इमेलमार्फत सुझाव दिई सहयोग पुऱ्याउनु हुने महानुभाव तथा संस्थाहरूलाई हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु। त्यस्तै, यस अध्ययनमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कर्जा सूचना केन्द्र, बैंक तथा वित्तीय संस्था लगायतका संस्थाहरूको सहयोगका लागि विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु।

यस अध्ययन कार्यमा प्राविधिक विश्लेषण कार्यमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने समिति तथा उप-समितिका सदस्यहरू लगायत सर्वेक्षण कार्यमा संलग्न कर्मचारीहरूलाई यस समितिको तर्फबाट आभार व्यक्त गर्दछु। साथै, यस समिति तथा उप-समितिको सचिवालयका सदस्यहरूले समिति तथा उप-समितिको काम-कारबाहीमा गरेको सहयोगको लागि हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु।

(डा. प्रकाश कुमार श्रेष्ठ)
कार्यकारी निर्देशक तथा संयोजक
अध्ययन समिति

विषय सूची

कृतज्ञता	i
कार्यकारी सारांश	viii
अध्याय एक: परिचय	१
पृष्ठभूमि	१
उच्चस्तरीय समितिको गठन	३
समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार	३
समितिद्वारा अवलम्बन गरिएको विधि	४
अध्ययनको सीमा	५
अध्ययनको खाका	५
अध्याय दुई: लघुवित्त क्षेत्रको विद्यमान अवस्था	६
पृष्ठभूमि	६
लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको स्वामित्वको अवस्था	६
लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको अवस्था	१०
लघुवित्त वित्तीय संस्थाका ऋणीका विशेषता	२०
लघुवित्त वित्तीय संस्थाका बचतकर्ताका विशेषता	३१
लघुवित्त क्षेत्रमा देखापरेको दबावको कारण र अन्तर्राष्ट्रिय अनुभव	३४
अध्याय तीन: लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको भौगोलिक उपस्थिति र नक्साङ्कन	३८
लघुवित्त वित्तीय संस्था र ऋणीको भौगोलिक नक्साङ्कन	३८
कार्यक्षेत्र अनुसार लघुवित्त वित्तीय संस्थाको संख्या	४४
लघुवित्त क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धात्मक अवस्था	४६
भौगोलिक विस्तार सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन र अध्ययन	४९
लघुवित्त वित्तीय संस्थाको उपयुक्त संख्या	५०
अध्याय चार: लघुवित्त क्षेत्रमा कानुनी संरचना, मोडल र व्यवसायीकरण	५२
अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रचलित लघुवित्तका नमुनाहरू	५२
लघुवित्त वित्तीय संस्थाको कानुनी संरचना	५३
लघुवित्त संस्थाको कानुनी संरचना सम्बन्धमा देशगत अभ्यास	५५
व्यवसायीकरण	५९

कर्जा प्रवाहमा नवप्रवर्तन	६०
नेपालका लघुवित्त वित्तीय संस्थाको प्रकृति	६१
अध्याय पाँच: लघुवित्त क्षेत्रको समस्या पहिचान र समाधानका उपाय	६३
कर्जासम्बन्धी व्यवस्था	६३
ब्याजदर	६६
लघुकर्जा र लक्षित वर्ग	६८
पुँजीकोष	७१
कर्जा नोक्सानी	७३
ग्राहक संरक्षण	७४
आन्तरिक नियन्त्रण	७९
सुशासन	८०
कर्मचारी सम्बन्धी व्यवस्थामा सुधार	८३
कर्जा सूचना	८४
ऋण ग्रस्तता	८५
वित्तीय स्रोत	८७
लघुवित्त मोडल	९०
सामाजिक क्रियाकलाप व्यवस्थापन	९४
सदस्यको स्तरोन्नति	९५
लघुवित्त क्षेत्रसँग सम्बन्धित वित्तीय क्षेत्र पूर्वाधार	९६
लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको संख्या र भौगोलिक उपस्थिति	९७
लघुवित्त नीति/ऐन	९८
सुपरिवेक्षकिय क्षमतामा सुधार	९९
तत्काल गर्नुपर्ने थप कार्यहरू	१००
अध्याय छ: सार र निष्कर्ष	१०२
सन्दर्भ सामाग्री	१४१
अनुसूचीहरू	१४६
अनुसूची २.१क: लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका मुख्य सूचकहरू (२०७९, चैत)	१४६
अनुसूची २.१ख: लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका मुख्य सूचकहरू (२०७९, चैत)	१४७
अनुसूची २.१ग: लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका मुख्य सूचकहरू (२०७९, चैत)	१४९
अनुसूची २.१घ: लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका मुख्य नियामकीय अनुपातहरू (२०७९, चैत)	१५१
अनुसूची २.२: लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका कर्जा खाता, ऋणी र रकम (२०७९, चैत)	१५२

अनुसूची २.३: लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका बचत खाता र रकम (२०७९ चैत)	१५४
अनुसूची २.४क: लघुवित्त वित्तीय संस्थाका सदस्यहरूसँग गरिएको सर्वेक्षणको नतिजा	१५६
अनुसूची २.४ख: लघुवित्त वित्तीय संस्थाका सदस्यसँग गरिएको सर्वेक्षणको प्रश्नावली	१७०
अनुसूची २.५क: लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका कर्मचारीसँग गरिएको सर्वेक्षणको नतिजा	१६१
अनुसूची २.५ख: लघुवित्त वित्तीय संस्थाको कर्मचारीसँग गरिएको सर्वेक्षणको प्रश्नावली	१७०
अनुसूची ३.१: लघुवित्त वित्तीय संस्थाका शाखा नभएका स्थानीय तहहरू	१७४
अनुसूची ३.२ : नक्साङ्कनको लागि प्रयोग गरिएको तथ्याङ्क	१७७
अनुसूची ३.३ : शाखा नपुगेका वडाको सूची	१८०
अनुसूची ३.४ : Herfindahl–Hirschman Index दशकको स्थिति	१८२
अनुसूची ३.५: लघुवित्त वित्तीय संस्थाको विस्तारलाई व्यवस्थित गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकले गरेको प्रयास	१८३
अनुसूची ३.६: लघुवित्त वित्तीय संस्थाको सुदृढीकरणमा दुई अफ्रिकी देशको अनुभव	१८७
अनुसूची ५.१: विभिन्न देशमा रहेको लघुवित्त कर्जाको ब्याजदर सम्बन्धी व्यवस्था	१८८
अनुसूची ५.२: ब्याजदर सीमाको प्रभाव सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय अध्ययनहरूको निष्कर्ष	१८९
अनुसूची ५.३: ब्याजदर गणनाको आधार	१९०
अनुसूची ५.४ : विभिन्न देशमा रहेको पुँजी पर्याप्तता अनुपात	१९१
अनुसूची ५.५: चुक्ता पुँजी सम्बन्धी व्यवस्था	१९१
अनुसूची ५.६ : विभिन्न देश तथा अध्ययनमा आधारित कर्जा नोक्सानी सम्बन्धी व्यवस्था	१९३
अनुसूची ५.७: लघुवित्तका ग्राहक संरक्षण सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास	१९४
अनुसूची ५.८: अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलनमा रहेका लघुवित्तका फाईनान्सिङ मोडल र स्रोतको व्यवस्था	१९६
अनुसूची ५.९: ऋणी पहिचान सम्बन्धमा	१९८
अनुसूची ५.१०: बचत सम्बन्धी व्यवस्था	१९९
अनुसूची ५.११: ऋण प्रवाह सम्बन्धमा	२००
अनुसूची ५.१२: एजेन्ट र सहलगानी मोडल	२०१

तालिका सूची

तालिका	पृष्ठ न.
तालिका २.१: लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको संख्या	६
तालिका २.२: चुक्ता पूँजीको आधारमा खुद्रा कारोबार गर्ने लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको संख्या	७
तालिका २.३: बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको लघुवित्त वित्तीय संस्थामा स्वामित्व	७
तालिका २.४: खुद्रा कर्जा प्रदायक लघुवित्त वित्तीय संस्थाको कर्जा तथा सापटको वर्गीकरण (रु.अर्बमा)	२०
तालिका २.५: कर्जाको आकार र खाता संख्याको आधारमा ऋणीहरूको संख्या	२२
तालिका २.६: लघुवित्त वित्तीय संस्थामा संलग्नताको आधारमा ऋणी र कर्जाको विवरण	२७
तालिका २.७: लघुवित्त वित्तीय संस्थामा संलग्नता र ऋणको आकारका आधारमा ऋणीको संख्या	२९
तालिका २.८: कर्जाको आकार र समयावधिको आधारमा कर्जा खाताको संख्या	३१
तालिका २.९: बचतको आकार र समयावधिको आधारमा बचत खाताको संख्या	३२
तालिका २.१०: बचतको आकार र प्रकारको आधारमा बचत खाताको संख्या	३३
तालिका ४.१: अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको कानुनी संरचना	५४
तालिका ४.२: लघुकर्जा प्रदान गर्ने संस्थाहरूको हिस्सा	५६
तालिका ४.३: बंगलादेशमा विभिन्न प्रकारका लघुवित्त संस्थाहरूको हिस्सा	५८
तालिका ५.१: कर्जा नोक्सानीको आधारमा कर्जाको वर्गीकरण	७४
तालिका ६.१: लघुवित्त क्षेत्रका समस्या समाधानका लागि प्रस्तावित सुझावको सारांश	१०६

बक्स सूची

बक्स	पृष्ठ न.
बक्स २.१: लघुवित्त वित्तीय संस्थाको नियामकिय व्यवस्थाको सारांश	८

चित्र सूची

चित्र	पृष्ठ न.
चित्र २.१: लघुवित्त वित्तीय संस्था, शाखा, र कर्मचारीको संख्या	११
चित्र २.२: लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको व्यवसाय वृद्धिको प्रवृत्ति	११
चित्र २.३: लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको कर्जा, बचत र नाफाको प्रवृत्ति	१२
चित्र २.४: लघुवित्त वित्तीय संस्था र वाणिज्य बैंकको शाखा संख्या तथा वृद्धिदर	१३
चित्र २.५: कर्जा तथा सापटीको विस्तार र वृद्धिदर	१३
चित्र २.६: प्रभावकारी ब्याजदर, कोषको लागत र स्प्रेड	१४
चित्र २.७: लघुवित्त वित्तीय संस्था तथा वाणिज्य बैंकहरूको पुँजीको प्रतिफल	१६
चित्र २.८: लघुवित्त वित्तीय संस्था तथा वाणिज्य बैंकहरूको सम्पत्तिको प्रतिफल	१६
चित्र २.९: लघुवित्त वित्तीय संस्थाको कर्जामा सापटी र बचतको अंश	१७
चित्र २.१०: सञ्चालन खर्च र आत्मनिर्भरता अनुपात	१८
चित्र २.११: प्रति शाखा र प्रति कर्मचारी औसत ऋण	१८
चित्र २.१२: खुद्रा कर्जा प्रदायक लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको निष्क्रिय कर्जाको अनुपात	१९
चित्र २.१३: ऋणी र कर्जा खाता संख्या	२१
चित्र २.१४: कर्जाको आकारको आधारमा ऋणीको वर्गीकरण र कर्जा प्रवाहमा अंश	२२
चित्र २.१५: कर्जा खाता संख्या र ऋणको आकारका आधारमा ऋणीको विवरण	२३
चित्र २.१६: खाता संख्याको आधारमा ऋणीको अंश र कर्जाको विवरण	२३
चित्र २.१७: खाता संख्या र ऋणको आकारका आधारमा ऋणीको बक्स पलट	२४
चित्र २.१८: खाता संख्या र ऋणको आकारका आधारमा ऋणीको भायोलिन पलट	२४
चित्र २.१९: एक तथा एकभन्दा बढी लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिने ऋणी र प्रवाह भएको कर्जा	२६
चित्र २.२०: संस्थामा संलग्नताको आधारमा ऋणीको हिस्सा र कर्जाको विवरण	२६
चित्र २.२१: संस्थामा संलग्नता र कर्जाको आकारका आधारमा ऋणीको बक्स पलट	२७
चित्र २.२२: संस्थामा संलग्नता र खाता संख्याका आधारमा ऋणीको बक्स पलट	२८
चित्र २.२३: संस्थामा संलग्नता र कर्जाको आकारका आधारमा ऋणीको बक्स पलट	२८
चित्र २.२४: लघुवित्त वित्तीय संस्थामा संलग्नता र कर्जाको आकारको आधारमा ऋणीको हिस्सा	३०
चित्र २.२५: कर्जा खाता संख्या र ऋणको आकारका आधारमा ऋणीको विवरण	३०
चित्र २.२६: बचत सङ्कलन गर्न अनुमति प्राप्त लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको बचतमा हिस्सा	३४
चित्र ३.१: जिल्लागत आधारमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाका शाखाहरूको अवस्थिति	३८

चित्र ३.२: लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको प्रतिशाखा जनसंख्या	३९
चित्र ३.३: कुल जनसंख्याको तुलनामा लघुवित्त वित्तीय संस्थाका ऋण खाता प्रतिशत	३९
चित्र ३.४: ऋणको औसत आकार	४०
चित्र ३.५: प्रति घरपरिवार ऋणको आकार	४०
चित्र ३.६: प्रति शाखा ऋणको आकार (रु.दश लाखमा)	४१
चित्र ३.७: जिल्लागत आधारमा ऋण खाताको संख्या	४१
चित्र ३.८: जिल्लागत आधारमा कुल ऋणको आकार (रु.दश लाखमा)	४२
चित्र ३.९: पालिकामा लघुवित्त वित्तीय संस्थाका केन्द्रको उपस्थिति	४३
चित्र ३.१०: जिल्लागत रुपमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका केन्द्रको उपस्थिति	४३
चित्र ३.११: स्थानीय तहमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका केन्द्रको उपस्थिति	४४
चित्र ३.१२: वडामा लघुवित्त वित्तीय संस्थाका केन्द्रको उपस्थिति	४४
चित्र ३.१३ (क): राष्ट्रिय र क्षेत्रीय स्तरका लघुवित्त वित्तीय संस्था	४५
चित्र ३.१३ (ख): जिल्लागत कार्यक्षेत्र भएका लघुवित्त वित्तीय संस्था	४५
चित्र ३.१३ (ग): प्रदेशगत कार्यक्षेत्र भएका लघुवित्त वित्तीय संस्था	४६
चित्र ३.१४: लघुवित्त संस्थाको Herfindahl–Hirschman Index (HHI)	४७
चित्र ३.१५: उत्कृष्ट पाँच लघुवित्त वित्तीय संस्थाको अंश	४८

कार्यकारी सारांश

१. विगत केही वर्षयताको तीब्र विस्तार पछि, हाल नेपालका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले विभिन्न समस्या एवम् प्रश्नहरूको सामना गरिरहेका छन्। मूलतः लघुवित्त वित्तीय संस्थाले नाफामा मात्र जोड दिई लक्ष्य विचलनको अवस्था सिर्जना भएको, कमजोर आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली, कमजोर संस्थागत सुशासन, बहुवैकिकसँगै ग्राहकमा अत्यधिक ऋणको अवस्था, कर्मचारीलाई तालिमको अभाव, ग्राहक दुर्व्यवहार र संरक्षणमा समस्या, सुगम क्षेत्रमा मात्र केन्द्रित रही दुर्गममा अझै पहुँचमा कमी, लघुवित्तको मोडलमा समस्या जस्ता मुद्दाहरू अगाडि आएका छन्। मिटरब्याजीसँग सम्बन्धित आन्दोलन र सोसँग लघुवित्तको तुलना गरिनु, सहकारीहरूमा आएको समस्या, ऋण नतिर्ने अभियान र यसको राजनीतिकरण जस्ता घटनाक्रम तथा आर्थिक गतिविधिमा आएको शिथिलताले विद्यमान समस्यालाई थप बल पुऱ्याउँदा समग्र लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू दबावमा रहेका छन्।
२. लघुवित्त क्षेत्रमा विद्यमान समस्याको समाधान एवम् सुधार गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकले विभिन्न नीति, निर्देशन तथा उपायहरू अवलम्बन गर्दै आएको छ। व्याजदर सीमा, लाभांश वितरणमा सीमा, गाभने/गाभिने सम्बन्धी नीति जस्ता विविध नियामकीय व्यवस्था यसका उदाहरण हुन्। विद्यमान दबावको अवस्थाको समाधान र समग्र लघुवित्त क्षेत्रको सुधार गर्न विस्तृत अध्ययनको आवश्यकता रहेको सन्दर्भमा नेपाल राष्ट्र बैंकले यो अध्ययन गरेको हो। लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको वर्तमान समस्या र समाधानका उपायहरूको अध्ययन गर्न यस बैंकको सञ्चालक समितिको मिति २०७९/११/१० को निर्णय बमोजिम गठित यस उच्च स्तरीय समितिले प्राप्त कार्यदेशमा केन्द्रित रही यो अध्ययन गरेको छ।
३. उच्चस्तरीय समितिले प्राप्त कार्यदेश अन्तर्गतका निम्न पाँच उद्देश्यहरूमा केन्द्रित रही अध्ययन गरेको छ। पहिलो, लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको वित्तीय अवस्था एवम् सूचकाङ्कहरूको तथ्यगत विश्लेषण गर्ने। दोश्रो, लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको कार्यशैलीको प्रभावकारिता अध्ययन गरी हाल लघुवित्त वित्तीय संस्थामा देखिएका समस्याहरूको पहिचान गर्दै सोको समाधानका लागि अल्पकालीन, मध्यकालीन एवम् दीर्घकालीन उपायहरूको सिफारिश गर्ने। तेस्रो, लघुवित्त वित्तीय संस्थाको स्वामित्व एवम् सञ्चालन सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासहरूको समेत अध्ययन गरी विद्यमान कानुनी एवम् नियामकीय व्यवस्थामा परिमार्जन आवश्यक रहेको भए सोसम्बन्धी सिफारिश गर्ने। चौथो, लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको उपस्थिति भौगोलिक अवस्थाका आधारमा विश्लेषण गरी नीतिगत सुझाव पेश गर्ने। पाँचौं, लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको Optimal number पहिचान गरी त्यस्ता संस्थाहरूको कार्यक्षेत्र सम्भव भएसम्म कम दोहोरिने गरी तोक्ने सम्बन्धमा के कस्तो नीतिगत व्यवस्था उपयुक्त हुन्छ सुझाव पेश गर्ने।
४. समितिले अध्ययनका लागि अन्तर्राष्ट्रिय कृतिको समीक्षा, द्वितीय तथ्याङ्कको विश्लेषण, सर्वेक्षण, अन्तरक्रिया कार्यक्रम, विशेषज्ञ र सरोकारवालाहरूको राय सङ्कलन लगायतका विधिको प्रयोग गरेको थियो। सम्पूर्ण लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको विगत १० वर्षको वासलात र नाफा-नोक्सान खाताको विश्लेषण, र सम्पूर्ण ऋणी तथा बचतकर्ताको तथ्याङ्क सङ्कलन एवम् विश्लेषण गरिएको थियो। त्यसैगरी, समितिले इमेलमार्फत सरोकारवालासँग सुझाव सङ्कलन, लघुवित्त वित्तीय संस्थामा कार्यरत कर्मचारीहरूमध्ये ४०० जनामा अनलाईन प्रश्नावली सर्वेक्षण, ४८ जिल्लाका २५५ जना लघुवित्त वित्तीय संस्थाका ग्राहकमा प्रश्नावली सर्वेक्षण, दाङ र मोरङ जिल्लामा स्थलगत

सर्वेक्षण एवम् अन्तरक्रिया, र काठमाडौंमा अन्तरक्रिया गरी आवश्यक सूचना र जानकारी समेत सङ्कलन गरिएको थियो ।

५. २०७९ चैत्र मसान्तमा रहेका कुल ६३ वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू मध्ये ५९ वटा खुद्रा कारोबार र बाँकी ४ वटा थोक कारोबार गर्ने संस्था छन् । खुद्रा कारोबार गर्ने संस्थामध्ये २७ वटा विगतमा गैरसरकारी संस्थाबाट परिणत भएका, २७ वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाकैरूपमा स्थापित र ५ वटा वाणिज्य बैंकका सहायक कम्पनीकारूपमा रहेका छन् । स्वामित्वको आधारमा कुल ४१ वटा संस्थामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको स्वामित्व रहेको छ । ९ वटा संस्थामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको ५० प्रतिशतभन्दा बढी स्वामित्व रहेको छ भने २० वटा संस्थामा २० प्रतिशतभन्दा कम स्वामित्व रहेको छ । मर्जर प्रक्रिया चलिरहेकोले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको संख्या घट्दै गइरहेको छ । त्यसैगरी, चुक्ता पुँजीका आधारमा रु.१० करोडभन्दा कम पुँजी भएका ९ वटा संस्था, रु. १० करोडदेखि रु.५० करोडसम्म २२ वटा, रु.५० करोडदेखि रु.१ अर्बसम्म १० वटा, रु.१ अर्बदेखि रु.२ अर्बसम्म ६ वटा र रु.२ अर्बभन्दा बढी पुँजी भएका २ वटा संस्था रहेका छन् ।
६. विगत केही वर्षयता लघुवित्त वित्तीय संस्थाको उच्च विस्तार भएको छ । २०७३ देखि २०७९ सम्म औसतमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाका शाखा, कर्मचारी र कर्जा वृद्धि औसतमा क्रमशः २५.०४ प्रतिशत, २२.८२ प्रतिशत र ३५.८ प्रतिशत रहेको थियो । यस्तो विस्तार वाणिज्य बैंकको तुलनामा उच्च हो । २०७९ चैत्र मसान्तमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाका कुल शाखा संख्या ५,१६४, कर्मचारीको संख्या २२,८४६ र कर्जा लगानी रु.४४१.४ अर्ब रहेको छ । त्यसैगरी, प्रति शाखा र प्रति कर्मचारी औसत ऋण समेत उच्च वृद्धि भई २०७९ असारको क्रमशः रु.४ करोड १५ लाख र ६८ लाखबाट २०७९ चैत्रमा क्रमशः रु.८ करोड ५५ लाख र रु.१ करोड ८९ लाख पुगेको छ ।
७. विगतमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको नाफा उच्च रहेकोमा हाल न्यून छ । लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको स्प्रेड (प्रभावकारी ब्याजदर र कोषको लागत बीचको फरक) विगतमा ८ प्रतिशत भन्दा माथि रहेकोमा २०७९ चैत्रमा घटेर ६ प्रतिशत पुगेको छ । फलस्वरूप, कोभिडको अवस्थामा बाहेक पुँजीको प्रतिफल अधिकांश वर्षहरूमा २५ प्रतिशतभन्दा माथि रहेकोमा २०७९ चैत्रमा ५.२ प्रतिशतमा झरेको छ । संस्थागतरूपमा २० वटाको पुँजीको प्रतिफल ऋणात्मक रहेको छ । २०७९ चैत्रमा कोषको लागत १०.५ प्रतिशत र प्रभावकारी ब्याजदर १६.४ प्रतिशत रहेको छ ।
८. घट्दो नाफा एवम् सञ्चालन आत्मनिर्भरताको अवस्था र बढ्दो निष्क्रिय कर्जाले लघुवित्त क्षेत्रमा दबावको अवस्था देखाएको छ । विगतमा उच्च रहने गरेको सञ्चालन आत्मनिर्भरता अनुपात २०७९ चैत्रमा १०३.२ रहेको छ । संस्थागत रूपमा ३९ वटा संस्थाको यस्तो अनुपात १०० भन्दा कम छ । निष्क्रिय कर्जा अनुपात अधिकांश वर्षहरूमा ३ प्रतिशतभन्दा कम रहने गरेकोमा २०७९ चैत्रमा ७.४३ पुगेको छ ।
९. कुल ५८ वटा (ग्रामीण लघुवित्त वित्तीय संस्था बाहेक) संस्थाबाट प्राप्त ऋणीहरूको तथ्याङ्कले बहुबैंकिङ्गको अवस्थालाई पुष्टि गरेको छ । यी संस्थामा कुल ३९,३५,१७१ कर्जा खाता रहेकामा रु.१००० भन्दा कम रकमका ४,०१,८०६ खातालाई हटाई विश्लेषण गरिएको छ । कुल २३,०१,२९३ ऋणीका ३५,३३,३२५ कर्जा खाता रहेका छन् । कुल ऋणीमध्ये ७०.४ प्रतिशतले १ मात्र खाताबाट, २७.८ प्रतिशतले २ देखि ५ वटा खाताबाट, १.५ प्रतिशतले ६ देखि

१० वटा खाताबाट र ०.२ प्रतिशतले १० भन्दा बढी खाताबाट कर्जा लगेका छन् । यी समूहको कुल कर्जा लगानीमा हिस्सा क्रमशः ५२.२ प्रतिशत, ३९.५ प्रतिशत, ६.६ प्रतिशत र १.८ प्रतिशत रहेको छ ।

१०. कर्जाको आकार बढ्दै जाँदा ऋणीको कर्जा खाता संख्या पनि बढ्दै गएको छ । कर्जाको आकारका आधारमा हेर्दा रु.५० हजारभन्दा कम २९.५ प्रतिशत ऋणीले कर्जा लगेका छन् भने रु.१५ लाख भन्दा बढी ०.२ प्रतिशत (३,८५२ जना) ले कर्जा लगेको अवस्था छ । त्यसैगरी, रु.२ लाख देखि रु.५ लाखसम्म कर्जा लिनेको संख्या कुल ऋणीको २१.२ प्रतिशत र कुल कर्जामा ४०.७ प्रतिशत हिस्सा रहेको छ । एक ऋणीले अधिकतम २९ वटा खातामार्फत कर्जा लगेको छ । रु.१५ लाखभन्दा बढी कर्जा लिनेको औसतमा १० वटा खाता र रु.७ लाख देखि रु.१५ लाखसम्म कर्जा लिनेको औसतमा ४ वटा खाता रहेको छ । १० वटा भन्दा बढी खाताबाट कर्जा लिनेको औसत ऋण रकम रु.१४ लाख रहेको छ ।

११. कुल ऋणीको ८१.८ प्रतिशतले एकवटा मात्र संस्थाबाट र बाँकी १८.२ प्रतिशत (४,१८,७२२ जना) ले दुई वा सो भन्दा बढी लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लगेका छन् । यी बहु संस्थाबाट कर्जा लिएका ऋणीले रु.१ खर्ब ४१ अर्ब (कुल कर्जाको ३७.९ प्रतिशत) कर्जा उपभोग गरेका छन् । यसप्रकार बहु संस्थामा संलग्न ऋणीको संख्या प्रतिशतमा कम भएतापनि लघुवित्त वित्तीय संस्थाको कुल कर्जामा ठूलो हिस्सा रहेकाले बहुबैंकिङको समस्या गम्भीर रहेको देखाएको छ । एक ऋणीले अधिकतम २३ वटा संस्थाबाट कर्जा लगेको छ भने एक ऋणीलाई १७ वटा संस्थाबाट २२ वटा कर्जा खातामार्फत अधिकतम रु.५२,१७,८३४ कर्जा प्रवाह भएको छ । कुल ऋणीमध्ये २ वटा संस्थाबाट मात्र कर्जा लिने ऋणी ११.७ प्रतिशत, ३ देखि ५ वटाबाट लिने ५.६ प्रतिशत, ६ देखि १० वटाबाट लिने ०.८ प्रतिशत र १० भन्दा बढीबाट लिने ०.१ प्रतिशत रहेका छन् ।

१२. कर्जाको आकार बढ्दै जाँदा ऋणीहरूको संस्थामा संलग्नता र खाता संख्या बढेको छ । २ वटा संस्थामा मात्र संलग्न ऋणीको औसतमा २ वटा खाता र औसत कर्जा रकम रु.२ लाख ४१ हजार रहेको छ । त्यसैगरी, ३ देखि ५ वटामा संस्थाबाट कर्जा लिएका ऋणीको औसत खाता ४ वटा र कर्जा रकम रु.४ लाख ३१ हजार, ६ देखि १० वटा संस्थाबाट कर्जा लिनेको औसत खाता ८ र कर्जा रकम रु.८ लाख ८० हजार, र १० भन्दा बढी संस्थाबाट कर्जा लिनेको औसतमा १४ खाता र कर्जा रकम रु.१५ लाख ३५ हजार रहेको छ । ३४.७७ प्रतिशत कर्जा खाताको भुक्तानी अवधि १ वर्षभन्दा कम, र ३४.७२ प्रतिशतको २ वर्षभन्दा कम रहेको छ भने केही खाताको भुक्तानी अवधि १५ वर्षभन्दा बढी रहेको छ । १७.१७ प्रतिशत खाताको भुक्तानी अवधि ६ वर्षभन्दा बढी रहेको छ ।

१३. खुद्रा कर्जा कारोबार गर्ने सबै लघुवित्त वित्तीय संस्थाले सदस्यबाट बचत सङ्कलन गर्ने भएतापनि कुल ५३ वटा संस्थाबाट मात्र बचतकर्ताको तथ्याङ्क प्राप्त भएको थियो । यी संस्थामा कुल ५१ लाख ३१ हजार बचतकर्ताको रु.१ खर्ब ४४ अर्ब बचत रहेको छ । कुल बचत खातामध्ये रु.५० हजारभन्दा कम रकम रहेका खाता ८३.३ प्रतिशत र रु.५० हजारदेखि रु.१ लाखसम्म ११.९८ प्रतिशत खाता रहेका छन् । यी समूहको कुल बचतमा हिस्सा क्रमशः ४४.७ प्रतिशत र २९.९६ प्रतिशत रहेको छ । पेन्सन बचत रु.५९.६ अर्ब, सामूहिक बचत रु.३३.७ अर्ब र अन्य बचत रु.४९.५ अर्ब रहेको छ । सर्वाधिक बचत सङ्कलन गर्ने ५ वटाको कुल बचतमा ५१ प्रतिशत हिस्सा रहेको छ भने २ वटा संस्थाको पेन्सन बचतमा ५१ प्रतिशत हिस्सा छ ।

१४. लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको उपस्थिति मुख्य गरी आर्थिक गतिविधि बढी भएका सुगम क्षेत्रहरूमा रहेको छ । शाखाहरूको उपस्थिति तराईका जिल्लाहरूमा उच्च रहेको छ भने विपन्न र भौगोलिकरूपमा विकट पहाडी एवम् हिमाली जिल्लामा न्यून छ । ७७ जिल्लामा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको उपस्थिति रहेतापनि अभै १०० गाउँपालिकामा एउटा पनि शाखा रहेको छैन । एउटा पालिकामा रहेको शाखा कार्यालयबाट अर्को पालिकामा पनि सेवा दिएको स्थिति छ । ७५३ स्थानीय तहका ७३ वडामा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको सेवा सञ्चालनमा रहेको छैन । जनसंख्याको तुलनामा ऋण खाता प्रतिशत, प्रति घरपरिवार ऋणको आकार, कुल कर्जा प्रवाह रकम, कुल कर्जा खाता संख्या र प्रति शाखा औसत कर्जा प्रवाह पनि तराईका जिल्ला (जस्तै बर्दिया, मोरङ, बारा, रुपन्देही) मा उच्च रहेको छ ।
१५. विगत दशकमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाको संख्या वृद्धिसँगै प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता पनि बढेको छ । विशेषगरी २०७६ यता लघुवित्त वित्तीय संस्थाका विभिन्न सूचकहरूमा आधारित Herfindahl–Hirschman Index घटेकोले बढ्दो प्रतिस्पर्धी अवस्थाको सङ्केत गरेको छ । त्यसैगरी, केही वर्षयता क्षेत्रीय स्तरमा कार्यरत संस्थाको संख्या घटेको छ तर राष्ट्रियस्तरका संस्थाको संख्या बढेको छ ।
१६. तथ्याङ्क विश्लेषण एवम् सर्वेक्षणको नतिजाका आधारमा हेर्दा लघुवित्त क्षेत्रमा विद्यमान समस्याका विविध कारणहरू रहेका छन् । मूलतः लघुवित्त वित्तीय संस्थाको उच्च विस्तार, निश्चित क्षेत्रमा संस्थाहरूको केन्द्रीकरण, बहुवैकिङ्ग, केही ग्राहकमा अत्यधिक ऋणको अवस्था, संस्थाहरूको कमजोर आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली, क्षमताभन्दा अत्यधिक विस्तारित प्रणाली, कमजोर संस्थागत सुशासन, विग्रदो कर्जा अनुशासन, अर्थतन्त्रमा शिथिलता, संस्थाहरूको लक्ष्य विचलन र लघुवित्तीय सिद्धान्त अनुरूप लक्षित वर्गमा केन्द्रित हुन नसकेको जस्ता कारणहरूले लघुवित्त क्षेत्रमा दबाव र समस्या सिर्जना भएको हो ।
१७. लघुवित्त क्षेत्रमा विद्यमान समस्या समाधानका लागि समितिले विभिन्न विषयवस्तु अन्तर्गत सुझाव प्रस्ताव गरेको छ । प्रतिवेदनमा कर्जा सम्बन्धी व्यवस्था, ब्याजदर, लघुकर्जा तथा लक्षित वर्ग, पुँजीकोष, कर्जा नोक्सानी, ग्राहक संरक्षण, आन्तरिक नियन्त्रण, सुशासन, कर्मचारी सम्बन्धी व्यवस्थामा सुधार, कर्जा सूचना, ऋण ग्रस्तता, वित्तीय स्रोत, लघुवित्त मोडल, सामाजिक क्रियाकलाप व्यवस्थापन, सदस्यको स्तरोन्नति, लघुवित्त क्षेत्रमा पूर्वाधार, लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको संख्या र भौगोलिक उपस्थिति, लघुवित्त नीति/ऐन, सुपरिवेक्षकिय क्षमतामा सुधार, र तत्काल गर्नुपर्ने थप कार्यहरू गरी कुल २० वटा मुख्य विषयवस्तुमा १८१ भन्दा बढी सुझावलाई समेटिएको छ । सुझावहरूलाई कार्यान्वयनको समयसीमा एवम् जिम्मेवार निकायलाई समेत समेटेटी संक्षेपमा तालिका ६.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ । यी सुझावको कार्यान्वयन हुन सकेमा दीर्घकालमा नेपालको लघुवित्त क्षेत्रमा सुधारको जग बस्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।
१८. समितिले विभिन्न विषयमा सुझाव प्रस्ताव गरेको भएतापनि अर्थतन्त्रको गतिशीलता, समाजको परिवर्तित अवस्था, अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास एवम् नवप्रवर्तनलाई मध्यनजर गरी लघुवित्तको मोडल, लक्षित वर्ग तथा लघुकर्जा, संस्थागत सुशासन, लघुवित्त वित्तीय संस्थाको दिगोपना र सामाजिक लक्ष्य जस्ता विषयमा थप अध्ययन गर्नुपर्ने अवस्था छ ।

अध्याय एक

परिचय

पृष्ठभूमि

- १.१ विगत केही वर्षयताको तीव्र विस्तारसँगै नेपालका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले विभिन्न समस्याहरूको सामना गरिरहेका छन्। लघुवित्त कार्यक्रम विभिन्न परियोजना एवम् कृषि विकास बैंकमार्फत् लामो समयदेखि सञ्चालनमा रहेतापनि औपचारिकरूपमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाको शुरुवात २०४९ सालमा ग्रामीण विकास बैंकको स्थापनसँगै भएको हो। लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको संख्या २०४९ मा २ वटामात्र रहेकोमा २०७६ मंसिरमा अधिकतम ९१ र २०७९ चैतमा ६३ वटा रहेका छन्। लघुवित्त वित्तीय संस्थाको संख्यामा केही कमी आएतापनि विगत दश वर्षयता शाखा र कर्मचारीको संख्यामा उच्च वृद्धि भएको छ। जस्तै, २०७४-२०७८ को अवधिमा शाखा र कर्मचारीको संख्या क्रमशः २८.३ प्रतिशत र २४.८ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो। सोही अवधिमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाको कर्जा औसतमा ३७.४ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.१०७ अर्बबाट रु.३६६ अर्ब पुगेको थियो। २०७९ चैतमा कुल ६३ वटा संस्थाका ५,१६४ शाखामा २२,८४६ कर्मचारी कार्यरत रहेका छन् भने कुल रु.४४१ अर्ब कर्जा लगानीमा रहेको छ। यसप्रकारको उच्च विस्तारको फलस्वरूप केही समययता लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूमा दबावका साथै विभिन्न समस्याहरू उब्जिएका छन्।
- १.२ २०७८ यता विश्व अर्थतन्त्रमा आएको शिथिलता, नेपाल राष्ट्र बैंकले कोभिड-१९ को असरलाई न्यूनीकरण गर्न अवलम्बन गरेको खुकुला नियामकीय नीतिहरूलाई क्रमशः हटाउदै जानु र सोही समयमा बाह्य क्षेत्रमा उत्पन्न दबावको सामना गर्न अवलम्बन गरिएको कसिलो मौद्रिक नीतिसँगै २०७९ मा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूमा दबिएर रहेका विभिन्न समस्या तथा कमी कमजोरीहरू बाहिर आएका छन्। जस्तै, विगत लामो समयदेखि ३ प्रतिशतभन्दा कम रहेको निष्क्रिय कर्जा अनुपात २०७९ चैतमा ७.४३ प्रतिशत पुगेको छ। त्यसैगरी, विगतमा उच्च रहने गरेको लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको पुँजीको प्रतिफल घटेर ५.२ प्रतिशत र सञ्चालन आत्मनिर्भरता अनुपात करिब १०३ मा भरेको छ। यस्ता विग्रदै गएका सूचकहरूले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू उच्च दबावमा रहेको देखाएको छ।
- १.३ लघुवित्त क्षेत्रमा देखिएको यस्तो दबावलाई स्थानीय स्तर तथा राष्ट्रिय घटनाक्रमले थप मलजल गरेको अवस्था छ। जस्तै, राष्ट्रिय स्तरमा चालिएको मिटरब्याजीसँग सम्बन्धित आन्दोलन, सहकारीहरूमा देखिएका समस्या, विगतका उच्च व्याजदरका घटनालाई आधारमानी लघुवित्त वित्तीय संस्थालाई मिटरब्याजीसँग तुलना गरिनु, लघुवित्त वित्तीय संस्थाको ऋण नतिर्ने अभियान तथा यस्तो अभियानलाई राजनीतिकरण गरिनुले वित्तीय पहुँच र गरिबी निवारणमा टेवा पुऱ्याइरहेका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू हाल दबावमा रहेका छन्।
- १.४ तुलनात्मक रूपमा विपन्न वर्ग र ग्रामीण भेगमा वित्तीय सेवा पुऱ्याउन भूमिका खेलिरहेका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको कार्यको सम्बन्धमा विभिन्न प्रश्न र मुद्दाहरू उठेका छन्। यस्ता मुख्य मुद्दाहरूलाई संक्षेपमा निम्न बुँदामा समेट्न सकिन्छः (१) लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले नाफामा मात्र जोड दिई सामाजिक उद्देश्यलाई बिसर्दै

गएकाले लक्ष्य विचलनको अवस्था सिर्जना भएको, (२) संस्थाहरूको आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली कमजोर रहेको र बिग्रदै गएको, (३) जबरजस्त कर्जा प्रवाह गर्ने शैली, कर्मचारीलाई उच्च कर्जा प्रवाहको लक्ष्य, कमजोर कर्जा विश्लेषण र अनुगमन लगायतका कारण कर्जा अनुशासन र असुली बिग्रदै गएको, (४) कतिपय ग्राहकहरूमा बहुवैकिसँगै अत्यधिक ऋणको अवस्था सिर्जना भएको, (५) तालिम र उत्प्रेरणाको अभावले कर्मचारी सम्बन्धी समस्या बढ्दै गएको, (६) ग्राहकसँगको बिग्रदो सम्बन्ध तथा संरक्षणमा बढ्दो समस्या, (७) कम समयमा नै उच्च विस्तारका कारण समग्र प्रणाली नै अत्यधिक विस्तार भएको, (८) सञ्चालक र कार्यकारी अधिकृतको कमजोर भूमिकाका कारण कमसल सुशासन, (९) लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू सुगम क्षेत्रमा अधिकेन्द्रित भएका कारण दुर्गम क्षेत्र तथा विपन्न वर्गको वित्तीय सेवामा पहुँचमा कमी रहेको, र (१०) विद्यमान प्रचलनमा रहेको लघुवित्त क्षेत्रको मोडलमा नै समस्या देखापर्न थालेको। यी मुख्य मुद्दासँगै हाल लघुवित्त क्षेत्रमा दिगोपना र वित्तीय स्रोतमा कमी जस्ता विभिन्न प्रकृतिका थप समस्याहरू समेत देखा पर्न थालेका छन्।

१.५ गरिब तथा विपन्न वर्ग र दुर्गम क्षेत्रका आम जनताको जीवनस्तर सुधारमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले वित्तीय पहुँचमार्फत खेलेको महत्वपूर्ण भूमिकालाई मध्यनजर गरी नेपाल राष्ट्र बैंकले लामो समयसम्म प्रवर्धनात्मक नीति अवलम्बन गरेको थियो। यस बैंकले विगतमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई सहजरूपमा शाखा विस्तार, पुँजी लगायतका विभिन्न नियामकीय छुट, विपन्न वर्ग कर्जामार्फत सहज वित्तीय स्रोतको उपलब्धता गरी लघुवित्त क्षेत्रको विस्तारमा जोड दिएको थियो। तर, केही समययता लघुवित्त वित्तीय संस्थाको उच्च विस्तारलाई मध्यनजर गरी प्रवर्धनात्मक कार्यभन्दा सुपरिवेक्षणलाई थप सुदृढ गर्ने कार्य गरेको छ। केही समययता देखा परेको दबावको स्थितिसँगै समस्याहरूको समाधान तथा यो क्षेत्रलाई थप व्यवस्थित गर्नको लागि विभिन्न नीति तथा उपायहरू पनि अवलम्बन गर्दै आएको छ। साथै, पुँजी, ब्याजदर सीमा, नाफा वितरणमा सीमा, थप नयाँ अनुमतिमा प्रतिबन्ध, गाभ्ने/गाभिने सम्बन्धी व्यवस्था लगायतका विभिन्न नियामकीय नीति अवलम्बन गरी लघुवित्त क्षेत्रलाई थप व्यवस्थित र सुदृढ गर्ने प्रयास भइरहेको छ।

१.६ केही समययता समग्र लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूमा विद्यमान दबावको अवस्था तथा यो क्षेत्रलाई थप व्यवस्थित गर्न आवश्यक देखिएको सन्दर्भमा नेपाल राष्ट्र बैंकले एक उच्चस्तरीय अध्ययन समिति गठन गरी अध्ययन कार्य अगाडि बढाएको हो। लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूमा गत वर्षदेखि देखापरेको दबावको अवस्थसँगै यस बैंकले विभिन्न समयमा नियमनहरू जारी गरी समस्या समाधानको प्रयास गर्दै आएको छ। विगतको तुलनामा हाल लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको आकार निकै ठूलो रहेकोले लघुवित्त वित्तीय संस्थाको नियामकीय र सुपरिवेक्षकीय व्यवस्थामा सुधार गर्दै जानुपर्ने अवस्था छ। यसप्रकार लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको विद्यमान स्थिति र समस्याको विस्तृत विश्लेषण तथा समस्या समाधानका उपायहरू पहिचान गरी यस क्षेत्रको दिगोपन सहित सामाजिक उद्देश्य प्राप्तिका सन्दर्भमा नेपाल राष्ट्र बैंकले उच्चस्तरीय समितिमार्फत अध्ययन गरेको हो।

उच्चस्तरीय समितिको गठन

१.७ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको वर्तमान समस्या र समाधानका उपायहरूको विषयमा अध्ययन गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकको सञ्चालक समितिको मिति २०७९/११/१० मा बसेको बैठकले एक उच्च स्तरीय समिति गठन गरी कार्यादेशहरू प्रदान गरेको थियो ।^१

१.८ उक्त कार्यादेश बमोजिम अध्ययन समितिका सदस्यहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् :

- डा. प्रकाश कुमार श्रेष्ठ, कार्यकारी निर्देशक, आर्थिक अनुसन्धान विभाग – संयोजक
- श्री केशव बहादुर के.सी /चेत प्रसाद उप्रेती, निर्देशक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग – सदस्य
- श्री राजनदेव भट्टराई, निर्देशक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग – सदस्य
- श्री राम बहादुर यादव, महा-सचिव, नेपाल लघुवित्त बैंकर्स संघ – सदस्य
- डा. भरतसिंह थापा, उप-प्राध्यापक, त्रिभुवन विश्वविद्यालय – सदस्य
- श्री अच्युतहरि अर्याल, नेपाल रिन्यूएबल इनर्जी प्रोग्राम – सदस्य
- डा. वीरेन्द्र बहादुर बुढा, कायम मुकायम निर्देशक, आर्थिक अनुसन्धान विभाग – सदस्य सचिव

साथै, समितिले दुईजनासम्म सम्बन्धित क्षेत्रका विज्ञलाई आमन्त्रित गर्न सक्ने व्यवस्था रहेकोमा अध्ययनका क्रममा लघुवित्त क्षेत्रका विज्ञलाई समेत विभिन्न बैठकहरूमा आमन्त्रण गरिएको थियो । साथै, यस उच्चस्तरीय समितिलाई प्राप्त कार्यादेश बमोजिम प्राविधिक विश्लेषण, प्रतिवेदन लेखन लगायतका कार्यहरू गराउन समितिले सदस्य-सचिव, डा. वीरेन्द्र बहादुर बुढाको संयोजकत्वमा ५ सदस्य रहेको अन्तरविभागीय उप-समिति गठन गयो ।^२

समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार

१.९ नेपाल राष्ट्र बैंक सञ्चालक समितिबाट अध्ययन समितिलाई देहायबमोजिमका काम, कर्तव्य र अधिकार प्रदान गरिएका थियो :

(क) लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको वित्तीय अवस्था एवम् सूचकाङ्कहरूको तथ्यगत विश्लेषण गर्ने ।

^१ अध्ययन समितिले पूर्णता पाई २०७९/१२/१४ गते पहिलो बैठक गरी अध्ययन कार्य प्रारम्भ गरेको थियो ।

^२ यस उप-समितिमा डा. गुणराज भट्ट (उप-निर्देशक, आर्थिक अनुसन्धान विभाग), श्री नविन तिमिल्सिना (उप-निर्देशक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग), श्री प्रभाकार भ्ना (सहायक निर्देशक, आर्थिक अनुसन्धान विभाग), र श्री ललित शर्मा (सहायक निर्देशक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग) रहेका थिए । त्यसैगरी, तथ्याङ्क विश्लेषणको लागि सहायक निर्देशक श्री रोहन व्यञ्जनकारलाई संलग्न गरिएको थियो । साथै, स्थलगत एवम् गैर-स्थलगत सर्वेक्षणबाट प्राप्त तथ्याङ्क विश्लेषण कार्यमा तथ्याङ्कशास्त्री श्री तारा देवी रिजाललाई संलग्न गरिएको थियो ।

- (ख) लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको कार्यशैलीको प्रभावकारिता अध्ययन गरी हाल लघुवित्त वित्तीय संस्थामा देखिएका समस्याहरूको पहिचान गर्दै सोको समाधानका लागि अल्पकालीन, मध्यकालीन एवम् दीर्घकालीन उपायहरूको सिफारिश गर्ने ।
- (ग) लघुवित्त वित्तीय संस्थाको स्वामित्व एवम् सञ्चालन सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासहरूको समेत अध्ययन गरी विद्यमान कानुनी एवम् नियामकीय व्यवस्थामा परिमार्जन आवश्यक रहेको भए सोसम्बन्धी सिफारिश गर्ने ।
- (घ) लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको उपस्थिति भौगोलिक अवस्थाका आधारमा विश्लेषण गरी नीतिगत सुझाव पेश गर्ने ।
- (ङ) लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको Optimal number पहिचान गरी त्यस्ता संस्थाहरूको कार्यक्षेत्र सम्भव भएसम्म कम दोहोरिने गरी तोक्ने सम्बन्धमा के कस्तो नीतिगत व्यवस्था उपयुक्त हुन्छ सुझाव पेश गर्ने ।

समितिले अवलम्बन गरिएको विधि

- १.१० समितिले अध्ययनका क्रममा अध्ययनसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय कृतिको समीक्षा एवम् विश्लेषण, द्वितीय तथ्याङ्कको विश्लेषण, सर्वेक्षण, अन्तरक्रिया कार्यक्रम तथा विशेषज्ञको राय सङ्कलन जस्ता उपायहरू अवलम्बन गरेको थियो ।
- १.११ समितिले अध्ययनका विविध पक्षहरूको विश्लेषणका क्रममा द्वितीय तथ्याङ्कको प्रयोग गरेको छ । यस बैंकमा उपलब्ध सम्पूर्ण लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको विगत १० वर्षको वासलात तथा नाफा-नोक्सान खाताको प्रयोग गरी समग्रमा संस्थाहरूको अवस्था र सृजित दबावको विश्लेषण गरिएको छ । साथै, बहुवैकिङ्ग, भौगोलिक नक्साङ्कन लगायतका विविध पक्षहरूको विश्लेषण गर्न समितिले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका सम्पूर्ण ऋणी एवम् बचतकर्ताको विवरण सङ्कलन गरी विभिन्न दृष्टिकोणबाट विश्लेषण गरेको छ । समितिले २०८० चैत्र मसान्तमा सञ्चालनमा रहेका कुल ५९ वटा खुद्रा कर्जा प्रदायक संस्थाहरूमध्ये ग्रामीण लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाहेक ५८ वटाको ऋणीको तथ्याङ्क प्राप्त गरी विश्लेषण गरेको छ ।^३ साथै, ५३ वटा संस्थाबाट प्राप्त बचतकर्ताको तथ्याङ्कलाई विश्लेषण गरिएको छ । त्यसैगरी, ५२ वटा संस्थाबाट प्राप्त पालिकातहदेखि वडातहसम्मको कार्यक्षेत्र सम्बन्धी तथ्याङ्क विश्लेषण गरिएको छ ।
- १.१२ अध्ययनले विभिन्न सरोकारवाला व्यक्ति तथा संस्था, ग्राहकहरू र लघुवित्त वित्तीय संस्थाका कर्मचारीहरूको राय तथा सुझाव, सर्वेक्षण, अन्तरक्रिया कार्यक्रम र अनलाइन माध्यमबाट सङ्कलन गरेको थियो । पहिलो, लघुवित्तका समस्या र समाधानका सम्बन्धमा विभिन्न सरोकारवालहरूको राय, सुझाव सङ्कलन गर्नका लागि समितिले नेपाल राष्ट्र बैंकको वेबसाइटमा मिति २०७९/१२/२० मा एक महिनाको समयवाधि प्रदान गरी सुझाव दिन सूचना प्रकाशन गरेको थियो ।

^३ ग्रामीण लघुवित्त वित्तीय संस्थाको भने तथ्याङ्क व्यवस्थितरूपमा अनलाइन सिस्टममा नभएका कारण पूर्ण तथ्याङ्क उपलब्ध हुन सकेन ।

- १.१३ दोश्रो, लघुवित्त वित्तीय संस्थामा कार्यरत कर्मचारी/शाखा प्रबन्धकहरूको अवस्था, धारणा, राय, सुभावा लगायतका सूचना सङ्कलन गर्न समितिले अनलाईन प्रश्नावली सर्वेक्षण गरेको थियो । लघुवित्त वित्तीय संस्थामा कार्यरत कुल ३५०० शाखा प्रबन्धकहरूमध्ये Random Sampling विधि प्रयोग गरी ४० वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थामा कार्यरत ४०० जना शाखा प्रबन्धकहरूलाई अनलाईन माध्यमबाट प्रश्नावली सर्वेक्षण गरिएको थियो । तेश्रो, अध्ययनले लघुवित्त वित्तीय संस्थाका ४८ जिल्लाका २८८ जना (प्रत्येक जिल्लाबाट ६ जना) ग्राहकसँग सम्बन्धित तथ्याङ्क समेत सङ्कलन गरेको थियो ।^४ चौथो, समिति तथा उप-समितिमा रहेका केही सदस्यहरूले लघुवित्त वित्तीय संस्थाका कर्मचारी र ग्राहकसँग स्थलगत रूपमा दाड र मोरडमा सर्वेक्षण र अन्तरक्रिया कार्यक्रम गरी विविध सूचना सङ्कलन गरेका थिए । पाचौँ, लघुवित्त वित्तीय संस्थाका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत, विशेषज्ञ, सञ्चालक, बैंक तथा वित्तीय संस्थाका प्रतिनिधि लगायतको उपस्थितिमा काठमाडौँमा अन्तरक्रिया कार्यक्रम गरी राय, सुभावा तथा विचारहरू सङ्कलन गरिएको थियो ।
- १.१४ समितिले लघुवित्त वित्तीय संस्थासँग सम्बन्धित विविध पक्षहरूको विश्लेषणका क्रममा कृति समीक्षा गरेको थियो । मूलतः लघुवित्त क्षेत्रमा भएका अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास, र विभिन्न विषयहरूमा भएका अध्ययनको समीक्षा गरिएको थियो । साथै, भौगोलिक नक्साङ्कन, लघुवित्त क्षेत्रमा आउन सक्ने सम्भावित असरका सन्दर्भमा यस बैंक बाहेकबाट प्राप्त तथ्याङ्क समेत प्रयोग गरिएको थियो ।

अध्ययनको सीमा

- १.१५ यस अध्ययनका केही सीमाहरू रहेका छन् । पहिलो, खुद्रा कारोबार गर्ने ५९ वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू मध्ये ग्रामीण लघुवित्त वित्तीय संस्थाको ऋणीहरूको तथ्याङ्क उपलब्ध हुन सकेन । त्यसैगरी, ५३ वटा संस्थाबाट मात्र बचतकर्ताको तथ्याङ्क प्राप्त भएको छ । दोश्रो, निश्चित समयवधिमा अध्ययन सम्पन्न गरिएकोले विस्तृतरूपमा स्थलगत सर्वेक्षण हुन सकेन । तेश्रो, हाल लघुवित्त क्षेत्रमा विविध आयामका समस्याहरू देखिएकाले प्रस्तावित उपायहरू मात्रै समस्या समाधानका लागि पर्याप्त नहुन सक्छ । लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका सञ्चालक र कर्मचारीहरूमा सिद्धान्त, नैतिकता र इमान्दारिताको पनि त्यत्तिकै खाँचो देखिएको छ ।

अध्ययनको खाका

- १.१६ अध्याय दुईमा लघुवित्त क्षेत्रको विद्यमान अवस्थालाई प्रस्तुत गरिएको छ । अध्याय तीनले लघुवित्त वित्तीय संस्थाको भौगोलिक उपस्थिति र नक्साङ्कनलाई समावेश गरेको छ । चौथो अध्यायले लघुवित्त क्षेत्रमा कानुनी संरचना, मोडल र व्यवसायीकरणको सवाललाई प्रस्तुत गरेको छ । अध्याय पाँचले लघुवित्त क्षेत्रको समस्या पहिचान र समाधानका उपाय समावेश गरेको छ । सार र निष्कर्षलाई अन्तिम अध्याय छ मा समेटिएको छ ।

^४ यस कार्यका लागि अध्ययन समितिले बैंकको मूल्य सङ्कलनमा संलग्न ४८ जिल्लाका ९६ शिक्षकहरूको सहयोग लिएको थियो ।

अध्याय दुई

लघुवित्त क्षेत्रको विद्यमान अवस्था

पृष्ठभूमि

- २.१ विगत लामो समयदेखि लघुवित्त कार्यक्रम विभिन्न परियोजना एवम् वाणिज्य बैंकहरूमार्फत् सञ्चालन हुँदै आएको भएतापनि औपचारिकरूपमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाको शुरुवात २०४९ सालमा नेपाल सरकार र नेपाल राष्ट्र बैंकको लगानीमा नेपाल ग्रामीण विकास बैंकको स्थापनासँगै भएको हो। नेपाल सरकारले गरिबी निवारणमा लघुवित्तको महत्वलाई मान्यता दिँदै आठौँ पञ्चवर्षीय योजनामा प्रमुख रणनीतिको रूपमा समावेश गरेपश्चात् यो अवधारणाले गति लिएको देखिन्छ। हाल लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त “घ” वर्गका वित्तीय संस्थाकारूपमा रहेका छन्।
- २.२ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू हाल गाभने/गाभिने प्रक्रियामा रहेकाले संस्था घट्दै गई २०७९ चैत्रमा ६३ वटा सञ्चालनमा रहेका छन्। अध्ययनको अवधिमा पनि लघुवित्तसंस्थाहरू गाभने/ गाभिने प्रक्रिया चलिरहेको छ। २०८० असार मसान्तमा खुद्रा कारोबार गर्ने लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू ५४ मा झरेका छन् भने २ वटा थोक कारोबार गर्ने लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू पनि गाभिएका छन्। २०७६ असारमा नब्बेवटासम्म पुगेर लघुवित्त वित्तीय संस्थाको संख्या घट्न सुरु गरेको थियो (चित्र २.१)।

लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको स्वाभित्त्वको अवस्था

- २.३ २०७९ चैत मसान्तमा कुल ६३ वटा संस्थामध्ये वित्तीय मध्यस्थकर्ता गैरसरकारी संस्थाबाट परिणत भएका २७ वटा (४२.८६ प्रतिशत), खुद्रा कारोबार गर्ने लघुवित्त संस्थाकैरूपमा स्थापित २७ वटा (४२.८६ प्रतिशत), वाणिज्य बैंकहरूका सहायक कम्पनीकारूपमा स्थापित ५ वटा (७.९४ प्रतिशत), र थोक कारोबार गर्ने ४ वटा (६.३५ प्रतिशत) संस्थाहरू रहेका छन्। नेपालमा संस्थागत रूपमा ग्रामीण ढाँचाको लघुवित्त कार्यक्रमको सुरुवात गैर-सरकारी संस्थाबाट सुरु भएको हुनाले गैर-सरकारी संस्थाबाट लघुवित्त वित्तीय संस्थामा परिणत हुने संस्थाको संख्या उल्लेख्य हुन गएको हो।

तालिका २.१: लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको संख्या

विवरण	संख्या	प्रतिशत
वित्तीय मध्यस्थकर्ता गैरसरकारी संस्थाबाट परिणत भएका	२७	४२.८६
लघुवित्त वित्तीय संस्थाकै रूपमा स्थापित	२७	४२.८६
वाणिज्य बैंकको सहायक कम्पनी	५	७.९४
थोक कारोबार गर्ने	४	६.३५
कुल	६३	१००

२.४ २०७९ चैत मसान्तमा कुल ५९ वटा खुद्रा कारोबार गर्ने संस्थामध्ये अधिकांश (७० प्रतिशत) संस्थाहरूको चुक्ता पुँजी रु.५० करोडभन्दा कम रहेको छ। नौवटा संस्थाको रु.१० करोडभन्दा कम र दुईवटा संस्थाको रु.२ अर्बभन्दा बढी चुक्ता पुँजी रहेको छ। ३२ ओटा संस्थाको चुक्ता पुँजी १० करोड देखि ५० करोडसम्म रहेको देखिन्छ। यसरी न्यूनतम रु.२ करोड देखि रु.२ अर्ब भन्दा धेरै चुक्ता पुँजी भएका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू सञ्चालनमा रहेका छन्।

तालिका २.२: चुक्ता पुँजीको आधारमा खुद्रा कारोबार गर्ने लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको संख्या

चुक्ता पुँजी	संख्या	प्रतिशत
रु.१० करोडभन्दा कम	९	१५.३
रु.१० करोडदेखि रु.३० करोडसम्म	२२	३७.३
रु.३० करोडदेखि रु.५० करोडसम्म	१०	१६.९
रु.५० करोडदेखि रु.१ अर्बसम्म	१०	१६.९
रु.१ अर्बदेखि रु.२ अर्बसम्म	६	१०.२
रु.२ अर्ब वा सोभन्दा माथि	२	३.४
जम्मा	५९	

२.५ शेयर स्वामित्वको आधारमा विश्लेषण गर्दा २०७९ चैत मसान्तमा सञ्चालित ५९ खुद्रा कारोबार गर्ने लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू मध्ये ४१ लघुवित्त वित्तीय संस्थामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको शेयर स्वामित्व रहेको छ। तालिका २.३ ले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूमा स्वामित्वको अवस्थालाई देखाएको छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाको स्वामित्व नरहेको २२ संस्थाहरूमा प्राकृतिक व्यक्ति तथा कम्पनीहरूको लगानी रहेको छ। त्यसैगरी, वित्तीय मध्यस्थकर्ताको कारोबार गर्ने गैर-सरकारी संस्थाबाट लघुवित्त वित्तीय संस्थामा परिणत भएका २७ वटा संस्थामा विगतमा लघुवित्त कार्यक्रम गरेका गैर-सरकारी संस्थाहरूको उल्लेख्य स्वामित्व रहेको छ। वाणिज्य बैंकहरूको सहायक कम्पनीको रूपमा सञ्चालित ५ लघुवित्त वित्तीय संस्थामध्ये ४ संस्थामा मुख्य लगानीकर्ताको रूपमा बैंकका साथै अन्य प्राकृतिक व्यक्ति वा कम्पनीहरू रहेका छन्। बाँकी एक संस्थामा संस्थापक शेयरधनी वाणिज्य बैंकको ७० प्रतिशत स्वामित्व रहेको छ भने सर्वसाधारणको ३० प्रतिशत शेयर स्वामित्व रहेको छ।

तालिका २.३: बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको लघुवित्त वित्तीय संस्थामा स्वामित्व

स्वामित्व (प्रतिशतमा)	लघुवित्त वित्तीय संस्थाको संख्या
१० प्रतिशत सम्म	८
१०-२०	१२
२०-३०	६
३०-४०	५
४०-५०	१
५०-६०	५
६०-७०	४
जम्मा	४१

बक्स २.१: लघुवित्त वित्तीय संस्थाको नियामकीय व्यवस्थाको सारांश

१. लघुवित्त वित्तीय संस्था वर्गीकरण

बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन बमोजिम स्थापना भएका क) थोक कारोबार गर्ने लघुवित्त वित्तीय संस्था, र ख) खुद्रा कर्जा कारोबार गर्ने लघुवित्त वित्तीय संस्था गरी दुई प्रकारमा वर्गीकरण गरिएको ।

न्यूनतम चुक्ता पुँजी

- राष्ट्रिय स्तरको थोक कर्जाको मात्र कारोबार गर्ने – रु. ६० करोड,
- राष्ट्रिय स्तरको खुद्रा कर्जाको कारोबार गर्ने – रु. १० करोड,
- प्रादेशिक स्तरको खुद्रा कर्जाको कारोबार गर्ने – रु. २ करोड ।

२. कानुनी संरचना

- बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ बमोजिम “घ” वर्गको वित्तीय संस्थाको रूपमा स्थापना गर्नुपूर्व नेपाल राष्ट्र बैंकबाट पूर्व स्वीकृति लिनुपर्ने ।
- कम्पनी ऐन २०६३ अन्तर्गत बैंकिङ तथा वित्तीय कारोबार गर्न पब्लिक कम्पनीको रूपमा अनिवार्य दर्ता हुनुपर्ने व्यवस्था बमोजिम दर्ता रहेको ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकबाट “घ” वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई जारी गरिएको एकिकृत निर्देशन २०७९ बमोजिम नियमन तथा सुपरिवेक्षण हुने ।

३. लघुवित्त कर्जा

- विपन्न तथा न्यून आय भएका व्यक्तिलाई सामुहिक जमानीमा लघुउद्यम वा व्यवसाय सञ्चालन गर्न प्रति समूह बढीमा रु. ५ लाख सम्म । विगत दुई वर्ष देखि कर्जा उपभोग गरी असल वर्गमा परेको समूह सदस्यको हकमा रु. ७ लाख सम्म ।
- Solar Home System and/or Bio-gas प्रयोजनको लागि प्रतिपरिवार बढीमा रु. ३ लाख सम्म ।
- विपन्न तथा न्यून आय भएका समूहमा आवद्ध भएका वा नभएका व्यक्तिहरूलाई स्वीकारयोग्य धितो लिई कृषि, लघुउद्यम वा व्यवसाय सञ्चालन गर्न प्रयोजन खुलाई प्रति व्यक्ति बढीमा रु. ७ लाख सम्म ।
- धितो लिई प्रवाह गरिने सबै किसिमको कर्जा कुल कर्जाको बढीमा एक तिहाई भन्दा बढी हुन नहुने ।
- समूहमा आवद्ध भएको व्यक्तिलाई एकै अवधिमा समूह कर्जा वा धितो कर्जामध्ये कुनै एक कर्जा मात्र प्रवाह गर्न सकिने ।
- एक वर्ष भन्दा बढी अवधिको कर्जा किस्ताबन्दीमा भुक्तानी हुने गरी प्रवाह गर्नुपर्ने ।
- कुल कर्जाको एक तिहाई कृषि क्षेत्रमा प्रवाह गर्नुपर्ने ।

४. विवेकशील नियमन

- कुल जोखिम भारित सम्पत्तिको आधारमा प्राथमिक पुँजी ४ प्रतिशत र कुल पुँजीकोष ८ प्रतिशत कायम गर्नुपर्ने ।
- सञ्चालन जोखिम वापत कुल सम्पत्तिको २ प्रतिशतले हुने रकम जोखिम भारित सम्पत्तिको रूपमा थप गर्नुपर्ने ।

● कर्जा वर्गीकरण

क) असल

ख) सूक्ष्म निगरानी

न्यूनतम कर्जा नोक्सानी व्यवस्था

१.३ प्रतिशत

५ प्रतिशत

ग) कमसल	२५ प्रतिशत
घ) शंकास्पद	५० प्रतिशत
ड) खराब	१०० प्रतिशत

- निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषमा सुरक्षण गरिएको कृषि बाली तथा पशुपन्धी कर्जाको हकमा न्यूनतम २५ प्रतिशतले हुने रकम मात्र कर्जा नोक्सानी व्यवस्था कायम गर्नुपर्ने ।
- तेस्रो पक्ष धितोमा प्रवाह भएको खराब कर्जा बाहेकको हकमा कर्जामा थप २० प्रतिशत कर्जा नोक्सानी व्यवस्था कायम गर्नुपर्ने ।

५. स्रोत सङ्कलन

- संस्थाले आफ्नो प्राथमिक पुँजीको बढीमा ३० गुणासम्म वित्तीय स्रोत परिचालन गर्न सक्ने ।
- लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले सर्वसाधारणबाट निक्षेप परिचालन गर्न नपाउने ।
- स्वीकृति लिई सर्वसाधारणबाट निक्षेप परिचालन गरिरहेका लघुवित्त संस्थाहरूले आफ्नो प्राथमिक पुँजीको ३० गुणासम्म वित्तीय स्रोत परिचालन गर्ने सीमाभित्र रही प्राथमिक पुँजीको बढीमा ५ गुणासम्म सर्वसाधारणबाट निक्षेपको रूपमा वित्तीय स्रोत परिचालन गर्न सक्ने ।
- कुनै एउटा फर्म, कम्पनी वा संगठित संस्थाबाट आफ्नो कुल निक्षेपको बढीमा १० प्रतिशतसम्मको सीमामा नबढ्ने गरी संस्थागत निक्षेप परिचालन गर्न सक्ने ।
- लघुवित्त वित्तीय संस्थाले सहायक आवधिक ऋणपत्र जारी गर्न सक्ने ।

६. ब्याजदर तथा शुल्क निर्धारण

- लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले आफ्ना ग्राहकसँग लिने ब्याजदर अधिकतम १५ प्रतिशतसम्म निर्धारण गर्न सक्ने ।
- लघुवित्त वित्तीय संस्थाले कर्जा प्रवाह गर्दा प्रशासनिक सेवा शुल्क, ब्याज र हर्जाना ब्याज बाहेक कर्जासँग सम्बन्धित अन्य कुनै पनि रकम लिन नपाईने ।
- लघुवित्त वित्तीय संस्थाले प्रवाह गरेको कर्जाको अधिकतम ब्याजदरको कम्तीमा ५० प्रतिशत हुने गरी निक्षेप/बचतको न्यूनतम ब्याजदर तय गर्नुपर्ने ।
- कर्जा प्रवाह गर्दा संस्थाले स्वीकृत कर्जामा १.५० प्रतिशतसम्म सेवा शुल्क लिन सक्ने । एक वर्षभन्दा कम अवधिको लागि कर्जा प्रवाह गरेको अवस्थामा यस्तो कर्जाको लागि वार्षिक १.५० प्रतिशतमा नबढ्ने गरी कर्जा अवधिको आधारमा सो दरको दामासाही हिसाबले मात्र सेवा शुल्क लिन सक्ने ।

७. अन्य ग्राहक संरक्षण सम्बन्धी

- ग्राहक संरक्षण कोष सम्बन्धी व्यवस्था ।
- एउटा ऋणीलाई एउटामात्र लघुवित्त वित्तीय संस्थाले यस व्यवस्था बमोजिमको कर्जा सीमा ननाघ्ने गरी कर्जा प्रवाह गर्नु पर्ने ।
- 'क', 'ख' र 'ग' वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट कर्जा लिएका ऋणी लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिन योग्य नहुने ।
- लघुवित्त संस्थाहरूले अनिवार्य कर्जा सूचना केन्द्रको सदस्यता लिनुपर्ने ।

लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको अवस्था

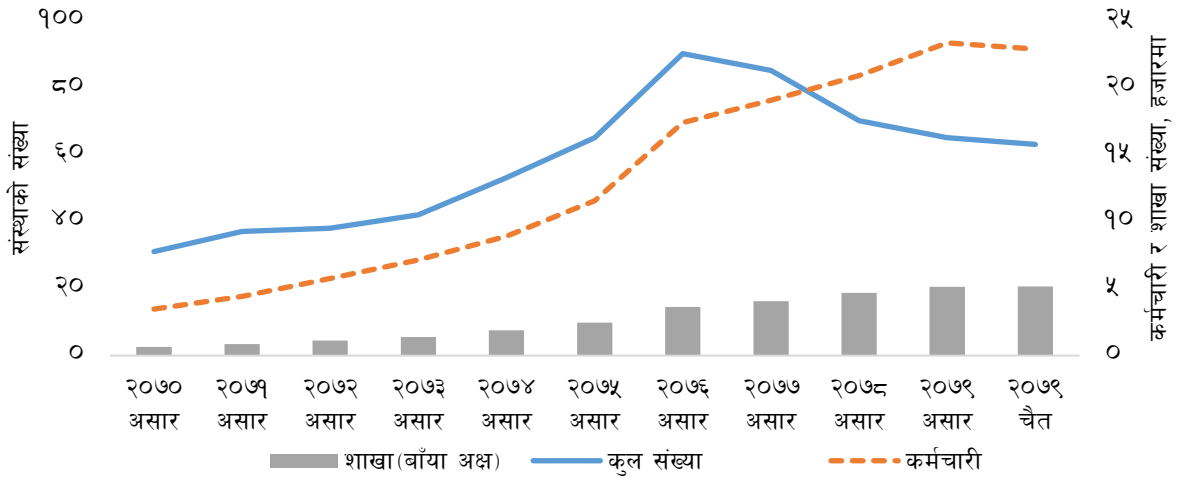
(क) लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको उच्च विस्तार

२.६ आर्थिक वर्ष २०७३/७४ यता लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको विस्तार उच्च रहेको छ। चित्र २.१ ले विगतमा भएको लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको विस्तारलाई देखाएको छ। २०५० सालमा २ वटामात्र लघुवित्त वित्तीय संस्था रहेकामा २०७२ असारमा ३८ वटा, २०७५ चैतमा हालसम्मकै उच्च ९१ वटासम्म पुगेको थियो। नेपाल राष्ट्र बैंकले मर्जर/प्राप्तीमा जोड दिएसँगै २०७९ चैतमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाको संख्या ६३ मा भरेको छ। “बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन २०६३” आए पछि लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई “घ” वर्गमा वर्गीकरण गरिएको छ। यस्तो व्यवस्था कार्यान्वयनमा आएपश्चात् २०६६ असारदेखि २०७१ असारसम्म सामान्य दरमा वृद्धि भएको देखिन्छ। २०७१ असारदेखि २०७६ असारसम्मको ५ वर्षको अवधिमा भने लघुवित्त वित्तीय संस्थाको संख्यामा करिव तेब्बरले वृद्धि भएको थियो।^५

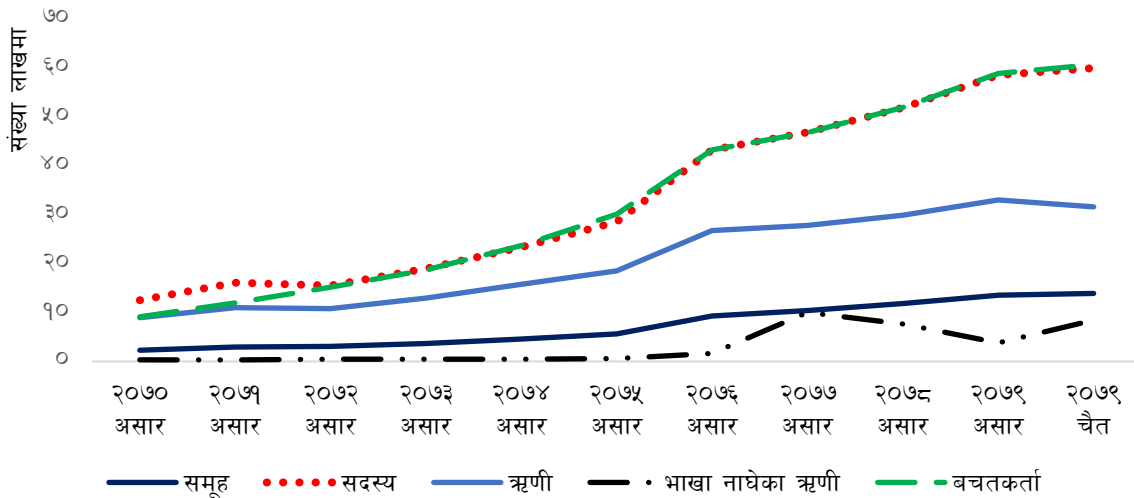
२.७ पछिल्लो वर्षहरूमा संख्यात्मक रूपमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू घटेतापनि लघुवित्त वित्तीय संस्थाका शाखा र कर्मचारीको संख्यामा भने निरन्तर वृद्धि भएको छ। चित्र २.१ ले विगत दश वर्षमा भएको शाखा संख्या र कर्मचारीको विस्तारलाई देखाएको छ। २०७३ देखि २०७९ को अवधिमा औसतमा शाखा संख्या र कर्मचारीको वृद्धिदर क्रमशः २५.०४ प्रतिशत र २२.८२ प्रतिशत रहेको छ। जस्तै, २०७३ असारमा १,३७८ शाखा संख्या र ७,१३२ कर्मचारी रहेकामा २०७९ चैत्रमा ५,१६४ शाखा र २२,८४६ कर्मचारीहरू कार्यरत रहेका छन्। २०७८ यता शाखा संख्या विस्तारमा कमी आएको छ भने कर्मचारीको संख्यामा केही कमी आएको छ। यसप्रकार छोटो समयमा नै कर्मचारी र शाखा संख्यामा भएको वृद्धिले समग्र लघुवित्त क्षेत्रमा भएको उच्च विस्तारलाई सङ्केत गर्दछ।

^५ २०७६ सालमा वित्तीय गैरसरकारी संस्थाको रूपमा लघुवित्त कारोबार गरिरहेका २५ वटा संस्थाहरू एकैचोटी कम्पनी मोडेलका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूमा रूपान्तरण भएकोले संख्यामा उच्च वृद्धि भएको हो।

चित्र २.१: लघुवित्त वित्तीय संस्था, शाखा, र कर्मचारीको संख्या

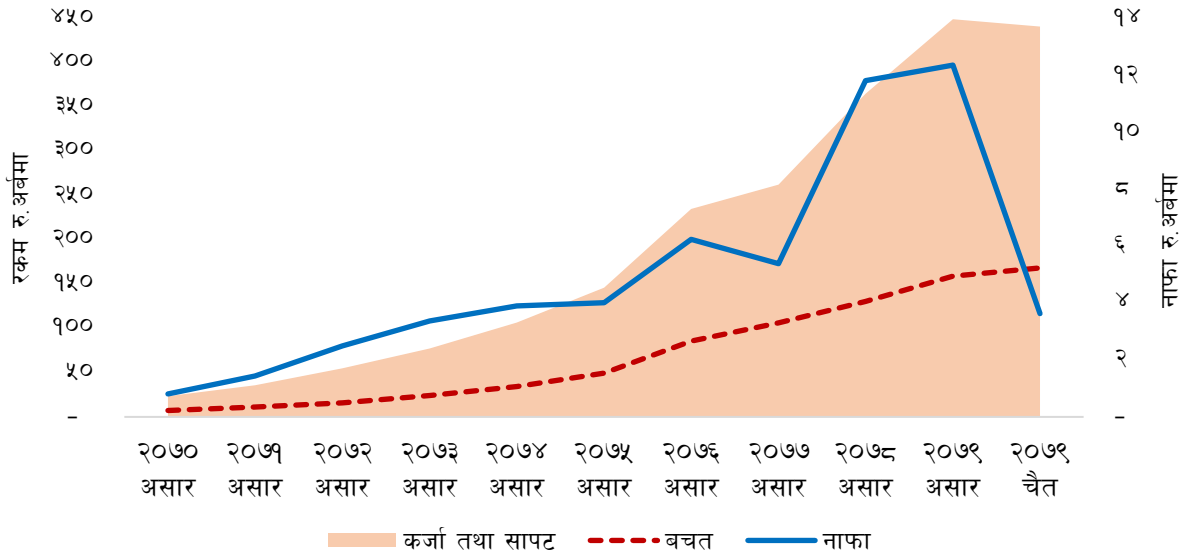
चित्र २.२: लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको व्यवसाय वृद्धिको प्रवृत्ति

२.८ पछिल्लो १० वर्षको अवधिमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको संख्यात्मक वृद्धिसँगै व्यवसायमा समेत उल्लेख्य विस्तार भएको छ। २०७० असार यतामात्र सदस्य संख्या ५ गुणाले र बचतकर्ताको संख्या करिब ७ गुणाले बढेको छ। यसको तुलनामा ऋणी संख्या ३.५ गुणालेमात्र विस्तार भएको तथा सदस्य र बचतकर्ताको संख्यामा समरूपता रहेको तर सदस्य र ऋणीको संख्यामा नरहेकोले बचतका लागिमात्र सदस्य बन्नेको संख्या उल्लेख्य रहेको देखिएको छ (चित्र २.२)।^६ बचत तथा लगानी रकमका आधारमा हेर्दा २०७० असार यतामात्र कुल बचत (अनिवार्य र स्वेच्छिक) २३ गुणाले बढेको छ भने कर्जा तथा सापट रकम १९ गुणाले बढेको छ (चित्र २.३)। २०७० असारदेखि २०७९ असारसम्म औसत ४० प्रतिशतले कर्जा तथा सापट रकम बढेको छ।

^६ ऋणी र बचतकर्ताको संख्या गणना गर्दा विभिन्न संस्थाबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई जोडेर कुल संख्या गणना गरिएको छ। एउटा ऋणी वा बचतकर्ता दुई वा सो भन्दा बढी संस्थामा संलग्न भएको पनि हुन सक्छ। थप विश्लेषणको लागि पछिल्लो खण्डमा एकल ऋणीको तथ्याङ्क समेत विश्लेषण गरिएको छ।

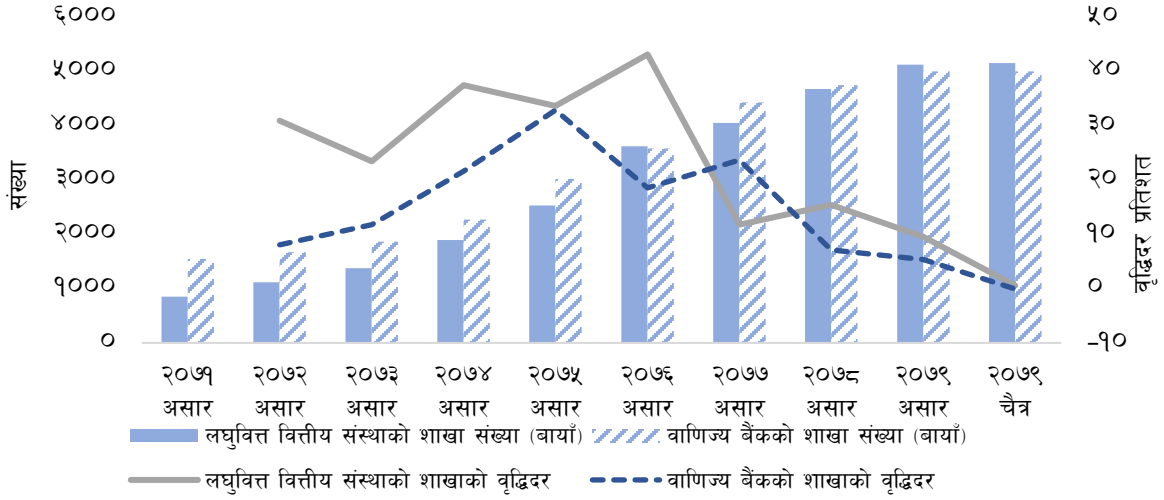
चित्र २.३: लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको कर्जा, बचत र नाफाको प्रवृत्ति

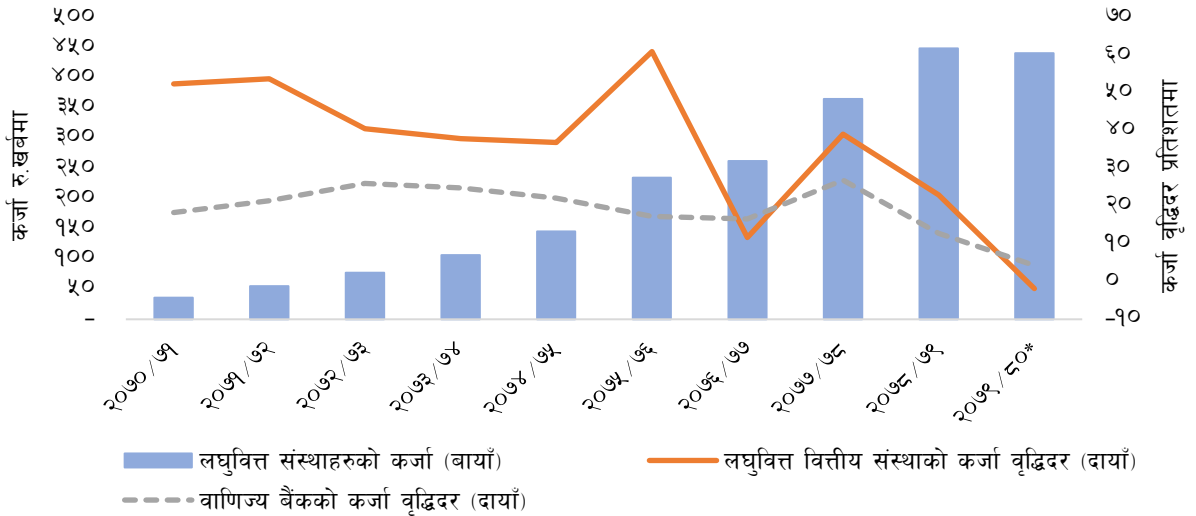
२.९ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको शाखा विस्तार वाणिज्य बैंकहरूको तुलनामा उच्च रहेको छ (चित्र २.४) । अधिकांश वर्षहरूमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको शाखा वृद्धिदर वाणिज्य बैंकको तुलनामा उच्च रहेको छ । उदाहरणको लागि २०७२/७३ मा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको शाखाको वृद्धि ३७.५ प्रतिशत रहेकोमा सोही अवधिमा वाणिज्य बैंकहरूको २१.७ प्रतिशत रहेको थियो । २०७१ असारमा लघुवित्त वित्तीय संस्था र वाणिज्य बैंकहरूको शाखा संख्या क्रमशः ८५२ र १,५४८ रहेकोमा २०७९ चैतमा यस्तो संख्या क्रमशः ५,१६४ र ५,००६ रहेको छ । कोभिड-१९ पश्चात् यी संस्थाहरूको शाखा विस्तारमा कमी आएको छ ।

२.१० विगतका वर्षहरूमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको कर्जा विस्तार तीव्र दरले बढेको छ (चित्र २.५) । २०७०/७१ देखि २०७८/७९ सम्म लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको वार्षिक औसत कर्जा वृद्धिदर ३९.७ प्रतिशत रहेको छ भने वाणिज्य बैंकहरूले प्रवाह गरेको कुल कर्जाको वृद्धिदर औषतमा २०.७ प्रतिशत रहेको छ । २०७० असारमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको लगानीमा रहेको कुल कर्जा रु.३६ अर्ब रहेकोमा करिब १२ गुणाले वृद्धि भई २०७९ चैतमा रु.४४१.४ अर्ब पुगेको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको हाल लगानीमा रहेको कुल कर्जामा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको अंश ८.२८ प्रतिशत रहेको छ ।

चित्र २.४: लघुवित्त वित्तीय संस्था र वाणिज्य बैंकको शाखा संख्या तथा वृद्धिदर

चित्र २.५: कर्जा तथा सापटीको बिस्तार र वृद्धिदर

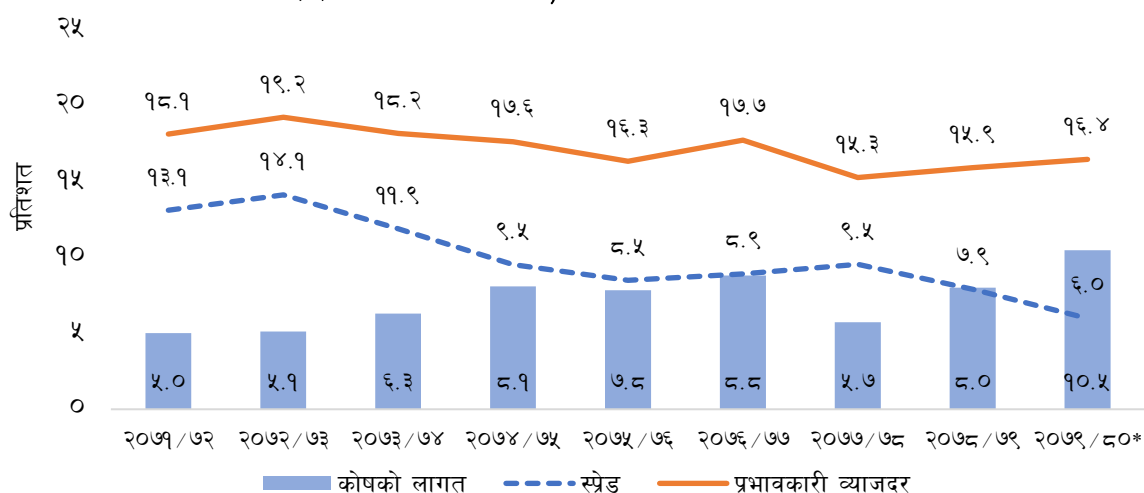
*२०७९ चैतको तथ्याङ्कमा आधारित

- २.११ २०७९ चैत मसान्तमा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट वित्तीय करोबार गर्न अनुमति प्राप्त “क”, “ख”, “ग” र “घ” वर्गका ११९ बैंक तथा वित्तीय संस्थाका कुल ११ हजार ६४३ शाखामध्ये लघुवित्त वित्तीय संस्थाको अंश ४४ प्रतिशत रहेको छ। साथै, प्रति शाखा जनसंख्या लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाहेक गणना गर्दा ४,५०१ र लघुवित्त वित्तीय संस्थासमेत गणना गर्दा २,५०५ हुने हुँदा संख्यात्मक हिसाबले समेत “घ” वर्गका लघुवित्त वित्तीय संस्थाको वित्तीय पहुँचमा योगदान उल्लेख्य रहेको छ।
- २.१२ तीव्र बिस्तारले गर्दा कर्जा अनुशासन तथा गुणस्तर खस्कन पुगेको देखिन्छ। संस्थाको कमजोर आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली र कोभिड-१९ को समयमा सुपरिवेक्षकीय कार्य पर्याप्त मात्रामा हुन नसक्दा नै यस क्षेत्रमा विभिन्न समस्याहरू र दबावको अवस्था सिर्जना भएको देखिन्छ।

(ख) ब्याजदर र कोषको लागत

२.१३ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको प्रभावकारी ब्याजदर (effective interest rate) घट्दै गएको छ।^९ चित्र २.६ ले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको कोषको लागत, स्प्रेड, र प्रभावकारी ब्याजदरलाई देखाएको छ। २०७१/७२ देखि २०७८/७९ सम्म प्रभावकारी ब्याजदर १५ देखि २० प्रतिशतको बीचमा रहेकोमा २०७९/८० मा १६.४ प्रतिशतमा भरेको छ। २०७७ साउनबाट ब्याजदरमा माथिल्लो सीमा १५ प्रतिशत निर्धारण गरिएको भएतापनि प्रभावकारी ब्याजदर १५ प्रतिशतभन्दा माथि रहेको कारण लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू कमिशन, सेवा शुल्क र अन्य शुल्क तर्फ आकर्षित भएको सङ्केत गर्दछ। २०७९ चैतमा अधिकांश संस्थाहरूको ब्याजदर उच्च रहेको छ (अनुसूची २.१क)।

चित्र २.६: प्रभावकारी ब्याजदर, कोषको लागत र स्प्रेड

नोट: ब्याज आमदानी, कमिशन, सेवा शुल्क र अन्य शुल्कको योगफललाई कुल कर्जाले भाग गरी प्रभावकारी ब्याजदर गणना गरिएको छ। प्रभावकारी ब्याजदर र कोषको लागत विचको अन्तरको रूपमा स्प्रेड दर गणना गरिएको छ। २०७९/८० मा २०७९ चैतसम्मको तथ्याङ्कलाई वार्षिकीकरण (Annualized) गरिएको छ।

*२०७९ चैतको तथ्याङ्कमा आधारित

२.१४ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको कोषको लागत २०७५ यता करिब ८ प्रतिशत रहेको छ भने स्प्रेड घट्दै गएको छ। २०७१/७२ मा कोषको लागत ५.० प्रतिशत रहेकोमा २०७४/७५ मा ८.९ प्रतिशत र २०७९/८० मा १०.५ प्रतिशत रहेको छ। त्यसैगरी, २०७०/७१ मा स्प्रेड १३.९ प्रतिशत रहेकोमा २०७९/८० मा ६ प्रतिशत रहेको छ। प्रभावकारी ब्याजदर र कोषको लागतको फरक नै स्प्रेड भएकाले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले विभिन्न माध्यमबाट उच्च स्प्रेड कायम राखेको अवस्था छ।

२.१५ विगतमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले बचत तथा निक्षेपमा प्रदान गर्ने ब्याजदर र कर्जाको ब्याजदरमा ठूलो अन्तर रहँदै आएको थियो। लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभागले प्रकाशन गरेको २०७९ पुस मसान्तको ब्याजदर संरचना अनुसार सर्वसाधारणको निक्षेप सङ्कलन गर्ने अनुमति पाएका दुई लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू निर्धन र

^९ २०७७ साउन १३ (२८ अगस्ट २०२०) देखि नेपाल राष्ट्र बैंकले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले १५ प्रतिशत भन्दा बढी ब्याज लिन नपाउने व्यवस्था गरेको छ।

छिमेकले नियमित वचतमा न्यूनतम ६ प्रतिशतदेखि अधिकतम १० प्रतिशतसम्म तथा मुद्धति निक्षेपमा न्यूनतम १० प्रतिशत देखि अधिकतम १३ प्रतिशतसम्म ब्याजदर प्रदान गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी, अन्य लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले सदस्यबाट सङ्कलन गर्ने वचतमा न्यूनतम २ प्रतिशत (सपोर्ट लघुवित्त) देखि अधिकतम १३.३० (सीवाइसी/नेष्टो लघुवित्त) प्रतिशतसम्म ब्याजदर प्रदान गरेको देखिन्छ ।

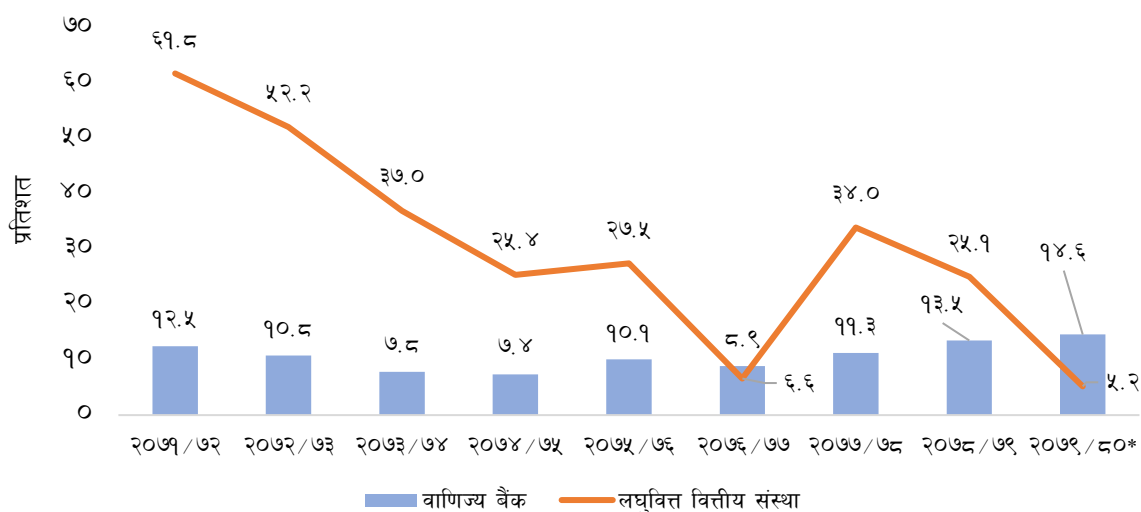
२.१६ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले लिने र दिने ब्याजदरमा देखिएको ठूलो अन्तरलाई कम गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकले मिति २०७९/११/१० मा एक परिपत्र जारी गरी लघुवित्त वित्तीय संस्थाले प्रवाह गरेको कर्जाको अधिकतम ब्याजदरको कम्तीमा ५० प्रतिशत हुने गरी निक्षेप/वचतको न्यूनतम ब्याजदर तय गर्नुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था गरेको छ । उक्त व्यवस्था लागु भएसँगै लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले निक्षेप/वचतमा प्रदान गर्ने ब्याजदर बढेको छ । २०७९ चैत मसान्तको तथ्याङ्क हेर्दा सबै जसो लघुवित्त संस्थाहरू (५ वटा बाहेक) ले वचतको न्यूनतम ब्याजदर ७.५ प्रतिशत कायम गरेका छन् ।

(ग) नाफाको अवस्था

२.१७ विगतका वर्षहरूमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको नाफा उच्च रहेकोमा हाल भने घटेको छ । चित्र २.७ र २.८ मा लघुवित्त वित्तीय संस्था र वाणिज्य बैंकका नाफाका सूचकहरू जस्तै पुँजीको प्रतिफल (return on equity) र सम्पत्तिको प्रतिफल (return on assets) लाई देखाइएको छ । २०७२ देखि २०८० सम्म औसतमा पुँजीको प्रतिफल ३० प्रतिशतभन्दा माथि रहेको छ भने सोही अवधिमा वाणिज्य बैंकहरूको पुँजीको प्रतिफल १०.३ प्रतिशत रहेको छ ।^५ उच्च प्रतिफलले गर्दा लगानीकर्ताहरू लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूमा बढी उत्साहित भएका थिए । २०७९ चैतमा लघुवित्त वित्तीय संस्था र वाणिज्य बैंकको पुँजीको प्रतिफल क्रमशः ५.२ प्रतिशत र १४.६ प्रतिशत रहेको छ । २०७९ चैतमा २० वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको पुँजीको प्रतिफल ऋणात्मक रहनुले संस्थाहरूको वित्तीय अवस्था विग्रदै गएको जनाएको छ (अनुसूची २.१ख) ।

^५ कोभिड-१९ का कारण २०७६/७७ र २०७९/८० बाहेक लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको पुँजीमा प्रतिफल उच्च रहेको छ ।

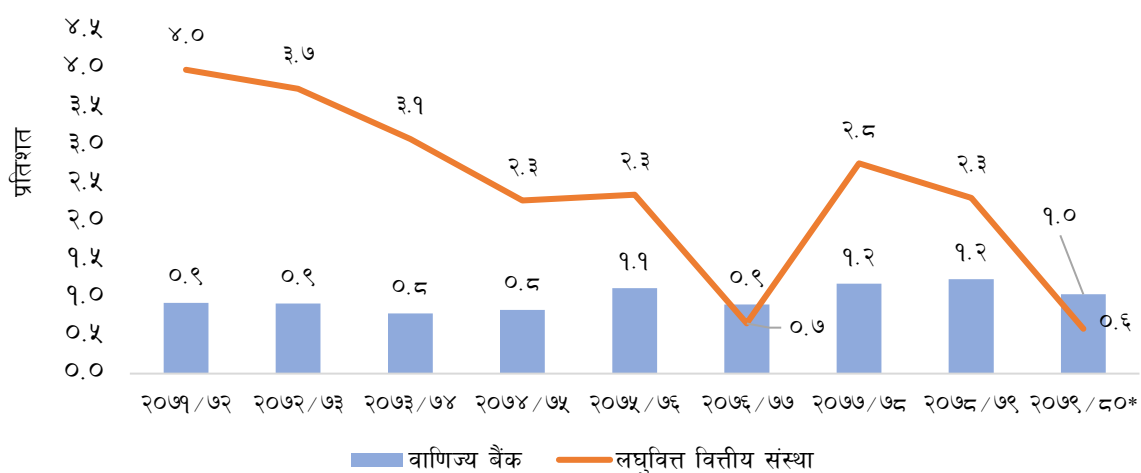
चित्र २.७ : लघुवित्त वित्तीय संस्था तथा वाणिज्य बैंकहरूको पुँजीको प्रतिफल

*२०७९ चैतको तथ्याङ्कमा आधारित

२.१८ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको सम्पत्तिको प्रतिफल पनि विगतमा उच्च रहने गरेकोमा २०७९/८० मा घटेको छ। साथै, यस्तो प्रतिफल पनि विगतमा वाणिज्य बैंकहरूको तुलनामा उच्च रहने गरेको छ। विगत २०७२ देखि २०८० सम्म लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको सम्पत्तिको प्रतिफल औसतमा २.४ प्रतिशत रहेको छ भने वाणिज्य बैंकहरूको १.० प्रतिशत रहेको छ। यस्तो प्रतिफल २०७९ मा २.३ प्रतिशत रहेकोमा २०८० मा ०.६ प्रतिशतमा झरेको छ (चित्र २.८)। विगतमा रहेको उच्च प्रतिफलले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको नाफामुखी व्यवहार र लक्ष्यबाट विचलनको अवस्थालाई सङ्केत गरेको छ।

चित्र २.८ : लघुवित्त वित्तीय संस्था तथा वाणिज्य बैंकहरूको सम्पत्तिको प्रतिफल

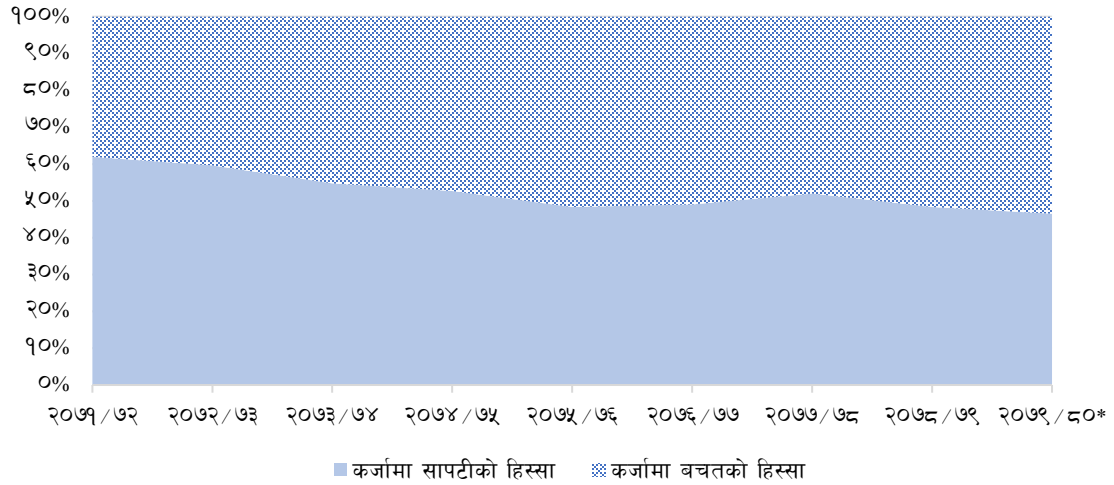

*२०७९ चैतको तथ्याङ्कमा आधारित

२.१९ स्प्रेडमा सीमा लागू नभएको कारण खुद ब्याज आमदानीमा कुनै प्रकारको सीमा नरहनु र जोखिम भारत सम्पत्तिको ४ प्रतिशतमात्र चुक्ता पुँजी कायम गरे पुग्ने व्यवस्थाको कारण विशेष गरी पुँजीको प्रतिफल उच्च रहन गएको हो। कर्जाको ब्याजदरमा सीमा तोकेको भएतापनि लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले न्यून ब्याजदरमा

अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट सापटी प्राप्त गर्ने भएकोले स्प्रेडदर उच्च रहेको छ । त्यसैगरी, कोभिड-१९ को कारण बैंकिङ्ग क्षेत्रमा अधिक तरलता रहेको समयमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले न्यून ब्याजदरमा सापटी प्राप्त गरेकाले २०७७/७८ मा पुँजीको प्रतिफल एवम् सम्पत्तिको प्रतिफल पुनः उकालो लाग्यो ।

चित्र २.९: लघुवित्त वित्तीय संस्थाका कर्जामा सापटी र बचतको अंश

*२०७९ चैतको तथ्याङ्कमा आधारित

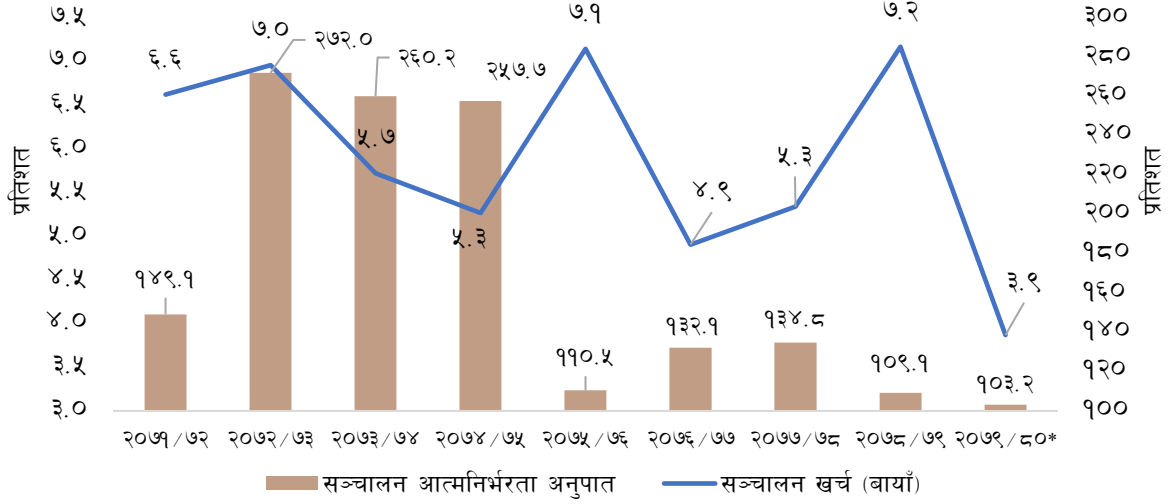
(घ) वित्तीय स्रोतको अवस्था

२.२० विगतमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले प्रदान गर्ने कर्जामा सापटीको हिस्सा उल्लेखनीय रहने गरेकोमा केही समययता बचतले समेत महत्वपूर्ण अंश ओगटेको छ । चित्र २.९ ले कुल कर्जाको तुलनामा बचत र सापटीको हिस्सा देखाएको छ । जस्तै २०७२ असारमा कुल कर्जाको तुलनामा बचतको हिस्सा ३८.१ प्रतिशत र सापटीको हिस्सा ६१.८ प्रतिशत रहेकोमा २०७९ चैतमा यस्तो अंश क्रमशः ५३.५ र ४६.५ प्रतिशत रहेको छ । लघुवित्त वित्तीय संस्थाले सर्वसाधारणबाट बचत लिन नपाउने भएतापनि निरन्तर सदस्यहरूबाट उल्लेख्य मात्रामा बचत सङ्कलन गरिरहेका छन् । विशेषगरी लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले समूह बचत, पेन्सन बचत तथा स्वेच्छिक बचत लगायतका विविध शीर्षकमा बचत सङ्कलन गर्ने गरेका छन् ।

(ङ) सञ्चालन आत्मनिर्भरता अनुपात

२.२१ विगतमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको सञ्चालन खर्च र सञ्चालन आत्मनिर्भरता अनुपात (Operational self-sufficiency ratio) को अवस्था सन्तोषजनक रहेकोमा २०७८/७९ देखि घटदै गएको छ । चित्र २.१० ले विगत केही वर्षको आत्मनिर्भरता अनुपातलाई प्रस्तुत गरेको छ । २०७३ मा आत्मनिर्भरता अनुपात २७२ प्रतिशत रहेकोमा २०७८ मा १३४.८ प्रतिशतमा झरेको थियो । सो अनुपात अझै घट्न गई २०७९ असारमा १०९.१ प्रतिशत र २०७९ चैतमा १०३.२ पुगेको छ । २०७९ चैतमा ३९ वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको आत्मनिर्भरता अनुपात १०० भन्दा कम रहेको छ (अनुसूची २.१क) ।

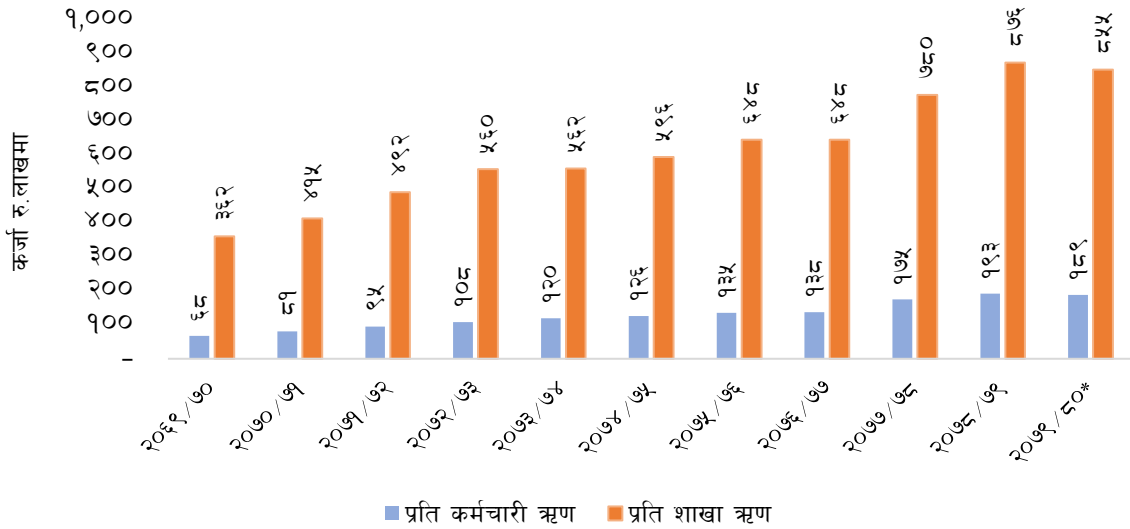
चित्र २.१०: सञ्चालन खर्च र आत्मनिर्भरता अनुपात

*२०७९ चैतको तथ्याङ्कमा आधारित

२.२२ सञ्चालन आय र खर्चको अनुपातको रूपमा गणना गरिने आत्मनिर्भरता अनुपात कार्यसम्पादनको वा वित्तीय स्वास्थ्यको एक महत्वपूर्ण सूचक हो । उच्च सञ्चालन आत्मनिर्भरता अनुपातले संस्थाले आफ्नो सञ्चालन आयबाट सञ्चालन खर्च धान्न सक्छ भन्ने सङ्केत गर्दछ । अर्कोतर्फ, कम सञ्चालन आत्मनिर्भरता अनुपातले बाह्य कोष वा अनुदानमा बढी निर्भरतालाई सङ्केत गर्छ । सञ्चालन आत्मनिर्भरता अनुपात समयसँगै घट्दै गएकोले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू वित्तीय रूपमा कमजोर बन्दै गएको र बाह्य स्रोतमा निर्भरता बढ्ने सङ्केत गरेको छ ।

चित्र २.११: प्रति शाखा र प्रति कर्मचारी औसत ऋण

*२०७९ चैतको तथ्याङ्कमा आधारित

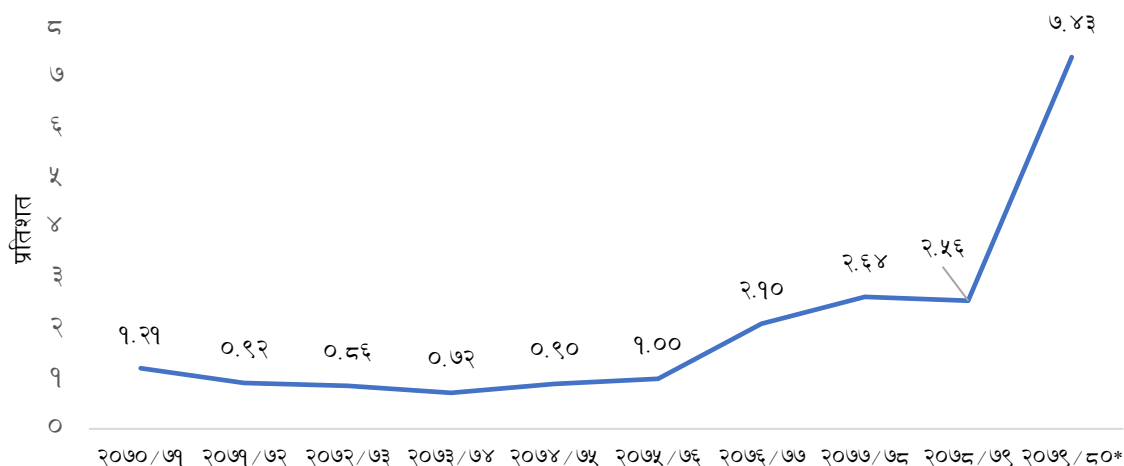
(च) प्रति शाखा र प्रति कर्मचारी औसत ऋण

२.२३ प्रति शाखा र प्रति कर्मचारी औसत ऋणको आकार बढ्दै गएको छ (चित्र २.११)। २०७० असारमा प्रति कर्मचारी ऋणको आकार रु.६८ लाख रहेकोमा २०७९ चैतमा रु.१ करोड ८९ लाख रहेको छ। त्यसैगरी, २०७१ असारमा प्रति शाखा ऋणको आकार रु.४ करोड १५ लाख रहेकोमा २०७९ चैतमा रु.८ करोड ५५ लाख रहेको छ। यसप्रकार प्रति शाखा र प्रति कर्मचारी औसत ऋण बढ्दै जानुले लघुवित्त वित्तीय संस्थाको समग्र प्रणाली अत्यधिक विस्तार (overstretched) भएको देखाउदैंछ। यससँगै लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको ऋणी र कर्जा व्यवस्थापन गर्ने क्षमतामा दबाव परेको देखिन्छ।

(छ) निष्क्रिय कर्जा

२.२४ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको निष्क्रिय कर्जा २०७९ चैतमा बढेको छ (चित्र २.१२)। २०७०/७१ देखि २०७८/७९ सम्म लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको निष्क्रिय कर्जा कुल कर्जाको ३ प्रतिशतभन्दा कम रहेकोमा २०७९ चैत मसान्तमा ७.४३ प्रतिशत पुगेको छ।^९ संस्थागत आधारमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको निष्क्रिय कर्जा अनुपात अनुसूची २.१ख मा प्रस्तुत गरिएको छ। यस्तो उच्च निष्क्रिय कर्जा अनुपातले समग्र लघुवित्त क्षेत्रमा रहेको दबावको अवस्थालाई सङ्केत गर्दछ।

चित्र २.१२: खुद्रा कर्जा प्रदायक लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको निष्क्रिय कर्जाको अनुपात

*२०७९ चैतको तथ्याङ्कमा आधारित

२.२५ २०७९ चैत मसान्तमा खुद्रा कर्जा प्रदायक लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको निष्क्रिय कर्जा रकम उच्च रहेको छ। खुद्रा कर्जा प्रदायक लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले प्रवाह गरेको कुल कर्जा तथा सापट रकम २०७९ असारको तुलनामा २.६३ प्रतिशतले घटेर २०७९ चैत मसान्तमा रु.३ खर्ब ८१ अर्ब ४३ करोड पुगेको छ (तालिका

^९ २०७९ चैत मसान्तमा सर्वाधिक निष्क्रिय कर्जा भएका निम्न पाँच लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू रहेका छन्: सुपर लघुवित्त वित्तीय संस्था (८२.७ प्रतिशत), समता लघुवित्त वित्तीय संस्था (२०.२ प्रतिशत), यूनीक लघुवित्त वित्तीय संस्था (१८.६ प्रतिशत), जन उत्थान लघुवित्त वित्तीय संस्था (१७.० प्रतिशत) र सामुदायिक लघुवित्त वित्तीय संस्था (१४.२ प्रतिशत)।

२.४) । त्यसैगरी २०७९ चैत मसान्तमा निष्क्रिय कर्जा रु.२८ अर्ब ३३ करोड अर्थात ७.४३ प्रतिशत रहेको छ । २०७९ असार मसान्तमा निष्क्रिय कर्जाको अनुपात २.५६ प्रतिशत रहेको थियो । समीक्षा अवधिमा निष्क्रिय कर्जाको वृद्धिदर १८२.९६ प्रतिशत छ जुन गत आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा १६.९० प्रतिशतले बढेको थियो ।

तालिका २.४: खुद्रा कर्जा प्रदायक लघुवित्त वित्तीय संस्थाको कर्जा तथा सापटको वर्गीकरण (रु.अर्बमा)

कर्जा विवरण	२०७८	२०७८	२०७९	२०७९	प्रतिशत परिवर्तन	
	असार	चैत	असार	चैत	(२-१)	(४-३)
	(१)	(२)	(३)	(४)	(२०७८)	(२०७९)
सक्रिय कर्जा	३०७.९३	३८१.०३	३८१.७०	३५३.०९	२३.७४	-७.५०
निष्क्रिय कर्जा	९.४३	११.०२	१०.०४	२८.३३	१६.९०	१८२.९६
कुल कर्जा तथा सापट	३१७.३६	३९२.०५	३९१.७५	३८१.४३	२३.५३	-२.६३
निष्क्रिय कर्जा अनुपात	२.९७	२.८१	२.५६	७.४३		

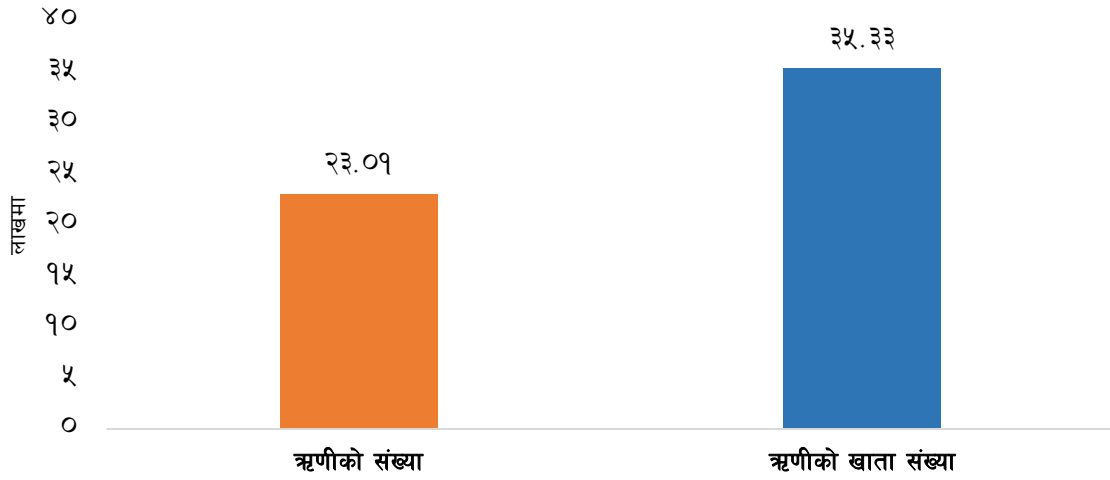
लघुवित्त वित्तीय संस्थाका ऋणीका विशेषता

(क) कुल ऋणी र खाता संख्या

- २.२६ खुद्रा कर्जा प्रवाह गर्ने ५९ वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूमध्ये ५८ वटा (ग्रामीण विकास लघुवित्त वित्तीय संस्था बाहेक) बाट प्राप्त २०७९ चैत मसान्तको तथ्याङ्कलाई विश्लेषण गरिएको छ । यी संस्थाहरूमा कुल ३९,३५,१७१ कर्जा खाता रहेकामा विश्लेषण प्रयोजनका लागि रु.१००० भन्दा कम रकम भएका ४,०१,८०६ कर्जा खातालाई हटाई बाँकी रहेका खाताको विश्लेषण गरिएको छ ।^{१०}
- २.२७ लघुवित्त वित्तीय संस्थामा महिला ऋणीहरूको बाहुल्यता रहेको छ । करिब ९८ प्रतिशत ऋणीहरू महिला रहेका छन् । त्यसैगरी, उमेर समूहका आधारमा हेर्दा ३४.६ प्रतिशत ऋणीहरू ३५ देखि ४४ वर्ष, ३०.९ प्रतिशत ऋणीहरू ४५ देखि ६० वर्ष, र २६.९ प्रतिशत ऋणीहरू २५ देखि ३४ वर्षका रहेका छन् ।
- २.२८ रु.१ हजारभन्दा बढी रकमका खाताहरूमात्र विश्लेषण गर्दा ५८ वटा संस्थाहरूले कुल २३ लाख १ हजार २ सय ९३ ऋणीलाई ३५ लाख ३३ हजार ३ सय २५ कर्जा खातामार्फत कुल रु.३ खर्ब ७१ अर्ब ५६ करोड कर्जा प्रवाह गरेका छन् (चित्र २.१३) । यस तथ्याङ्कले एक ऋणीको एकभन्दा बढी कर्जा खाता रहेको वा बहुवैकिङ्गको अवस्थालाई देखाएको छ । त्यसैगरी, एक ऋणीको औसतमा रु.१ लाख ६१ हजार कर्जा रहेको देखिन्छ ।

^{१०} लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले न्यूनतम रु.१००० बचत लिने गरेको कारण रु.१००० भन्दा कम कर्जा प्रवाह गर्नु नपर्ने देखिएकोले रु.१००० भन्दा कम रकमका कर्जा खातालाई विश्लेषणबाट हटाइएको हो ।

चित्र २.१३: ऋणी र कर्जा खाता संख्या

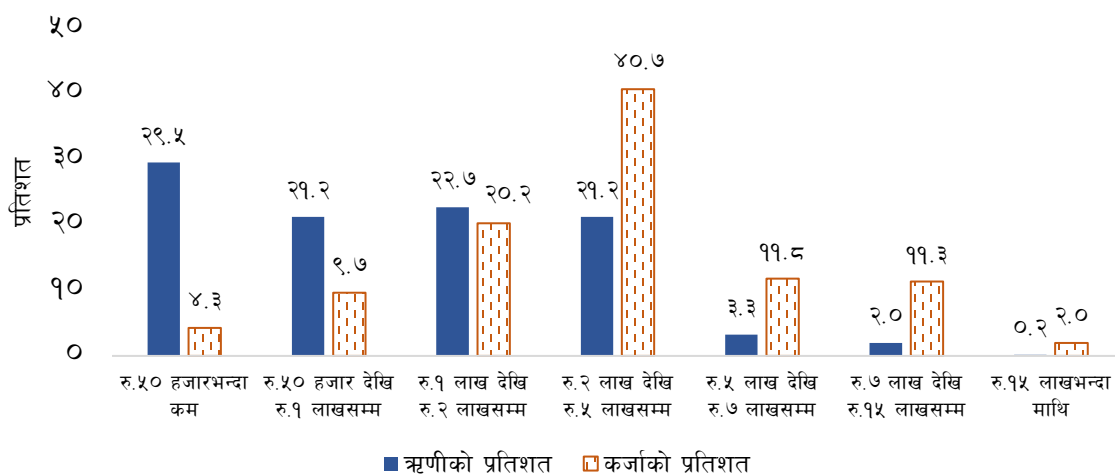
२.२९ यसप्रकार बहुवैकिकको अवस्था विश्लेषण गर्न सर्वप्रथम एकल ऋणी (unique borrower) को संख्या पत्ता लगाउनु पर्ने हुन्छ। यस कार्यका लागि निम्नानुसारका ऋणीका ५ वटा विशेषतालाई समेटिएको छ : ऋणीको नाम, ऋणीको बुवाको नाम, नागरिकता जारी जिल्ला, जन्म वर्ष र जन्म महिना। नतिजाको थप विश्वसनीयताको लागि नागरिकता जारी जिल्लालाई समेत समावेश गरी थप परिक्षण गरिएको छ। विश्लेषण पूर्व तथ्याङ्कलाई थप काटछाँट गरिएको थियो। जस्तै, जिल्लाको नाम सच्याउने, नाममा रहेका कमा एवं स्पेशहरू हटाउने, सबै अक्षरलाई सानोमा लैजाने लगायतका कार्यहरू गरिएका थिए। कम्तीमा ऋणी र बुवाको नाम ९५ प्रतिशत मिलेमा एवम् सोसँगै जिल्ला, जन्म वर्ष र महिना समेत मिलेमा मात्र एकल ऋणीको रूपमा परिभाषित गरिएको छ। यस कार्यका लागि अर्थपूर्ण विश्लेषण (semantic analysis) गर्ने भएकाले Python सफ्टवेयरमा प्रोग्रामिङ गरिएको थियो।

(ख) कर्जाको आकार र खाता संख्याको आधारमा ऋणीको विवरण

२.३० कर्जा रकमको आधारमा ऋणीहरूलाई सातवटा समूहमा विभाजन गरी विश्लेषण गर्दा रु.पचास हजारभन्दा कम कर्जा लिने ऋणीको संख्या तुलनात्मकरूपमा बढी भएतापनि कुल कर्जामा रु.२ देखि रु.५ लाखसम्म कर्जा लिने ऋणीको कर्जा हिस्सा बढी (४०.७ प्रतिशत) छ (चित्र २.१४ र तालिका २.५)। करिब ३० प्रतिशत ऋणीहरूले रु.५० हजारभन्दा कम कर्जा लिएको भएतापनि यस्ता ऋणीहरूमा कुल कर्जाको ५ प्रतिशतभन्दा कम कर्जा प्रवाहित भएको छ। त्यसैगरी, २९.२४ प्रतिशत ऋणीहरूले रु.२ लाखदेखि रु.५ लाखसम्म ऋणी लिएको र यी ऋणीहरूलाई कुल कर्जाको ४०.७९ प्रतिशत कर्जा प्रवाह भएको छ। रु.१५ लाख भन्दा बढी कर्जा लिने ऋणीको हिस्सा ०.२ प्रतिशत रहेको छ भने यिनीहरूले कुल कर्जाको २ प्रतिशत हिस्सा उपयोग गरेका छन्।^{११}

^{११} २०७६/७/२६ को निर्देशनबाट लघुवित्त वित्तीय संस्थाका गाउँपालिकामा रहेका शाखाबाट धितोमा प्रवाह हुने कर्जाको सीमा रु.७ लाखबाट रु.१० लाख पुऱ्याइएकोमा आर्थिक वर्ष २०७७/७८ बाट धितोमा प्रवाह हुने कर्जाको न्यूनतम रु. ५ लाखबाट रु.७ लाख र अधिकतम रु.७ लाखबाट रु.१५ लाख पुऱ्याइएको थियो।

चित्र २.१४ : कर्जाको आकारको आधारमा ऋणीको वर्गीकरण र कर्जा प्रवाहमा अंश

तालिका २.५: कर्जाको आकार र खाता संख्याको आधारमा ऋणीहरूको संख्या

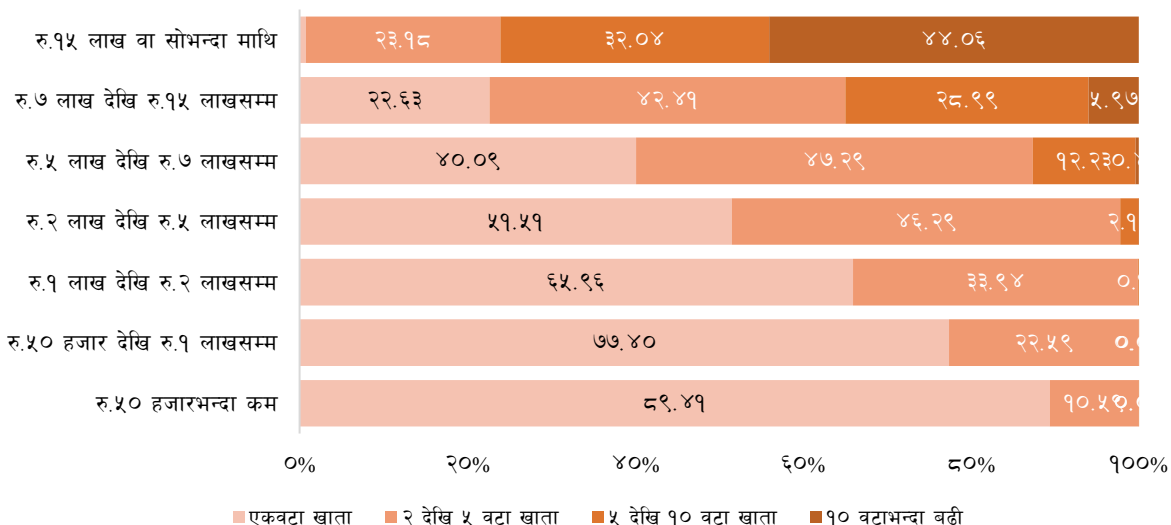
कर्जाको आकार	खाता संख्या				जम्मा
	एकवटा खाता	२ देखि ५	६ देखि १०	१० भन्दा बढी	
रु.५० हजार भन्दा कम	६०७०१२	७१९११	१	०	६७८९२४
रु.५० हजार देखि रु.१ लाख	३७७८२०	११०२७२	२८	०	४८८१२०
रु.१ लाख देखि रु.२ लाख	३४३९९८	१७६९९३	५५९	०	५२१५५०
रु.२ लाख देखि रु.५ लाख	२५१७६२	२२६२४६	१०७०४	६९	४८८७८१
रु.५ लाख देखि रु.७ लाख	३००८५	३५४८५	९१७६	२९८	७५०४४
रु.७ लाख देखि रु.१५ लाख	१०१८७	१९०९३	१३०५३	२६८९	४५०२२
रु.१५ लाख र सो भन्दा माथि	२८	८९३	१२३४	१६९७	३८५२
जम्मा	१६२०८९२	६४०८९३	३४७५५	४७५३	२३०१२९३

नोट: रु.७ लाख देखि रु.१५ लाखमा रु.१५ लाखभन्दा रकमको मात्र समावेश भएको र सबै वर्गीकरणमा यही लागु गरिएको छ ।

२.३१ तालिका २.५ ले ऋणीको आकार र खाता संख्याको आधार ऋणीको संख्यालाई प्रस्तुत गरेको छ । जस्तै, रु.१५ लाख वा सोभन्दा बढी ऋण लिने कुल ३,८५२ ऋणी रहेका छन् जसमध्ये दुई देखि पाँच खाता भएका ८९३ जना, ६ देखि १० खाता भएका १,२३४ जना र १० भन्दा बढी खाता भएका १,६९७ जना रहेका छन् । एउटै खाताबाट पनि रु. १५ लाख लिने २८ जना ऋणी देखिन्छ ।

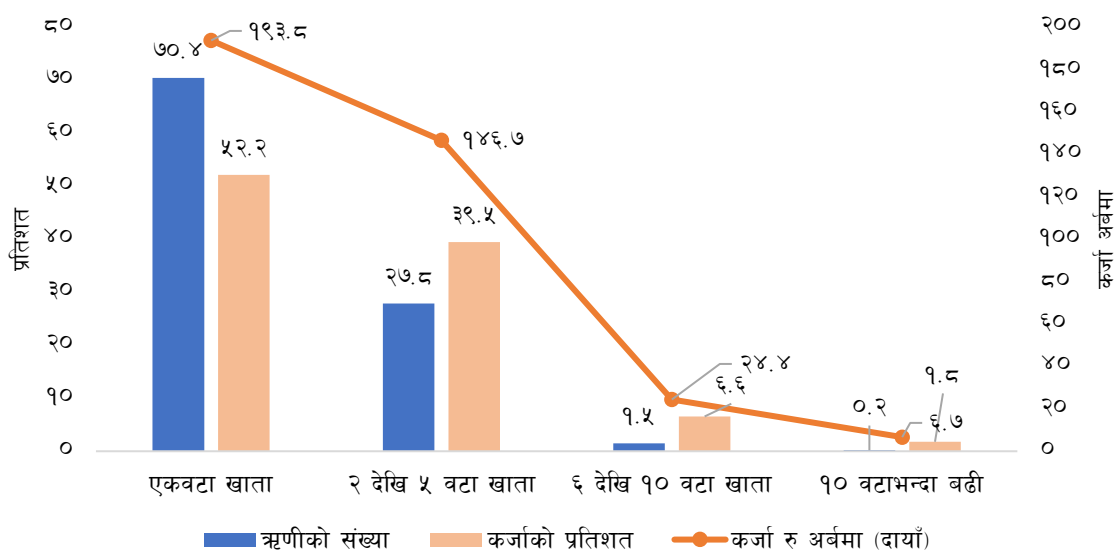
२.३२ ऋणको आकार बढ्दै जादा ऋणीको कर्जा खाता संख्या पनि बढ्दै जाने गरेको छ । चित्र २.१५ ले कर्जाको आकारका आधारमा ऋणीको खाता संख्या र सोको विवरण प्रस्तुत गरेको छ । जस्तै, रु.५० हजारभन्दा कम कर्जा लिने ६ लाख ५७ हजार २ सय १० ऋणीहरूमध्ये ५ लाख ८६ हजार (८९.४१ प्रतिशत) ऋणीको एउटा कर्जा खाता रहेको छ । त्यसैगरी, रु.७ लाखदेखि रु.१५ लाखसम्म कर्जा लिने ४५ हजार २२ ऋणीहरूमध्ये १० हजार १ सय ८७ (२२.६३ प्रतिशत) को एउटा मात्र कर्जा खाता रहेको छ । रु.१५ लाख वा सो भन्दा बढी कर्जा उपभोग गरिरहेका ३ हजार ८ सय ५२ ऋणीहरूमध्ये अधिकांशको एकभन्दा बढी कर्जा खाता रहेको छ । साथै, एक ऋणीको विभिन्न शीर्षकमा अधिकतम २९ वटा कर्जा खाता समेत रहेको पाइएको छ ।

चित्र २.१५: कर्जा खाता संख्या र ऋणको आकारका आधारमा ऋणीको विवरण

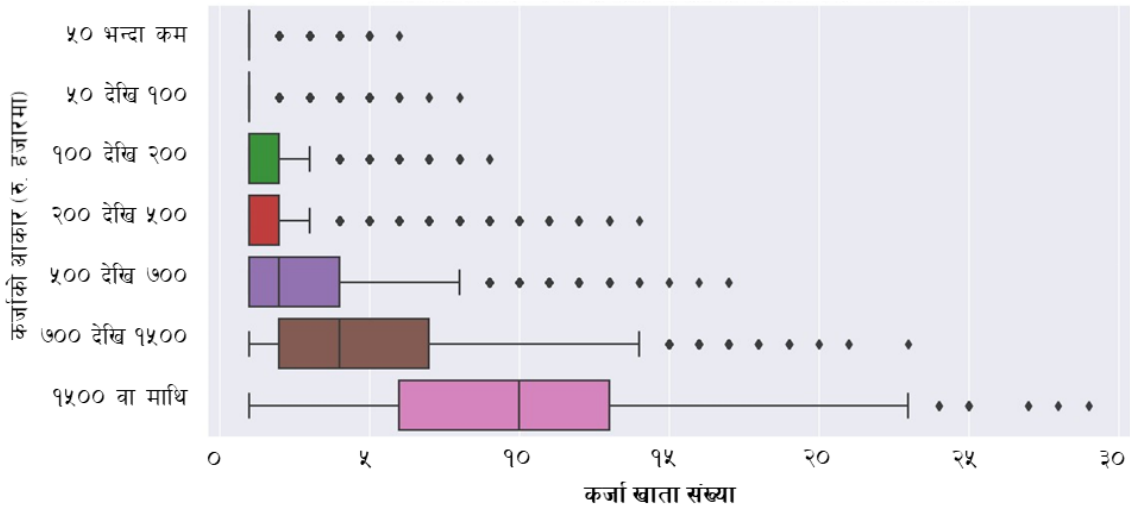

२.३३ चित्र २.१६ ले खाता संख्याको आधारमा ऋणीको संख्या तथा कर्जामा हिस्सालाई प्रस्तुत गरेको छ। जस्तै, एकवटा मात्र खाता हुने ऋणीहरूको हिस्सा ७०.४३ प्रतिशत रहेको छ भने यो समूहमा कुल कर्जा लगानी रु.१९३.७५ अर्ब (कुल लगानीमा रहेको कर्जाको ५१.१५ प्रतिशत) रहेको छ। त्यसैगरी, १० वटाभन्दा बढी खाता भएका ऋणीहरूको हिस्सा ०.२१ प्रतिशत रहेको छ। यो समूहमा कुल रु.६.६६ अर्ब कर्जा प्रवाह भएको छ। यसप्रकार एकभन्दा बढी कर्जा खाता भएका ऋणीहरूमा कुल कर्जाको ४८.८५ प्रतिशत अर्थात् रु.१ खर्ब ७७ अर्ब ७७ करोड कर्जा लगानीमा रहेको छ।

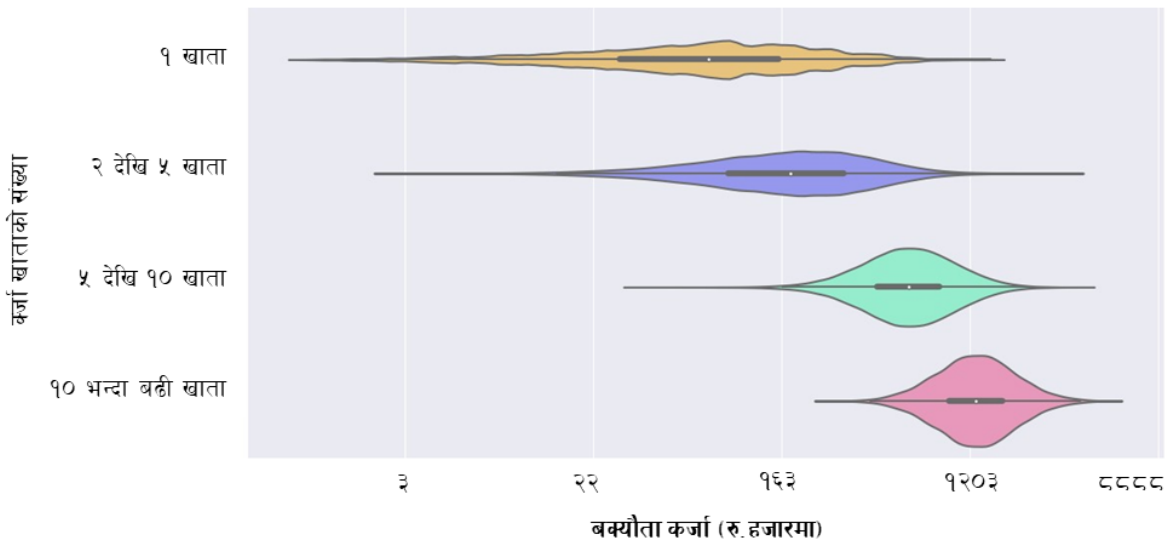
चित्र २.१६: खाता संख्याको आधारमा ऋणीको अंश र कर्जाको विवरण

चित्र २.१७: खाता संख्या र ऋणको आकारका आधारमा ऋणीको बक्स पलट

चित्र २.१८: खाता संख्या र ऋणको आकारका आधारमा ऋणीको भायोलिन पलट

२.३४ चित्र २.१७ को बक्स पलट (Box plot) ले ऋणीको खाता संख्या र कर्जाको आकारका आधारमा ऋणीको विवरणलाई प्रस्तुत गरेको छ। कर्जाको आकार बढ्दै जादा औसतमा ऋणीको कर्जा खाता संख्या समेत बढेको देखिन्छ। बहुकर्जा खाता भएका ऋणीहरू प्राय एकभन्दा बढी लघुवित्त वित्तीय संस्थामा आवद्ध भएका छन्। त्यसैगरी, रु.१५ लाखभन्दा बढी कर्जा लिने ऋणीको औसतमा १० वटा कर्जा खाता रहेको छ।

२.३५ रु.१५ लाख वा सो भन्दा बढी कर्जा लिएका ऋणीहरूमध्ये एउटा खाताबाट मात्रै पनि रु.१५ लाख कर्जा प्रवाह भएको अवस्था छ। यो समूहमा ठिक तल्लो २५ प्रतिशत (25 percentile) मा पर्ने ऋणीको ६ वटा खाता, मध्य (median) ऋणीको १० वटा खाता, ठिक माथिल्लो ७५ प्रतिशत (75 percentile) मा पर्ने ऋणीको १३ वटा खाता रहेको छ। अर्कोतर्फ, रु.५० हजारभन्दा कम रकम लिने ऋणीको अधिकांशको एकवटा खातामात्र रहेको छ भने अपवादकोरूपमा केहीको अधिकतम ६ वटा खाता समेत रहेको छ। त्यसैगरी, रु.५ लाख देखि रु.७

लाखसम्मको कर्जामा मध्य ऋणीको (median) २ वटा खाता र रु.७ लाखबाट रु.१५ लाखसम्मको कर्जामा मध्य ऋणीको (median) ४ वटा खाता रहेका छन्। रु.५० हजारभन्दा कम समूहको कर्जा, रु.५० हजारदेखि रु.१ लाखसम्म, रु.१ लाखदेखि रु.२ लाखसम्म र रु.२ लाखदेखि रु.५ लाखसम्म कर्जा आकारका ऋणीमा मध्य (median) ऋणीको १ वटामात्र खाता रहेको छ। त्यसैगरी, रु.१ लाखबाट रु.२ लाखसम्म र रु.२ लाखदेखि रु.५ लाखसम्म कर्जा लिने ऋणीमध्ये ठिक ७५ प्रतिशत (75 percentile) मा पर्ने ऋणीको २ वटा खाता रहेको छ।

२.३६ चित्र २.१८ को भायोलिन प्लट (violin plot) ले कर्जाको आकार र खाता संख्याको आधारमा ऋणीको विस्तृत विवरणलाई प्रस्तुत गरेको छ। समग्रमा कर्जा खाता बढेसँगै औसतमा कर्जाको आकार बढेको देखिन्छ। यो चित्रमा ऋणीहरूले एकभन्दा बढी खाताबाट कर्जा लगेको अवस्थालाई विस्तृत विवरण वा डिस्ट्रिब्युसन (distribution) मा देखाईएको छ। १० भन्दा बढी खाताबाट ऋण लिने ऋणीहरूको औसत कर्जा रु.१४ लाख देखिएको छ। यो समूहमा न्यूनतम रु.२ लाख ८२ हजार र अधिकतम रु.५२ लाख १७ हजार कर्जा प्रवाह भएको छ।^{१२} अर्कोतर्फ १ मात्र खाता हुने ऋणीको औसत ऋण रु.१ लाख १९ हजार रहेको छ। यो समूहमा अधिकतम रु.१५ लाख कर्जा प्रवाह भएको छ।^{१३} त्यसैगरी, २ देखि ५ खाता हुने ऋणीको औसत कर्जा रकम रु.२ लाख ३८ हजार र ५ देखि १० वटा खाता हुने ऋणीको औसत ऋण रकम रु.६ लाख २८ हजार रहेको छ।

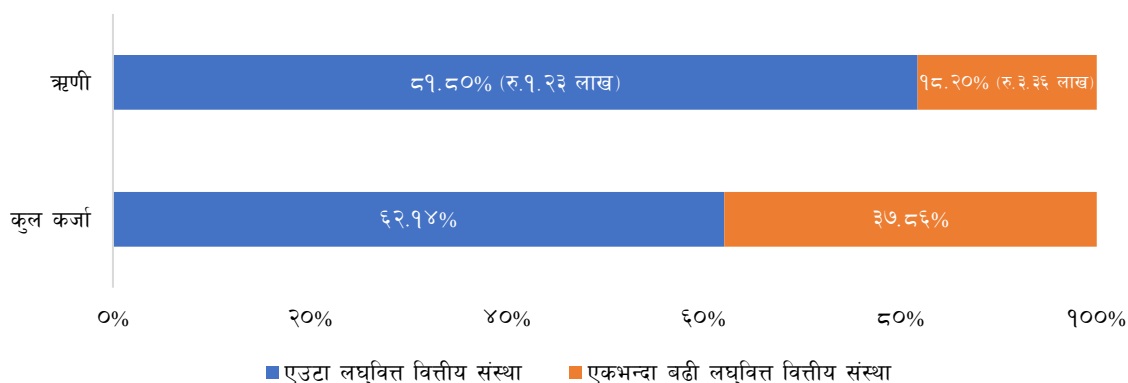
(ग) संस्थामा संलग्नता र कर्जाको आकारका आधारमा ऋणीको विवरण

२.३७ बहुवैकिकको स्तर गहन नै रहेको पाइएको छ। कुल २३ लाख १ हजार २ सय ९३ ऋणीहरूमध्ये ४ लाख १८ हजार ७ सय २२ अर्थात् १८.२० प्रतिशत ऋणीहरूको एकभन्दा बढी लघुवित्त वित्तीय संस्थामा कर्जा खाता रहेको छ। यी ऋणीहरूले कुल कर्जाको ३७.८६ प्रतिशत अर्थात् रु.१ खर्ब ४० अर्ब ६५ करोड कर्जा उपभोग गरेका छन् (चित्र २.१९)। साथै, एक ऋणीले सर्वाधिक २३ वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट कर्जा उपभोग गरेको छ भने एकै ऋणीले १७ वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थामा रहेको २२ वटा कर्जा खातामार्फत अधिकतम रु.५२ लाख १७ हजार ८ सय ३४ कर्जा उपभोग गरेको अवस्था छ। एक भन्दा बढी संस्थाबाट कारोबार गरेका ऋणीहरूको औषत कर्जा रु.३ लाख ३६ हजार रहेको छ।

^{१२} यी खाताबाट लिदा पनि कतिपय ऋणीहरूको कर्जा आकार सानै पनि छ।

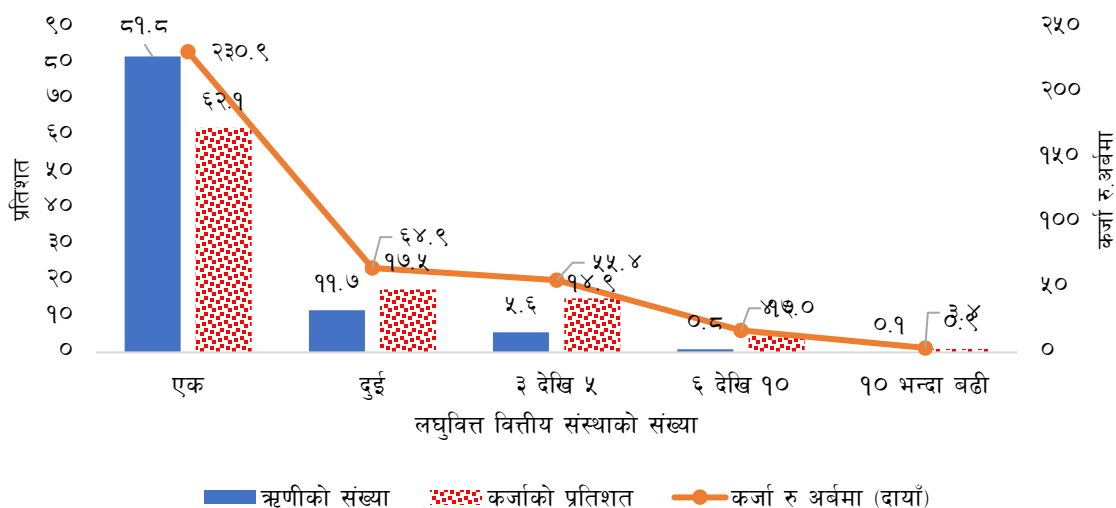
^{१३} रु.१००० भन्दा कम बक्यौता कर्जा भएको खाताहरूलाई विश्लेषणमा प्रयोग गरिएको छैन।

चित्र २.१९: एक तथा एकभन्दा बढी लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिने ऋणी र प्रवाह भएको कर्जा

नोट: बारमा चित्रमा ऋणीको औसत कर्जा पनि समावेश गरिएको छ। जस्तै, ७१.७ प्रतिशतको औसत कर्जा रु.९ लाख २३ हजार रहेको छ।

चित्र २.२०: संस्थामा संलग्नताको आधारमा ऋणीको हिस्सा र कर्जाको विवरण

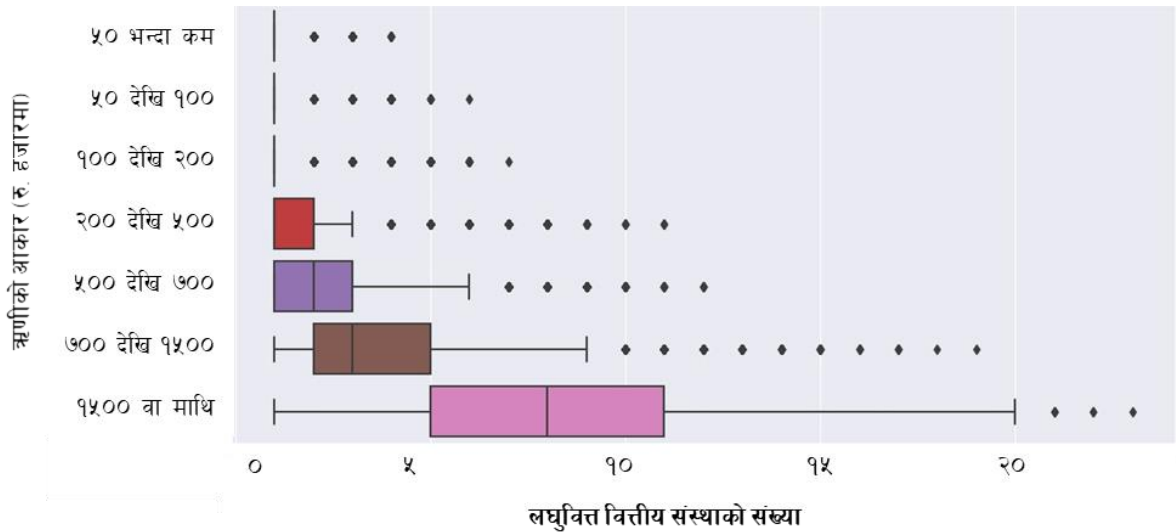
२.३८ चित्र २.२० र तालिका २.६ ले ऋणीहरूको विभिन्न संस्थामा संलग्नताका आधारमा वर्गीकरण देखाएको छ। कुल २३ लाख १ हजार २ सय ९३ ऋणीहरूमध्ये १८ लाख ८२ हजार ५ सय ७१ अर्थात् ७१.७१ प्रतिशत ऋणीको एकवटा मात्र लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिएका छन्। यस्ता ऋणीहरूको कुल कर्जामा अंश ६२.९४ प्रतिशत रहेको छ। त्यसैगरी, दुई वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिएका ऋणीहरूको हिस्सा ११.६९ प्रतिशत रहेको छ र यी ऋणीहरूले कुल कर्जाको १७.४६ प्रतिशत अर्थात् रु.६४.८५ अर्ब कर्जा उपभोग गरेका छन्। कुल ऋणीको ५.५८ प्रतिशतले ३ देखि ५ वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट कुल लगानीमा रहेको कर्जाको १४.९१ प्रतिशत अर्थात् रु.५५.३८ अर्ब कर्जा उपभोग गरेका छन्। त्यसैगरी, ५ देखि १० र १० भन्दा बढी लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिने ऋणीको संख्या क्रमशः १९ हजार २ सय ८० र २ हजार ४९ रहेको छ। यी ऋणीहरूको कुल कर्जामा अंश क्रमशः ४.५७ प्रतिशत (रु.१६.९७ अर्ब) र ०.९३ प्रतिशत (रु.३.४४ अर्ब) प्रतिशत रहेको छ।

तालिका २.६: लघुवित्त वित्तीय संस्थामा संलग्नताको आधारमा ऋणी र कर्जाको विवरण

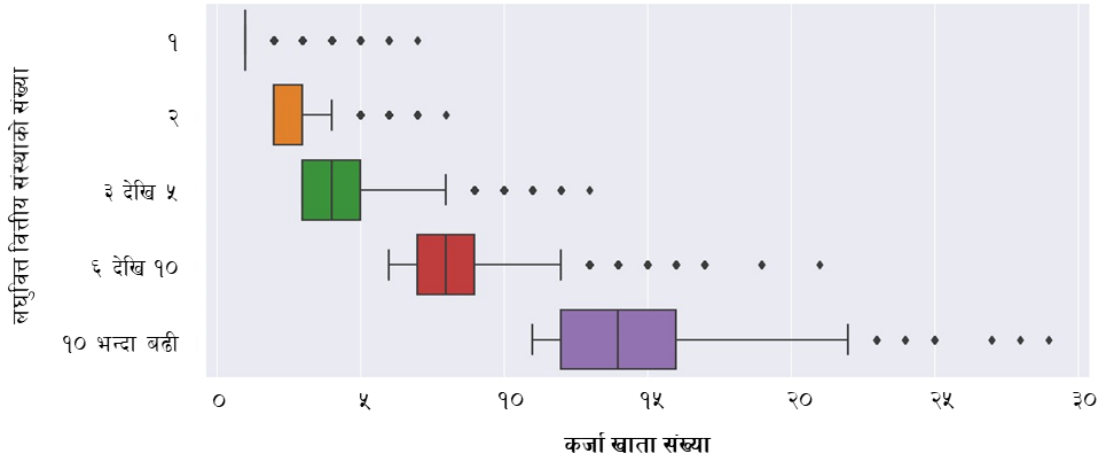
लघुवित्त वित्तीय संस्थाको संख्या	ऋणीको संख्या	ऋणीको प्रतिशत	कर्जा (रु अर्बमा)	कर्जाको प्रतिशत
एक	१८८२५७१	८१.८०	२३०.९०	६२.१४
२	२६८९३१	११.६९	६४.८६	१७.४६
३ देखि ५	१२८४६२	५.५८	५५.३८	१४.९१
६ देखि १०	१९२८०	०.८४	१६.९७	४.५७
१० भन्दा बढी	२०४९	०.०९	३.४४	०.९३
जम्मा	२३०१२९३	१००	३७१.५६	१००

२.३९ चित्र २.२१ को बक्स प्लटले संस्थामा संलग्नता र कर्जाको आकारका आधारमा ऋणीको विवरण प्रस्तुत गरेको छ। रु.२ लाखभन्दा कम कर्जा लिएका अधिकांश ऋणीहरूको एकवटा संस्थामा मात्र कर्जा खाता रहेको देखिन्छ। तथापि, अपवादकारूपमा केही ऋणीको एकभन्दा बढी संस्थामा समेत आबद्धता रहेको छ। जस्तै, रु.५० हजारभन्दा कम कर्जा लिएका केही ऋणीको ४ वटा संस्थामा समेत आबद्धता रहेको छ। **रु.१५ लाखभन्दा बढी कर्जा लिने ऋणीमा मध्य ऋणी (median) ले ८ वटा संस्थाबाट कर्जा लिएको देखिन्छ।** साथै, एकै ऋणीले अधिकतम २३ वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट कर्जा उपभोग गरेको देखिन्छ। त्यसैगरी, रु.२ देखि रु.५ लाखसम्म, रु.५ लाखदेखि रु.७ लाखसम्म, र रु.७ लाखदेखि रु.१५ लाखसम्म कर्जा लिने ऋणी समूहमा मध्य ऋणी (median) ले क्रमशः १ वटा, २ वटा र ३ वटा संस्थाबाट कर्जा लगेको देखिएको छ।

चित्र २.२१: संस्थामा संलग्नता र कर्जाको आकारका आधारमा ऋणीको बक्स प्लट

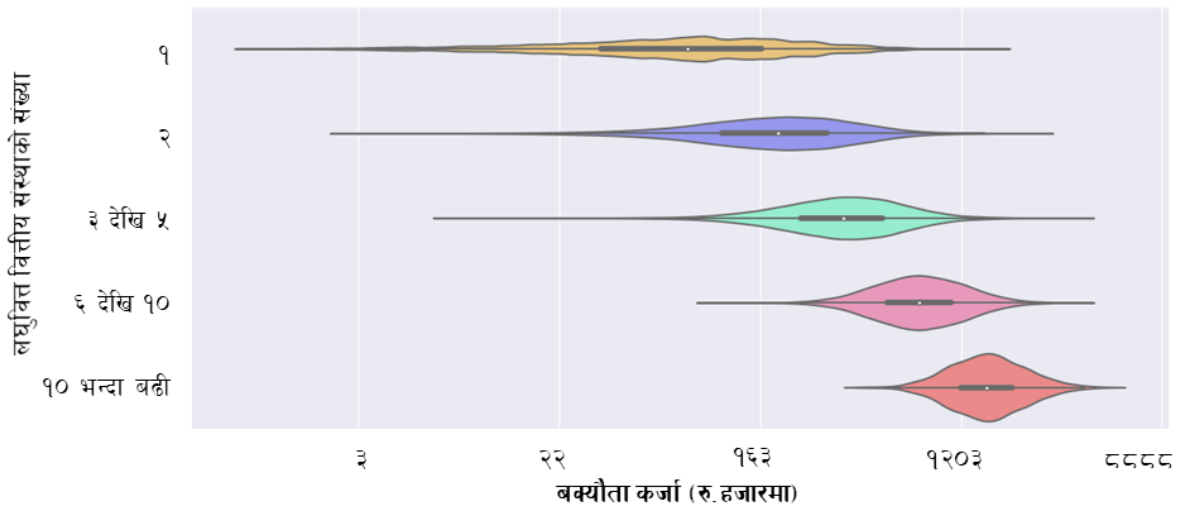

चित्र २.२२: संस्थामा संलग्नता र खाता संख्याका आधारमा ऋणीको बक्स पलट

२.४० चित्र २.२२ को बक्स पलटले संस्थामा संलग्नता र खाता संख्याका आधारमा ऋणीको विवरण प्रस्तुत गरेको छ । बहुकर्जा खाता भएका ऋणीहरू एकभन्दा बढी लघुवित्त वित्तीय संस्थामा आवद्ध भएका छन् । एक व्यक्तिले अधिकतम २९ वटा कर्जा खातामार्फत १० वटाभन्दा बढी लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिएको देखिन्छ । १ मात्र संस्थाबाट कर्जा लिने अधिकांश ऋणीको १ वटामात्र खाता छ भने अपवादको रूपमा केहीको ७ वटासम्म खाता पनि रहेको छ । त्यसैगरी, १० वटाभन्दा बढी संस्थाबाट कर्जा लिएका ऋणीमध्ये ठिक २५ प्रतिशत (25 percentile) मा रहेको ऋणीको १२ वटा खाता, मध्य (median) ऋणीको १४ वटा खाता र ठिक ७५ प्रतिशत (75 percentile) मा रहेको ऋणीको २२ वटा खाता रहेका छन् । त्यसैगरी, २ वटा संस्था, ३ देखि ५ वटा संस्था, र ६ देखि १० वटा संस्थाबाट कर्जा लगेका ऋणी समूहमा मध्य (median) ऋणीको क्रमशः २ वटा, ४ वटा, र ८ वटा खाताहरू रहेका छन् ।

चित्र २.२३: संस्थामा संलग्नता र कर्जाको आकारका आधारमा ऋणीको बक्स पलट

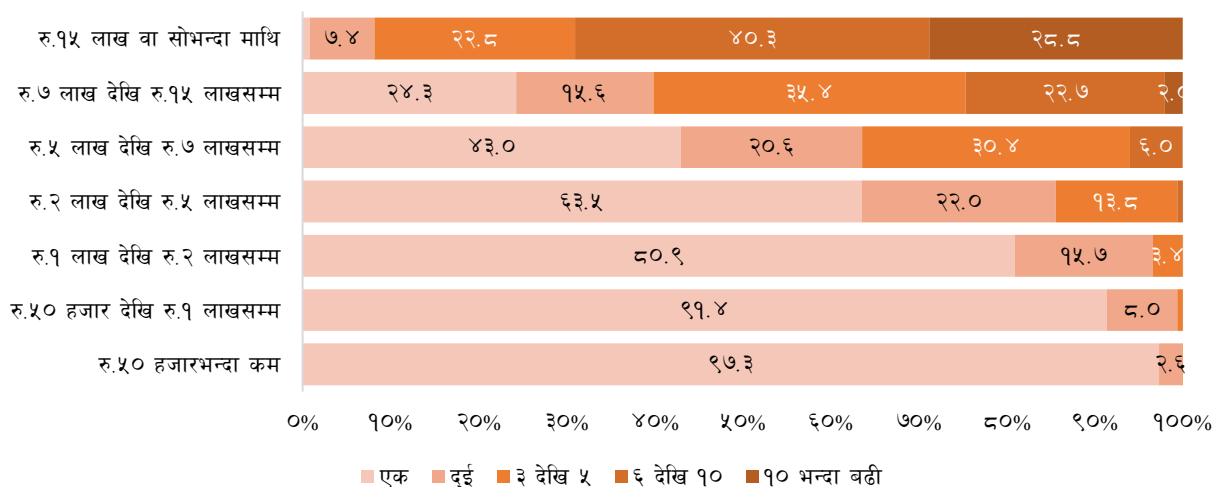
२.४१ चित्र २.२३ को भायोलिन पलटले संस्थामा संलग्नता र कर्जाको आकारका आधारमा ऋणीको विस्तृत वितरण (distribution) प्रस्तुत गरेको छ। कर्जाको आकार बढ्दै जाँदा ऋणीहरूको लघुवित्त वित्तीय संस्थामा संलग्नता समेत बढ्दै गएको छ। १ वटामात्र लघुवित्त वित्तीय संस्थामा आवद्ध ऋणीको न्यूनतम कर्जा रु.१ हजार, औसतमा रु.१ लाख २२ हजार र अधिकतम रु.१७ लाख ७ हजार रहेको छ। त्यसैगरी, १० वटाभन्दा बढी संस्थामा आवद्ध ऋणीको न्यूनतम कर्जा रु.३ लाख ७१ हजार, औसत रु.१५ लाख ३५ हजार र अधिकतम रु.५२ लाख १७ हजार रहेको छ। त्यसैगरी, २ वटा संस्थामामात्र आवद्ध ऋणीको औसत कर्जा रु.२ लाख ४१ हजार, ३ देखि ५ वटामा आवद्ध ऋणीको कर्जा रु.४ लाख ३१ हजार र ६ देखि १० वटा संस्थामा आवद्ध ऋणीको औसत कर्जा रु.८ लाख ८० हजार रहेको छ।

२.४२ कर्जाको आकार बढेसँगै दुई वा दुईभन्दा बढी लघुवित्त वित्तीय संस्थामा आवद्ध ऋणीको संख्या पनि बढ्दै गएको छ (तालिका २.७ र चित्र २.२४)। जस्तै, रु.५० हजारभन्दा कम कर्जा लिएका ६ लाख ५७ हजार २ सय १० ऋणीहरूमध्ये ६ लाख ३७ हजार ५ सय ३१ अर्थात् ९७.३ प्रतिशत ऋणीहरूले एकवटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिएका छन् भने रु.१५ लाखभन्दा बढी कर्जा लिने ३ हजार ८ सय ५२ ऋणीहरूमध्ये अधिकांशले एकभन्दा बढी लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिएका छन्। त्यसैगरी, ४८ हजार ८ सय ७४ ऋणीहरूले एक वा एकभन्दा बढी लघुवित्त वित्तीय संस्थामार्फत रु.७ लाखभन्दा बढी कर्जा लिएका छन् र यी ऋणीहरूमा कुल रु.४९ अर्ब ४४ करोड ६६ लाख कर्जा प्रवाह भएको छ।

तालिका २.७: लघुवित्त वित्तीय संस्थामा संलग्नता र ऋणको आकारका आधारमा ऋणीको संख्या

कर्जाको वर्गीकरण	लघुवित्त वित्तीय संस्थाको संख्या					जम्मा
	१	२	३ देखि ५	६ देखि १०	१० भन्दा बढी	
रु.५० हजारभन्दा कम	६६०७०६	१७७३१	४८७	०	०	६७८९२४
रु.५० हजार देखि रु.१ लाख	४४६०८१	३८९६८	३०७०	१	०	४८८१२०
रु.१ लाख देखि रु.२ लाख	४२२०८३	८१७८४	१७६४८	३५	०	५२१५५०
रु.२ लाख देखि रु.५ लाख	३१०५१४	१०७६५५	६७६०१	३००७	४	४८८७८१
रु.५ लाख देखि रु.७ लाख	३२२३५	१५४८१	२२८२५	४४८०	२३	७५०४४
रु.७ लाख देखि रु.१५ लाख	१०९२१	७०२८	१५९५४	१०२०६	९१३	४५०२२
रु.१५ लाख वा सो भन्दा माथि	३१	२८४	८७७	१५५१	११०९	३८५२
जम्मा	१८८२५७१	२६८९३१	१२८४६२	१९२८०	२०४९	२३०१२९३

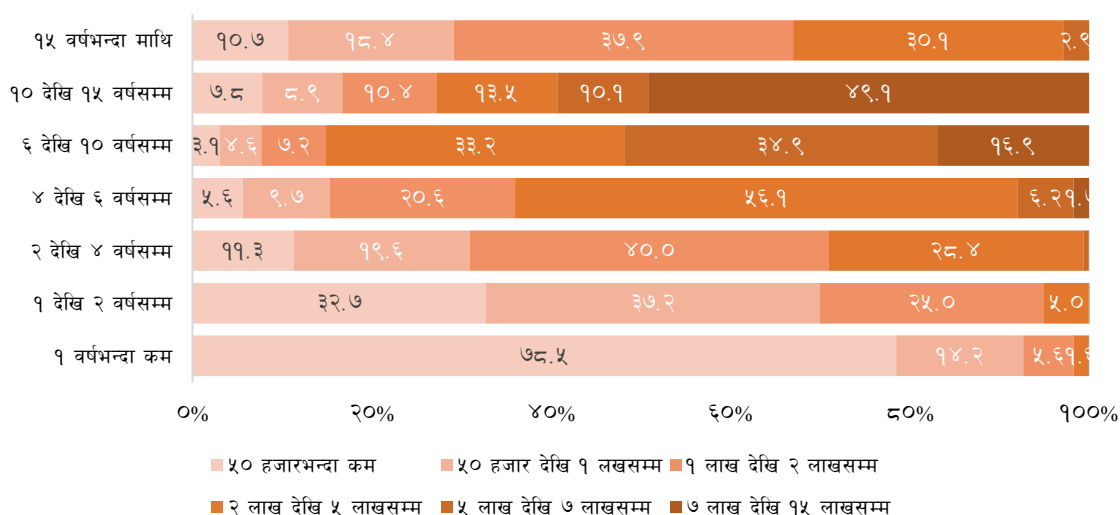
चित्र २.२४: लघुवित्त वित्तीय संस्थामा संलग्नता र कर्जाको आकारको आधारमा ऋणीको हिस्सा

(घ) कर्जाको भुक्तानी अवधि र कर्जाको आकारको आधारमा खाताको विवरण

२.४३ कर्जाको रकममा वृद्धि भएसँगै कर्जाको समयवधि पनि बढ्दै गएको छ। चित्र २.२५ र तालिका २.७ ले कर्जाको आकार र भुक्तानी अवधिको आधारमा कर्जा खाताहरूको विवरणलाई प्रस्तुत गरेको छ। रु.५० हजारभन्दा कम कर्जा लिने ७८.५ प्रतिशत ऋणीले एक वर्षभन्दा कम समयवधिको कर्जा उपभोग गरेको र रु.५ लाखदेखि रु.७ लाखसम्म कर्जा लिने १.६ प्रतिशत ऋणीले मात्र एक वर्षभन्दा कम समयवधिको कर्जा उपभोग गरेको छन्। रु.५ लाख माथिका अधिकांश कर्जाको समयवधि ६ वर्षभन्दा बढी रहेको छ।^{१४}

चित्र २.२५: कर्जाको आकार र अवधिका आधारमा खाताको विवरण

^{१४} कर्जाको समयवधिको सम्बन्धमा हाल व्यवस्था रहेको छैन। तर कर्जा नोक्सानीका सम्बन्धमा भने एक वर्ष भन्दा कम र बढी अवधिको कर्जाको लागि छुट्टै व्यवस्था रहेको छ। एक वर्षभन्दा बढी अवधिको कर्जा किस्ताबन्दीमा भुक्तानी हुने गरी प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ।

तालिका २.८: कर्जाको आकार र समयावधिको आधारमा कर्जा खाताको संख्या

कर्जाको आकार	समयावधि (वर्षमा)						जम्मा	
	१ वर्षसम्म	१ देखि २	२ देखि ४	४ देखि ६	६ देखि १०	१० देखि १५		१५ वर्ष माथि
रु.५० हजार सम्म	९८२६७३	४१२७८२	८८५२३	१४२१७	१८१२	१४६	२३	१५००१७६
रु.५० हजार देखि रु.१ लाख	१६९४४८	४६५८६२	१५१४५७	२४९१८	२७३४	१६९	४१	८१४६२९
रु.१ लाख देखि रु.२ लाख	५८०१४	२९५३९५	३०९३५३	५१६४६	४२७६	१९१	७४	७१८९४९
रु.२ लाख देखि रु.५ लाख	१७४५६	५२६७८	२१५१४३	१४१५०८	१९९६२	२५३	६३	४४७०६३
रु.५ लाख देखि रु.७ लाख	६२०	३४४	२६२९	१३८००	२०८८०	१९०	५	३८४६८
रु.७ लाख देखि रु.१५ लाख	२३०	४९	४२२	३४६१	८९६९	९०९	०	१४०४०
रु.१५ लाख	२२	०	१	५	१६	४	०	४८
जम्मा	१२२८४४१	१२२७११०	७६७५२७	२४९५५०	५८६३३	१८५८	२०६	३५३३३२५

लघुवित्त वित्तीय संस्थाका बचतकर्ताका विशेषता

- २.४४ लघुवित्त वित्तीय संस्थाका बचतकर्ताका सम्बन्धमा उठेका विषयवस्तुहरूको सम्बोधन गर्न बचतकर्ताको तथ्याङ्कलाई विश्लेषण गरिएको छ। खुद्रा कर्जा प्रदान गर्ने कुल ५३ वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट बचतकर्ताको तथ्याङ्क प्राप्त भएको छ। तालिका २.९ ले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको बचतको आकारका आधारमा खाता संख्या र हिस्सा देखाएको छ। यी संस्थाहरूको कुल बचत रु.१ खर्ब ४४ अर्ब रहेको छ, जुन कुल बचतको करिब ८५ प्रतिशत हो। एक बचतकर्ताको औसतमा रु.२८ हजार ४४ बचत रहेको छ। ५१ लाख ३१ हजार १ सय ४३ बचत खातामध्ये ८३.२६ प्रतिशत खातामा रु.५० हजारभन्दा कम रकम सङ्कलन भएको छ, भने १ वटा बचत खातामा रु.१ करोडभन्दा बढी बचत रहेको छ। यद्यपी, रु.५० हजारभन्दा कम बचत भएका खातामा बचत रु.६३ अर्ब ७८ करोड (कुल बचत सङ्कलनको ४४.६९ प्रतिशत) रहेको छ। त्यसैगरी, रु.५० हजार देखि रु.१ लाखसम्म र रु.१ लाख देखि रु.२ लाखसम्मका बचत समूहको क्रमशः कुल बचतमा २९.९६ प्रतिशत र २०.१० प्रतिशत रहेको छ।
- २.४५ अधिकांश बचतकर्ताको बचत रु.१ लाखभन्दा कम रहेको छ। रु.५० हजारभन्दा कम रकम बचत गर्ने संख्या ८३.२६ प्रतिशत र रु.५० हजारदेखि रु.१ लाखसम्म बचत गर्नेको संख्या ११.९८ प्रतिशत रहेको छ। यसप्रकार रु.१ लाखभन्दा कम रकम बचत गर्ने सदस्यको हिस्सा ९५.२४ प्रतिशत रहेको छ।
- २.४६ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले पेन्सन बचत, सामूहिक बचत र अन्य बचत गरी मुख्य तीन शीर्षकमा बचत सङ्कलन गरेका छन् (तालिका २.१०)। ५३ वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको पेन्सन बचत रु.५९.५८ अर्ब (कुल बचतको ४१.७५ प्रतिशत) रहेको छ। त्यसैगरी, यी संस्थाहरूको सामूहिक बचत र अन्य बचत क्रमशः रु.३३.६६ अर्ब (कुल बचतको २३.५८ प्रतिशत) र ४९.४९ (कुल बचतको ३४.६७ प्रतिशत) रहेको छ। त्यसैगरी, सामूहिक बचत र अन्य बचतको हकमा रु.५० हजारभन्दा कम बचत जम्मा गर्ने बचतकर्ताको बाहुल्यता छ, भने पेन्सन बचतको हकमा रु.५० हजार देखि रु.१ लाखसम्म र रु.१ लाख देखि रु.२ लाखसम्म बचत जम्मा गर्ने बचतकर्ताको बाहुल्यता छ।

तालिका २.९: बचतको आकार र समयावधिको आधारमा बचत खाताको संख्या

बचतको आकार	बचत खाता	अंश (प्रतिशतमा)	कुल बचत (रु.अर्बमा)	अंश (प्रतिशतमा)
रु.५० हजारभन्दा कम	४२७२३८८	८३.२६	६३.७८	४४.६९
रु.५० हजार देखि रु.१ लाख	६१४७३१	११.९८	४२.७६	२९.९६
रु.१ लाख देखि रु.२ लाख	२१९९३४	४.२९	२८.६९	२०.१०
रु.२ लाख देखि रु.३ लाख	२२३९५	०.४४	५.७८	४.०५
रु.५ लाख देखि रु.१० लाख	१२३३	०.०२	०.८१	०.५७
रु.१० लाख देखि रु.२० लाख	३३८	०.०१	०.४५	०.३१
रु.२० लाख देखि रु.५० लाख	१०२	०.००	०.२९	०.२०
रु.५० लाख देखि रु.१ करोड	२१	०.००	०.१५	०.१०
रु.१ करोडभन्दा माथि	१	०.००	०.०२	०.०१
जम्मा	५१३११४३		१४२.७१	

- २.४७ खुद्रा कर्जा कारोबार गर्ने ५९ वटा संस्थाहरूमध्ये २ वटा (निर्धन उत्थान लघुवित्त वित्तीय संस्था र छिमेक लघुवित्त वित्तीय संस्था) लाई मात्र निक्षेप सङ्कलन गर्न अनुमति प्रदान गरिएको छ। अनुसूची २.३ ले संस्थागत आधारमा बचत सङ्कलनको अवस्था प्रस्तुत गरेको छ। तथ्याङ्क उपलब्ध भएका ५३ वटामध्ये यी निक्षेप सङ्कलन गर्न अनुमति प्राप्त संस्थाको चार लाखभन्दा बढी निक्षेप खाता रहेको छ। त्यसैगरी, ३ वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाको २ लाख देखि ३ लाखसम्म, १५ वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाको १ लाख देखि २ लाखसम्म, १४ वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाको ५० हजार देखि १ लाखसम्म र १९ वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाको ५० हजारभन्दा कम बचत खाता संख्या रहेको छ।
- २.४८ बचतको आकारका आधारमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूमा विविधता रहेको छ। छिमेक लघुवित्त वित्तीय संस्थाको सर्वाधिक रु.२९ अर्ब ४२ करोड बचत रहेको छ भने खप्तड लघुवित्त वित्तीय संस्थाको सबैभन्दा कम रु.२ करोड ३३ हजार रहेको छ। त्यसैगरी, पेन्सन बचत र अन्य बचतको हकमा छिमेक लघुवित्त वित्तीय संस्थाले सर्वाधिक बचत सङ्कलन गरेको छ भने सामूहिक बचतको हकमा भने स्वावलम्बन लघुवित्त वित्तीय संस्थाले सर्वाधिक बचत सङ्कलन गरेको छ।
- २.४९ सर्वाधिक बचत सङ्कलन गर्ने पाँचवटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाले कुल बचतको ५१ प्रतिशत बचत सङ्कलन गरेका छन्। सर्वाधिक पेन्सन बचत सङ्कलन गर्ने मध्ये दुईवटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाले कुल पेन्सन बचतको ५१ प्रतिशत बचत सङ्कलन गरेका छन्। सर्वाधिक सामूहिक बचत सङ्कलन गर्ने पाँचवटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाले कुल सामूहिक बचतको ५० प्रतिशत बचत सङ्कलन गरेका छन्। त्यसैगरी, सर्वाधिक अन्य बचत सङ्कलन गर्ने नौवटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाले कुल अन्य बचतको ५२ प्रतिशत बचत सङ्कलन गरेका छन्।

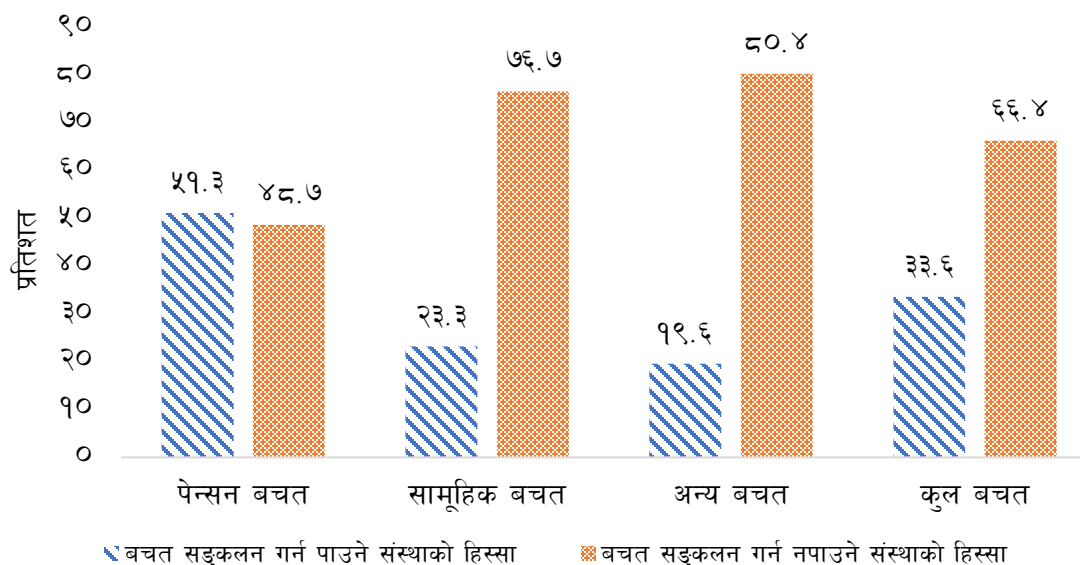
तालिका २.१०: बचतको आकार र प्रकारको आधारमा बचत खाताको संख्या

बचतको आकार	पेन्सन बचत (रु.अर्बमा)	अंश (प्रतिशत)	सामूहिक बचत (रु.अर्बमा)	अंश (प्रतिशत)	अन्य बचत (रु.अर्बमा)	अंश (प्रतिशत)
रु.५० हजारभन्दा कम	१६.४७	२७.६४	१९.६०	५८.२४	२७.७१	५६.०१
रु.५० हजार देखि रु.१ लाख	२१.५४	३६.१५	९.१७	२७.२४	१२.०५	२४.३५
रु.१ लाख देखि रु.२ लाख	१८.२२	३०.५७	४.४१	१३.१०	६.०६	१२.२६
रु.२ लाख देखि रु.३ लाख	३.२५	५.४६	०.४६	१.३५	२.०७	४.१९
रु.५ लाख देखि रु.१० लाख	०.१०	०.१६	०.०२	०.०६	०.७०	१.४१
रु.१० लाख देखि रु.२० लाख	०.०१	०.०२	०.००	०.०१	०.४३	०.८८
रु.२० लाख देखि रु.५० लाख	०.००	०.०१	०.००	०.००	०.२८	०.५७
रु.५० लाख देखि रु.१ करोड	०.००	०.००	०.००	०.००	०.१५	०.३०
रु.१ करोडभन्दा माथि	०.००	०.००	०.००	०.००	०.०२	०.०३
जम्मा	५९.५८		३३.६६		४९.४७	

२.५० बचतकर्ताहरूको बचत फिर्ता नगर्ने आरोप पनि लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई लाग्ने गरेको छ । यस सन्दर्भमा ऋणीको बचत र कर्जा खाताको मिलान गरी तुलना गरिएको छ । प्रारम्भिक नतिजाको लागि १ वटा संस्थाको ऋणीको बचतको अवस्था विश्लेषण गर्दा करिब २ लाख ४७ हजार ऋणीमध्ये ६९,४२७ ऋणीको कर्जा रकमभन्दा कुल बचत बढी रहेको अवस्था छ । साथै, यस्तो बचत बढी भएका ऋणीमध्ये कुल कर्जाभन्दा ४८,११० को समूह बचत र १२,११९ को अन्य (स्वेच्छिक) बचत बढी रहेको अवस्था छ । यसले सदस्यहरूको बचत र कर्जाको प्रयोग सँगसँगै गर्ने गरेको देखिन्छ । अनिवार्यरूपमा बचत गर्नुपर्ने प्रावधानले पनि कतिपय ऋणी/सदस्यहरू बचत गर्न बाध्य भएका हुन सक्छन् भने कतिपय सदस्यहरू स्वेच्छिक रूपमा बचतमा सहभागी भएका हुनसक्छन् । तर कर्जा ब्याजदर बढी हुने र बचतको ब्याजदर कम हुने सन्दर्भमा बचत भएको अवस्थामा पनि कर्जा लिदा सदस्यहरूलाई वित्तीय रूपमा मार परेको देखिन्छ ।

२.५१ ५९ वटा खुद्रा कारोबार गर्ने लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूमध्ये २ वटा लघुवित्त वित्तीय संस्था (निर्धन र छिमेक) ले मात्र बचत सङ्कलन गर्न पाउने व्यवस्था रहेको छ । यद्यपी, ५३ वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थामा रहेको बचत खाताको तथ्याङ्कलाई विश्लेषण गर्दा सबै लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले कुनै न कुनै शीर्षकमार्फत बचत सङ्कलन गरिरहेका छन् । बचत सङ्कलन गर्न पाउने लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको कुल बचतमा एक तिहाइ हिस्सा रहेको छ भने बचत सङ्कलन गर्न अनुमति नपाएका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको कुल बचतमा दुई तिहाइ हिस्सा रहेको छ (चित्र २.२६) । त्यसैगरी, अन्य बचत (वा ऐच्छिक बचत) र सामूहिक बचतको हकमा बचत सङ्कलन गर्न पाउने लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको हिस्सा क्रमशः १९.६ प्रतिशतभन्दा कम र २३.३ प्रतिशतभन्दा कम रहेको छ ।

चित्र २.२६: बचत सङ्कलन गर्न अनुमति प्राप्त लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको बचतमा हिस्सा

लघुवित्त क्षेत्रमा देखापरेको दबावको कारण र अन्तर्राष्ट्रिय अनुभव

२.५२ विगतमा विभिन्न देशका लघुवित्त क्षेत्रमा संकटहरू देखापरेका उदाहरणहरू छन्। उदाहरणको रूपमा भारतमा सन् २०१० मा, पाकिस्तानमा २००८ मा, मोरक्कोमा २००८, बंगलादेशमा २००८-२००९ मा र निकारागुवामा २००९ मा लघुवित्त क्षेत्रमा संकट देखापरेका थिए (Chen et al., 2010; Chen & Rutherford, 2013; IFC, 2017; Mader, 2015)। विभिन्न देशका लघुवित्त क्षेत्रमा विविधता भएतापनि संकटका मुख्य कारणहरू करिब समान रहेको पाइन्छ। मूलतः संकट अघि लघुवित्त क्षेत्र (जस्तै: शाखा, कर्मचारी, कर्जा) को उच्च विस्तार, छुटफुटरूपमा संकटसम्बन्धी पूर्व-चेतावनीको बेवास्ता गरिनु, संकटको सुरुवातमा स्थानीय स्तरमा विभिन्न घटनाहरू घट्टै जाने (स्थानीय राजनीतिक र धार्मिक प्रतिनिधिबाट प्रतिकार, ऋण नतिर्ने अभियान, ऋण मिनाह सम्बन्धी गलत सूचनाको प्रचार), लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू निश्चित क्षेत्रमा अति केन्द्रित हुनु, बहुवैकिक, ऋण ग्रस्तता (overindebtedness), संस्थाहरूको कमजोर आन्तरिक नियन्त्रण, लघुवित्त प्रणाली अति नै विस्तारित भएको अवस्था र विग्रदो कर्जा अनुशासन जस्ता कारणहरू रहेका छन्।

२.५३ नेपालको लघुवित्त क्षेत्रमा देखापरेको दबावका पनि विविध कारणहरू रहेका छन्। पहिलो, विगत केही वर्ष यताको लघुवित्त क्षेत्रको उच्च विस्तार नै हालको दबावको महत्वपूर्ण कारण हो। माथि चित्र २.१, २.२ र २.३ मा देखाए भै विगतमा संस्थाको संख्या, शाखा, र कर्मचारीको संख्यामा उच्च वृद्धि भएको छ। फलस्वरूप, लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको कर्जा विस्तार पनि उच्च रह्यो। कर्जाको सहज उपलब्धतासँगै बहुवैकिक, ऋणको भार बढ्न गएको देखिन्छ। यो दबाव अघिको विस्तारको प्रवृत्ति अन्य देशमा लघुवित्त क्षेत्रको संकट अघिको विस्तारसँग मिल्दोजुल्दो छ। जस्तै, विगत ९ वर्षमा नेपालमा लघुवित्त क्षेत्रको औसत कर्जा वृद्धि ३९.७ प्रतिशत रहेको थियो भने संकट अघि २००४ देखि २००८ को अवधिमा कर्जा विस्तार मोरक्कोमा ५९ प्रतिशत, बोस्नियामा ४३ प्रतिशत, निकारागुवामा ३३ प्रतिशत र पाकिस्तानमा ५९ प्रतिशत रहेको थियो।

२.५४ दोश्रो, लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको केही निश्चित क्षेत्रमा अत्यधिक केन्द्रीकरण पनि विद्यमान दबावको कारण हो । विगतमा लघुवित्त क्षेत्रको विस्तारसँगै संस्थाहरू मूलतः शहरी र तुलनात्मकरूपले आर्थिक गतिविधि बढी भएका क्षेत्रहरूमा शाखा खोल्ने, र कर्जा प्रवाह गर्ने जस्ता कार्यहरूमा केन्द्रित भएका छन् । नयाँ शाखा विस्तार भएसम्म पछि आउने लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको शाखाबाट कर्जा लिएर पुरानो संस्थाको ऋण चुक्ता गर्ने गरेकोमा हाल विस्तार हुन कम भएकोले पनि ऋण असुलीमा समस्या परेको हुन सक्छ । अर्को अध्यायले यस सम्बन्धमा विस्तृत रूपमा वर्णन गरेको छ । यसप्रकारको अत्यधिक केन्द्रीकरणले बहुवैकिक र केही ग्राहकहरूमा ऋण ग्रस्तताको अवस्था सिर्जना गरेको छ ।^{१५} हाल करिब २० प्रतिशत लघुवित्तका ऋणीले दुई वा सो भन्दा बढी संस्थाबाट दुई भन्दा बढी कर्जा खातामार्फत कुल कर्जाको करिब ४९ प्रतिशत कर्जा लगेको अवस्था छ । साथै, केही ऋणीले रु.१५ लाखको सीमाभन्दा बढी कर्जा लगेको देखिनुले ऋणीहरूमा ऋण ग्रस्तताको अवस्थालाई समेत सङ्केत गरेको छ भने कर्जा सीमाले नियामकीय व्यवस्थाको उल्लङ्घन भएको देखिन्छ । यस्तो बहुवैकिकको अवस्था ग्रामीण लघुवित्त वित्तीय संस्थाको तथ्याङ्कलाई समावेश गर्दा अभै केही बढ्न सक्दछ । त्यसैगरी, करिब ३२ प्रतिशत ऋणीले दुई वा सो भन्दा बढी खातामार्फत कर्जा उपयोग गरेको अवस्था छ । Chen et al. (2010) का अनुसार अन्य देशमा पनि संकटको प्रमुख कारण बहुवैकिक रहेको थियो । जस्तै, १ भन्दा बढी खाताबाट कर्जा लिने ऋणीको संख्या निकारागुवा २००९ मा ४० प्रतिशत, मोरक्कोमा २००७ मा ४० प्रतिशत, बोस्नियामा २००९ मा ४० प्रतिशत र पाकिस्तानमा २००९ मा २९ प्रतिशत (संकटग्रस्त क्षेत्रमा ३० प्रतिशत) रहेको थियो ।

२.५५ लघुवित्त क्षेत्रमा देखिएको दबावको तेश्रो कारण अत्यधिक विस्तारित लघुवित्त प्रणाली र कमजोर आन्तरिक नियन्त्रण हो । मूलतः विगत केही वर्षयता लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको शाखा र कर्मचारीको संख्यामा उच्च वृद्धि भएकाले अधिकांश संस्थाहरूको आन्तरिक प्रणाली कमजोर हुनुका साथै समग्र प्रणालीमा नै दबावको अवस्था छ । Chen et al. (2010) र Chen and Rutherford (2013) ले पनि विभिन्न देशका लघुवित्त क्षेत्रमा देखापरेको संकटको प्रमुख कारणमा अत्यधिक विस्तारित लघुवित्त प्रणाली र कमजोर आन्तरिक नियन्त्रणलाई राखेका छन् । माथि प्रस्तुत गरिएको बढ्दो प्रति कर्मचारी र प्रति शाखा औसत ऋणले लघुवित्त क्षेत्र क्षमताभन्दा अधिक विस्तारित भएको सङ्केत गरेको छ । कम समयमा नै कर्मचारीको संख्यामा उच्च वृद्धि हुँदा तालिमको अभावमा नै कर्मचारी कार्यक्षेत्रमा जाने गरेको, नियुक्ति, तालिम तथा तयारी जस्ता कुराहरूमा संस्थाले प्राथमिकतामा नराखेको, कर्मचारीहरू एकबाट अर्को संस्थामा बारम्बार स्थानान्तरण हुने प्रवृत्ति, कर्मचारीहरूको

^{१५} Mia (2017) का अनुसार लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको उच्च उपस्थिति, आक्रमकरूपमा कारोबारको विस्तार, संस्थागत चुहावट जस्ता आपूर्तिजन्य कारण र उच्च घरयासी खपत, गरीबी, नयाँ वा विस्तारमुखि साना उद्यमहरू, अन्य घरयासी मागजन्य कारणहरूले गर्दा बहुवैकिक हुने गरेको छ । यसले कर्जाको माग र आपूर्तिलाई व्यवस्थित गर्ने, ऋणीको वित्तीय आवश्यकता पुरा गर्ने, ग्राहकले आवश्यकता अनुसार संस्थाको छनौट र पोर्टफोलियो निर्धारण गर्न सक्ने जस्ता सकारात्मक पक्षहरू रहेका छन् । अर्कोतिर, बहुवैकिकका कारण ग्राहक अत्यधिक ऋणको पासोमा पर्नजाने, कर्जा तिर्नका लागि अर्को वा थप कर्जा लिने, धेरै संस्थाहरूमा कर्जा लिदाँ कर्जा लागत बढ्न जाने जस्ता समस्याहरू रहने गरेका छन् (Chichaibelu & Waibel, 2017) । त्यसैगरी, यसले गर्दा ऋण ग्रस्तताको समस्या आई लगानीको गुणस्तर घट्न जाने, निष्क्रिय कर्जा बढ्ने र अन्ततः संस्थाको वित्तीय अवस्था कमजोर हुने गर्दछ (Mahmud et al., 2022; Mia, 2017) .

छिटो बहुवा हुँदा व्यवस्थापन कमजोर भएको, सञ्चालक तथा कार्यकारी अधिकृतद्वारा अनुशासनमा रही काम नगरेको, सञ्चालकबाट संस्थाहरूको कार्यमा हस्तक्षेप गरिएको जस्ता अवस्था देखापरेको छ । यी तथ्यहरूलाई विभिन्न स्रोतबाट प्राप्त सुझाव, स्थलगत सर्भेक्षण र अन्तरक्रियाले पुष्टि गरेको छ (अनुसूची २.४क र २.५क) । फलस्वरूप, कमजोर मध्यमस्तरको व्यवस्थापन र विग्रदो आन्तरिक प्रणालीले गर्दा कर्जाको सदुपयोग हुन नसकेको कारण कर्जा अनुशासनमा थप समस्या देखा पर्न गएको अवस्था छ ।

- २.५६ चौथो, उच्च विस्तारसँगै विग्रदो कर्जा अनुशासन विद्यमान लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूमा देखिएको दबावको प्रमुख कारण हो । विग्रदो कर्जा अनुशासन मोरक्को, पाकिस्तान, बोस्निया, निकारागुवा लगायतका देशका लघुवित्त क्षेत्रमा देखिएको संकटको प्रमुख कारण रहेको थियो (Chen et al., 2010) । लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले उच्च कर्जा विस्तारका क्रममा विविध शीर्षकमा कर्जा प्रवाह गर्ने गरेका, कर्मचारीहरूलाई दिइएको लक्ष्यका कारण ऋणीको उचित विश्लेषण बिना नै आक्रामक ढंगले कर्जा प्रवाह गरिएको, कर्जाको नियमित भुक्तानीमा समस्या परेका कतिपय ग्राहकलाई थप कर्जा प्रदान गरिएको, अल्पकालीन नाफामुखी लक्ष्यलाई मात्र ध्यान दिइएको, ऋणीको विश्लेषण र नयाँ पूर्वाधारलाई प्रयोग गर्नुको साटो सञ्चालन खर्च घटाउनतिर मात्र जोड दिइएको, कर्जा जोखिममा ध्यान दिनुको सट्टामा कर्जा विस्तार लक्ष्यलाई मात्र प्राथमिकतामा राखिएको, कर्जा सदुपयोगिता निरीक्षण हुन नसकेको, विपन्न वर्गभन्दा मध्यम वर्गमा कर्जा प्रवाह गरिएको, कर्जा सूचना केन्द्रबाट ऋणीको तथ्याङ्क प्रयोगमा कमी कमजोरी रहेको जस्ता कर्जा अनुशासनसँग जोडिएका कारणहरू रहेका छन् । स्थलगत सर्वेक्षणको नतिजाले समेत यस्ता तथ्यहरूलाई पुष्टि गरेको छ । साथै, संस्थाहरूले कोभिड-१९ पश्चात् कर्जा विस्तारमामात्र ध्यान दिई कर्जा असुलीतर्फ पर्याप्त प्रयास नगरेको र आर्थिक शिथिलताले गर्दा ऋणीहरूको आमदानी प्रवाहित भएकोले पनि ऋण असुली प्रवाहित भएको छ । हाल बढी रहेको निष्क्रिय कर्जा अनुपात पनि विग्रदो कर्जा अनुशासनको परिणाम हो ।
- २.५७ पाँचौ, कोभिड-१९ पश्चात् बाह्य क्षेत्रमा देखापरेको दबावसँगै यस बैंकले गत वर्षबाट अवलम्बन गरेको संकुचित मौद्रिक नीति र आर्थिक गतिविधिमा संकुचन आएसँगै लघुवित्त क्षेत्रमा समेत प्रभाव पर्न गयो । यही परिप्रेक्ष्यमा कोभिडको समयमा आमदानी घट्न गएको, लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूबाट कर्जा लिएर उपयोग गरिएको, आर्थिक पुनरुत्थान हुने क्रममा बाह्य क्षेत्रमा दबाव परि आर्थिक गतिविधिहरूमा शिथिलता आएकोले कर्जा भुक्तानी प्रभावित हुन पुग्यो । यही परिप्रेक्ष्यमा मूलतः विभिन्न स्थानीय तह र राष्ट्रिय स्तरमा समेत ऋण नर्तिने अभियान, लघुवित्त विरुद्धको आन्दोलन, अन्य मिटरब्याजी आन्दोलन समेतलाई लघुवित्तसँग तुलना गरिनु जस्ता घटनाहरूले लघुवित्त क्षेत्रलाई थप दबावमा पारेको अवस्था छ ।
- २.५८ छैठौ, लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू आफ्नो लक्ष्यबाट विचलन हुँदै जाने प्रवृत्ति पनि हाल देखिएको दबावको कारण हो । लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले आफ्नो औसत कर्जाको आकार बढाउदै उच्च आय भएका ग्राहकलाई कर्जा दिएर नाफा बढाउने कार्य नै लक्ष्य विचलन हो । फलस्वरूप गरीब तथा विपन्न वर्गलाई लघुवित्तको सिद्धान्त अनुरूप कर्जा प्रवाह गर्ने आफ्नो उद्देश्यबाट संस्थाहरू विचलित भई नाफा बढाउन तर्फ लाग्न गए । नेपालमा पनि विगत केही वर्षयता लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले औसत ऋणको आकार बढाउदै लगेका छन् भने नाफाको अवस्था पनि तुलनात्मकरूपले उच्च नै रहेको थियो । सानो बजारमा धेरै संस्थाहरूको उपस्थिति, बढ्दो बजारीकरण, अवस्था प्रतिस्पर्धा, कम जनसंख्या भएको ग्रामीण क्षेत्रमा काम गर्दा शहरी क्षेत्रको तुलनामा लागत

धेरै हुन जाने जस्ता कारणले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू लक्ष्यवाट विचलन हुने गरेको अवस्था छ । फलस्वरुप गरीब तथा विपन्न वर्ग, र ग्रामीण क्षेत्रमा कर्जाको पहुँच कम रहेको अवस्था छ । त्यसैगरी, बजारीकरण, अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा, ग्राहक खोस्ने प्रवृत्ति र छोटो समयमा नै उच्च नाफा प्राप्त गर्न खोज्नुले संस्थाहरूको दिगोपना र नैतिकतामा नै ह्रास आएको आरोप लाग्ने गरेको छ । साथै, उच्च नाफा आर्जनका लागि ग्राहकसँग दोहोरो सेवा शुल्क लिने, कर्जा हरितीकरण गर्ने, बचतमा न्यून ब्याज प्रदान गर्ने लगायतका अभ्यासहरू भएको पाइन्छ । ऋणीलाई पहिलोपटक मै सीमाभन्दा बढी हुने गरी कर्जा प्रदान गर्ने, अन्य संस्थाबाट ऋण उपयोग गरिरहेको जानकारी हुँदाहुँदै पनि उक्त ऋणीहरूलाई कर्जा प्रदान गर्ने लगायतका कार्यहरू भईरहेको सर्वेक्षण र स्थलगत भ्रमणमा देखिएको छ ।

अध्याय तीन

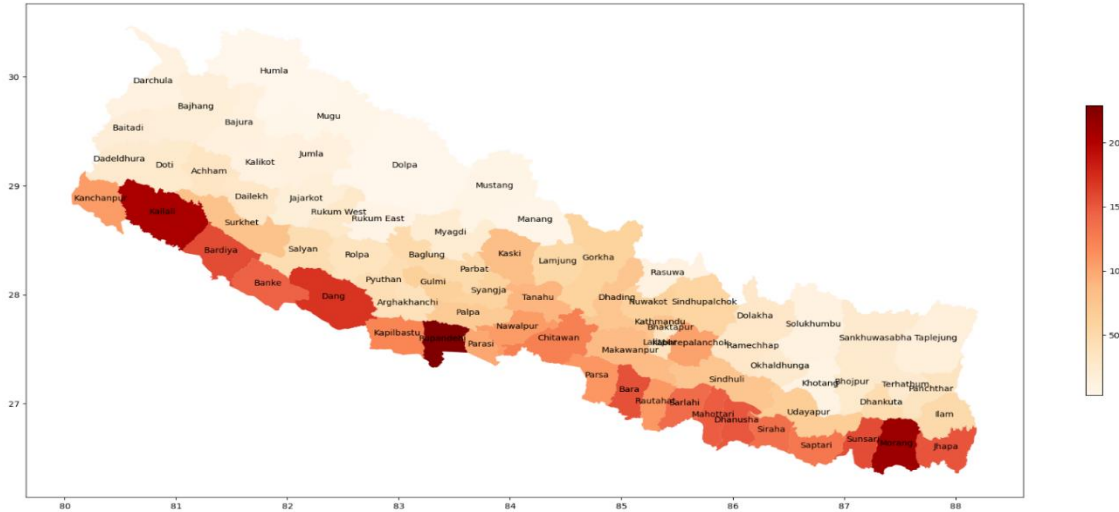
लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको भौगोलिक उपस्थिति र नक्साङ्कन

३.१ यस अध्यायमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको भौगोलिक उपस्थिति, पहुँच, र विस्तृत नक्साङ्कनलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

लघुवित्त वित्तीय संस्था र ऋणीको भौगोलिक नक्साङ्कन

३.२ लघुवित्त संस्थाहरूको भौगोलिक उपस्थिति र सेवा प्रवाह नेपालको तराई भागमा उच्च, पहाडी भागमा मध्यम र हिमाली तथा दुर्गम जिल्लामा न्यून देखिएको छ । शाखा संख्याको आधारमा हेर्दा रुपन्देही, मोरङ र कैलाली जिल्लामा २०० भन्दा बढी शाखा संख्या रहेका छन् भने हिमाली जिल्लाहरू हुम्ला, डोल्पा, मुगु, मनाङ र मुस्ताङ १० वटाभन्दा कम शाखा रहेका छन् (चित्र ३.१) । विपन्नता र भौगोलिकरूपमा दुर्गमता बढ्दा लघुवित्त वित्तीय संस्थाको शाखा संख्यामा पनि कमी देखिएको छ । यसरी ७७ वटै जिल्लामा लघुवित्त वित्तीय संस्थाको शाखा रहेतापनि ४५ जिल्लाका १०० वटा स्थानीय तहहरूमा अभै एउटा शाखा पनि रहेका छैनन् (अनुसूची ३.१) । शाखा नभएता पनि लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले नजिकको स्थानीय तहमा रहेको शाखाबाट सेवा प्रवाह गरेको पाइएको छ ।

चित्र ३.१: जिल्लागत आधारमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाका शाखाहरूको अवस्थिति^{१६}

नोट: यो चित्रले जिल्लागत आधारमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाका शाखा संख्यालाई देखाएको छ । शाखा संख्याको स्केल दायर्यातिर रहेको छ । रङ्गको गाढापनले शाखा संख्या बढ्दै गएको देखाउँछ ।

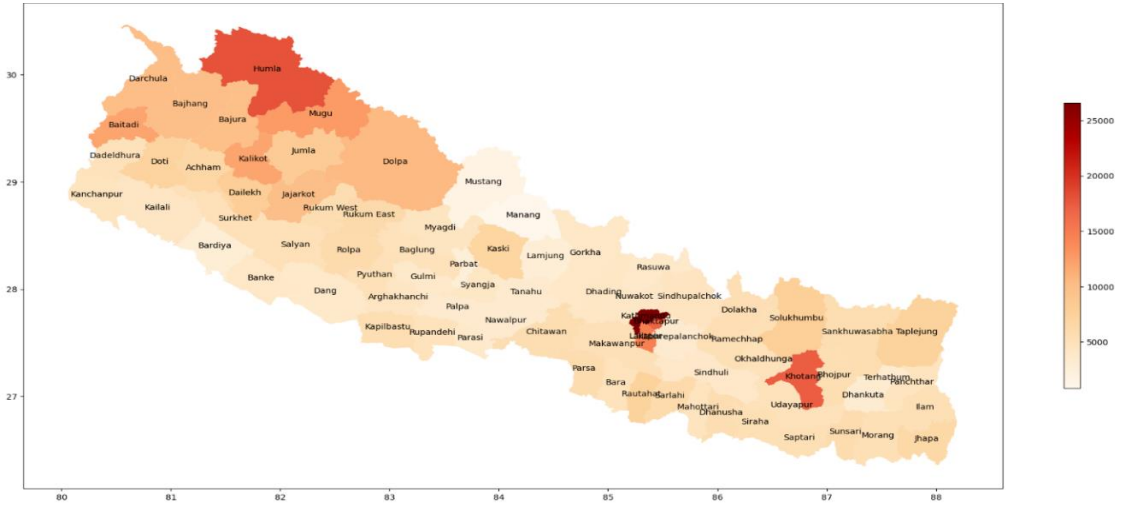
३.३ लघुवित्त वित्तीय संस्थाको प्रतिशाखा जनसंख्या हुम्ला, खोटाङ, मुगु र बैतडीमा धेरै रहेको छ (चित्र ३.२) । यी जिल्लाहरूमा जनसंख्याको तुलनामा लघुवित्त वित्तीय संस्थाका शाखा संख्या थोरै भएकाले प्रतिशाखा जनसंख्या

^{१६} नक्साङ्कनको लागि प्रयोग गरिएको तथ्याङ्क अनुसूची ३.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

धेरै देखिएको हो । यी जिल्लाहरू विकट भएकाले शाखाहरू मूलतः सदरमुकाम वा सुगम स्थानमा रहेको अवस्था छ ।

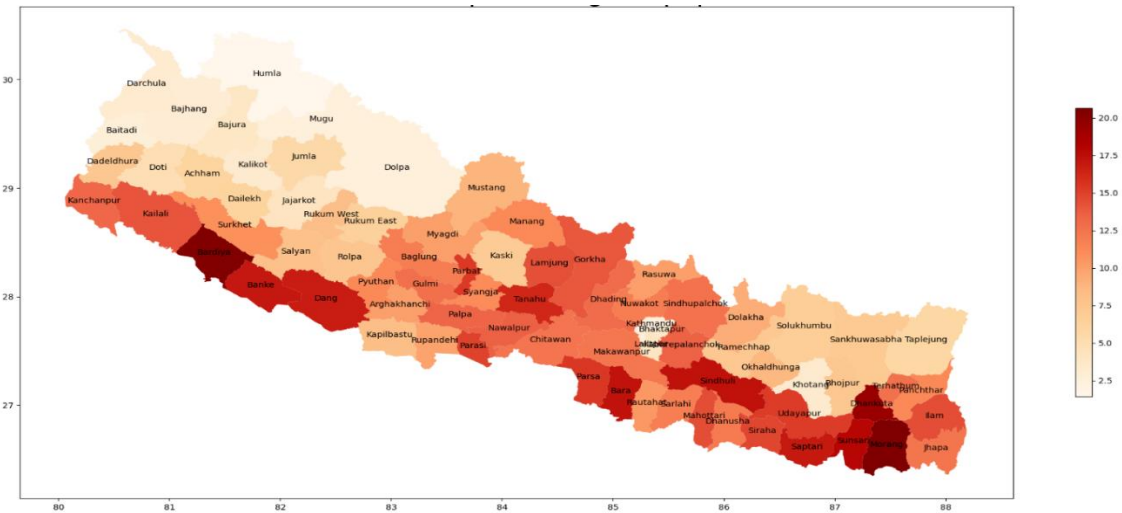
३.४ जनसंख्याको तुलनामा लघुवित्त वित्तीय संस्थाको ऋण खाता प्रतिशत हेर्दासमेत हुम्ला र खोटाङमा न्यून देखिएको छ भने बर्दिया र मोरङमा उच्च रहेको छ (चित्र ३.३) । जस्तै, बर्दिया र मोरङमा औसतमा प्रति १०० जनामा २० भन्दा बढी लघुवित्त वित्तीय संस्थाका कर्जा खाता रहेको अवस्था छ । कुल जनसंख्यामा ऋण खाता बढी हुनुले लघुवित्तको पहुँच तथा गहिराई दुवै बढेको देखाउँदछ ।

चित्र ३.२: लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको प्रतिशाखा जनसंख्या

नोट: यो चित्रले जिल्लागत आधारमा प्रतिशाखा जनसंख्यालाई देखाएको छ । रङको गाढापनले प्रतिशाखा संख्या बढ्दै गएको देखाउँछ ।

चित्र ३.३: कुल जनसंख्याको तुलनामा लघुवित्त वित्तीय संस्थाका ऋण खाता प्रतिशत

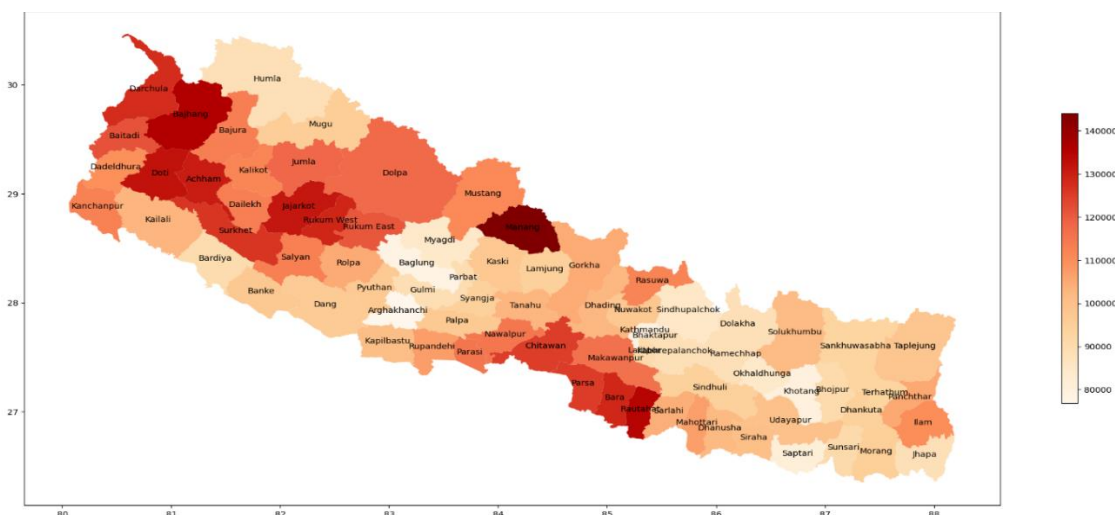
नोट: कुल ऋण खातालाई जिल्लाको कुल जनसंख्याले भाग गरी कुल जनसंख्याको तुलनामा ऋण खाताको प्रतिशतलाई गणना गरिएको छ । रङको गाढापन बढ्दा यस्तो प्रतिशत बढ्दै गएको देखाउँछ ।

३.५ लघुवित्त वित्तीय संस्थाले प्रवाह गरेका ऋणको औसत आकार मनाङ, बर्भाङ, रौतहट, डोटी र जाजरकोटमा उच्च (रु.१ लाख ३० हजार भन्दा बढी) रहेको छ भने अर्घाखाँची र बागलुङमा न्यून (रु.८० हजारभन्दा कम)

छ (चित्र ३.४) । त्यसैगरी, प्रति घरपरिवार ऋणको आकार र प्रतिशाखा औसत ऋण मिल्दाजुल्दो देखिएको छ । बारा र पर्सामा प्रति घरपरिवार ऋण उच्च रहेको छ भने प्रति शाखा ऋण बारा, पर्सा र मोरङमा उच्च छ । यी दुवै परिसूचकमा उच्च हिमाली जिल्लाहरू पुछारमा रहेका छन् (चित्र ३.४ र ३.५) ।

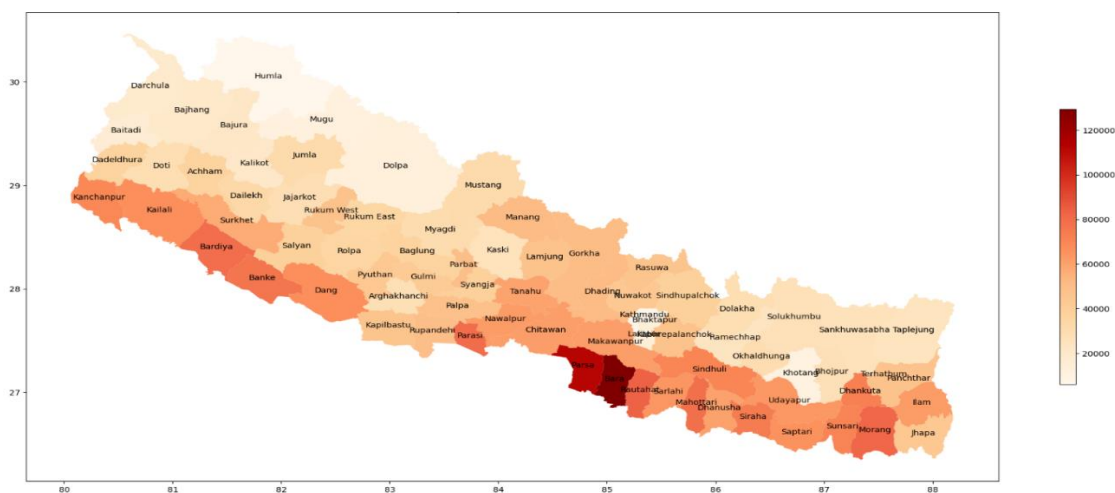
३.६ अन्तमा, ऋण खाताको संख्या र ऋणको आकार समेत तराईका जिल्लाहरूमा उच्च रहेको छ भने हिमाली जिल्लाहरूमा ज्यादै न्यून छ (चित्र ३.६ र ३.७) ।

चित्र ३.४: ऋणको औसत आकार

नोट: यो चित्रले जिल्लागत आधारमा ऋणको औसत आकारलाई देखाएको छ । कुल ऋणलाई जिल्लाका कुल ऋणीको संख्याले भाग गरी ऋणको औसत आकार गणना गरिएको छ । रङ्गको गाढापनले ऋणको औसत आकार बढ्दै गएको देखाउँछ ।

चित्र ३.५: प्रति घरपरिवार ऋणको आकार

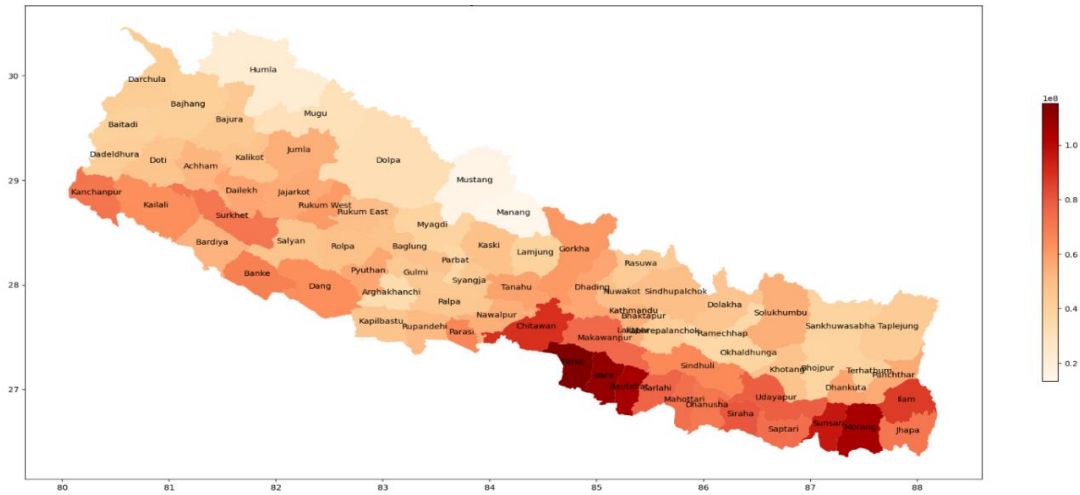

नोट: यो चित्रले जिल्लागत आधारमा प्रतिघरपरिवार ऋणको आकारलाई देखाएको छ । कुल ऋणलाई जिल्लाको कुल घरपरिवारको संख्याले भाग गरी प्रति घरपरिवार औसत ऋणको आकार गणना गरिएको छ । रङ्गको गाढापनले प्रति घरपरिवार ऋणको आकार बढ्दै गएको देखाउँछ ।

३.७ यसरी, नेपालको भूगोल अनुसार लघुवित्त संस्थाको उपस्थिति र व्यवसाय हेर्दा तराईका जिल्लाहरू खासगरी रुपन्देही, मोरङ, बारा, पर्सा, रौतहट र बर्दियामा पहुँच र घनत्व दुवै उच्च रहेको छ । सुदूरपश्चिम प्रदेश र

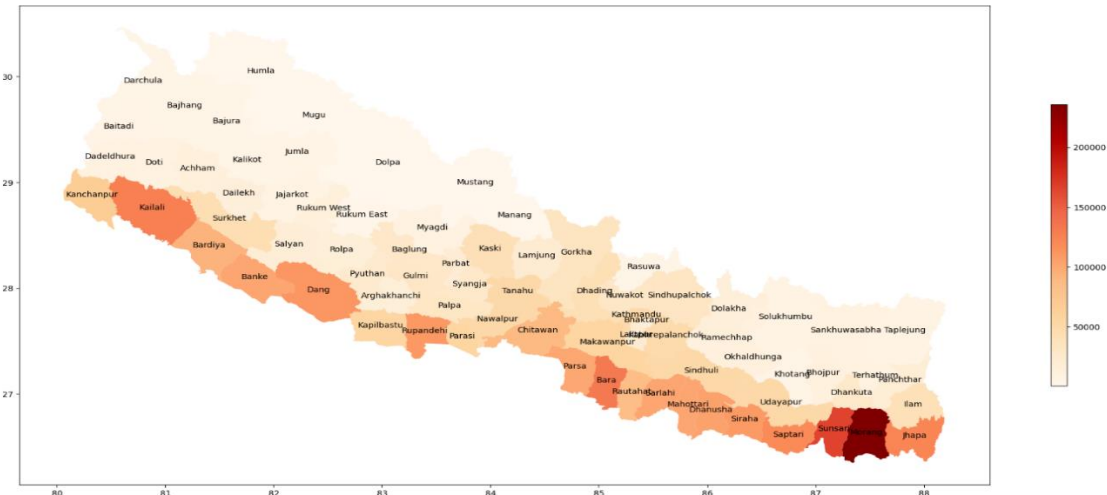
कर्णाली प्रदेशका जिल्लाहरू दार्चुला, सुर्खेत, बझाङ, डोटी र जाजरकोटमा औसत ऋणको आकारसमेत उच्च रहेबाट लघुवित्त संस्थाहरूको उपस्थिति र व्यवसाय दुवैमा उल्लिखित जिल्लाहरूमा अधिकेन्द्रित रहेका छन् । लघुवित्त सेवा अधिकेन्द्रित जिल्लाहरूमा लघुवित्त संस्थाको पहुँच र व्यवसाय विस्तारमा विशेष नियामकीय तथा सुपरिवेक्षकीय व्यवस्था आवश्यक हुन सक्दछ । साथै, तीब्र शाखा विस्तारलाई नियमन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

चित्र ३.६: प्रति शाखा ऋणको आकार (रु.दश करोडमा)

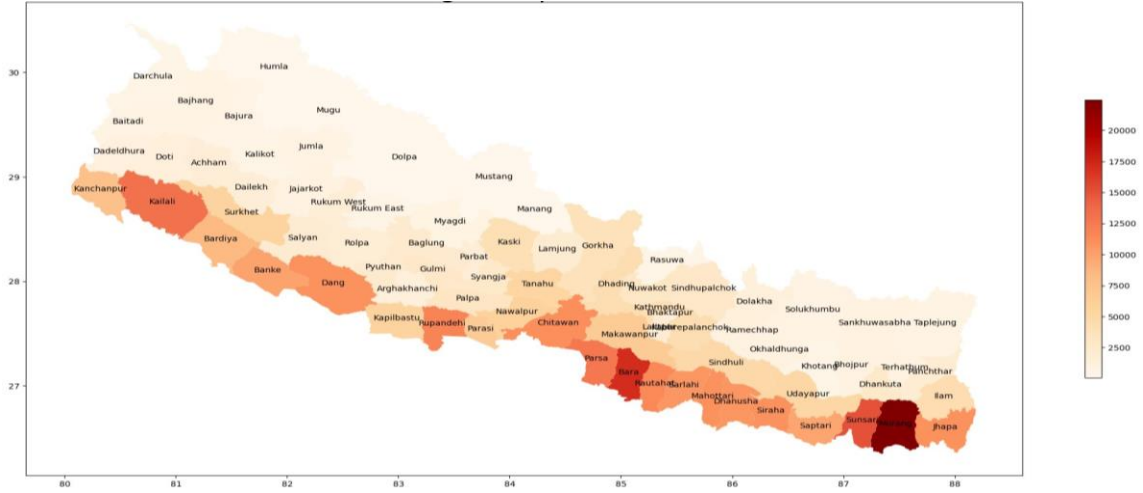
नोट: यो चित्रले जिल्लागत आधारमा प्रतिशाखा ऋणको औसत आकारलाई देखाएको छ । कुल ऋण रकमलाई जिल्लाका कुल शाखा संख्याले भाग गरी प्रतिशाखा ऋणको आकार गणना गरिएको छ । रङ्गको गाढापनले प्रति शाखा ऋणको आकार बढ्दै गएको देखाउँछ ।

चित्र ३.७: जिल्लागत आधारमा ऋण खाताको संख्या

नोट: यो चित्रले जिल्लागत आधारमा ऋण खाताको संख्यालाई देखाएको छ । रङ्गको गाढापनले खाता संख्या बढ्दै गएको देखाउँछ ।

चित्र ३.८: जिल्लागत आधारमा कुल ऋणको आकार (रु.दश लाखमा)

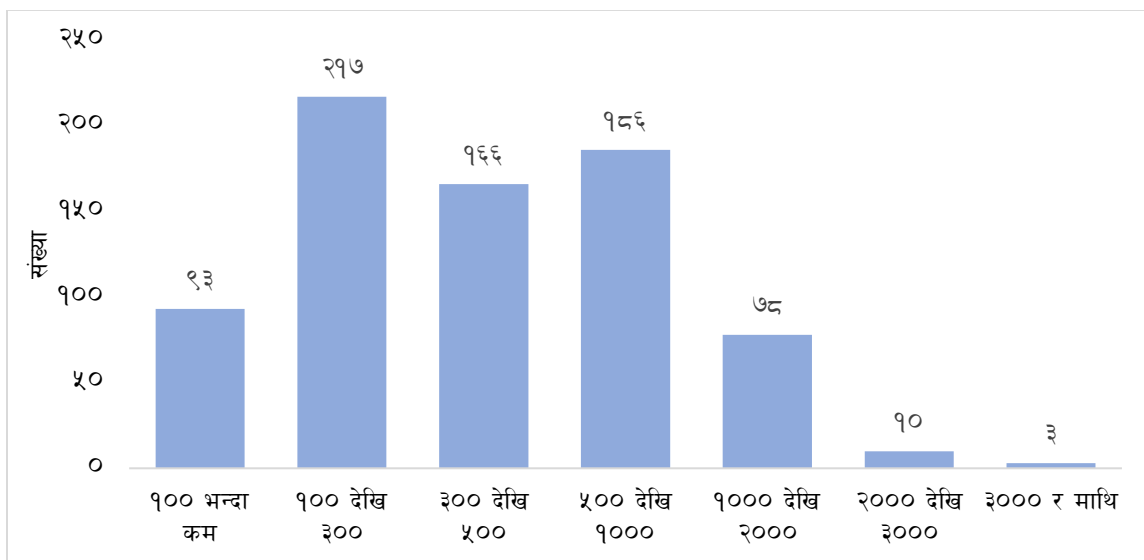

नोट: यो चित्रले जिल्लागत आधारमा कुल ऋणलाई देखाएको छ । रङको गाढापनले ऋण बढ्दै गएको देखाउँछ ।

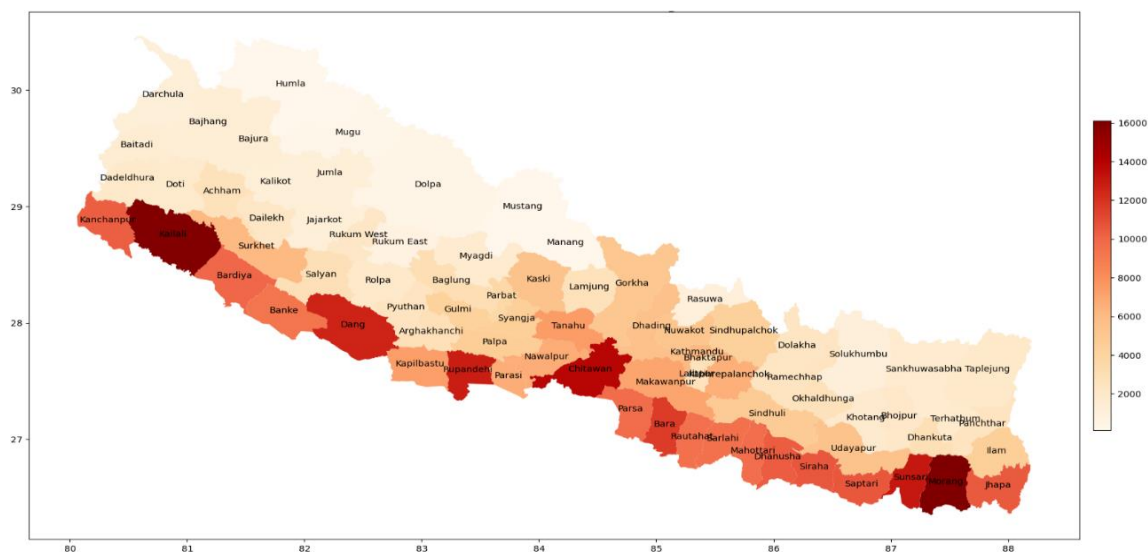
- ३.८ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको शाखा सञ्जाल १०० वटा पालिकाहरूमा नभएको देखिए तापनि यी संस्थाहरूले केन्द्रमार्फत ७५२ पालिकाहरूमा आफ्नो सेवा प्रवाह गरेका छन् । अध्ययनका क्रममा तथ्याङ्क प्राप्त ५२ वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको कुल ३,८७,६०२ केन्द्रहरू रहेका छन् । अधिकांश स्थानीय तहहरूमा १००० भन्दा कम केन्द्रहरू रहेका छन् । तराईका जिल्लाहरूमा पहाडी र हिमाली जिल्लाहरूको तुलनामा अधिक केन्द्रहरू रहेको छ । कैलाली, मोरङ्ग, चितवन, रुपन्देही, र दाङ जिल्लामा अत्यधिक केन्द्रहरू रहेका छन् (चित्र ३.९ र चित्र ३.१०) ।
- ३.९ तराई स्थित जिल्लाका पालिकाहरूमा पहाडी तथा हिमाली भेगका जिल्लाका पालिकाहरूमा भन्दा धेरै केन्द्रहरू रहेको देखिन्छ (चित्र ३.११) । चितवनको भरतपुर महानगरपालिकामा अधिकतम ६७०० वटा केन्द्र रहेका छन् भने हुम्लाको चनखेली गाउँपालिकामा एउटा पनि केन्द्र रहेको छैन । कास्की जिल्लाको पोखरा महानगरपालिका र पर्सा जिल्लाको विरगञ्ज महानगरपालिका समेत गरी जम्मा तीनवटा पालिकामा ३००० भन्दा बढी केन्द्रहरू रहेका छन् भने ४८ वटा पालिकामा ५० भन्दा कम केन्द्रहरू रहेका छन् । त्यसैगरी, हुम्ला, बझाङ, डोलपा र मुस्ताङ जिल्लाका अधिकांश गाउँपालिकाहरूमा १० वटाभन्दा कम केन्द्रहरू रहेका छन् ।
- ३.१० त्यसैगरी, २१७ वटा पालिकामा १०० देखि ३००, १६६ पालिकामा ३०० देखि ५०० र १८६ पालिकामा ५०० देखि १००० केन्द्रहरू रहेका छन् (चित्र ३.८) । वडा स्तरको विश्लेषण गर्दा कुल ६,७४३ वडाहरूमध्ये १,७०३ वडामा ४० देखि ६९ वटा, १,५५५ वडामा २० देखि ३९ वटा, १,३१८ वडामा १ देखि १९ वटा, र १,०८१ वडामा १०० देखि २९९ वटा केन्द्रहरू रहेको देखिन्छ (चित्र ३.१२) । त्यसैगरी, कैलालीको टिकापुर नगरपालिका वडा नं. १ मा सर्वाधिक ७७३ वटा केन्द्रहरू रहेको छ भने ७३ वटा वडामा लघुवित्त वित्तीय संस्थाको एउटा पनि केन्द्र रहेको छैन (अनुसूची ३.३)^{१७} ।

^{१७} ५२ वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट प्राप्त तथ्याङ्कमा आधारित ।

चित्र ३.९: पालिकामा लघुवित्त वित्तीय संस्थाका केन्द्रको उपस्थिति

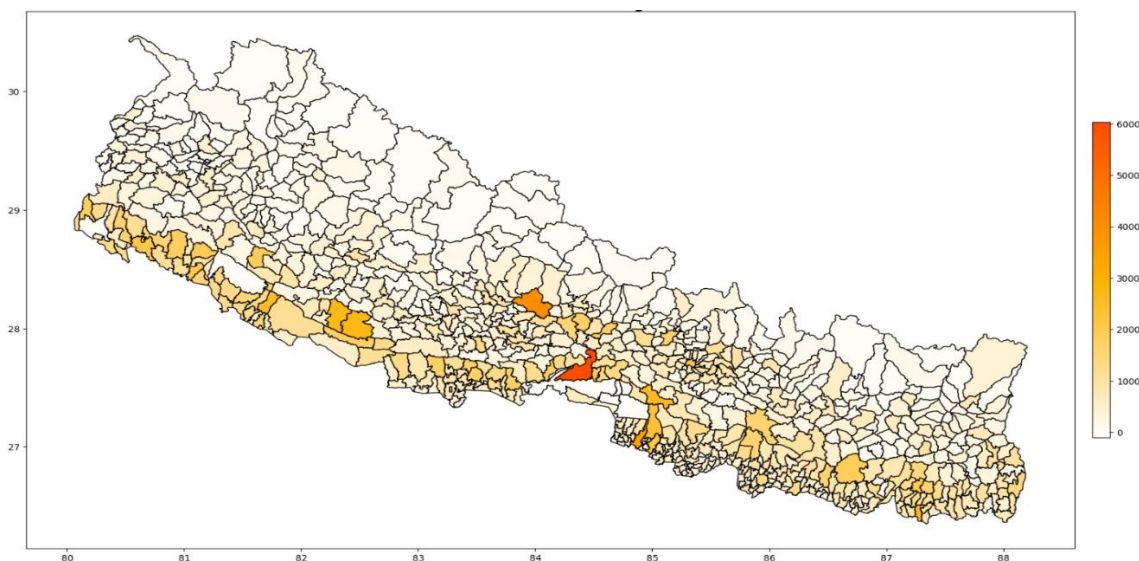

चित्र ३.१०: जिल्लागत रुपमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका केन्द्रको उपस्थिति

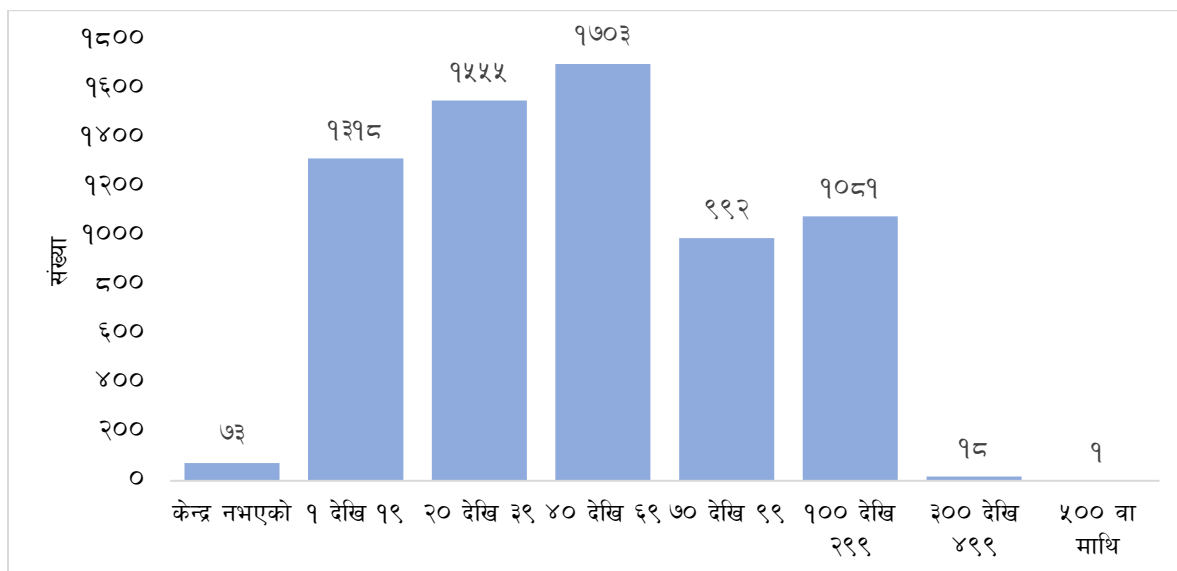
नोट: रङ्गको गाढापनले जिल्लामा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको केन्द्रको संख्या बढेको देखाउँछ ।

चित्र ३.११: स्थानीय तहमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका केन्द्रको उपस्थिति

नोट: रङ्गको गाढापनले स्थानीय तहमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको केन्द्रको संख्या बढेको जनाउँछ ।

चित्र ३.१२: वडामा लघुवित्त वित्तीय संस्थाका केन्द्रको उपस्थिति

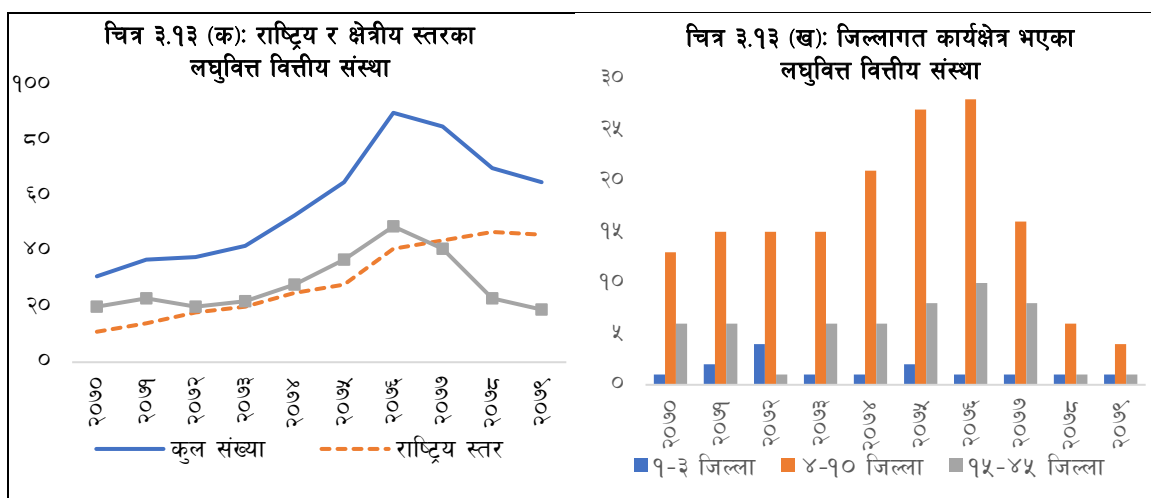
कार्यक्षेत्र अनुसार लघुवित्त वित्तीय संस्थाको संख्या

३.११ लघुवित्त वित्तीय संस्थाको कार्यक्षेत्र अनुसार राष्ट्रिय, प्रदेश र जिल्ला गरी तीन खालका संस्था सञ्चालनमा रहेका छन् । जिल्ला कार्यक्षेत्र भएकामा पनि १-३ जिल्ला, ४-१० जिल्ला, १५ जिल्ला, १६ जिल्ला, १९ जिल्ला, २३ जिल्ला, ३२ जिल्ला र ४५ जिल्लासमेत कार्यक्षेत्र हुने गरी अनुमति प्रदान गरिएको छ । मुलुक संघीयतामा गैसकेपछि प्रदेशगत हिसाबले समेत अनुमति प्रदान गरिएको भएतापनि जिल्लागत कार्यक्षेत्र रहेका संस्थाहरू यथावत नै रहेका छन् । पछिल्लो समय राष्ट्रिय स्तरका लघुवित्त वित्तीय संस्थाको उच्च वृद्धि तर

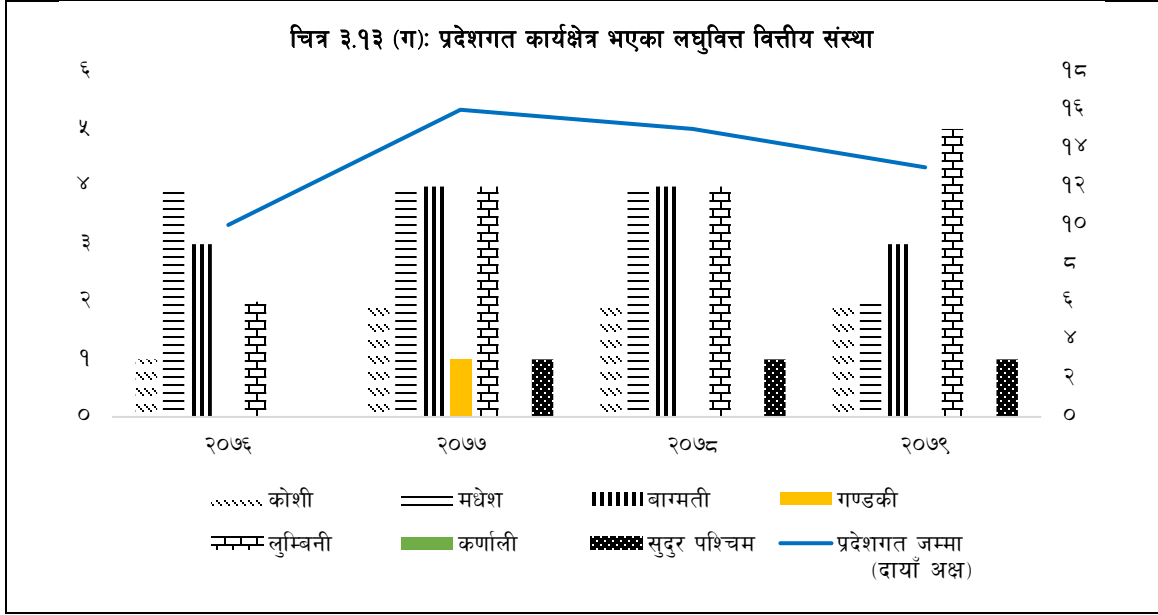
क्षेत्रीय/जिल्लागत/प्रदेशगत संस्थाको संख्या नबढेका तर क्षेत्र/जिल्ला/प्रदेशस्तरबाट राष्ट्रिय स्तरमा कार्यक्षेत्र विस्तार गर्ने प्रवृत्ति उच्च देखिएको कारण राष्ट्रिय स्तरका संस्थाको संख्या अझै बढी रहेको छ (चित्र ३.९क)।^{१५}

३.१२ लघुवित्त वित्तीय संस्थाको कुल संख्या २०७६ असारको ९० बाट २०७९ असारसम्म ६५ मा भर्दा उक्तकै संख्यामा ४-१० जिल्ला कार्यक्षेत्र भएका लघुवित्त वित्तीय संस्थाको संख्यामा गिरावट आएको छ (चित्र ३.९ख)। प्रदेश कार्यक्षेत्र भएका लघुवित्त वित्तीय संस्थाको संख्यामा लुम्बिनी प्रदेश बाहेक खासै विस्तार भएको देखिँदैन र २०७८ असारदेखि घट्ने क्रममा रहेको छ (चित्र ३.९ग)। हाल गण्डकी र कर्णाली प्रदेशमा प्रदेशस्तरका लघुवित्त वित्तीय संस्थाको उपस्थिति रहेको छैन।

३.१३ जनताको आर्थिक, सामाजिक अवस्थाको स्तरोन्नति गर्ने उद्देश्यले “घ” वर्गका लघुवित्त वित्तीय संस्थाको स्थापनाका लागि इजाजत प्रदान गरिएको थियो। जुन अनुपातमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाको संख्यात्मक वृद्धि भएको छ, त्यसअनुसार अति दुर्गम र जनघनत्व कम भएको क्षेत्रमा कार्यक्षेत्र रहने गरी नयाँ संस्था वा शाखा विस्तार हुन सकेको देखिँदैन। २०७० असारदेखि २०७६ असारसम्मको तथ्याङ्कलाई हेर्दा विभिन्न जिल्लास्तरीय लघुवित्त वित्तीय संस्थाले आफ्नो कार्य क्षेत्र तुलनात्मक रूपमा जनघनत्व बढी भएको र पूर्वाधारको राम्रो व्यवस्था भएका स्थानमा विस्तार गरेको देखिन्छ। यसरी प्रदेश वा जिल्ला कार्यक्षेत्र हुने क्षेत्रीय स्तरका लघुवित्त वित्तीय संस्थाको संख्या घट्ने र राष्ट्रिय स्तरका बढ्ने हुँदा निश्चित भौगोलिक क्षेत्रमा सेवा प्रवाह गर्नेगरी खोलिएका संस्थाहरू कार्यक्षेत्रमै व्यवसाय विस्तार गर्ने भन्दा पनि राष्ट्रिय स्तरको बन्ने होडमा लागेको देखिन्छ।

^{१५} लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू राष्ट्रियस्तरका हुँदा संस्थाको व्यवस्थापन र आन्तरिक नियन्त्रण गर्न कठिन हुने हुँदा विकृति र विसंगति देखा परेको देखिन्छ।

लघुवित्त क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धात्मक अवस्था

३.१४ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको संख्या एवम् व्यवसायमा भएको विस्तारले लघुवित्त सेवाको प्रतिस्पर्धात्मक स्थिति विश्लेषण गर्न २ वटा सूचकहरूलाई लिएर विश्लेषण गरिएको छ ।

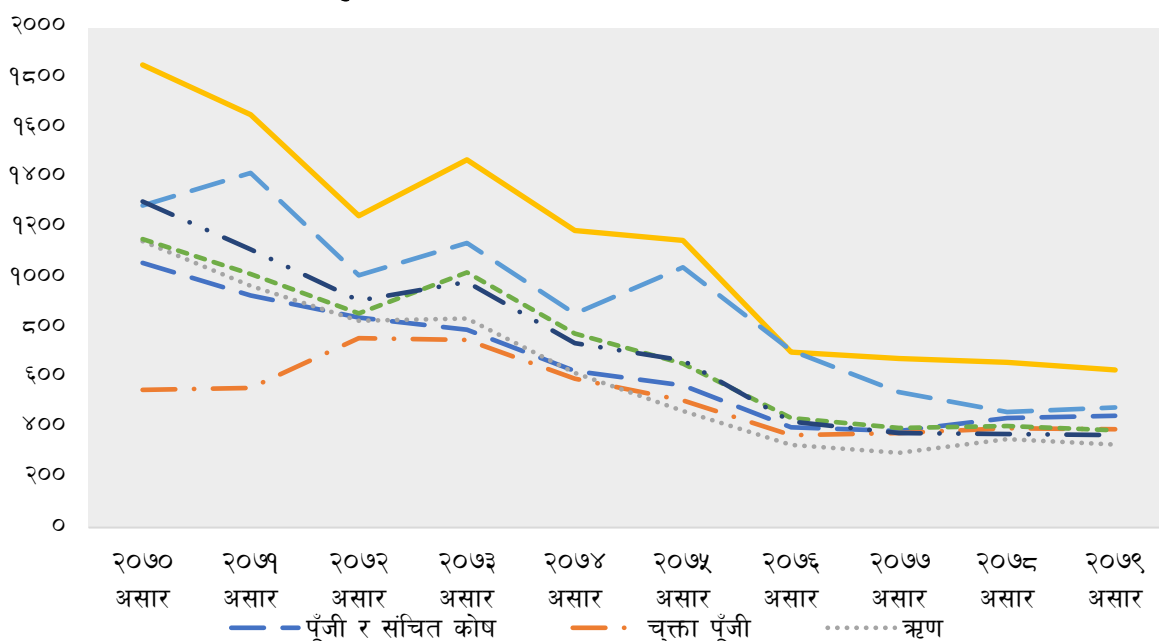
(क) Herfindahl–Hirschman Index (HHI)

३.१५ बजार प्रतिस्पर्धात्मक क्षमताको अध्ययन गरिने विभिन्न विधिहरूमध्ये प्रचलित Herfindahl–Hirschman Index (HHI) लाई आधार बनाइएको छ । यसका लागि २०७० असारदेखि २०७९ असारसम्म १० वर्षको ८ वटा व्यवसायसँग सम्बन्धित तथ्याङ्क समावेश गरिएको छ । २०७० असारमा सञ्चालनमा रहेका ३१ वटा, २०७६ असारमा ९० वटा हुँदै २०७९ असारमा ६५ वटा थोक तथा खुद्रा कारोबार गर्ने लघुवित्त वित्तीय संस्थाको तथ्याङ्क समावेश गरिएको छ । HHI अनुमान देहाय बमोजिम गरिएको छ :

$$\sum_{i=1}^n MS_i^2 \dots\dots\dots (१)$$

समीकरण (१) मा *i* ले लघुवित्त वित्तीय संस्थालाई जनाउँदछ भने *n* ले ३१ देखि ९० सम्म विभिन्न वर्षमा फरक फरक संख्याका लघुवित्त वित्तीय संस्थालाई प्रतिनिधित्व गर्दछ । MS ले पुँजी र संचित कोष, चुक्ता पुँजी, ऋण, बचत, नाफा, कुल सम्पत्ति, कर्जा तथा सापटी गरी ७ वटा शीर्षकमा संस्थाको बजार हिस्साको प्रतिशत जनाउँदछ । समीकरण (१) का आधारमा अनुमानित HHI चित्र ३.१४ मा प्रस्तुत गरिएको छ र यसको तालिका अनुसूची ३.४ मा समेत राखिएको छ ।

चित्र ३.१४: लघुवित्त संस्थाको Herfindahl–Hirschman Index (HHI)

३.१६ HHI अनुमान अनुसार लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता संख्या र व्यवसायमा भएको वृद्धिसँगै बढ्दै गएको छ। HHI १५०० भन्दा कम भएमा बजार एकाग्रता (Monopoly power) नभएको वा प्रतिस्पर्धी मानिने तथा १५०० देखि २५०० विन्दुको HHI लाई मध्यमस्तरको बजार एकाग्रता मान्न सकिने अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास^{१९} बमोजिम विभिन्न आठ वटा परिसूचकहरूका आधारमा हेर्दासमेत नेपालको लघुवित्त वित्तीय क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धी क्षमता बढेको पाइएको छ। २०१० असारमा HHI गणना गर्न लिइएका परिसूचकहरूमध्ये निक्षेप तथा पूँजी र संचित कोषको HHI १५०० भन्दा माथि रहेकोमा २०११ असारमा बचतको मात्र १५०० भन्दा माथि HHI (१६५१) रहेको थियो। २०१२ असारदेखि भने HHI गणना गरिएका ७ वटै परिसूचकहरू १५०० भन्दा कम रहेका छन्। HHI घट्दै गएर हाल निक्षेप बाहेकका सबै सूचक ४०० भन्दा कममा भरेका छन् (चित्र ३.१४)। Aguilar, Portilla, and Trade (2020) को अध्ययनले समेत HHI को बजारशक्तिसँग धनात्मक सम्बन्ध रहने देखाएकोले HHI घट्दै जानु नेपालका लागि सकारात्मक रूपमा लिन सकिन्छ।

३.१७ त्यसैगरी, HHI घटेमा वित्तीय संस्थाका कुशलता लगायतका परिसूचकहरूमा सुधार हुने विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय अध्ययनले पुष्टि गरेको छ। विश्वका ६७९ लघुवित्त वित्तीय संस्थाबीच ११ वर्षको तथ्याङ्कमा भर्खरै सम्पन्न एक अध्ययनले HHI र लघुवित्त वित्तीय संस्थाको वित्तीय कुशलताबीच ऋणात्मक तर Non-linear सम्बन्ध रहने देखाएको छ (Blanco-Oliver et al., 2023)। साथै, ठूला संस्थाहरूले आकारको फाइदा लिन सक्ने हुनाले बजार शक्तिमा वृद्धि हुने समेत अर्को अध्ययनको निष्कर्ष छ (Aguilar & Portilla, 2020)।

^{१९} United States Department of Justice (2010), Horizontal Merger Guidelines.

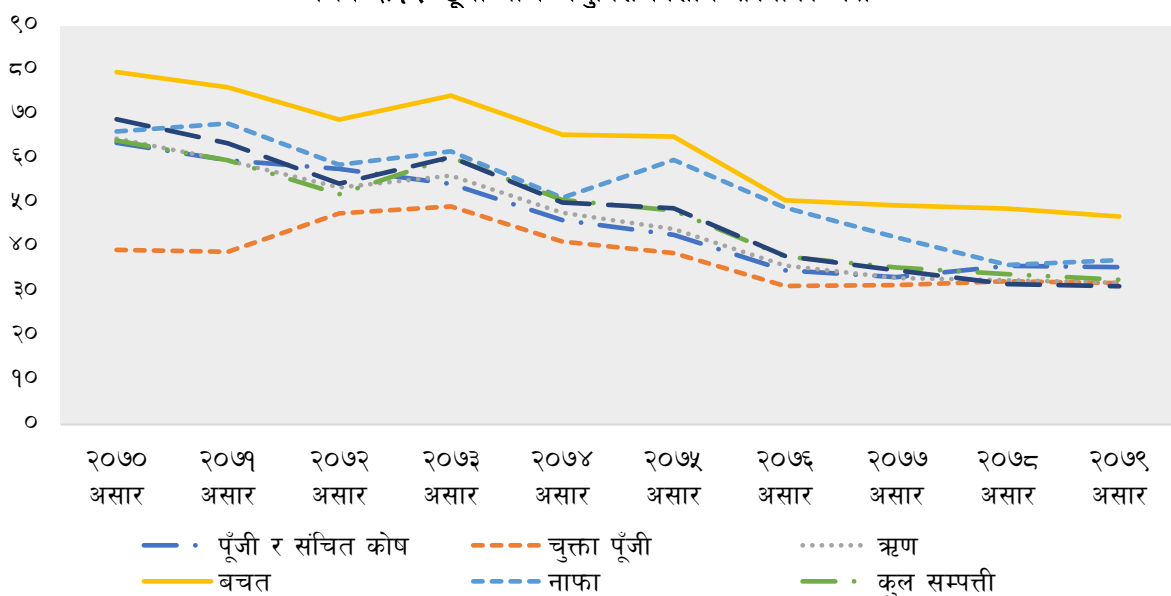
३.१८ लघुवित्त क्षेत्रमा बढ्दो प्रतिस्पर्धाले गर्दा अस्वस्थ व्यवहार पनि देखा परेका छन् । बढ्दो प्रतिस्पर्धासँगै नाफा कम हुँदै जाने हुँदा उच्च नाफाको स्तर कायम राख्न लघुवित्तका सिद्धान्त र मर्म विपरित ऋणीहरूको छनोट र कर्जा प्रवाह गरेको देखिन्छ ।

(ख) ठूला पाँच लघुवित्त वित्तीय संस्थाको बजार अंश

३.१९ बजार अंशका विविध सूचक हेर्दासमेत प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बढ्दै गएको तर बजार अंश अझै अधिकेन्द्रित नै रहेको देखिएको छ । लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको संख्या र शाखामा भएको वृद्धिसँगै वित्तीय सेवाको विस्तारले सबै सूचकका आधारमा लघुवित्त कारोबारको प्रतिस्पर्धी क्षमतामा उल्लेख्य सुधार आएको HHI ले देखाएको छ । यसलाई फरक दृष्टिकोणबाट समेत अध्ययन गर्न र केही सीमित संस्थाहरूको बजार अंश विश्लेषण गर्न माथि HHI गणना गर्न प्रयोग भएका ७ वटै सूचकका आधारमा ठूला पाँच वटा संस्था (होलसेल कारोबार गर्ने बाहेक) को बजारको हिस्सा गणना गरिएको छ ।

३.२० २०७० असारमा चुक्ता पूँजी बाहेकका सबै परिसूचकमा उत्कृष्ट पाँच लघुवित्त वित्तीय संस्थाको बजार अंश ५० प्रतिशतभन्दा बढी रहेकोमा २०७९ असारमा सबै परिसूचकको अंश ५० प्रतिशतभन्दा तल रहेको छ । २०७९ असारमा ठूला पाँचको सबैभन्दा बढी बजार अंश बचतको (४७ प्रतिशत) र दोश्रो नाफाको (३७ प्रतिशत) रहेको छ । २०७० असारदेखि २०७९ असारसम्म आइपुग्दा बचत बाहेकका सूचकहरूको अंश पाँचवटै संस्थाहरूको नजिक नजिक रहेका कारण बजार converge हुँदै गएको अनुमान गर्न सकिन्छ (चित्र ३.१५) । उत्कृष्ट पाँच संस्थाको बजार हिस्सा लगातार घट्दै आएकोले प्रतिस्पर्धी क्षमता पछिल्लो समय बढेको आँकलन गर्न सकिएतापनि ठूला पाँच लघुवित्त वित्तीय संस्थाको अधिकांश सूचकका आधारमा बजार हिस्सा अझै ४० प्रतिशत नजिक हुनाले ठूला संस्थामा समस्या आउँदा प्रणालीमा नै असर गर्ने समस्या हुन सक्नेतर्फ सचेत हुनुपर्ने देखिएको छ ।

चित्र ३.१५: ठूला पाँच लघुवित्त वित्तीय संस्थाको अंश

(ग) लघुवित्त वित्तीय संस्थाको विस्तारलाई व्यवस्थित गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकले गरेको प्रयास

- ३.२१ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई व्यवस्थित गर्नका लागि यस बैंकले विभिन्न नीतिगत व्यवस्थाहरू गर्दै आएको छ । यस्ता प्रयासहरूलाई अनुसूची ३.५ मा विस्तृतरूपमा चर्चा गरिएको छ । पहिलो, २०७१ को मौद्रिक नीतिबाट वित्तीय मध्यस्थताको कारोबार गर्न अनुमति प्राप्त गैर-सरकारी संस्थाहरूलाई यस बैंकको “घ” वर्गको लघुवित्त संस्थामा परिणत हुन सक्ने व्यवस्था ल्याइएकोमा यस्ता सबै संस्थाहरू “घ” वर्गमा परिणत भएका छन् । दोश्रो, २०७४ साउन ३१ गतेदेखि नयाँ लघुवित्त वित्तीय संस्था स्थापनाका लागि आवेदन लिन बन्द गरिएको छ । तेस्रो, लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले शाखा खोल्न स्वीकृति लिनुपर्ने, उपत्यका बाहिर दुईवटा शाखा खोले पश्चात्मात्र काठमाडौंमा शाखा खोल्न पाउने, प्रादेशिक तथा सम्पर्क कार्यालय खोल्ने सम्बन्धी विविध व्यवस्था रहेको छ । चौथो, प्रादेशिक स्तरबाट राष्ट्रिय स्तरमा कारोबार गर्न, गाभ्ने/गाभिने, बाध्यकारी मर्जरको व्यवस्था, मर्जरमा जानेलाई प्रोत्साहन लगायतका विविध व्यवस्थाहरू यस बैंकले गरेको छ ।
- ३.२२ शाखा विस्तार तथा मर्जर/प्राप्ती सम्बन्धी यस बैंकको नीति हेर्दा काठमाण्डौं उपत्यका एवम् महानगर/उपमहानगर पालिकामा लघुवित्त वित्तीय संस्थाको शाखा विस्तार गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकले निरुत्साहित गरेको एवम् लघुवित्त क्षेत्रको सुदृढीकरण (Consolidation) मा जोड दिएको देखिन्छ । लघुवित्त वित्तीय संस्थाले ग्राहकको संख्या बढ्ने बित्तिकै जिल्लाका विभिन्न स्थानमा स्याटेलाइट अफिस, एक्सटेन्सन काउण्टर आदिमार्फत् समेत सेवा प्रदान गर्ने गरेको र सोको जानकारी नियामक निकायलाई दिने नगरेको स्थलगत सर्वेक्षणका क्रममा जानकारीमा आएकोले यसतर्फ ध्यान दिनुपर्ने देखिएको छ ।
- ३.२३ समग्रमा नयाँ संस्था स्थापनामा रोक लगाउँदै शाखा विस्तारमा समेत कडाइ गरिएको, मर्जरलाई प्रोत्साहन गरिएको, कार्यक्षेत्र विस्तार तथा स्तरोन्नतीमा विविध शर्तहरू तोकिएको कारण लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको सुदृढीकरण (Consolidation) तर्फ जोड दिएको देखिन्छ । सुदृढीकरणको नीति केही प्रभावकारी भई संख्या उल्लेख्य घटेको भएतापनि उपलब्ध तथ्याङ्क, शाखा एवम् व्यवसायको भौगोलिक वितरण हेर्दा सुगम, समथर र तुलनात्मक रूपमा बढी वित्तीय सेवा भएका स्थानमै लघुवित्त वित्तीय सेवा अधिकेन्द्रित रहेको, क्षेत्रीय एवम् जिल्लास्तरको कार्यक्षेत्रबाट राष्ट्रिय स्तर कार्यक्षेत्र हुने क्रम अधिक रूपमा बढेको, मुलुक संघीयतामा गैसकेपश्चात् पनि प्रदेशस्तरभन्दा राष्ट्रिय स्तर कार्यक्षेत्र हुने गरी उल्लेख्य संख्या बढेको र विगत ४ वर्षदेखि मर्जर/प्राप्तीमा जोड दिएतापनि राष्ट्रिय स्तरका लघुवित्त वित्तीय संस्थाको संख्यामा कमी नआएको स्थिति विद्यमान छ ।

भौगोलिक विस्तार सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन र अध्ययन

- ३.२४ लघुवित्त वित्तीय संस्थाका उपयुक्त संख्या र भौगोलिक नक्साङ्कनका सन्दर्भमा कमैमात्र अध्ययन भएको छ । यस सन्दर्भमा भएका अन्तर्राष्ट्रिय अध्ययन र प्रचलनलाई संक्षेपमा यस परिच्छेदमा समावेश गरिएको छ ।
- ३.२५ भौगोलिक विविधीकरणले गर्दा कर्जा जोखिम बढाउने र यस्तो जोखिम शेर धनी भएका संस्थाका तुलानामा शेरधनी नहुने (जस्त NGO) मा बढी रहेको पाइएको छ । साथै, लघुवित्त वित्तीय संस्थाले यस्तो जोखिमलाई सुशासन र सामूहिक कर्जा लगानी विधिबाट घटाउन सक्छन् (Zamore et al., 2019). त्यसैगरी,

- Alimukhamedova et al. (2017) ले उज्बेकिस्तानको तथ्याङ्कमा आधारित भएर गरिएको अध्ययन अनुसार लघुवित्त संस्थाबाट नजिक रहेका घरपरिवारको तुलनात्मकरूपमा ठूलो व्यापार/व्यवसाय (आम्दानी, नाफा र रोजगारीको आधारमा) रहेको छ। साथै, यस्ता घरपरिवारको बढी उपभोग र बचत समेत रहेको पाइएको छ।
- ३.२६ अफ्रिकामा लघुवित्त वित्तीय संस्थाको भौगोलिकरूपमा शाखा विस्तार र नाफाको धनात्मक सम्बन्ध रहेको पाइन्छ। यसप्रकार गरिब र विपन्न वर्गमा शाखा विस्तारद्वारा लघुवित्तको पहुँच बढाउने नीति उपयुक्त हो। तथापि यस्तो शाखा विस्तारसँगै सञ्चालन प्रभावकारितामा वृद्धि गर्नुपर्ने हुन्छ (Chikalipah, 2019)।
- ३.२७ ठूला लघुवित्त वित्तीय संस्था भन्दा साना र मध्यमस्तरका संस्थाहरू नयाँ नयाँ शाखा खोल्न अग्रसर हुने एक अध्ययनले देखाएको छ (Nargis et al., 2018)। सञ्चालनमा रहेका शाखाबाटै सेवा प्रवाह गर्न बढी खर्चिलो हुने र सेवा विस्तार गर्न नसकिने अनुमानका कारण यस्तो हुन गएको अध्ययनको निष्कर्ष छ।
- ३.२८ लघुवित्त वित्तीय संस्थाको समग्रमा सञ्चालन लागत दिगो हुने तर एक शाखाको सञ्चालन खर्च अर्कोमा पूर्ति गर्नुपर्ने (Cross-subsidization) नीति अख्तियार गर्नु पर्ने अध्ययनहरूको निष्कर्ष छ। त्यसै गरी, Aguilar et al. (2020) को अध्ययनबाट स्थानीय वा सीमित भौगोलिक क्षेत्रमा कार्य गर्ने लघुवित्त वित्तीय संस्थाको सो क्षेत्रमा भन्ने बलियो बजार शक्ति हुने नतिजा रहेको पाइएको छ।
- ३.२९ कम लागत तथा कम जोखिम हुने भएकोले अधिकांश लघुवित्त वित्तीय संस्थाका शाखा समथर र शहरी भूभागमा हुने अन्तर्राष्ट्रिय अध्ययनले समेत देखाएको छ (Nargis et al., 2018)। त्यसैगरी, Vanroose (2016) ले पेरुमा लघुवित्तले विशेषगरी बढी विकसित क्षेत्रमा पहुँच बढाएको पाएका छन्। साथै, बैंक रहेका क्षेत्रमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाले शाखा खोल्ने संभाव्यता बढी रहेको पाइएको छ।
- ३.३० पाकिस्तानमा ३१ अक्टोबर भित्रै आगामी आर्थिक वर्ष खोलिने लघुवित्त संस्थाका शाखाको योजना नियामकमा पेश गर्नुपर्ने र नियामकले ३१ डिसेम्बरभित्र सम्बन्धित संस्थालाई जानकारी गराउने Annual Branch Expansion Plan (ABEP) कार्यान्वयनमा रहेको छ।

लघुवित्त वित्तीय संस्थाको उपयुक्त संख्या

- ३.३१ बैंक तथा वित्तीय संस्थाको उपयुक्त संख्याका विषयमा विविध अध्ययनका निचोड रहेतापनि लघुवित्त वित्तीय संस्थाका विषयमा उपयुक्त संख्याको सिफारिस कतै पाइएन। थोरै बैंक हुँदा धेरै आम्दानी खोज्ने कारण खुला प्रवेश र बैंकहरूको धनात्मक मुनाफाका बीच हुने तनाव कम गर्न कर वा कोटामार्फत् संख्यामा सीमा लगाउनु पर्ने अध्ययनको निष्कर्ष छ (Huang, 2016)। रुसमा अधिकतम् कति बैंक संख्या हुने भन्ने विषयमा एक मोडल विकास गरिएको छ, जसमा सबभन्दा ठूलो बैंकको बजार अंशका आधारमा न्यूनतम र अधिकतम संख्याको गणना गर्न सकिने निष्कर्ष छ (Grachev, 2011)। सबैभन्दा ठूलो बैंकको बजार हिस्सा बढी भए कम संख्यामा र कम भए बढी संख्यामा बैंक तथा वित्तीय संस्था आवश्यक पर्ने उक्त विधि नेपालको परिप्रेक्ष्यमा नमिल्ने देखिन्छ। साथै, नेपाल राष्ट्र बैंकले गरेको अध्ययनले समेत नेपालमा बाणिज्य बैंकहरूको अधिकतम् संख्या कुनै तथ्याङ्कीय हिसाबले भन्दा प्रतिस्पर्धाको प्रभावकारीता लाभका आधारमा तय गर्न उपयुक्त हुने बारे उन्मुख भएको छ (NRB, 2022)। त्यसैले, लघुवित्त संस्थाको हकमा समेत तथ्याङ्कीय भन्दा विवेचनात्मक आधार मान्नु उपयुक्त

हुन्छ । Optimal number आफैमा सैद्धान्तिक अवधारणा हो । अर्थतन्त्रको आकार एवम् गतिशीलता, प्रविधि र नवप्रवर्तनसँगै संख्या परिवर्तन हुनु स्वाभाविक हो ।

- ३.३२ लघुवित्त वित्तीय संस्थाको कुल संख्या भन्दा संस्थाका आकार एवम् भौगोलिक उपस्थिति उचित हुने देखिन्छ । लघुवित्त व्यवसाय गरिब, पिछडिएका, दुर्गम एवम् साधारण वित्तीय सेवाको पहुँचमा पर्न नसक्ने वर्गका लागि वित्तीय मध्यस्थकर्ताको भूमिकाभन्दा बाहिर गएर विशिष्टकृत सेवा दिने संस्था हुन् । तसर्थ, गरिबी बढी भएका क्षेत्र, अन्य वित्तीय सेवाका पहुँच नभएका स्थान, विविध संभावनाका बावजुद उद्यमशीलता नभएका वर्ग एवम् अर्थतन्त्रको मुल प्रवाहमा नआएका वर्गका लागि सशक्तीकरण गर्ने माध्यम भएकोले नेपालमा बढी मात्रामा लघुवित्त संस्थाको संख्या हुनु स्वभाविक नै हुन जान्छ र यो आवश्यक हुन सक्दछ । तर, लघुवित्त संस्थाको शाखाको अनुचित वितरण, सीमित जिल्ला र अन्य वित्तीय संस्था भएकै स्थानमा अधिकेन्द्रित हुनु एवम् लघुवित्त सेवाका ग्राहक पहिचानमै समस्या आई लक्ष्यबाट विचलित हुनु जस्ता समस्या देखिएका छन् । तसर्थ, कति संस्था भन्नेतर्फ भन्दा कुन जिल्ला, स्थानीय तह वा क्षेत्रमा कस्तो आकारको कति शाखा छन् भन्नेतर्फ ध्यान दिनु जरुरी छ ।
- ३.३३ हालको अवस्थामा कति संस्थाहरू सञ्चालनमा रहन सक्छन भन्ने आधारमा बजारले आफै पनि कति संस्था अधिकतम हो भनी निर्धारण गर्न सक्छ । दबावको अवस्थामा २०७९/८० मा कति लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले धनात्मक नाफा हासिल गर्न सक्छन भन्ने कुराले आवश्यक अधिकतम संख्यालाई सङ्केत गर्ने मान्न सकिन्छ ।
- ३.३४ बजारमा सबै लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको समान हिस्सेदारी हुने अवस्थामा १० वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू हुँदा समेत प्रतिस्पर्धात्मक अवस्थामा कमी नआउन सक्छ । भौगोलिक वितरणमा सन्तुलन ल्याउने हो भने बजार हिस्सा सीमित संस्थाहरूमा केन्द्रीकृत नहुन सक्छ ।
- ३.३५ सबै स्थानीय तहको वडासम्म लघुवित्त सेवा विस्तार गर्ने तथा पालिकाको जनसंख्या, कर्जाको अवस्था, आर्थिक गतिविधी, भौगोलिक विकटता जस्ता सूचकका आधारमा पालिका स्तरमा आवश्यक लघुवित्त वित्तीय संस्थाका शाखा संख्या र कार्यक्षेत्र तोक्न सकिने देखिन्छ । तर यसप्रकार संख्या तोक्दा अर्थतन्त्रको गतिशीलतासँगै लघुवित्त बजारको अवस्था हेरी यस्तो नीतिलाई समयसापेक्ष पुनरावलोकन गर्नुपर्ने हुन्छ । यसबाट लघुवित्त सेवाको पहुँच पनि बढ्ने र अति प्रतिस्पर्धाको स्थिति पनि नआउने हुन सक्दछ ।

अध्याय चार

लघुवित्त क्षेत्रमा कानुनी संरचना, मोडल र व्यवसायीकरण

४.१ यो अध्यायले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको कानुनी संरचना, अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा विद्यमान लघुवित्त क्षेत्रका नमुना (models) र लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको व्यवसायीकरण सम्बन्धी विषयवस्तुलाई प्रस्तुत गरेको छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रचलित लघुवित्तका नमुनाहरू

४.२ विभिन्न देशका लघुवित्त क्षेत्रमा विभिन्न किसिमका नमुनाहरू प्रचलनमा रहेका छन् । समग्रमा यी नमुनाहरूलाई यस उप-खण्डमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

(क) ग्रामीण बैंकिङ्ग मोडेल

४.३ बंगलादेशका प्राध्यापक मोहम्मद युनुसले प्रतिपादन गरेको यस मोडलमा बैंकको एउटा इकाई तथा फिल्ड अफिसर अन्तर्गत कुनै निश्चित क्षेत्रमा ५-५ सेवाग्राहीहरूको समूह गठन गरिन्छ । पहिलो चरणमा २ जना सदस्यहरूलाई मात्र कर्जा प्रदान गरिन्छ र सो कर्जा साँवा तथा ब्याज चुक्ता गरिसकेपछि बाँकी सदस्यहरू कर्जा प्राप्त गर्नको लागि योग्य हुन्छन् । यस प्रकारको मोडेलमा समूह सदस्यहरूमा वित्तीय ज्ञानको आदान प्रदान पनि हुने तथा नयाँ सदस्यहरू योग्य हुनको लागि पुराना सदस्यहरू वित्तीय अनुशासनमा समेत बस्नु पर्ने भएकाले कर्जाको जोखिम न्यून हुन्छ ।

(ख) Self Help Group-Bank Linkage Program

४.४ भारतमा National Bank for Agriculture and Rural Development (NABARD) ले सन् १९९२/९३ मा शुरु गरेको यस कार्यक्रमको उद्देश्य वित्तीय पहुँच बाहिर रहेका जनतालाई वित्तीय सेवा पुऱ्याउनु रहेको छ । यस प्रकारको दर्ता भएको वा नभएको समूहमा १५ देखि २० जनासम्मको सदस्यहरू आवद्ध रहन सक्ने व्यवस्था छ । यस प्रकारको समूहले पञ्चसूत्रमा (नियमित रूपमा समूह बैठक, नियमित समूह बचत, आवश्यकताको आधारमा समूह भित्रका सदस्यहरूलाई कर्जा प्रवाह, समयमै कर्जा भुक्तानी र व्यवस्थित तथा अद्यावधिक रेकर्ड व्यवस्थापन) रहेर काम गर्ने गरेका छन् । भारतिय रिजर्भ बैंकको पछिल्लो सन् २०२२ अप्रिल १ को Master Circular को SHG-Bank Linkage Program निर्देशन बमोजिम यस प्रकारको समूहको नाममा बैंक खाता खोल्न सकिने व्यवस्था रहेको छ । यस प्रकारको समूहमा बैंक बचतको अधिकतम ४ गुणा सम्म समूह जमानीमा कर्जा दिन सक्ने नियामकीय व्यवस्था रहेको छ ।

(ग) संयुक्त दायित्व समूह

४.५ SHG भित्रका केही सदस्यहरूको चाडो वृत्ति विकास हुने र बढी रकमको कर्जाको लागि योग्य हुने हुँदा नयाँ समूहको गठन गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई मध्यनजर गरी भारतमा NABARD ले सयुक्त दायित्व समूह गठन गरेको हो । यस अन्तर्गत लघुवित्त सेवा प्रदान गर्नको लागि बिना धितो ४-१० जनासम्मको समान किसिमको उच्चमशीलता, पेशा वा व्यवसाय गर्ने सेवाग्राही समूहलाई सामूहिक जमानीमा कर्जा प्रदान गरिन्छ । भारतमा NABARD ले सुरु गरेको यस प्रकारको मोडलमा कर्जा प्रवाह गर्ने सम्बन्धमा भारतिय रिजर्भ बैंकले सन् २०१४ नोभेम्बर १३ मा Financing of Joint Farming groups of Bhoomi Heen Kisan निर्देशन समेत जारी गरेको छ । यस अन्तर्गत समूहलाई एकमुष्ट वा समूह भित्रका प्रत्येक सदस्यहरूलाई लघुकर्जा प्रदान गरिन्छ । यस प्रकारको समूहमा कर्जा प्रवाह गर्नको लागि NABARD ले सम्बन्धित बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई १०० प्रतिशत पुनरकर्जा प्रदान गर्ने व्यवस्था रहेको छ । भारतमा यस प्रकारको समूहलाई प्रदान गरेको कर्जा प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र कर्जा अन्तर्गत गणना गर्ने व्यवस्था रहेको छ । यस प्रकारको लघुवित्त मोडेलहरूको विभिन्न अफ्रिकी तथा एसियाली मुलुकहरूले समेत अभ्यास गरेको पाइएको छ ।

(घ) सहकारी मोडेल

४.६ यस मोडेल अन्तर्गत लघुवित्तका सदस्यहरूले स्वयम नै शोयर्थनी भई संस्था सञ्चालन गर्ने र सामूहिक बचतबाट आवश्यकता अनुसार कर्जा प्रवाह गर्ने गर्दछन् ।

(ङ) क्रेडिट युनियन मोडेल

४.७ यस अन्तर्गत समान हैसियत, पृष्ठभूमि तथा उद्देश्य भएका सदस्यहरूले युनियन निर्माण गर्दछन् र त्यस प्रकारको युनियन मार्फत बचत तथा कर्जा परिचालन गर्दछन् । उदाहरणको रूपमा कम्बोडियाको Cambodian Community Savings Federation (CCSF) लाई लिन सकिन्छ ।

(च) एकल व्यक्ति कर्जा मोडेल

४.८ यस विधि अन्तर्गत लघुवित्त प्रदायक संस्थाहरूले सम्बन्धित ऋणीलाई व्यक्तिगत जमानी वा अचल सम्पत्ति धितो राखी लघुकर्जा प्रवाह गर्दछन् । यस विधि अन्तर्गत ऋणीको आवश्यकता अनुसार लघुकर्जा प्रदान गरिन्छ । साथै, ऋणीको कर्जा प्रति सामूहिक दायित्व सिर्जना हुँदैन ।

लघुवित्त वित्तीय संस्थाको कानुनी संरचना

४.९ विश्वभर लघुकर्जा वा लघुवित्त सेवा प्रदान गर्ने संस्थाहरू विभिन्न प्रकारका हुने गरेका छन् । अधिकांश मुलुकमा वाणिज्य बैंकहरूले पनि लघुवित्त सेवा प्रदान गरेका छन् । लघुवित्त सेवा प्रदान गर्ने मुख्य संस्थाहरूको कानुनी संरचना निम्न तालिका ४.१ मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका ४.१: अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको कानुनी संरचना

प्रकार	कानुनी हैसियत	नियमन	स्वामित्व	सेवा	स्रोत सङ्कलन	दिगोपन तथा आत्मनिर्भरता
Cooperatives	सहकारी विभाग वा सोही किसिमको केन्द्रीय नियामकबाट इजाजत प्राप्त ।	कुनै निश्चित अख्तियारप्राप्त संस्थाबाट नियमन हुने ।	सदस्यहरू नै शेयरधनी रहने ।	सामान्य बचत तथा ऋण ।	सदस्यहरूको बचत तथा बाह्य ऋण ।	व्यवस्थापन तथा सुशासनको अवस्था अनुसार मध्यम देखि उच्च ।
NGO	गैर-नाफामुलक संस्थाको रूपमा दर्ता भएका ।	कुनै निश्चित नियमनकारी निकाय नरहेको र सरकारले समयानुकूल निरिक्षण गर्ने, स्वनियमन ।	शेयरधनी नरहने । संस्थापक तथा बोर्ड सदस्यहरूमा संस्थाप्रतिको स्वामित्व बढी हुने ।	लघुकर्जा प्रदान गर्ने ।	सरकारी तथा गैर सरकारी संस्थाहरूबाट प्राप्त अनुदान तथा सहूलियतपूर्ण ऋण ।	न्यून देखि मध्यम सम्म ।
NBFI	गैर बैंक तथा वित्तीय संस्थाको रूपमा सीमित बैकिङ्ग सुविधा प्रदान गर्ने गरी स्थापना भएका ।	केन्द्रीय बैंक वा अन्य कुनै विशिष्टीकृत संस्थाबाट नियमन तथा सुपरिवेक्षण ।	निजी तथा सर्वसाधारणको मिश्रित लगानी हुने ।	लघुकर्जा प्रदान गर्ने साथै अन्य विशिष्टीकृत सेवा जस्तै लघुबीमा सेवा प्रदान गर्ने । साधारणतया निक्षेप लिन बन्देज गरिएको ।	स्वपूँजी वा अन्य संस्थाहरूबाट प्राप्त ऋण ।	मध्यम देखि उच्च, यद्यपि शुरुवाती अवस्थामा वित्तीय दिगोपना कायम गर्न सहायता प्रदान गर्नुपर्ने ।
Deposit Taking MFIs	बैंक वा समान प्रकृतिको कार्य गर्ने गरी नियामकिय निकायमा दर्ता रहेको ।	केन्द्रीय बैंक वा अन्य कुनै विशिष्टीकृत संस्थाबाट नियमन तथा सुपरिवेक्षण ।	अन्य बैंक तथा निजी शेयरधनी रहन सक्ने ।	बचत, भुक्तानी सेवा, लघुबीमा तथा लघुकर्जा ।	सर्वसाधारणको निक्षेप साथै स्वपूँजी र सापटी ।	संस्था अनुसार फरक फरक हुन सक्ने । नियमनकारी निकायको शर्तहरूको कारण लागत उच्च हुन सक्ने ।
Rural, Saving or Postal Banks	ग्रामीण क्षेत्रमा सेवा प्रदान गर्ने गरी बैंकको रूपमा इजाजतपत्र प्राप्त ।	केन्द्रीय बैंक वा अन्य कुनै विशिष्टीकृत संस्थाबाट नियमन तथा सुपरिवेक्षण ।	निजी, सर्वसाधारण तथा सरकार शेयरधनी रहने ।	बचत, लघुकर्जा, केही संस्थाहरू कृषि कर्जामा केन्द्रित भएतापनि अन्य सबै प्रकारको बैकिङ्ग सुविधा प्रदान गर्ने ।	स्वपूँजी, ऋण तथा बचत ।	मध्यम देखि उच्च ।
State Banks, Commercial Banks	केन्द्रीय बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त ।	केन्द्रीय बैंक ।	सरकारी, निजी तथा सर्वसाधारण ।	युनिभर्सल बैकिङ्ग तथा विशिष्टीकृत सेवा जस्तै कृषि कर्जा ।	मुख्यतः निक्षेपमा निर्भर ।	उच्च ।

Source: Ledgerwood et al. (2013)

- ४.१० विश्वभर लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू विभिन्न कानुनी संरचना कायम गरी स्थापना हुने गरेका छन् । जसमध्ये अधिकांश गैर-नाफामूलक संस्था (NGO) र गैर बैंक वित्तीय संस्था (NBFC) को रूपमा सञ्चालन हुने गरेका छन् । केही संस्थाहरू क्रेडिट युनिन/सहकारी तथा ग्रामीण बैंकको रूपमा समेत सञ्चालन भएको पाइएको छ । यद्यपी सन् २००७ को वित्तीय संकटपछि, स्रोतको अभावका कारण गैर नाफामूलक संस्था (NGO) हरू गैर बैंक वित्तीय संस्था (NBFC) मा परिणत हुने दर बढेको छ (Md Aslam 2022) ।
- ४.११ लघुवित्त वित्तीय संस्थाका प्रकारका आधारमा उद्देश्य प्राप्त सम्बन्धमा विभिन्न अध्ययनहरू भएका छन् । गैर बैंक वित्तीय संस्थाहरूमा प्राइभेट ईक्विटी लगायत निजी क्षेत्रको लगानी हुने भएकाले गैर बैंक वित्तीय संस्थाहरू (NBFC) बढी नाफामुखी भएको पाइन्छ । Ghose et al. (2018) ले भारतमा NGO र NBFC लघुवित्तहरूको ६ वर्षको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा NGO बाट NBFC मा रूपान्तरण हुँदा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको कार्यसम्पादनमा कुनै परिवर्तन नभएको र NGO हरूमा NBFC भन्दा कर्जाको गुणस्तर तथा सञ्चालन दक्षता बढी रहेको छ । त्यसैगरी Mumi et al. (2020) ले १०५ वटा देशको १५१८ वटा लघुवित्त संस्थाहरूमा गरेको अध्ययन अनुसार NGO हरू अन्य नाफामूलक संस्थाहरू भन्दा बढी सामाजिक तथा वित्तीय उद्देश्य हासिल गर्न सक्षम रहेको देखिन्छ । एजेन्सी सिद्धान्त (Agency Theory) अनुसार कानुनी संरचना वा शेयरधनी संरचनाले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको संस्थागत सुशासनलाई प्रत्यक्ष असर गर्दछ । Gupta and Mirchandani (2020) ले ९८ देशको ४५६ वटा लघुवित्त संस्थाहरूमा गरेको अध्ययन अनुसार गैर सरकारी लघुवित्त संस्थाहरू र सहकारी लघुवित्त संस्थाहरू सामाजिक उद्देश्य हासिल गर्न (जस्तै बढी महिला ऋणी संख्या तथा कम औषत ऋण रकम) अन्य बैंक तथा गैर बैंक लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू भन्दा सफल भएको देखिन्छ ।

लघुवित्त संस्थाको कानुनी संरचना सम्बन्धमा देशगत अभ्यास

(क) भारत

- ४.१२ भारतमा पाँच प्रकारको लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले सेवा प्रदान गर्दै आइरहेका छन् ।
- साना वित्त बैंक,
 - गैर बैंक वित्तीय कम्पनी,
 - गैर बैंक वित्तीय कम्पनी – लघुवित्त संस्था,
 - गैर सरकारी लघुवित्त संस्था, र
 - बैंक ।
- ४.१३ गैर सरकारी लघुवित्त संस्था बाहेक अन्य सम्पूर्ण संस्थाहरू भारतीय रिजर्व बैंकको नियमनको दायरा अन्तर्गत पर्दछन् । गैर सरकारी संस्था–लघुवित्त संस्था समाज दर्ता ऐन वा ट्रष्ट ऐन अन्तर्गत दर्ता हुने प्रावधान रहेको छ । भारतमा लघुवित्त क्षेत्रको विकासको लागि सन् २०१२ मा भारतीय लघुवित्त पुँजी कोष (India Micro Finance Equity Fund) र सन् २०१५ मा प्रधानमन्त्री MUDRA योजना (Micro Units Development Finance Agency) जस्ता कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेका छन् (Chatterjee et al., 2018) ।

- ४.१४ भारतमा सामान्यतया लघुवित्त कार्यक्रम दुई किसिमले सञ्चालन भएको छ: (क) Self Help Group–Bank Linkage Programme (SHG-BLP) र Micro Finance Institution (MFI) Led Approach ।
- ४.१५ Self Help Group–Bank Linkage Programme (SHG-BLP): भारतमा NABARD ले सन् १९९२ मा शुरु गरेको यस योजना अन्तर्गत १० देखि २० जना सम्मको समूहले संयुक्त रूपमा बचत तथा कर्जा परिचालन कार्य गर्दछन् । यस समूहको मुख्य उद्देश्य ऋण भन्दा पनि बचत तथा बैकिङ्ग व्यवहारको विकास रहेको छ । NABARD ले यस्ता समूहलाई सिड पुँजी समेत उपलब्ध गराउछ भने स्थापना भएको विभिन्न शर्त पालना गरेको केही समय पश्चात् यी समूह विना धितो कर्जा प्राप्त गर्न सक्षम हुन्छन् ।
- ४.१६ Micro Finance Institution (MFI) Led Approach : यस अन्तर्गत लघुवित्त संस्थाहरूले संयुक्त दायित्व समूह (Joint Liability Group) वा एक ऋणीलाई कर्जा तथा सुविधा प्रदान गर्ने गरेको छन् । भारतमा लघुवित्त सेवा प्रवाह गर्ने संस्थाहरू मुख्यतः ५ प्रकारका रहेका छन् । क) बैंक (Banks), ख) गैर बैंक लघुवित्त संस्था (NBFC-MFIs), ग) साना वित्त बैंक (SFBs), घ) गैर बैंक वित्त कम्पनी (NBFCs), ङ) गैर नाफामुलक लघुवित्त संस्थाहरू (NGO-MFIs) ।
- ४.१७ भारतमा मार्च २०२२ सम्ममा लघुकर्जा प्रवाह गर्ने संस्थाहरूको हिस्सा निम्न अनुसार रहेका छन् ।

तालिका ४.२: लघुकर्जा प्रदान गर्ने संस्थाहरूको हिस्सा

संस्था	अंश (प्रतिशतमा)
Banks	४०.०
NBFC-MFIs	३५.२
SFBs	१६.९
NBFCs	६.९
Others	१.०

Source: MFIN (2022)

(ख) पाकिस्तान

- ४.१८ पाकिस्तानमा तिन प्रकारको लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले सेवा प्रदान गर्दै आइरहेका छन् ।
- लघुवित्त बैंक,
 - लघुवित्त संस्था , र
 - ग्रामीण सहयोग कार्यक्रम (Rural support programs (RSPs)) ।
- ४.१९ लघुवित्त बैंकहरू स्टेट बैंक अफ पाकिस्तानबाट लघुवित्त अध्यादेश २००१ अन्तर्गत इजाजतपत्र प्राप्त गरी सञ्चालनमा रहेका छन् । त्यसैगरी, लघुवित्त संस्था र ग्रामीण सहयोग कार्यक्रम गैर सरकारी संस्थाको रूपमा ट्रस्ट ऐन, समाज दर्ता ऐन (The Societies Registration Act) अन्तर्गत दर्ता गरी सञ्चालन गर्नुपर्ने प्रावधान

रहेको छ (Shah, 2011) । स्टेट बैंक अफ पाकिस्तानबाट इजाजतपत्र प्राप्त गरेका लघुवित्त संस्थाहरूलाई पुँजीको आधारमा चार वर्गमा वर्गीकरण गरिएको छ ।

- राष्ट्रिय स्तर,
- प्रदेश स्तर,
- क्षेत्रिय स्तर, र
- जिल्ला स्तर ।

४.२० पाकिस्तानमा लघुवित्त वित्तीय संस्थालाई लघुवित्त बैंकमा रुपान्तर हुनका लागि रुपान्तरण सम्बन्धी मार्गदर्शन (NGO/RSPS/Cooperatives- Transformation Guidelines) अनुरूप हुनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

(ग) बंगलादेश

४.२१ बंगलादेशमा लघुवित्त प्रदायक संस्थाहरूलाई मुख्यतः चार भागमा बाडिएको छ ।

- लघुकर्जा नियमन प्राधिकरण (Microcredit Regulation Authority -MRA) बाट इजाजतपत्रप्राप्त लघुवित्त संस्था,
- ग्रामीण बैंक,
- बंगलादेश सरकार अन्तर्गतका संस्थाहरू जस्तै Bangladesh Rural Development Board, Small Farmer Development Foundation आदि, र
- निजी तथा सरकारी बैंक ।

४.२२ बंगलादेशमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको नियमनको लागि Microcredit Regulatory Authority Act, 2006 अन्तर्गत लघुकर्जा नियमन प्राधिकरण स्थापना गरिएको छ । जस अनुसार लघुकर्जा नियमन प्राधिकरणको स्वीकृति बिना लघुवित्त संस्था स्थापना गर्ने कार्यलाई कसुर मानिएको छ । लघुकर्जा नियमन प्राधिकरणको स्वीकृति लिनु भन्दा पहिला लघुवित्त संस्थाहरूले निम्न मध्ये कुनै एक ऐन अन्तर्गत दर्ता हुनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ (MRA, 2022) ।

- The Societies Registration Act,1860
- The Trust Act, 1882
- The Company Act,1994
- The Voluntary Social Welfare Agencies (Registration and Control) Ordinance, 1961

४.२३ बंगलादेशमा लघुकर्जा नियमन प्राधिकरण (MRA) ले जुन २०२२ सम्ममा ७३९ संस्थाहरूको नियमन गरीरहेको छ । त्यसैगरी बंगलादेशमा सन् १९८३ मा ग्रामीण बैंक ऐन १९८३ मा सदस्यहरू नै शेयरधनी रहने व्यवस्था सहितको विशिष्टीकृत लघुवित्त संस्थाको रुपमा ग्रामीण बैंकको स्थापना भएको हो । जुन २०२२ सम्ममा बंगलादेशमा त्यस संस्थाको २५०० भन्दा बढी शाखा कार्यालयहरू रहेका छन् भने बंगलादेशको ग्रामीण बैंकको

कुल लघुकर्जामा हिस्सा ९ प्रतिशत रहेको छ। बंगलादेशको लघुवित्त सम्बन्धी तथ्याङ्क निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका ४.३: बंगलादेशमा विभिन्न प्रकारका लघुवित्त संस्थाहरूको हिस्सा

संस्था	सदस्य (दश लाखमा)	अंश (प्रतिशत)	ऋणी (दश लाखमा)	अंश (प्रतिशत)	कर्जा (टाका अर्बमा)	अंश (प्रतिशत)	बचत (टाका अर्बमा)	अंश (प्रतिशत)
MRA बाट अनुमति प्राप्त लघुवित्त संस्था	३८.२६	५८	२९.७४	६७	१२४१.५	७८	४९६.२४	६२
ग्रामीण बैंक	९.९३	१५	६.८४	१५	१४५.९४	९	२३२.६५	२९
विविध सरकारी विभाग/संस्था/विशेष कार्यक्रमहरू	१६.५६	२५	७.४४	१७	१४२.७१	९	५७.०४	७
सरकारी र गैर सरकारी बैंक	१.६८	३	०.६४	१	६४.५३	४	१३.३१	२
जम्मा	६६.४३	१००	४४.६६	१००	१५९४.६८	१००	७९९.२४	१००

Source: MRA (2022)

४.२४ लघुकर्जा नियमन प्राधिकरणबाट इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाहरूको तथ्याङ्क अनुसार कुल स्रोतको २९ प्रतिशत सदस्य निक्षेप र २९ प्रतिशत स्वपूँजीबाट प्राप्त हुने गरेको छ।

(घ) कम्बोडिया

४.२५ कम्बोडियामा मुख्यतः पाँच प्रकारका लघुवित्त सेवा प्रदायक संस्थाहरू रहेका छन् : क) वाणिज्य बैंक, ख) विशिष्टीकृत बैंक, ग) निक्षेप सङ्कलन गर्ने लघुवित्त संस्था, घ) निक्षेप सङ्कलन नगर्ने लघुवित्त संस्था, ङ) ग्रामीण क्रेडिट बैंक। कम्बोडियामा रु.१ अर्ब Riels भन्दा बढी रकमको कर्जा लगानी भएमा मात्र लघुवित्त संस्थाको इजाजतप्राप्त गर्न सकिने प्रावधान रहेको छ। साथै, सो भन्दा कम कर्जा लगानी भएमा रजिष्टर्ड क्रेडिट अपरेटरको रूपमा सञ्चालन गर्नुपर्ने प्रावधान रहेको छ (Daiju & Okuda, 2020)। कम्बोडियाको केन्द्रीय बैंकको Code of Conduct अनुसार लघुवित्त इजाजत प्राप्त गर्नको लागि ग्रामीण कर्जा प्रदायक संस्थाको रूपमा कम्तीमा ३ वर्ष कार्य गरेको हुनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ।

(ङ) फिलिपिन्स

४.२६ फिलिपिन्समा मुख्यतः तीन प्रकारका संस्थाहरूले लघुवित्त कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएका छन्। क) गैर नाफमुलक लघुवित्त संस्था जो Securities and Exchange Commission मा Non-Stock, Non-Profit संस्थाको रूपमा दर्ता हुने गरेका छन्। साथै लघुवित्त काउन्सिल (Microfinance Council) मा आफ्नो वित्तीय विवरण पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ। ख) क्षेत्रगत रूपमा रहेका सहकारी क्रेडिट जो सहकारी विकास प्राधिकरण अन्तर्गत दर्ता एवम् सञ्चालन हुने गर्दछन्। ग) ग्रामीण, बचत (thrift), तथा सहकारी बैंक जो केन्द्रीय बैंकले नियमन तथा सञ्चालन गर्ने गरेको छ (Daiju & Okuda, 2020)।

व्यवसायीकरण

- ४.२७ विश्वमा विगत करिब ४० वर्षको लघुवित्त क्षेत्रको इतिहास र विकाससँगै व्यवसायीकरणको अवस्था आएको हो । Lieberman (2022) ले लघुवित्तको विगत ४० वर्षको विकासलाई चारवटा चरणमा समेटेका छन् : क) बिजनेस मोडलको विकास तथा नाफा एवम् विस्तार (scalability) को प्रदर्शन, (ख) गहिरो सहयोगी इकोसिस्टम र संस्थागत क्षमताको विकास, (ग) अन्तर्राष्ट्रिय पुँजी बजारको प्रयोग (cracking), (घ) रुपान्तरण र व्यवसायीकरण । सन् १९८० देखि १९९० को दशकमा विकासशील देशहरू, पूर्वी एवम् मध्य युरोपेली मुलुक, भियतनाम, चीन लगायतका मुलुकमा लघुवित्त सेवा मूलतः NGO हरूले प्रदान गरेका थिए । विश्व लघुवित्त क्षेत्रमा बंगलादेशको ग्रामीण बैंक, इन्डोनेशियाको Ban Rakyat, र बोलिभियाको Banco Sol संभावित लघुवित्त वित्तीय संस्थाको रूपमा रहेका थिए ।
- ४.२८ लघुवित्त क्षेत्रको विकासको प्रारम्भिक चरणमा नै केही संस्थाहरूले लघुवित्तमा वित्तीय प्रणाली दृष्टिकोण (financial system approach) अवलम्बन गरेका थिए । सन् १९९० को दशकतिर दातृ संस्थाहरूबाट अनुदानको पर्याप्तता र निरन्तरता सँगैसँगै लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले सर्वप्रथम दिगोपनाको लागि वित्तीय आत्मनिर्भरता (break-even) र केही समयपश्चात् व्यवसायिक नाफामा समेत जानुपर्नेमा जोड दिइयो । वित्तीय प्रणाली दृष्टिकोणले संस्थागत आत्मनिर्भरतालाई जोड दिन्छ । लघुवित्तको माग उच्च रहेको तथा सो को दीर्घकालीन आपूर्तिको लागि लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले पर्याप्त लागत व्यहोर्दै लघुवित्तको विस्तार मार्फत माग पूर्ति गर्न पर्याप्त आय आर्जन र नाफा गर्नुपर्ने तर्कमा जोड दिइयो । यस्तो वित्तीय प्रणाली दृष्टिकोणलाई सफलरूपमा लागू गर्नेमा Bank Rakyat Indonesia र BancoSol in Bolivia रहेका थिए । यसप्रकार १९९० को दशकको मध्यतिरमात्र लघुवित्त क्षेत्रमा डोनरको अनुदानबाहेक पनि लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई वित्तीयरूपमा आत्मनिर्भर बनाउन सकिने कुरा प्रमाणित भएको थियो (Lieberman, 2022) । तर नाफा र आत्मनिर्भरतालाई मात्र जोड दिँदा लगातार कर्जाको पोर्टफोलियो बढाउनु पर्ने दबावको सिर्जना, प्रति कर्मचारी ग्राहक बढाउनु पर्ने दबाव र कर्जा अधिकृतद्वारा ग्राहकविरुद्ध कठोर उपायहरूको अवलम्बन जस्ता समस्याहरू देखापरेका थिए (Sherratt, 2015) ।
- ४.२९ ग्रामीण बैंक समेत २००० को दशकमा ग्रामीण II अवलम्बन गर्दै गरिबमा लगानी दृष्टिकोण (Poverty Lending Approach) बाट वित्तीय लगानी दृष्टिकोणमा रुपान्तरण भएको थियो । सन् १९९० को दशकमा International Finance Corporation ले Consultative Group to Assist the Poor (CGAP) को शुरुवात गरेको थियो । सन् १९९० दशकको अन्त्यतिर मात्र लघुवित्त क्षेत्रमा पूर्णरूपमा व्यवसायिक नमुनाको थालनी भएको पाइन्छ (Lieberman, 2022) । तत्पश्चात्, लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले IPO जारी गर्ने, Microfinance Investment Vehicle (MIV) को शुरुवात जस्ता कार्यहरूको थालनी भयो । त्यसैगरी, विभिन्न देशहरूमा लघुवित्तको कारोबार गर्ने गैर सरकारी संस्थाहरू समेत लघुवित्तको कारोबार गर्ने बैंकमा परिणत भएका थिए ।
- ४.३० Lieberman (2022) ले व्यवसायिक लघुवित्त वित्तीय संस्थाले निम्नानुसारका विशेषतालाई समेटेको हुनुपर्ने बताएका छन् : (क) शेयर धनीको स्वामित्वको रूपमा संरचना रहेको, (ख) समय अन्तरालमा नाफा सहित सञ्चालनमा रही लगानीकर्तालाई स्वीकार्य प्रतिफल प्रदान गर्ने, (ग) व्यवसायिक बजारबाट कोषको सङ्कलन

गर्ने, (घ) गैर बैंक वित्तीय संस्था वा बैंकको रुपमा नियमनमा रहि सञ्चालनमा रहने, (ङ) विविध प्रकृति (वचत, विमा, मनि ट्रान्सफर आदि) का प्रडक्ट प्रदान गर्ने, (च) गरिबलाई सेवा प्रदान गर्नुका साथै नाफासहित सञ्चालनमा रहने वा गरिबलाई सेवा प्रदान गर्नुका साथै दिगोपना सहित सञ्चालनमा रहेको ।

कर्जा प्रवाहमा नवप्रवर्तन

- ४.३१ प्रविधि र समाजको रुपान्तरणसँगै लघुवित्त क्षेत्रको कर्जा प्रवाहमा नवप्रवर्तन हुँदै आएको छ । ग्रामीण बैकिङ्गको अवधारणा समूह लगानीमा आधारित एक पुरानो नमुना हो । विपन्न तथा गरीबसँग धितो नहुनुका साथै कर्जा इतिहास (credit history) को अभावले गर्दा लघुवित्त वित्तीय संस्थाका लागि नैतिक ह्रास (moral hazard) र प्रतिकूल छनौट (adverse selection) को समस्या उच्च रहन्छ । यो नमुनामा समूह सामाजिक पुँजी वा नैतिक धितोको रुपमा रही कर्जा भुक्तानीको ग्यारेन्टरको रुपमा कार्य गर्दछ । कुनै सदस्यले कर्जा नतिर्दा भविष्यमा अन्य समूह सदस्य कर्जा सुविधाबाट वञ्चित हुने भएकाले समूहले नमुना छनौट (screening), निगरानी (monitoring), र सम्भौताको कार्यान्वयन (enforcement of contracts) लाई सहजरुपमा समाधान गरी लघुवित्त वित्तीय संस्थाको एजेन्सी लागत (agency cost) घटाउने कार्य गर्दछ ।
- ४.३२ तर, लघुवित्त क्षेत्रको समूह लगानीमा विविध समस्याहरू आउने गरेका छन् । कतिपय अवस्थामा यसले समूह सदस्यहरू बीचको विवाद र कलह निम्त्याउने गर्दछ । कुनै सदस्यले ऋण तिर्न नसक्दा अन्य सदस्यहरू सुविधाबाट वञ्चित हुने अवस्था आएमा समूहमा विवाद ल्याउने गर्दछ । मूलतः समूहका सदस्य बीचको फ्रि सवार समस्या (free rider problem) ले गर्दा यो कर्जा प्रवाह विधिमा समस्या आउने गरेको छ । समूह लगानी तुलनात्मक रूपले असफल हुनुमा निम्नानुसारका कारण रहेका छन् : खुकुलो वा बिग्रदै गएको सामाजिक सम्बन्ध (Lehner, 2009), समूह निर्माण, तालिम लगायतको उच्च लागत (Shankar, 2007), खराब ऋणीका कारणले आउने दण्ड (penalties) ले असल ऋणीलाई समेत निरुत्साहित गर्नु (Giné & Karlan, 2014), स्वेच्छाले रणनीतिकरूपले ऋण नतिर्ने (strategic default) (Kono, 2006) । यसप्रकार बंगलादेशको ग्रामीण बैंकले २००२ मा समूह लगानीको व्यवस्थालाई परित्याग गर्दै ग्रामीण II को अवधारणालाई अवलम्बन गरेको छ ।
- ४.३३ त्यसैगरी, समूह लगानी भन्दा अन्य कर्जा प्रवाह विधि प्रचलनमा आउनुमा निम्नानुसारका तर्क अगाडि सारिएको छ । शुरुवाती चरणमा ग्राहकको तुलनामा थोरैमात्र संस्था भएकाले समूह निर्माण गर्न सहज भएतापनि लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको बिस्तार र प्रतिस्पर्धासँगै ग्राहक खोज्ने कार्य अति खर्चिलो र प्रतिस्पर्धी हुनगई समूह लगानी निरुत्साहित भएको हो (Mia, 2022) । Armendariz de Aghion and Morduch (2000) ले तुलनात्मक रूपले बढी आय भएका औद्योगिक क्षेत्रमा समूह लगानी उपयुक्त नहुने बताएका छन् । Kodongo and Kendi (2013) ले सूचना प्रणाली कमजोर भएको र समूह सदस्यका गतिविधि निरीक्षण गर्न अफठयारो हुने क्षेत्रमा व्यक्तिगत लगानी उपयुक्त हुने बताएका छन् । प्रगतिशील लगानी संयन्त्रद्वारा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले समूह लगानी अन्तर्गत राम्रो भुक्तानी अभिलेख भएका ऋणीमा व्यक्तिगत कर्जा प्रवाह गर्न सक्दछन् (Kumar, 2012) ।
- ४.३४ हाल समूह लगानीको सट्टामा व्यक्तिगत कर्जा लगानीको अवधारणा अगाडि सारिएको छ । बंगलादेशमा पनि व्यक्तिगत कर्जा लगानीले लघुवित्त क्षेत्रको व्यापक बिस्तार गरेको छ (Mia, 2022) । बंगलादेशको ग्रामीण २ ले औपचारिकरूपमा समूह दायित्वलाई परित्याग गरी लचिलो कर्जा भुक्तानी प्रणाली अवलम्बन गरेको छ ।

व्यक्तिगत दायित्व लगानी अन्तर्गत मूलतः समूह लगानीका विशेषता कायम राखिएको भएतापनि सामूहिक दायित्वलाई हटाइएको छ। लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूमा व्यक्तिगत दायित्व लगानी व्यवस्था बढी लोकप्रिय रहेको छ (Tsukada, 2012)। सन् २००९ मा विश्वभरका ९७२ लघुवित्त वित्तीय संस्थामध्ये ३७ प्रतिशतले व्यक्तिगत दायित्व लगानी, र ४४ प्रतिशतले दुवै समूह एवम् व्यक्तिगत लगानी गरेको पाइएको छ (Tsukada, 2012)। त्यसैगरी, केन्यामा लघुवित्त वित्तीय संस्थाको कर्जा ७५ प्रतिशत व्यक्तिगत लगानीमा र २५ प्रतिशत समूह लगानीमा रहेको छ (Kodongo & Kendi, 2013)। त्यसैगरी, Ahlin and Suandi (2019) ले MIX को तथ्याङ्कमा आधारित भई गरेको अध्ययनमा २००८ देखि २०१४ को अवधिमा समूह लगानी औसतमा ५-६ प्रतिशतले घटेको देखाएका छन्।

- ४.३५ समूह तथा व्यक्तिगत दायित्व लगानी सम्बन्धमा अध्ययनले विभिन्न नतिजाहरू देखाएका छन्। Giné and Karlan (2014) ले फिलिपिन्समा दायित्वमा आधारित भएको र नभएको समूह लगानीमा तुलना गर्दा भुक्तानी दरमा कुनै फरक नरहेको, दायित्वमा आधारित नभएको समूहमा कर्जा प्रवाह तुलनात्मक रूपले बढी ऋणीमा भएतापनि सानो आकारको कर्जाका कारण दायित्वमा आधारित समूहको तुलनामा कुल कर्जा प्रवाह उस्तै रहेको पाएका छन्। De Quidt et al. (2018) ले व्यवसायीकरण मूलतः बढ्दो प्रतिस्पर्धा र नाफामुखी लगानीका कारण लघुवित्त वित्तीय संस्थाले सामूहिक जमानीको सट्टामा व्यक्तिगत जमानीमा कर्जा प्रवाह बढाएको बताएका छन्।

नेपालका लघुवित्त वित्तीय संस्थाको प्रकृति

- ४.३६ विश्वमा लघुवित्त क्षेत्रको विकाससँगै नेपालको लघुवित्त क्षेत्रमा समेत व्यवसायीकरण (Commercialization) भएको छ। गैर सरकारी संस्थाहरूलाई लघुवित्त वित्तीय संस्थामा रूपान्तरण गर्न दिइनु, वाणिज्य बैंकलाई पनि सहायक कम्पनी खोल्न दिइनु, लघुवित्त वित्तीय संस्थालाई पुँजी बजारमा सूचीकरण एवम् प्राथमिक शेयर निष्काशन गर्न दिइनु जस्ता कार्यहरूले नेपालको लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूमा व्यवसायीकरण भएको जनाउँदछ।
- ४.३७ हाल सञ्चालनमा रहेका लघुवित्त वित्तीय संस्थालाई मूलतः तीन प्रकारका संस्थाकारूपमा विभाजन गरी विश्लेषण गर्न सकिन्छ। (क) गैर सरकारी संस्थाकोरूपमा लघुवित्त कार्यक्रम सञ्चालन गरी लघुवित्त वित्तीय संस्थामा परिणत भएका, (ख) लघुवित्त वित्तीय संस्थाकै रूपमा स्थापित, र (ग) बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सहायक कम्पनीको रूपमा स्थापित संस्थाहरू।
- ४.३८ विगतमा गैर सरकारी संस्थाको रूपमा लघुवित्त कार्यक्रम शुरु गरी हाल लघुवित्त वित्तीय संस्थाको रूपमा रहेका संस्थाहरू जस्तै निर्धन, छिमेकको कार्य प्रकृति, संस्थागत सिद्धान्त उस्तै प्रकृतिको रहेको पाइन्छ। यी संस्थाहरूमा ग्रामीण मोडलको अनुसरण गर्ने प्रयास, समूह बैठक र सदस्यहरूको अनुशासनलाई प्राथमिकता, निश्चित समयको बचत पश्चात् मात्रै कर्जा प्रवाह, सानो आकारबाट कर्जा प्रवाह गर्दै ठूलो आकारमा स्तरोन्नति, सामाजिक कार्यक्रमहरू मार्फत सदस्यको हित गर्ने प्रकृतिको छ। अर्कोतर्फ संस्थागत संस्कृतिको विकास पूर्ण रूपमा हुन नसकेको, गैरसरकारी संस्थामा पदमा रहेकाहरूको नै हालसम्म संचालक समिति र/वा व्यवस्थापन समितिमा रहेकाले संस्थागत सुशासनमा कमजोरी देखिएका छन्।

- ४.३९ बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ लागू भएपछि निजी लगानीमा नेपालमा लघुवित्त संस्थाहरूको स्थापनाले गति लिएको देखिन्छ। ऐन प्रारम्भ भए पश्चात् पब्लिक लिमिटेड कम्पनीको रूपमा स्थापना भएका लघुवित्त संस्थाहरूको कार्य प्रकृति हेर्दा निम्नानुसारका मुख्य विशेषता रहेका छन्: ग्रामीण मोडलमा विविधताको अभ्यास, तुलनात्मक रूपमा राम्रो संस्थागत अभ्यास, सुधारिएको संस्थागत सुशासन, समूह बैठक तथा अनुशासन भन्दा पनि नाफामा केन्द्रित कर्जा लगानी र असुलीमा जोड, प्रारम्भमा नै ठूलो आकारका कर्जा प्रदान, कर्मचारीलाई महत्वाकांक्षी व्यवसायिक लक्ष्य, आफैले नयाँ सदस्य भन्दा अन्य संस्थाका सदस्य केन्द्रित व्यवसायिक मोडल, नाफा प्रेरित कार्यक्रम, उच्च दरमा लाभांश वितरण गर्ने होड, र न्यून मात्रामा सामाजिक/ग्राहक संरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने गरेको देखिन्छ।
- ४.४० नेपालमा सञ्चालित लघुवित्त संस्थाहरू मध्ये ५ वटा वाणिज्य बैंकहरूको सहायक कम्पनीहरू रहेका छन्। यस्ता संस्थाहरूको विशेषता लघुवित्त संस्थाका रूपमा स्थापित संस्थाहरूसँग धेरै मिल्दोजुल्दो रहेको भएपनि केही विशेषता विशिष्ट खालका रहेका छन्। यी संस्थाहरूमा राम्रो संस्थागत अभ्यास तथा सुशासन र कर्मचारी, तथ्याङ्क एवम् सूचना व्यवस्थापन प्रणाली सबल रहेको जस्ता विशेषता रहेका छन्। तर बढी नाफामा केन्द्रित, अलि ठूलो कर्जा लगानी र सामाजिक बैकिङ्गको कमी जस्ता समस्याहरू रहेका छन्।
- ४.४१ नेपालमा हालसम्म पनि लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू मूलतः ग्रामीण मोडलमा आधारित भएर सामूहिक जमानीमा कर्जा प्रवाह गर्ने गरेका छन्। हाल लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले कुल कर्जा प्रवाहको कम्तीमा दुई तिहाई (६६.६६ प्रतिशत) विना धितो लगानी गर्नुपर्ने प्रावधान भएकाले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले समूह लगानीलाई नै जोड दिएको अवस्था छ। तर, हाल आएर समाजको संरचना परिवर्तनसँगै विभिन्न क्षेत्रमा समूह लगानीमा समस्या रहेको अवस्था छ।
- ४.४२ नेपाल राष्ट्र बैंकले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूबाट विपन्न वर्गमा लघुवित्त सेवा प्रवाह गरी वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि एवम् गरिवी निवारणमा सहयोग पुऱ्याउदै संस्थागत दिगोपनाको लागि विभिन्न नियामकीय व्यवस्था गरेको छ। तर लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले विभिन्न ढंगले नियामकीय व्यवस्थाहरूको पालनामा कमी कमजोरी रहेको सुपरिवेक्षकीय प्रतिवेदनहरूमा देखिने गरेको छ। नियामकीय व्यवस्थाहरू पूर्ण रूपमा पालना नहुँदा पनि ग्राहकहरूमा लघुवित्त प्रति अविश्वास सिर्जना हुने आधार सिर्जना भएको छ।

अध्याय पाँच

लघुवित्त क्षेत्रको समस्या पहिचान र समाधानका उपाय

५.१ यो अध्यायले लघुवित्त वित्तीय संस्था लगायत समग्र लघुवित्त क्षेत्रमा देखिएका वर्तमान समस्याको पहिचान गरी समाधान सम्बन्धी विभिन्न उपायहरूलाई समेटेको छ। साथै, लघुवित्त क्षेत्रमा विद्यमान विभिन्न मुद्दाहरूका सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलनलाई समेत प्रस्तुत गरिएको छ। अध्यायले विद्यमान समस्या वा मुद्दाहरूलाई फरक फरक उप-खण्डमा प्रस्तुत गरेको छ। अधिल्ला अध्यायहरूमा गरिएको विश्लेषण, लघुवित्त वित्तीय संस्थाका कर्मचारी र ग्राहकहरूसँग गरिएको सर्वेक्षण तथा विभिन्न सरोकारवालाहरूबाट प्राप्त सुझावका आधारमा समस्याहरूको पहिचान र समाधानका सम्भावित उपायहरू प्रस्तुत गरिएको छ।

कर्जासम्बन्धी व्यवस्था

(क) कर्जा विश्लेषण

५.२ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको संख्या र आकारमा वृद्धिसँगै कर्जा अनुशासनमा क्षय हुने संभावना रहन्छ। विगतमा बंगलादेश, मोरक्को, पाकिस्तान, भारत लगायत विभिन्न देशका लघुवित्त क्षेत्रमा संकट आउनुको मुख्य कारण पनि कर्जा अनुशासनमा क्षय रहेको छ (Chen et al., 2010)। मूलतः कर्मचारीहरूलाई दिइएको उच्च लक्ष्य र विद्यमान प्रतिस्पर्धाका कारण हुने जबरजस्त प्रवृत्तिको कर्जा प्रवाह (predatory lending), पर्याप्त विश्लेषण विना नै कर्जा प्रवाह तथा कर्जासँग सम्बन्धित दक्ष कर्मचारीको अभाव जस्ता समस्या नेपालका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूमा पनि रहेका छन्।

५.३ कोभिड-१९ पश्चात् वित्तीय प्रणालीमा लामो समय अधिक तरलताका कारण सस्तो ब्याजदरमा वित्तीय स्रोतको उपलब्धता रहेको, नाफामुखी व्यवहार र कर्मचारीलाई लक्ष्य दिइनु जस्ता कारणहरूले उच्च कर्जा विस्तारसँगै कर्जा अनुशासनमा क्षय भएको अनुमान गर्न सकिन्छ। यसप्रकार लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले कर्जा प्रवाह गर्दा ऋणीको परियोजना, आय क्षमता, ऋणीको विगत, ऋणीको नगद प्रवाह आदिको पर्याप्त विश्लेषण गर्ने नगरेको पाइएको छ। संस्थाले दिएको लक्ष्यलाई पुरा गर्नका लागि कर्जाको प्रभावकारी विश्लेषण विना नै प्रवाह गर्ने अभ्यास रहेको छ। लघुवित्त वित्तीय संस्थाको कर्जा विभागमा काम गर्ने कर्मचारीहरू अनुभवी नहुनु, पर्याप्त तालिमको व्यवस्था नहुनु, शाखा प्रमुखलाई पुर्ण अख्तियारी दिइनु र परियोजना नहेरी फिल्ड कर्मचारीले गरेको रिपोर्टिङको आधारमा कर्जा स्वीकृत गर्नु लगायतका समस्याहरू लघुवित्त क्षेत्रमा रहेको छन् (अनुसूची २.४क र २.५क)।

५.४ सुझाव

५.४.१ प्रत्येक लघुवित्त वित्तीय संस्थाले कर्जा सम्बन्धी मार्गदर्शन बनाई आफ्ना कर्मचारीलाई तालिम दिनुपर्ने। यस्तो मार्गदर्शनमा कर्जा विश्लेषण, कर्जा सदुपयोगिता अनुगमन, कर्जा असुली लगायतका कर्जासँग सम्बन्धित विविध कुराहरूको व्यवस्था हुनुपर्ने।

- ५.४.२ कर्मचारीलाई कर्जा विश्लेषण सम्बन्धमा पर्याप्त तालिमको व्यवस्था गर्नुपर्ने, उच्च व्यवस्थापनबाट यस्ता कार्यहरूको नियमित अनुगमन गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने, उचित कागजात तथा माथिल्लो निकायसमक्ष रिपोर्टिङको व्यवस्था गर्ने ।
- ५.४.३ ऋणीको विगत (Credit history), परियोजनामा हुने संभावित नगद प्रवाह लगायतका कुरा समेटि कर्जा विश्लेषण गर्ने विधिको विकास गर्न लगाउने ।
- ५.४.४ सञ्चालक समितिले प्रमुख कार्यकारी अधिकृतलाई र प्रमुख कार्यकारी अधिकृतले अन्य कर्मचारीहरूलाई कर्जा प्रवाहको उच्च लक्ष्य दिन नपाइने । अघिल्लो आर्थिक वर्षको प्रचलित मूल्यको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको वृद्धिदर भन्दा बढी कर्जा प्रवाहको लक्ष्य दिन नपाइने व्यवस्था गर्ने ।
- ५.४.५ ग्राहकहरूलाई वित्तीय साक्षरता र व्यवसायिक तालिम दिएरमात्र कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने । कर्जा प्रवाह गर्दा ५ प्रतिशत भन्दा बढी अनिवार्य बचत रकमको रूपमा राख्न नपाइने व्यवस्था गर्नुपर्ने । स्वेच्छिक वा अन्य बचत भएका ग्राहकहरूबाट अनिवार्य बचत लिन नपाइने व्यवस्था गर्ने ।
- ५.४.६ कर्जाको सदुपयोगिता हेरि एकैचोटी नदिई चरणबद्ध रूपमा तोकिएको सीमासम्म कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने । कर्जा लिन दबाव दिन नहुने ।

(ख) कर्जाको सदुपयोगिता अनुगमन

- ५.५ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले कर्जा प्रवाह गरिसकेपछि तोकिएको क्षेत्रमा प्रयोग भयो कि भएन भनेर कर्जा सदुपयोगिता प्रतिवेदन तयार गर्नुपर्दछ । तर, धेरै संस्थाहरूले कर्जा सदुपयोगिता निरीक्षण नगरेको आरोप लाग्ने गरेको छ । फलस्वरूप कर्जाको दुरुपयोग बढ्नुका साथै ग्राहकलाई ऋणको भुक्तानीमा समस्या आउने गरेको छ । कर्जा सदुपयोगिता निरीक्षण विवरण तयार गरी फाइलमा राख्ने गरेतापनि फिल्डमा नै गएर अनुगमन गर्ने अभ्यासको कमी रहेको छ ।
- ५.६ सुभावाव
 - ५.६.१ व्यवसाय वा परियोजनाबाट प्राप्त अपेक्षित आय, व्यवसायको विस्तार लगायतका कुराहरूमा केन्द्रित रही यस्ता कुराको ट्र्याक गरी ऋणीको आय प्रक्षेपण प्रणालीको अवलम्बन गर्ने ।
 - ५.६.२ कर्जा सदुपयोगिता विवरण, निरीक्षण, तथा नियमित कर्जा अनुगमनको सम्बन्धमा कर्मचारीलाई अभिमुखीकरण गर्ने । साथै, कर्जा सदुपयोगिताको उचित र आवधिक प्रतिवेदन तयार गर्ने ।
 - ५.६.३ केन्द्रीय कार्यालयमा अनुगमन संयन्त्र (विभाग वा एकाइ) बनाई नियमित रूपमा शाखाहरूको अनुगमन गर्दा कर्जा सदुपयोगिता भए नभएको निगरानी गर्ने ।
 - ५.६.४ ऋणीहरूलाई आफूले संस्थाबाट लिएको कर्जालाई सही उपयोग गर्नका लागि अभिप्रेरित गर्न वित्तीय साक्षरता प्रदान गर्ने । ऋणीहरूको सीप अभिवृद्धि गर्ने खालका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।
 - ५.६.५ Dedicated ऋण अधिकृत नियुक्त गर्ने र ऋणीसँग निरन्तर सम्पर्कमा रहने ।
 - ५.६.६ ऋणीले कर्जाको किस्ता र ब्याजको लागि प्रयोग गरेको नगदको स्रोत अनुगमन गर्ने ।

५.६.७ विभिन्न स्थानमा समूह सदस्यहरूको नाममा कर्जा लिएर केन्द्र प्रमुख स्वयमले उपयोग गर्ने गरेको पाइएको सन्दर्भमा समूह सदस्य स्वयमले ऋण प्राप्त गरेको र सदुपयोग गरे-नगरेको सन्दर्भमा संस्थाले अनुगमन गर्ने ।

(ग) कर्जा असुली

५.७ अर्थतन्त्रमा आएको शिथिलता तथा लघुवित्त क्षेत्रमा देखिएका विभिन्न आन्दोलनसँगै लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको कर्जा असुलीमा समस्या देखिएको छ । विगतमा विभिन्न देशमा लघुवित्त क्षेत्रमा संकट पश्चात् कर्जा असुलीमा विशेष जोड दिइएको थियो (Chen et al., 2010; Chen & Rutherford, 2013) । जस्तै, बंगलादेश र मोरक्कोमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले स्वस्फुर्तरूपमा कर्जा असुलीका लागि उच्चदेखि मध्यमस्तरका कर्मचारीहरू फिल्डमा नै खटने, डेडिकेटेड कर्जा असुली एकाईहरू स्थापना गरी असुलीमा विशेष जोड दिने जस्ता कार्यहरू गरेका थिए । हाल नेपालमा कर्जा नतिर्ने जस्ता अभियानले गर्दा क्षमता भएका ऋणीले समेत कर्जा नतिर्ने प्रवृत्ति बढेको गुनासो छ । कर्जा असुलीमा रहेको समस्यालाई २०७९ चैत्रमा देखिएको बहदो निष्क्रिय कर्जाले पुष्टी गरेको छ ।

५.८ सुभावाव

५.८.१ तत्कालमा केही समयवधिको लागि कर्जा पुनरतालिकीरण तथा पुनसंरचनाको व्यवस्था गर्ने । सक्रिय कर्जालाई मात्र नभई निश्चित मितिसम्मको जुनसुकै वर्गमा रहेको कर्जालाई पुनरतालिकीरण तथा पुनसंरचना गर्न सक्ने व्यवस्था गर्ने ।

५.८.२ आवश्यकता अनुसार लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले ऋणीलाई अधिकतम ६ महिनासम्मको ग्रेस अवधि पनि दिन सक्ने व्यवस्था गर्ने ।

५.८.३ नियतवश ऋण नतिर्ने (Willful defaulter) लाई यस्तो सुविधाहरू नदिने । तर Non-willful defaulter लाई संस्थाले आफै दिन सक्ने व्यवस्था गर्ने । नियतवश ऋण नतिर्ने ऋणीहरूलाई कालो सूचीमा राख्नुको साथै स्थानीय तहसँगको सहकार्यमा कारबाही प्रकृया अघि बढाई ऋण असुली गर्ने । यस्तो सुविधा अधिकतम एकपल्टलाई २ वर्षसम्मको लागि गर्न सकिने । एक वर्षभन्दा बढी अवधिको लागि यस्तो सुविधा प्रदान गरेमा थप १० प्रतिशत कर्जा नोक्सानी व्यवस्था गर्नुपर्ने ।

५.८.४ ऋण नतिर्ने अभियानले समग्र वित्तीय क्षेत्रमा नै नैतिक ह्रास (moral hazard) को अवस्था सिर्जना गर्ने भएकोले सरकारी निकायको समन्वयमा नियन्त्रण गर्ने । साथै, नेपाल सरकारबाट समेत यस्ता ऋण मिनाहा नहुने प्रस्ट सन्देश जारी गर्ने । यस सम्बन्धमा बैंकले विभिन्न सञ्चारका माध्यमबाट सूचना जारी गर्ने र नेपाल सरकारबाट समेत जारी गर्ने कार्यमा समन्वय गर्ने । समाजका विभिन्न वर्ग तथा तहमा लघुवित्त कार्यक्रमको विशेषता र सञ्चालन प्रक्रियाको जानकारी गराउने । कर्जा नतिर्ने उक्साउने कार्यलाई बैंकिङ कसुर मानिने गरी बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ (पहिलो संशोधन सहित) संशोधन गरी यस्ता गतिविधिहरूलाई दण्डनीय बनाउने ।

५.८.५ काबु बाहिरको परिस्थितिले ऋण तिर्न नसक्ने अवस्थामा रहेका ऋणीहरूलाई ग्राहक संरक्षण कोषको रकम प्रयोग गरी आवश्यक सहायता दिई व्यवसाय पुर्नस्थापना गरी कर्जा असुली गर्ने ।

५.८.६ रु.१००० वा सो भन्दा कम कर्जा बक्यौता रहेका ग्राहकहरूको हिसाबमिलान गरी खाता बन्द गर्नुपर्ने ।

ब्याजदर

५.९ सामान्यतया कम जोखिमपूर्ण कर्जाको ब्याजदर कम र बढी जोखिमपूर्ण कर्जाको ब्याजदर बढी हुनुपर्ने सैद्धान्तिक मान्यता रहेको छ । लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले विपन्न वर्गमा कर्जा लगानी गर्ने र बिना धितोमा समेत कर्जा प्रवाह गर्ने भएकाले कर्जाको जोखिम बढी हुन्छ । तापनि लघुवित्त संस्थाहरूको उद्देश्य सामाजिक पुँजीको विकास पनि भएकाले विपन्न वर्गले तिर्न सक्ने गरी ब्याजदर निर्धारण गर्नुपर्दछ (D'Espallier et al., 2017) ।

५.१० लघुकर्जाको सञ्चालन लागत सामान्यतया उच्च रहने गर्दछ । लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले क्रेडिट रेटिङ्ग वा धितोको सट्टामा व्यक्तिगत सम्बन्धको प्रयोग र प्रत्यक्ष अन्तक्रिया (Face-to-face interaction) मा आधारित सानो आकारको कारोबार गर्ने भएकाले लघुकर्जाको डेलिभरी लागत उच्च हुने गर्दछ । Helms and Reille (2004) का अनुसार कम्तीमा ब्याजदरले कोषको लागत, जोखिम लागत र प्रशासनिक लागतलाई समावेश गर्नुपर्दछ ।

५.११ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको ब्याजदर सीमाले विभिन्न किसिमको प्रभाव पारेको पाइन्छ । ब्याजदर सीमाका कारण लघुवित्त संस्थाहरूले बजार बिस्तार गर्ने कार्य घटाउने, सञ्चालन लागत घटाउनका लागि ग्रामीण/दुर्गम क्षेत्रबाट बाहिरिने, बीमा लगायतका अन्य शुल्कहरू लगाउने, प्रतिफल बढाउनका लागि औसत ऋणको आकार बढाउने, बजार बिस्तार कार्य कम गर्ने, बजार बिस्तार (penetration) दर कम हुन जाने, साना तथा मझौला व्यवसायलाई प्रवाह गर्ने कर्जामा कमी हुने, सानाको सट्टामा ठूला ऋणीलाई लक्ष्य गरी औसत कर्जा बढाउने जस्ता प्रभावहरू रहेको विभिन्न देशका अध्ययनले देखाएको छ (अनुसूची ५.२) । त्यसैगरी, Helms and Reille (2004) ले ब्याजदरमा लगाइएको सीमाले गरिबलाई संरक्षण गर्नको सट्टामा उनीहरूको कर्जामा पहुँच कम गर्ने, ब्याजदर सीमा उचित तरिकाले लागु गर्न समेत गाह्रो हुने, दिगोरूपमा गरिब र दुर्गम क्षेत्रमा पहुँच बढाउन नवपर्वतनलाई समेत असर गर्ने बताएका छन् ।

५.१२ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको ब्याजदर निर्धारण सम्बन्धमा विभिन्न देशमा फरक फरक प्रचलन रहेको पाइन्छ (अनुसूची ५.२) । जस्तै, भारत र श्रीलंकाले विगतमा लागु गरिएको ब्याजदर सीमालाई सन् २०२२ मा खारेज गरेका छन् भने बंगलादेशले हाल प्रचलनमा रहेको २४ प्रतिशतको सीमा परिमार्जन गर्नको लागि अध्ययन गरिरहेको छ । त्यसैगरी ईथियोपिया र फिलिपिन्समा ब्याजदर लघुवित्त संस्था आफैले निर्धारण गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ ।

५.१३ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको ब्याजदर निर्धारण गर्दा मुख्यतः दुईवटा पक्षहरूलाई मध्यनजर गर्नु पर्ने तर्क रहेको छ । पहिलो लघुवित्त संस्थाहरूको दिगोपन (Sustainability) र दोस्रो विपन्न वर्गको लघुवित्त सेवामा पहुँच (सामाजिक उद्देश्य) । विभिन्न मुलुकहरूमा लघुवित्त बजारको विकासको सुरुवाती चरणमा वित्तीय ग्राहक

संरक्षणको उद्देश्यको लागि ब्याजदर सीमा तोक्ने प्रचलन रहेकोमा हाल अधिकांश मुलुकहरूमा ब्याजदर सीमा निर्धारण हटाउन अभ्यास शुरु भएको छ ।

५.१४ विभिन्न अध्ययन अनुसार ब्याजदर सीमाको विकल्पको रूपमा पारदर्शी ब्याजदर निर्धारण अवलम्बन गर्नु ग्राहक संरक्षण र वित्तीय पहुँचको लागि उचित हुने देखिन्छ (BRIEF, 2004; Ferrari et al., 2018; Rosenberg et al., 2003) । ब्याजदर सीमा नभएतापनि वित्तीय ग्राहक संरक्षण र वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि गर्न सकिन्छ । जस्तै, फ्रान्समा लघुउद्यमशील कर्जाको ब्याजदर सीमा खारेज पश्चात् कर्जाको ब्याजदर बढ्नुको सट्टामा घटेको थियो (Ashta et al., 2015) ।

५.१५ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू सामाजिक उद्यम पनि भएकाले यिनीहरूले सामाजिक दायित्व र मुनाफा दुवैलाई सन्तुलन मिलाउन पर्ने तर्क रहेको छ । तसर्थ, लघुवित्त संस्थाहरूको कति मुनाफा हुँदा सामाजिक उत्तरदायित्व हासिल गरी वित्तीय रूपमा दिगोपन हासिल गर्न सक्छन् भन्ने मुख्य चासोको विषय हो । Rozas (2012) का अनुसार यदि लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको पुँजीमा प्रतिफल ५ प्रतिशत भन्दा कम भएमा संस्थाहरू वित्तीय रूपमा दिगो रहन नसक्ने र यदि पुँजीको प्रतिफल २५ प्रतिशत भन्दा बढी भएमा सामाजिक उत्तरदायित्व हासिल गर्न नसकि लक्ष्य विचलन (mission drift) हुने सम्भावना रहन्छ । साथै, ६ प्रतिशतदेखि १५ प्रतिशतसम्म पुँजीमा प्रतिफल प्राप्त गर्न सकेमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले दुवै उद्देश्यहरू सामाजिक तथा वित्तीय उद्देश्यमा सन्तुलन हासिल गर्न सक्दछन् । तसर्थ, ब्याजदर निर्धारणमा हस्तक्षेप गर्दा लघुवित्त संस्थाहरूको पुँजीको प्रतिफललाई समेत आधार मान्न सकिन्छ भने पुँजी प्रतिफलमा सीमा लगाएर ब्याजदरमा सीमा हटाउन सकिन्छ ।

५.१६ सुभाष

५.१६.१ विद्यमान १५ प्रतिशतको ब्याजदर सीमाका कारण अधिकांश लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको पुँजीको प्रतिफल ५ प्रतिशत भन्दा कम हुने अवस्था छ ।^{२०} यसले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू वित्तीय रूपमा दिगोपन हासिल गर्न नसक्ने देखिन्छ । अर्कोतर्फ, कतिपय लघुवित्त संस्थाहरू मर्जरको क्रममा रहेका, लघुवित्त क्षेत्र अझै पूर्ण विकसित नभइसकेको र लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको ब्याजदर सम्बन्धमा नकारात्मक प्रचार प्रसार रहेको विद्यमान अवस्थामा ब्याजदर सीमा पूर्ण रूपमा खारेज गर्नु तत्काललाई व्यवहारिक देखिदैन । तसर्थ, केही समयको लागि यस अघि भारतले अवलम्बन गरेको दुई किसिमको ब्याजदर सीमा सहितको नियामकीय प्रावधान उपयुक्त देखिन्छ ।

५.१६.२ हालको एकलदर सीमालाई निरन्तरता दिँदा कोषको लागत तथा आधारदर न्यून रहेका कतिपय संस्थाले अत्यधिक नाफा कमाउने र अर्कोतिर कोषको लागत तथा आधारदर उच्च रहेका कतिपय संस्था घाटामा जाने अवस्था छ । हाल लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले आधारदर गणना प्रभावकारी रूपमा गर्न नसकेको कारण आधारदरमा थप स्प्रेडको सट्टा कोषको लागतमा स्प्रेड थप गरी ब्याजदर निर्धारण गर्न उपयुक्त देखिन्छ ।

^{२०} ब्याजदर तुलनात्मक रूपमा सस्तो रहेकोले अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थामा जान सक्ने ऋणीहरू पनि लघुवित्त वित्तीय संस्थामा आउन सक्ने सम्भावना रहेको ।

- ५.१६.३ सम्पूर्ण लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई लाभांशको वितरणमा १५ प्रतिशतको सीमा राखी कोषको लागतमा ८ प्रतिशत थपि ब्याजदर कायम गर्न दिने व्यवस्था लागु गर्न सुझाव छ। साथै, ब्याजदर सीमाका रूपमा अधिकतम ब्याजदर वाणिज्य बैंकहरूको आधारदरको १.७५ गुणासम्ममात्र हुन दिने व्यवस्था गर्ने। यसरी लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले कोषको लागतमा ८ प्रतिशत ब्याजदर स्प्रेड वा वाणिज्य बैंकहरूको मासिक आधारदरको १.७५ गुणा जुन कम हुन्छ त्यसलाई ब्याजदर सीमाको रूपमा लिनु उपयुक्त हुने देखिन्छ। वाणिज्य बैंकहरूको आधारदरको १.७५ गुणाको आधारलाई अनुसूची ५.३ मा प्रस्तुत गरिएको छ।
- ५.१६.४ यस्तो ब्याजदर नीति समयसापेक्ष प्रत्येक वर्ष पुनरावलोकन गर्दै लैजाने। लघुवित्त क्षेत्रमा पर्याप्त प्रतिस्पर्धात्मक अवस्था, संख्यात्मक कठौती, पारदर्शिता, सामाजिक उत्तरदायित्व सहितको स्वच्छ व्यवसायीकरण भएपश्चात् ब्याजदर सीमा पूर्णरूपमा हटाई आधारदरमा प्रिमियम जोडेर ब्याजदर निर्धारण गर्ने व्यवस्था गर्ने।
- ५.१६.५ दीर्घकालमा लघुवित्त बजारको प्रतिस्पर्धी अवस्था, पारदर्शिता र ग्राहक हितको अवस्थाका आधारमा ब्याजदरमा लगाइएको यस्तो सीमा हटाउनु पर्ने। साथै, लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले ब्याजदर सम्बन्धमा पारदर्शिता अपनाउनु पर्ने। ब्याजदर सीमा हटाएपछि सेवा शुल्क लिने व्यवस्था पूर्ण रूपमा हटाउने।

लघुकर्जा र लक्षित वर्ग

- ५.१७ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू मूलतः गरिब तथा विपन्न वर्गलाई लघुकर्जा प्रदान गरी जीवनस्तर सुधार गर्नमा केन्द्रित हुने अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता रहेको छ। यस प्रकार विपन्न तथा न्यून आय भएका वर्गलाई लक्षित गर्ने मुल उद्देश्य रहेतापनि नेपालमा हालसम्म लघुवित्तको लक्षित वर्ग र लघुकर्जा परिभाषित गरिएको छैन।^{२१}
- ५.१८ लक्षित वर्ग सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा विभिन्न प्रचलनहरू रहेका छन्। भारतमा रु.३ लाखसम्म आम्दानी भएका घरपरिवारलाई मात्र बिना धितो लघुकर्जा प्रदान गर्न सकिने व्यवस्था छ। साथै, यस्तो ऋणलाई ग्राहकको बचत खातासँग जोडन (lien) नपाउने व्यवस्था छ। पाकिस्तानमा पाकिस्तानी रु.६ लाखसम्म आम्दानी भएका घरपरिवारलाई घरकर्जा र अन्य कर्जाका हकमा पाकिस्तानी रु.५ लाखसम्म आम्दानी भएका घरपरिवारलाई

^{२१} नेपालको संविधानको धारा १८ को स्पष्टीकरणमा आर्थिकरूपले विपन्न भन्नाले संघीय कानूनमा तोकिएको आयभन्दा कम आय भएको व्यक्ति सम्बन्धित भन्ने उल्लेख छ। साथै, वित्तीय मध्यस्थताको काम गर्ने संस्थासम्बन्धी ऐन, २०५५ मा न्यून आय भएको व्यक्ति भन्नाले नेपाल राष्ट्र बैंकले समय समयमा तोकिएकोभन्दा कम आय भएको व्यक्ति सम्बन्धित भनी उल्लेख गरिएको छ। “क”, “ख” र “ग” वर्गको इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाहरूलाई जारी गरिएको एकिकृत निर्देशिका १७/२०७९ मा विपन्न वर्ग भन्नाले न्यून आय भएका र खासगरी सामाजिकरूपमा पिछडिएका महिला, जनजाती, दलित वर्ग, फरक ढंगले सक्षम व्यक्तिहरू, सीमान्तकृत समुदाय तथा साना किसान, कालिगढ, मजदुर र भूमिहीन परिवारलाई परिभाषित गरिएको छ। साथै, विभिन्न क्षेत्रहरूमा प्रभावित कर्जालाई पनि विपन्न वर्ग कर्जामा परिणत गरिएको छ। तर लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई जारी गरिएको एकिकृत निर्देशिकामा विपन्न वर्ग सम्बन्धमा स्पष्ट नरहेको।

मात्र लघुकर्जा प्रदान गर्न पाउने व्यवस्था छ।^{१२२} त्यसैगरी, जोर्डनमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले न्यून आय भएका वर्ग (low-income people), बैंकिङ्ग क्षेत्रबाट पुर्ण वा आंशिकरूपमा वित्तीय सेवा प्राप्त गर्न नसक्ने, सुक्ष्म तथा साना उद्यम (micro-enterprises, and small enterprises) मा सेवा प्रदान गर्न सक्ने व्यवस्था छ।

- ५.१९ कर्जाको आकार सम्बन्धमा विभिन्न देशमा फरक फरक प्रचलन रहेका छन्। जस्तै, पाकिस्तानमा घरकर्जा पाकिस्तानी रु.५ लाखसम्म (अमेरिकी डलर १८०५), सामान्य कर्जा अधिकतम पाकिस्तानी रु.१ लाख ५० हजारसम्म (अमेरिकी डलर ५४२), र लघुउद्यम कर्जा पाकिस्तानी रु.५ लाखसम्म (अमेरिकी डलर १८०५) रहेको छ। फिलिपिन्समा लघुकर्जाको अधिकतम सीमा पेसो १ लाख ५० हजार (अमेरिकी डलर २६७९), लघुकर्जा पलस पेसो ३ लाखसम्म (अमेरिकी डलर ५३५७), र हाउजिड लघुकर्जा अधिकतम पेसो ३ लाख (अमेरिकी डलर ५३५७) रहेको छ। भारतमा लघुकर्जालाई भा.रु.३ लाख भन्दा कम आम्दानी भएका घरपरिवारलाई प्रवाह भएको कर्जाको रूपमा परिभाषित गर्नुका साथै यस्तो कर्जाको मासिक किस्ता भुक्तानी घरपरिवारको मासिक आम्दानीको अधिकतम ५० प्रतिशतसम्ममात्र हुनुपर्ने व्यवस्था छ। बंगलादेशमा लघुकर्जामा टाका ५० हजार (अमेरिकी डलर ४५६) भन्दा कम रकमको कर्जा र टाका ५० हजारदेखि टाका १० लाख (अमेरिकी डलर ४५६ देखि ९१२५) सम्मको लघुउद्यम कर्जालाई समावेश गरिएको छ (ADB, 2022)। लघुकर्जालाई ६ वटा बृहत क्षेत्रमा विभाजन गरिएको छ। (क) सानो स्तरका स्वरोजगार गतिविधीमा आधारित सामान्य लघुकर्जा, (ख) लघुउद्यम कर्जा, (ग) अति गरिबलाई प्रवाहित कर्जा, (घ) कृषि कर्जा, (ङ) मौसमी कर्जा, र (छ) विपद व्यवस्थापन कर्जा।
- ५.२० विद्यमान व्यवस्थामा लघुवित्तको लक्षित वर्ग र लघुकर्जा परिभाषित नगरिएकाले जोसुकैले पनि लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिन सक्ने अवस्था छ। साथै, बैंक तथा वित्तीय संस्थाको तुलनामा हालको प्रतिस्पर्धामक बजारमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट विना धितो सहजरूपमा कर्जा प्राप्त गर्न सकिन्छ। त्यसैगरी, लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले ऋणको आवश्यकताको आधारमा भन्दा सम्भावित ऋणीको ऋण तिर्न सक्ने क्षमताको आधारमा ऋण उपलब्ध गराउने अभ्यास गरिरहेका छन्।
- ५.२१ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको लक्ष्य विचलनको मुद्दा उठिरहेको तथा सामूहिक जमानी वा धितो लिईमात्र कर्जा प्रवाह गर्ने गरेको सन्दर्भमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई लक्षित वर्ग पहिचान गर्न सजिलोको लागि परिवर्तित समाजलाई समेत मध्यनजर गरी लक्षित वर्ग र लघुकर्जा परिभाषित गर्नुपर्ने देखिन्छ। लघुकर्जाको आम बुझाई फरक फरक रहेको हुँदा लघुकर्जा प्रतिको लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू एवम् सर्वसाधारणको बुझाईलाई समेत एकरूपता प्रदान गर्न लघुकर्जा परिभाषित गर्नुपर्ने देखिन्छ।^{१२३}
- ५.२२ यस्तो लघुवित्तको लक्षित वर्ग परिभाषित गर्दा नेपालको कर्जा बजारको विद्यमान अवस्थालाई विशेष ध्यान दिनु पर्ने हुन्छ। न्यून तथा मध्यम वर्गका लागि उपभोग सरलीकरण गर्ने (consumption smoothing) र अन्य

^{१२२} भारतमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले खुद सम्पत्तिको ८५ प्रतिशत योग्य सम्पत्ति (qualifying assets) को रूपमा कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था छ (अनुसूची ५.८)। पाकिस्तानमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाले कुल घर कर्जाको ६० प्रतिशत घर कर्जा रु.२ लाख ५० हजार र लघुउद्यम कर्जाको ४० प्रतिशत कर्जा रु.१ लाख ५० हजार भन्दा बढी हुन नहुने व्यवस्था छ।

^{१२३} पाकिस्तान तथा फिलिपिन्स लगायतका अन्य मुलुकहरूमा समेत लघु कर्जाहरूलाई वर्गीकरण गरी सीमा तथा शर्तहरू तोक्नुका साथै दुवै मुलुकहरूमा लघुउद्यम कर्जाको लागि निश्चित योग्यता तथा शर्त पुरा भएका संस्थाहरूले मात्र कर्जा प्रवाह गर्न पाइने व्यवस्था रहेको छ। सन् २०२२ को भारतीय रिजर्भ बैंकको निर्देशनले लघुकर्जाको स्पष्ट व्याख्या गरेको छ (अनुसूची ५.७)।

आय आर्जनका लागि आवश्यक कर्जा सहज धितोमा सजिलै प्राप्त गर्ने स्रोत नै लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू रहेका छन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट कर्जा प्राप्त गर्न निकै भन्कटिलो तथा धितो आवश्यक पर्ने, र कर्जा बजारमा साख सूचक (Credit scoring) लगायत कर्जाका अन्य साधन/औजार (जस्तै क्रेडिट कार्ड) उपलब्ध नभएको अवस्था छ । फलस्वरूप, कर्जामा पहुँच कम रहेको स्थितिमा समेत लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले औपचारिक वित्तीय माध्यमबाट सहज कर्जा उपलब्ध गराई महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका छन् । यी संस्थाको विकल्पमा निम्न तथा मध्यम वर्गका लागि सहकारी वा साहु महाजनकोमा जानुपर्ने अवस्था छ । यसप्रकार नेपालको कर्जा बजारमा प्रत्येक व्यक्तिको एकल आईडी, कर्जा सूचना र क्रेडिट स्कोरिङको व्यवस्था नहुन्जेल लक्षित वर्ग तोक्दा निम्न तथा मध्यम वर्गको आम्दानी, सम्पत्ति र जीविकोपार्जनको लागत जस्ता कुराहरूलाई ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ । साथै, मुद्रास्फीति एवम् कर्जा बजारको अवस्था अनुसार यस्तो लक्षित वर्गको मापदण्ड परिवर्तन गर्नुपर्दछ ।

- ५.२३ निम्न बमोजिम प्रवाह भएको कर्जालाई लघुकर्जाको रूपमा गणना गर्न उपयुक्त हुने सुझाइएको छ ।
- ५.२३.१ वार्षिक रु.५ लाखभन्दा कम आय भएका परिवारलाई घरायसी प्रयोजन (सामाजिक कार्य/घरायसी उपभोग/शिक्षा/स्वास्थ्यमा आदि) को लागि सामूहिक जमानीमा/ धितोमा प्रवाह भएको रु.३ लाखसम्मको अधिकतम ५ वर्ष अवधिको आवधिक कर्जा ।
- ५.२३.२ नेपाल राष्ट्र बैंकले विपन्न वर्ग भनि परिभाषित गरेका समुदाय/परिवारलाई न्यून लागत आवास निर्माणको लागि धितो लिई वा सामूहिक जमानीमा प्रदान गरेको अधिकतम रु.७ लाखसम्मको बढीमा १० वर्ष अवधिको कर्जा ।
- ५.२३.३ माथि उल्लिखित ५.२३.१ र ५.२३.२ अन्तर्गत प्रवाहित कर्जाको कर्जा भुक्तानी/पारिवरिक आम्दानी अनुपात ५० प्रतिशत भन्दा बढी नहुने गरी कर्जा प्रदान गर्नुपर्ने ।
- ५.२३.४ वैदेशिक रोजगारीमा श्रम स्वीकृति लिई जाने व्यक्ति वा परिवारका सदस्यलाई व्यक्तिगत वा परिवारको सदस्यको जमानतमा प्रदान गरेको रु.३ लाख सम्मको आवधिक कर्जा ।
- ५.२३.५ परम्परागत कृषि वा जलवायु परिवर्तनसँग सम्बन्धित कार्यको लागि प्रवाह भएको रु.२ लाखसम्मको आवधिक प्रकृतिको अधिकतम २ वर्षको लागि प्रवाह गरिएको कर्जा ।
- ५.२३.६ परम्परागत ज्ञान तथा सीपमा आधारित उद्यम सञ्चालन गर्नको लागि प्रदान गरेको रु.२ लाखसम्मको आवधिक प्रकृतिको अधिकतम २ वर्षको लागि प्रवाह गरिएको कर्जा ।
- ५.२३.७ महिला उद्यमीहरूलाई व्यापार तथा व्यवसायको लागि प्रवाह भएको रु.३ लाखसम्मको अधिकतम २ वर्ष अवधिको आवधिक प्रकृतिको कर्जा ।
- ५.२३.८ नियमानुसार दर्ता भई लघुउद्यम सञ्चालनको लागि परियोजना नै धितोमा रहने गरी प्रवाह भएको अधिकतम रु.१० लाखसम्मको बढीमा १० वर्ष अवधिको आवधिक प्रकृतिको कर्जा । यस प्रकारको कर्जाको अनिवार्य रूपमा परियोजनाको बीमा गर्नुपर्ने ।
- ५.२३.९ व्यक्तिगत वा परिवारका सदस्यहरूको जमानत लिई कर्जा प्रवाह गर्दा स्थानीय तह, सीप विकास संस्था तथा अन्य सम्बन्धित संघ संस्थाको सिफारिस लिन सकिने ।

- ५.२३.१० घरायसी प्रयोजन, वैदेशिक रोजगार तथा न्यूनतम लागत आवास निर्माणको लागि प्रवाह भएको कर्जा बाहेक अन्य कर्जाको हकमा व्यवसायको नगद प्रवाह विश्लेषणको आधारमा मात्र कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने । नगद प्रवाहको आधारमा कर्जा भुक्तानी तालिका तयार गरी सम्बन्धित कर्जा ग्राहकलाई उपलब्ध गराउनु पर्ने ।
- ५.२३.११ घरायसी प्रयोजन तथा न्यूनतम लागत आवास निर्माणको लागि प्रवाह भएका कर्जा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको कुल कर्जाको २५ प्रतिशत भन्दा बढी गर्न नपाइने । तोकिएको भन्दा बढी प्रवाह भएको रकम बराबरको रकम इजाजतपत्र प्राप्तसंस्थाले प्राथमिक पुँजीकोषबाट घटाउनु पर्ने ।
- ५.२३.१२ उपरोक्त बमोजिम नभएको यस पूर्व प्रवाह भएको कर्जालाई ऋणीले ३ वर्ष वा भुक्तानी अविध भित्र तोकिएको सीमा भित्र ल्याई सक्नुपर्ने । नयाँ प्रदान गर्ने कर्जाको हकमा माथि उल्लेख भए बमोजिम मात्र कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने ।
- ५.२३.१३ सीमा भन्दा बढी आय हुने व्यवसायीहरूलाई स्थानीय क्षेत्रमा नै बैंकिङ्ग सेवा पुऱ्याउन बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको वित्तीय एजेन्टको रुपमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाले काम गर्न सक्ने वा सहलगानी मोडलको व्यवस्था गर्ने ।
- ५.२३.१४ लघुवित्तको लक्षित वर्ग पहिचानका सन्दर्भमा विभिन्न देशमा प्रचलनमा रहेका Rapid Rural Appraisal (RRA), Participatory Rural Appraisal (PRA), Participatory Wealth Ranking जस्ता विधिलाई लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले नेपालको परिप्रेक्ष्य समेतलाई समेटेटी परिमार्जन गरी अवलम्बन गर्नु पर्ने ।

पुँजीकोष

- ५.२४ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले कायम गर्नुपर्ने पुँजी पर्याप्तता अनुपात अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको तुलनामा बढी हुनुपर्ने धारणा रहेको छ । यस सम्बन्धमा Christen et al. (2012) ले निम्न पाँच तर्क प्रस्तुत गरेका छन् : कर्जा बिना धितो वा सुरक्षण नहुने भएकाले कर्जाको गुणस्तर छिटो खराब हुने सम्भावना, उच्च प्रशासनिक खर्चका साथै ब्याजदर आम्दानी घट्दा पुँजीको क्षयीकरण छिटो हुने, न्यून पोर्टफोलियो विविधीकरणका कारण स्थानीय स्तरमा हुने घटनाको प्रभाव, कर्मचारीको कमजोर क्षमता/दक्षता र धेरै लघुकर्जा ग्राहक संख्यासँगै अपर्याप्त सुपरिवेक्षण । त्यसैगरी, निक्षेप सङ्कलन नगर्ने लघुवित्त संस्थाहरूले समेत वित्तीय स्रोतका लागि पुँजीमा निर्भर रहनु पर्दछ (Galema et al., 2011) ।
- ५.२५ विभिन्न देशहरूमा पुँजी पर्याप्तता अनुपातमा विविधता रहेको छ । कतिपय देशमा पुँजी पर्याप्तता अनुपातको अभ्यास रहेको छैन भने यस्तो नियम रहेका अधिकांश मुलुकमा अनुपात ८ प्रतिशत भन्दा बढी रहेको छ (अनुसूची ५.४) । उदाहरणको लागि पाकिस्तानमा पुँजी पर्याप्तता अनुपात कुल जोखिम भारित सम्पत्तिको १५

प्रतिशत^{२४}, भारतमा Tier I तथा II कुल भारित सम्पत्तिको १५ प्रतिशत^{२५}, घानामा १० प्रतिशत, भियतनाममा १० प्रतिशत, युगाण्डामा २० प्रतिशत, र कम्बोडियामा १५ प्रतिशत रहेको छ। अर्कोतिर, बंगलादेश र श्रीलंकांमा यस्तो अभ्यास रहेको छैन।

५.२६ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूमा पुँजी पर्याप्तता अनुपात निर्धारण गर्दा मूलतः संस्थाहरूको व्यवसायमा अन्तरनिहित जोखिम र पुँजीमा प्रतिफललाई ध्यान दिनु पर्ने तर्क रहेको छ। त्यसैगरी, पुँजी वृद्धि गर्दा समेत सावधानीपूर्वक अध्ययन सहित गर्नुपर्ने देखिन्छ। उदाहरणको रूपमा भारतमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको उद्देश्यमा विचलन देखिनुको प्रमुख कारण बाह्य वित्त बजारबाट सङ्कलन गरेको पुँजी रहेको पाइएको छ (Berger, 2022)।

५.२७ विद्यमान व्यवस्था अनुसार हाल लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले ८ प्रतिशत पुँजीकोष अनुपात कायम गर्नुपर्ने प्रावधान रहेको छ। २०७९ चैतमा पुँजी कोष अनुपात ३ वटा संस्थाको ८ प्रतिशतभन्दा कम, ७ वटाको ८ देखि ९ प्रतिशत, १२ वटाको ९ देखि १० प्रतिशत, ३१ वटाको १० देखि १५ प्रतिशत, र ६ वटा संस्थाको १५ प्रतिशत भन्दा माथि रहेको छ (अनुसूची २.१घ)। संस्थाहरूको जोखिम वहन गर्न सक्ने क्षमतामा सुधार, लघुवित्तको कर्जामा हुने उच्च जोखिम लगायतका विविध पक्षहरूका आधारमा विद्यमान पुँजी अनुपातमा परिमार्जन गर्नुपर्ने अवस्था छ।

५.२८ सुझाव

५.२८.१ अर्न्तराष्ट्रिय अभ्यास तथा वित्तीय क्षेत्र जोखिमको अवस्था हेर्दा पुँजीकोष अनुपात चरणबद्ध रूपमा बढाई १५ प्रतिशत पुऱ्याउने।

५.२८.२ लघुवित्त क्षेत्रलाई विस्तारै समायोजनको लागि समय दिन यसप्रकारको पुँजीकोष वृद्धि गर्न आगामी ३ देखि ५ वर्षको समय सीमा दिनु पर्ने। २०८२ असारमा १० प्रतिशत, २०८३ असारमा १२ प्रतिशत, २०८४ असारसम्म १३ प्रतिशत र २०८५ असारसम्म १५ प्रतिशत।

५.२८.३ पुँजीको प्रतिफल अत्यधिक न्यून र पुँजीकोष अनुपात कम रहेका केही संस्थाहरूले आन्तरिक स्रोतबाट पुँजी पर्याप्तता अनुपात बढाउन सक्ने सम्भावना कम रहेको। यस्ता संस्थाहरूलाई पुँजीकोष बढी भएका संस्थाहरूसँग गाभी पुँजी बढाउन सकिने।

५.२८.४ त्यसैगरी, लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको पुँजीको प्रतिफल तोकिएको दायरा भित्र राख्न तथा पुँजी वृद्धि गर्न मर्जर गर्न प्रोत्साहन र निश्चित समयावधि पछि प्रमोटर शेयरमा परिणत हुने गरी अग्राधिकार शेयर (convertible preference share) आफ्ना ग्राहकहरूलाई बिक्री गर्ने गरी निष्काशन गर्न दिने।

५.२८.५ अन्य उपायबाट पुँजीकोष वृद्धि गर्न नसकेको अवस्थामा विद्यमान चुक्ता पुँजीको २५ प्रतिशत हकप्रद शेयर निष्काशन गर्न दिन सकिने।

^{२४} पुँजीकोष अनुपात कायम गर्नको लागि लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई स्थानीय मुद्रामा Sub-ordinated debt उठाउन दिइएको छ। साथै, लघुवित्त वित्तीय संस्था स्थापना गर्नको लागि न्यूनतम पुँजीको व्यवस्था समेत रहेको छ।

^{२५} Tier II पुँजी Tier I पुँजीको १०० प्रतिशत भन्दा बढी हुन नहुने व्यवस्था रहेको छ।

कर्जा नोक्सानी

- ५.२९ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूमा कर्जा नोक्सानी सम्बन्धी व्यवस्थाका सन्दर्भमा विभिन्न तर्कहरू रहेका छन् । मूलतः लघुवित्त संस्थाहरूको कर्जामा जोखिम बढी हुने र छोटो समयमा नै कर्जाको गुणस्तर खराब हुन सक्ने भएकाले अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको तुलनामा कर्जा नोक्सानी व्यवस्था बढी कसिलो हुनुपर्ने तर्क रहेको छ । Christen et.al (2012) का अनुसार छोटो भुक्तानी तालिका भएका र छोटो अवधिका कर्जाको कर्जा नोक्सानी जोखिम लामो अवधिको कर्जा भन्दा बढी हुन्छ । यसप्रकार लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको पुँजी अनपेक्षित जोखिमको लागि व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ भने कर्जा नोक्सानी व्यवस्था अपेक्षित नोक्सानीको लागि व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ (Borio & Lowe, 2001) । BIS (2010) ले समेत लघुवित्तको जोखिम तथा कर्जा नोक्सानीलाई कमसलमा परिणत भएको अवधि, रोकिएको भुक्तानी (delinquent payment) र पुनरतालिकीकरणका आधारमा गर्नुपर्ने सुझाएको छ ।
- ५.३० लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूमा कर्जा नोक्सानी व्यवस्था सम्बन्धमा विभिन्न देशमा फरक फरक प्रचलन रहेका छन् (अनुसूची ५.६) । यस्तो व्यवस्थालाई मूलतः समान (blanket approach) र अवधिमा आधारित (Ageing based approach) मा विभाजन गर्न सकिन्छ (Kumar & Paul, 2009) । अवधिमा आधारित कर्जा नोक्सानी व्यवस्थामा विभिन्न देशमा फरकफरक व्यवस्था रहेका छन् । उदाहरणको लागि भारतमा सबै ऋण पोर्टफोलियोको लागि १ प्रतिशत, ९० देखि १८० दिनसम्म भुक्तानी गर्न बाँकी ऋणको लागि ५० प्रतिशत र १८० दिन भन्दा बढी रहेको यस्तो कर्जामा १०० प्रतिशत कर्जा जोखिम व्यवस्था रहेको छ । त्यसैगरी, पाकिस्तानमा सामान्य कर्जा नोक्सानी व्यवस्था १ प्रतिशत, कमसल कर्जाको लागि २५ प्रतिशत, शंकास्पदका लागि ५० प्रतिशत र खराब (loss) का लागि १०० प्रतिशतको व्यवस्था रहेको छ । यस्तो कर्जा नोक्सानी व्यवस्था सुन तथा अन्य धातु धितो बाहेकको ऋणमा मात्र लागू हुने व्यवस्था रहेको छ । फिलिपिन्समा विना धितो कर्जामा धितो कर्जाको तुलनामा बढी नोक्सानी दरको व्यवस्था रहेको छ भने धितो अन्तर्गत पनि घरजग्गा धितोमा प्रवाहित कर्जामा कर्जा नोक्सानीको व्यवस्था कम रहेको छ (अनुसूची ५.६) ।
- ५.३१ विद्यमान व्यवस्थाअनुसार नेपालमा वाणिज्य बैंकहरू सरह लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको लागि पनि असल कर्जा (१ महिना सम्म) का लागि १ प्रतिशत, सूक्ष्म निगरानी (१ देखि ३ महिनासम्म) का लागि ५ प्रतिशत, कमशल (३ देखि ६ महिना सम्म) २५ प्रतिशत, शंकास्पद (६ महिना देखि १ वर्षसम्म) ५० प्रतिशत र खराब कर्जा (१ वर्षभन्दा बढी) १०० प्रतिशत कर्जा नोक्सानी गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ ।
- ५.३२ सुझाव
- ५.३२.१ अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास तथा सैद्धान्तिक आधारमा विश्लेषण गर्दा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले विना धितो प्रवाह गरिएको कर्जामा नोक्सानी व्यवस्था अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू भन्दा कसिलो गर्नु उपयुक्त हुने देखिएको ।

५.३२.२ नेपालमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको कर्जा सामान्यतया छोटो अवधिको रहेकाले कर्जा नोक्सानी व्यवस्था लामो अवधिको कर्जा भन्दा बढी गर्न उपयुक्त देखिएको। निम्नानुसारको समयतालिका सहित कर्जा नोक्सानी व्यवस्था परिमार्जन गर्नुपर्ने देखिएको।

तालिका ५.१: कर्जा नोक्सानीको आधारमा कर्जाको वर्गीकरण

कर्जा वर्गीकरण	२०८३ असार सम्म	
	समयावधि	कर्जा नोक्सानी
असल	१ महिना सम्म	२ प्रतिशत
सूक्ष्म निगरानी	१ देखि ३ महिना	५ प्रतिशत
कमशाल	३ देखि ६ महिना	२५ प्रतिशत
शंकास्पद	६ देखि ९ महिना	५० प्रतिशत
खराब	९ महिना भन्दा बढी	१०० प्रतिशत

५.३२.३ लघुकर्जाको कर्जा तथा निक्षेप सुरक्षण कोषमा सुरक्षण गरे बापत राख्नुपर्ने कर्जा नोक्सानी व्यवस्था पुनरावलोकन गर्ने।^{२६}

५.३२.४ निष्क्रिय कर्जा अनुपात ५ प्रतिशत भन्दा बढी नभएको अवस्थामा मात्र लघुवित्त वित्तीय संस्थाले नयाँ शाखा खोल्न पाउने व्यवस्था रहेको र सोही आधारमा वाणिज्य बैंकहरूले कर्जा दिदाँ समेत ५ प्रतिशतको निष्क्रिय कर्जा अनुपातलाई मापदण्डकोरूपमा प्रयोग गर्ने गरेका कारण यो प्रावधानलाई परिमार्जन गरी निष्क्रिय कर्जा अनुपात १० प्रतिशतसम्म पनि कर्जा लिन सकिने बनाउनु पर्ने।

५.३२.५ कुल निष्क्रिय कर्जा (Gross non-performing loan) अनुपातको सट्टामा खुद निष्क्रिय कर्जा अनुपात (Net non-performing loan) लाई मात्र हेर्नु पर्ने।

ग्राहक संरक्षण

५.३३ लघुवित्त क्षेत्रमा ग्राहक संरक्षणको विषय महत्वपूर्ण रहने गरेको छ। लघुवित्त वित्तीय संस्थाका ग्राहकहरू विपन्न वर्गका हुने भएकाले सामान्यतया उनीहरूको वित्तीय साक्षरता कमजोर हुने तथा समग्र लघुवित्त क्षेत्रको दिगोपना समेत ग्राहक संरक्षणसँग प्रत्यक्ष रूपमा जोडिने हुनाले लघुवित्त वित्तीय संस्थाका ग्राहक संरक्षण सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई जारी गरिने एकिकृत निर्देशन, २०७९ को निर्देशन न. १९/०७९ मा सो सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको छ।

५.३४ विगतमा विभिन्न देशहरूका लघुवित्त क्षेत्रमा देखापरेका संकट तथा यस क्षेत्रको संवेदनशीलतालाई ध्यानमा राखी लघुवित्त क्षेत्रका ग्राहक हित संरक्षण सम्बन्धी विविध अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन रहेका छन् (अनुसूची ५.७)।

^{२६} हाल लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगममा कर्जा सुरक्षण गर्ने गरेका छन्। विद्यमान व्यवस्था अनुसार कोषबाट सुरक्षित कर्जाको नोक्सानी व्यवस्थाको २५ प्रतिशत मात्रै गरे पुग्छ। कर्जा सुरक्षण गर्ने निकायको जोखिम वहन गर्ने क्षमता र लघुवित्त क्षेत्रमा देखिएको विद्यमान कर्जा जोखिमको अवस्था हेर्दा यस्तो सुरक्षण व्यवस्थामा परिमार्जन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

भारतमा सन् २०११ मा Malegam Committee को सिफारिसमा Reserve Bank of India ले ग्राहक हित संरक्षण सम्बन्धी कोड जारी गरेकोमा सन् २०२२ मा थप परिष्कृत निर्देशन जारी गरेको छ । त्यसैगरी, लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको स्वनियमनकारी संस्थाहरू Sa-Dhan / Microfinance Institutions Network हरूले समेत आचार संहिता (code of conduct) जारी गरेका छन् (अनुसूची ५.७) । सन् २०१५ मा लघुवित्तका ग्राहक संरक्षण सम्बन्धमा गरिएको SEEP Network को अध्ययनले नेपालमा ग्राहकसँगको न्यायोचित व्यवहार (Fair treatment of clients) सम्बन्धी कानुनी संरचनाको अभाव भएको, ऋणको मूल्यको पारदर्शीता र खुलासा सम्बन्धी व्यवस्था नभएको, तथा ग्राहकको तथ्याङ्कको गलत प्रयोग भएको उल्लेख गरेको छ ।

५.३५ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको व्यापारीकरण र नाफामुखी व्यवहारका कारण ग्राहक हितमा ध्यान नदिएको आरोप लाग्ने गरेको छ । जस्तै, संस्थाहरूले कर्जा प्रवाह गर्दा बढी सेवा शुल्क असुल गर्ने, ऋणीलाई आवश्यक नभएको अवस्थामा समेत कर्जा प्रवाह गर्ने, एउटा कर्जा असुल गर्न अर्को कर्जा दिने, कर्जा प्रवाह गर्दा अनिवार्यरूपमा कर्जाको निश्चित प्रतिशत रकम बचत खातामा राख्न बाध्य पार्ने जस्ता अभ्यासहरू देखिएका छन् । साथै, ग्राहक हित संरक्षण कोषको सही सदुपयोगको सम्बन्धमा समेत आशंका व्यक्त गरिएको छ । लघुवित्त वित्तीय संस्थाका कर्मचारीहरूले ऋण असुलीका क्रममा ग्राहकहरूसँग अमर्यादित व्यवहार र ग्राहकका परिवार तथा आफन्तलाई धम्कीपूर्ण व्यवहार समेत गर्ने गरेको गुनासो समेत बढेको छ । त्यसैगरी, ग्रामीण मोडेलको अवधारणा अनुरूप परिकल्पना गरिएको ग्राहकहरूलाई व्यवसायिक सीप तथा दक्षता अभिवृद्धिमा अग्रसर हुनुपर्ने कार्यमा ध्यान नपुगेको गुनासो छ ।

सुभाष

५.३६ ग्राहक संरक्षण सम्बन्धमा विभिन्न देशका प्रचलन, Cerise Social Performance Indicator (Universal Standards for Social and Environmental Performance Management, 2022) तथा Smart Campaign's Client Protection Principles लाई समेत आधार मानि नेपाल राष्ट्र बैंकले आचार संहिता सम्बन्धी मार्गदर्शन जारी गर्नुपर्ने देखिन्छ । सुरुवाती चरणमा नेपाल राष्ट्र बैंकले ग्राहक संरक्षण सम्बन्धी व्यवस्थाहरू जारी गरेतापनि त्यसलाई आधारको रूपमा लिई लघुवित्त संस्थाहरूले स्वनियमनमा रहने गरी त्यसलाई निरन्तरता दिनु उपयुक्त हुन्छ । साथै, यस्तो मार्गदर्शनका आधारमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको संगठनले समेत ग्राहक संरक्षण सम्बन्धी आचार संहिता जारी गरी कार्यान्वयन गर्न सक्नेछ । यस बैंकले जारी गरेको मार्गदर्शनमा ग्राहक संरक्षणसँग सम्बन्धित न्यूनतम कुराहरू मात्र समेटिने भएकाले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले स्थानीय परिवेशलाई समेटेो सो भन्दा धेरै अभ्यासहरू समेत समावेश गरी विधि वा प्रणालीको विकास गर्न सक्नेछन् । प्रत्येक संस्थाले ग्राहक संरक्षण सम्बन्धी मार्गदर्शन कार्यान्वयनका लागि छुट्टै एकाइ गठन गर्नुपर्ने देखिन्छ । यस्तो मार्गदर्शनमा कम्तीमा निम्नअनुसारका व्यवस्थाहरू समेटनु पर्ने देखिएको छ ।

(क) पारदर्शिता

५.३७ सुभावाव

५.३७.१ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले कर्जाको product paper मा स्थानीय वा नेपाली भाषामा ब्याजदर, सेवा शुल्क, कर्जाको भुक्तानी अवधि लगायतको सूचना सार्वजनिक जानकारीको लागि उपलब्ध गराउनु पर्ने ।

५.३७.२ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले आफ्ना ऋणीहरूलाई अनिवार्य रूपमा निम्न सूचनाहरू समावेश भएको Loan Card/Pass Book उपलब्ध गराउनु पर्ने ।

- कर्जा सावाँ रकम,
- सहजरूपमा बुझिने गरी ऋणको मूल्यसँग सम्बन्धित सूचना (जस्तै वार्षिक ब्याजदर तथा सेवा शुल्क प्रतिशत तथा रुपैयाँमा),
- एक वर्ष भन्दा कम अवधिको कर्जाको हकमा मासिक ब्याजदर,
- कर्जा स्वीकृत मिति, भुक्तानी मिति, किस्ता संख्या
- स्वीकृत रकमबाट रकम कट्टी गरिएको भए सो रकम (उदाहरण बचत रकम, सेवा शुल्क, अग्रिम ब्याज रकम, बीमा शुल्क आदि),
- कर्जा भुक्तानीको ग्रेस अवधि,
- विलम्ब शुल्क तथा भुक्तानी विलम्ब भएमा लाग्ने पेनाल ब्याज,
- ऋणीको बीमा शुल्क,
- गुनासो समाधान प्रणाली (Grievance Redressal System) को विस्तृत विवरण (सोसँग सम्बन्धित कर्मचारीको नाम र फोन नम्बर)

५.३७.३ बचत लिँदा बचतको ब्याजदर समेत ग्राहकहरूलाई लिखित रूपमा जानकारी गराउनु पर्ने । ग्राहकको खाताबाट स्वतः कुनै रकम काटन नपाइने ।

(ख) निष्पक्ष एवम् सम्मानजनक व्यवहार

५.३८ सुभावाव

५.३८.१ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले ऋणीहरूप्रति हुने व्यवहार न्यायोचित, निष्पक्ष र भेदभावरहित बनाउनु पर्ने ।

५.३८.२ व्यवसायिक व्यवहार, सामाजिक सम्बन्ध, जात, वर्ग, धर्मका आधारमा भेदभावपूर्ण व्यवहार गर्न नपाइने ।

५.३८.३ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले कर्मचारी आचार संहिता लिखित रूपमा सम्पूर्ण कर्मचारीहरूलाई जानकारी गराउनुका साथै तालिम दिनुपर्ने ।

(ग) ऋण असुली सम्बन्धी मार्गदर्शन

५.३९ सुभावाव

- ५.३९.१ ऋण लिएपछि ऋणीहरूले नियम अनुसार ऋण भुक्तानी गर्नु पर्दछ । तापनि आफ्नो काबु बाहिरको परिस्थितिले गर्दा ऋण भुक्तानी गर्न अठ्यारोमा परेका ऋणीहरू पहिचान गर्ने, त्यस्ता ऋणीहरूसँग थप समन्वय वा संलग्नता र आवश्यक मार्गदर्शनका लागि प्रत्येक संस्थाले विधि वा प्रणालीको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- ५.३९.२ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले ऋण असुलीका लागि कुनै पनि किसिमको कठोर (Harsh) विधि अपनाउन नहुने । कम्तीमा निम्नअनुसारको व्यवस्था हुनुपर्ने:
- धम्कीपूर्ण वा अपमानजनक भाषा प्रयोग गर्न नहुने,
 - लगातार ऋणीलाई फोन नगर्ने,
 - नातागोता, साथी वा सहकर्मीलाई अपमान गर्न नहुने,
 - ऋणी वा परिवारलाई सम्पत्ति वा मान प्रतिष्ठामा आघात पुग्ने गरी हिंसाको धम्की दिन नहुने,
 - ऋणीलाई ऋण नतिर्दा आउनसक्ने परिणामका बारेमा गलत सूचना दिन नहुने ।
- ५.३९.३ ऋण असुली गर्दा ऋणी र संस्थाद्वारा पारस्परिक समझदारीमा भएको स्थानमा मात्र ऋण असुल गर्ने । तीन पटक भन्दा बढी सम्बन्धित ठाँउमा लगातार अनुपस्थित भएमा मात्र ऋणीको घर वा कार्यस्थलमा जान पाइने ।

(घ) तथ्याङ्क गोपनीयता र संरक्षण

५.४० सुभावाव

- ५.४०.१ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले आफ्ना ग्राहकहरूको कारोबार लगायतका तथ्याङ्क गोप्य र सुरक्षित राख्नुपर्ने । यसका लागि संस्थाहरूले आवश्यक आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली अपनाउनु पर्ने ।
- ५.४०.२ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले आफ्ना ग्राहकहरूको कारोबार लगायतका विस्तृत तथ्याङ्क नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन बमोजिम कर्जा सूचना केन्द्रमा मात्र बुझाउने ।
- ५.४०.३ ग्राहकहरूसँग सम्बन्धित तथ्याङ्क कानून बमोजिम प्रदान गर्नुपर्ने तथा ग्राहकको पूर्वअनुमती भएको अवस्थामा बाहेक अन्यत्र प्रयोजनको लागि उपलब्ध गराउन नपाइने ।

(ड) गुनासो सुनुवाई

५.४१ सुभावाव

- ५.४१.१ प्रत्येक लघुवित्त वित्तीय संस्थाले गुनासो सुनुवाई गर्ने प्रणाली बनाउनु पर्ने तथा यस्तो विधि वा प्रणालीको बारेमा ऋणीलाई कर्जा प्रदान गर्दा नै उपलब्ध गराउनु पर्ने ।

- ५.४१.२ यस्तो प्रणालीमा कम्तीमा दुईवाट (लिखित र मौखिक) संयन्त्र तयार गर्नुपर्ने । लघुवित्त संस्थाले गुनासो सुन्ने अधिकृत तोक्नुका साथै सहजरूपमा गुनासो सङ्कलन गर्ने संयन्त्रको विकास गर्नुपर्ने । राष्ट्रिय स्तरका संस्थाहरूले २ तहको (प्रदेश तह र केन्द्रीय तह) गुनासो अधिकृत नियुक्त गर्नुपर्ने । गुनासो लिने प्रक्रिया सरल तथा शुल्क नलाग्ने हुनुपर्ने । गुनासो गर्ने प्रक्रिया सार्वजनिक जानकारीको लागि समेत उपलब्ध गराउनुपर्ने । गुनासो समाधान गर्ने समय तालिका उल्लेख गर्नुपर्ने । सजिलै पहिचान र पहुँच हुनेगरी प्रत्येक शाखामा गुनासो बक्स समेत राख्नु पर्ने ।
- ५.४१.३ प्रत्येक संस्थाले प्राप्त गुनासो रेकर्ड राख्नु पर्ने र सो तत्काल फर्छचौट गरी सम्पूर्ण विवरण प्रत्येक आर्थिक वर्ष समाप्त भए पश्चात् नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त वित्तीय संस्था सुपरिवेक्षण विभागमा पेश गर्नुपर्ने । आन्तरिक तथा बाह्य लेखा परिक्षकले गुनासो अभिलेख तथा फर्छचौट सम्बन्धी मुल्याङ्कन समेत गर्नुपर्ने ।
- ५.४१.४ फिल्ड सहायकले समेत गुनासोलाई सङ्कलन गरी समाधानको लागि माथिल्लो तहमा पठाउने व्यवस्था गर्ने ।
- ५.४१.५ नेपाल राष्ट्र बैंकले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू सम्बन्धित गुनासो सुन्ने व्यवस्था व्यवस्थित गर्ने कार्य गरिसकेको सन्दर्भमा यसलाई प्रभावकारी ढंगले निरन्तरता दिनुपर्ने ।

(च) ग्राहक संरक्षण कोष

५.४२ सुभावा

- ५.४२.१ प्रत्येक संस्थाले ग्राहक संरक्षण कोष सञ्चालन कार्यविधि तयार गरी लागु गर्नुपर्ने । प्रत्येक वर्षको नाफाको कम्तीमा पाँच प्रतिशत रकम ग्राहक संरक्षण कोषमा अनिवार्य रूपमा छुट्याउनुपर्ने व्यवस्था गर्ने । यस्तो कोष प्रयोगको नियमित लेखापरिक्षण गराउनुपर्ने ।

(छ) कोष सञ्चालन ढाँचा

- ५.४२.२ संस्थाको सञ्चालक समितिका सदस्यको नेतृत्वमा छुट्टै कोष सञ्चालन समिति गठन गर्ने ।
- ५.४२.३ कोष सञ्चालन समिति अधिकतम ९ जनाको हुने । समितिमा भौगोलिक तथा वर्गीय प्रतिनिधित्व हुने गरी लघुवित्त कार्यक्रमका ऋणी सदस्य मध्येबाट तीन देखि पाँच जनासम्म, संस्थाको वित्त व्यवस्थापन विभाग प्रमुख पदेन सदस्य, सामाजिक विकास वा ग्राहक संरक्षण विभाग प्रमुख सदस्य सचिव रहने ।

(ज) खर्च गर्न सकिने क्षेत्र

- ५.४२.४ सम्पूर्ण ऋणीहरूको व्यवसाय सञ्चालन सीप जस्तै लेखा राख्ने, वित्तीय विश्लेषण गर्ने तालिममा हुने खर्च ।
- ५.४२.५ उच्चमशीलता विकास सम्बन्धी कार्यक्रममा हुने खर्च ।

- ५.४२.६ समस्यामा परेका ऋणीहरूको पुनर्स्थापनाका लागि बिउ पुँजी स्वरुप निर्व्याजी ऋण वा सानो आकारको सहयोग प्रदान गर्दा हुने खर्च ।
- ५.४२.७ ग्राहक तथा ऋणी सदस्यलाई मानवीय सहायता (सुत्केरी स्याहार, औषधी उपचार, काजक्रिया, शिशु स्याहार जस्ता) खर्च ।
- ५.४२.८ प्राकृतिक प्रकोप, सरुवा रोगबाट सृजित महामारीको अवस्थामा दिइने सहयोग ।
- ५.४२.९ सदस्यहरूका बालबालिकाको भविष्यको लागि छात्रवृत्तिको व्यवस्था, पाठ्यसामाग्री बापतको सहयोग, सदस्यहरूको नियमित स्वास्थ्य जाँचको लागि हेल्थ क्याम्प सञ्चालन, नजिकको स्वास्थ्य चौकीहरूमा स्वास्थ्य उपकरणहरूको खरिदको लागि हुने खर्च ।
- ५.४२.१० विपन्न वर्गलाई सानो आकारमा आवास निर्माणमा हुने खर्च ।
- ५.४२.११ वातावरणीय संरक्षण जस्तै वृक्षारोपण जस्तो कार्यमा हुने खर्च ।

(भ्र) प्रतिवेदन

- ५.४२.१२ कोषको छुट्टै लेखापरीक्षण प्रतिवेदन ।
- ५.४२.१३ वार्षिक कार्य सम्पादन तथा प्रगति प्रतिवेदन ।

(ज) अन्य

५.४३ सुभावा

- ५.४३.१ ग्राहकसँगको व्यवहार लगायतका विषयमा केन्द्रित रही कर्मचारीहरूलाई प्रत्येक संस्थाले तालिम प्रदान गर्नुपर्ने ।
- ५.४३.२ सामाजिक उत्तरदायित्व सम्बन्धी व्यवस्था घटाएर ग्राहक संरक्षण कोषको रकम बढाउन उपयुक्त हुने ।
- ५.४३.३ ऋणीको मृत्यु भएमा कर्जा विमाबापत ग्राहकले पाउने रकमलाई विमा कम्पनीको रसिदका आधारमा नै तुरुन्त ग्राहकलाई दिन सक्ने व्यवस्था गर्ने । यस व्यवस्थाले संस्थाहरूको समाज र ग्राहकसँगको सम्बन्धलाई थप मजबुत बनाउन सघाउने ।

आन्तरिक नियन्त्रण

- ५.४४ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको आकारमा बिस्तारसँगै आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली कमजोर हुदै गएको देखिन्छ । साथै, कर्मचारीलाई दिइने लक्ष्य तथा प्रतिस्पर्धात्मक वातावरणले समेत अनियमिततालाई थप बढाएको गुनासो समेत छ । सर्वेक्षण र यस बैंकको सुपरिवेक्षण कार्यका क्रममा समेत यो तथ्य पुष्टि भएको छ (अनुसूची २.५क) ।

५.४५ सुभावाव

- ५.४५.१ प्रत्येक संस्थाले पर्याप्त कर्मचारी, तालिम लगायतका व्यवस्था गरी आफ्नो आन्तरिक लेखा परिक्षण एकाईलाई सुदृढ बनाउने ।
- ५.४५.२ संस्थाका शाखाहरूको आन्तरिक लेखा परीक्षण कम्तीमा ६ महिनामा एक पटक हुनै पर्ने व्यवस्था गर्ने ।
- ५.४५.३ आन्तरिक लेखापरीक्षण प्रभावकारी नभएको संस्थालाई सञ्चालन जोखिमबापत थप पुँजी व्यवस्था गर्न लगाउने ।
- ५.४५.४ सूचना प्रणालीको लेखापरिक्षण (system audit) को व्यवस्था गर्ने ।
- ५.४५.५ कर्जा अनुगमन तीन तीन महिनामा हुने व्यवस्था गर्ने । साथै, यस्तो अनुगमन नगर्नेलाई कारबाहीको व्यवस्था गर्ने ।

सुशासन

- ५.४६ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको सुशासनको अवस्था कमजोर रहेको तथ्य सुपरिवेक्षणमा देखिने गरेको छ । अधिकांश संस्थाहरूमा नीति निर्देशनको पालनामा कमी रहेको, कमजोर स्वनियमन, फितलो आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली, पारदर्शिता र जवाफदेहितामा कमी, बोर्डको स्वतन्त्रता र कमजोर क्षमता, नियमित कार्यहरूमा सञ्चालकहरूको हस्तक्षेप हुनु, प्रभावकारी व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको कमी जस्ता संस्थागत सुशासनका समस्याहरू देखिने गरेका छन् । त्यसैगरी, संस्थाहरूमा रहेका लेखापरीक्षण समिति, जोखिम व्यवस्थापन समिति, सम्पत्ति शुद्धिकरण समिति र कर्मचारी सेवा सुविधा समिति लगायतका अन्य आन्तरिक समितिहरूले सक्रिय रूपमा कार्य नगरेको आरोप समेत छ ।

५.४७ सुभावाव

- ५.४७.१ स्वतन्त्र वा विज्ञ सञ्चालकको योग्यता परिमार्जन गर्नुपर्ने : व्यवस्थापन, बैकिङ्ग, वित्तीय, मौद्रिक, अर्थशास्त्र, वाणिज्यशास्त्र, लेखाशास्त्र, व्यापार प्रशासन, तथ्यांकशास्त्र, गणितशास्त्र, जनप्रशासन वा कानून विषयमा स्नातक वा चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट वा सोभन्दा माथिको उपाधि हासिल गरी नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतप्राप्त वित्तीय संस्थाको अधिकृत वा सो भन्दा माथिको पदमा कम्तीमा पाँच वर्षको अनुभव भएको वा विपन्न तथा न्यून आय वर्गको आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा कार्यरत राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाको पदाधिकारी वा कर्मचारीको रूपमा कम्तीमा दश वर्षको अनुभव भएको वा ग्रामीण विकास, अर्थशास्त्र, वित्त, बैकिङ्ग, जनसंख्या विषयका प्राध्यापक ।
- ५.४७.२ प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको योग्यता सम्बन्धमा : (क) व्यवस्थापन, अर्थशास्त्र, ग्रामीण विकास, बैकिङ्ग, वित्त व्यवस्थापन, वाणिज्यशास्त्र, लेखाशास्त्र, व्यापार प्रशासन, जनप्रशासन विषयमा स्नातक वा चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट वा सोभन्दा माथिको उपाधि हासिल गरी देहाय बमोजिमको कार्य अनुभव भएको, (ख) नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतप्राप्त वित्तीय संस्थाको अधिकृत तहमा कम्तीमा ७ वर्षको वा

व्यवस्थापन तहमा कम्तीमा ५ वर्षको कार्य अनुभव भएको, वा (ग) विपन्न तथा न्यून आय वर्गको आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा कार्यरत राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्था वा संस्थाबाट सञ्चालित परियोजनाको पदाधिकारी वा उच्च व्यवस्थापनमा कम्तीमा दश वर्षको अनुभव भएको ।

- ५.४७.३ नेपालमा लघुवित्त संस्थाको प्रमुख कार्यकारी अधिकृत सञ्चालक समितिको विभिन्न पदमा पनि रहने भएकाले संस्थाको प्रमुख कार्यकारी अधिकृत संस्थाको संचालक समितिको कुनै पदमा वस्तु उपयुक्त नहुने । साथै, कतिपय संस्थाको प्रमुख कार्यकारी अधिकृत कम्पनी सचिवको रूपमा रहने भएकाले प्रमुख कार्यकारी अधिकृत कुनै अन्य पद वा दोहोरो भूमिकामा नरहने गरी निर्देशन जारी गर्ने ।
- ५.४७.४ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूमा बोर्डको विविधीकरणको लागि कम्तीमा २ जना महिला सदस्य तथा २ जना लघुवित्त क्षेत्रको विज्ञ स्वतन्त्र सञ्चालक हुने व्यवस्था गर्दा उपयुक्त हुने देखिएको।^{२७} यसका लागि संचालक समिति ९ सदस्यीय हुन आवश्यक रहेको । ग्राहकबाट पनि सञ्चालकमा राख्न सक्ने व्यवस्था गर्ने । हाल बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन २०७३ मा यस प्रकारको व्यवस्था नरहेकोले दीर्घकालीन रूपमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू नियमनको लागि लघुवित्त संस्थाको लागि छुट्टै ऐन तर्जुमा गर्नु उपयुक्त हुने ।
- ५.४७.५ प्रमुख कार्यकारी अधिकृतले वर्षको कम्तीमा वर्षको एकपटक शाखा भ्रमण गरी वस्तु स्थितिको समीक्षा गर्नुपर्ने ।
- ५.४७.६ सञ्चालकहरूले सञ्चालन विधाको अतिरिक्त लघुवित्तको आधारभूत र सैद्धान्तिक ज्ञान सम्बन्धी तालिम लिनुपर्ने ।
- ५.४७.७ सञ्चालक शिक्षा कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउने । संस्थाहरूले सञ्चालकहरूका लागि वार्षिक रूपमा सञ्चालक शिक्षा/पुनर्ताजगी कार्यक्रम गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्ने । सञ्चालक शिक्षा कार्यक्रम न्यूनतम तीन दिनको र पुनर्ताजगी कार्यक्रम एक दिनको हुनुपर्ने । यस्ता कार्यक्रम लगायत अन्य कुनै पनि किसिमका कार्यक्रम मुलुक बाहिर गर्न नपाइने व्यवस्था गर्ने । साथै, संचालक शिक्षा/पुनर्ताजगी कार्यक्रमको पाठ्यक्रममा देहाय बमोजिमका विषय वस्तुहरू अनिवार्य रूपमा समावेश भएको हुनुपर्ने व्यवस्था गर्ने ।
 - लघुवित्त कार्यक्रम सम्बन्धी : लघुवित्त कार्यक्रमको अवधारणा, सञ्चालन विधि, लक्षित वर्ग, लघुवित्त सेवा सम्बन्धी जानकारी, लघुवित्त क्षेत्रमा रहेका चुनौती तथा संभावनाहरू ।

^{२७} Hartarska and Mersland (2012) ले ४५ मुलुकको १५० भन्दा बढी लघुवित्त वित्त संस्थाहरूको मुख्य पाँच रेटिङ एजेन्सी (MicroRate, Microfinanza, Planet Rating, Crisil, and M-Cril) को अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्ष अनुसार लघुवित्त संस्थाहरूको सञ्चालक समितिको संख्या ९ वटा हुदाँ सम्म व्यवस्थापकीय दक्षता बढ्ने र सो भन्दा बढी भए घट्ने देखिन्छ । त्यसैगरी, संस्थाको कार्यकारी अधिकृत र बोर्डको अध्यक्ष एकै व्यक्ति हुँदा वा संस्थाको कर्मचारीहरू संस्थाको बोर्डमा रहदा व्यवस्थापन क्षमतामा ह्रास आएको पाइयो ।

- लघुवित्त संस्थाको कानुनी तथा नियामकिय रुपरेखा : विद्यमान ऐनमा भएका व्यवस्था, नियामक निकायहरू, नेपाल राष्ट्र बैंकले जारी गरेको निर्देशनमा भएका प्रमुख व्यवस्थाहरू ।
 - सञ्चालक समिति सम्बन्धी : सञ्चालक समितिको काम, कर्तव्य र दायित्वहरू (प्रचलित ऐन अनुसार), सञ्चालक समितिको जिम्मेवारी तथा अधिकार, संस्थाको विकास तथा सुशासनमा भूमिका, सञ्चालक र व्यवस्थापन बीचको सम्बन्ध, सञ्चालक स्तरीय समिति तथा तिनका दायित्वहरू, सञ्चालकको आचरण सम्बन्धी व्यवस्थाहरू ।
 - संस्थागत सुशासन : संस्थागत सुशासनमा सञ्चालक समितिको भूमिका, आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली, संस्थामा रहने विनियमावली, कार्यविधि, निर्देशिकाको सामान्य जानकारी ।
 - नीति तथा वित्तीय विश्लेषण: नियमनकारी निकायबाट जारी नीति तथा निर्देशनको संस्थामा पर्ने प्रभाव विश्लेषण, संस्थाको वित्तीय अवस्थाको विश्लेषण, जोखिम विश्लेषण तथा व्यवस्थापन, नेपालको विद्यमान अर्थतन्त्रको अवस्था र आर्थिक नीतिहरू ।
- ५.४७.८ कार्यकारी प्रमुख र संस्थाको आन्तरिक लेखापरिक्षकले स्वतन्त्र रुपमा आफ्नो भूमिका निर्वाह गर्ने गरी व्यवस्था गर्ने ।
- ५.४७.९ संस्थामा रहेका आन्तरिक समिति उपसमितिको निर्देशनमा तोकिएका कामहरूको अलावा क्रियाशील भएर आफ्नो कर्तव्य निर्वाह गर्नुपर्ने ।
- ५.४७.१० चुस्त दुरुस्त व्यवस्थापन सूचना प्रणाली अवलम्बन गर्नुपर्ने ।
- ५.४७.११ व्यवस्थापकीय तहका कर्मचारीहरूलाई स्पष्ट कार्य विवरण उपलब्ध गराई कार्यसम्पादन गराउने र त्यसको मूल्याङ्कन समय समयमा गर्ने ।
- ५.४७.१२ संस्थाका सञ्चालक समितिका अध्यक्ष, सदस्य र प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको विदेश भ्रमण सम्बन्धी व्यवस्थालाई व्यवस्थित गर्न कार्यविधि बनाई लागु गर्नुपर्ने । सो कार्यविधिको प्रभावकारी कार्यान्वयन सम्बन्धमा वार्षिक रुपमा स्वतन्त्र मूल्याङ्कन गरी नेपाल राष्ट्र बैंक लघुवित्त सुपरिवेक्षण विभागमा समेत जानकारी गराउनु पर्ने । संस्थाको कर्मचारीहरूको दक्षता अभिवृद्धिको लागि वैदेशिक तथा स्वदेशी तालिम सम्बन्धमा कार्यविधि बनाई लागु गर्नुपर्ने । सो को प्रभावकारी कार्यान्वयन सम्बन्धमा आन्तरिक एवम् बाह्य लेखापरिक्षण मार्फत स्वतन्त्र मूल्याङ्कन गरी वार्षिक रुपमा नेपाल राष्ट्र बैंक लघुवित्त सुपरिवेक्षण विभागमा जानकारी गराउनु पर्ने ।
- ५.४७.१३ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले वार्षिक रुपमा संस्थागत सुशासन प्रतिवेदन (Corporate Governance Report) तयार गरी सार्वजनिक जानकारीको लागि आफ्नो वेबसाइटमा राख्नुपर्ने ।^{२६}

^{२६} उदाहरण <https://fusionmicrofinance.com/corporate-governance-report/>

कर्मचारी सम्बन्धी व्यवस्थामा सुधार

५.४८ लघुवित्त वित्तीय संस्थाका शाखा, कर्मचारी तथा व्यवसायको विस्तारसँगै कर्मचारीको छोटो समयमा भएको पदोन्नति, नयाँ कर्मचारीको नियुक्ति, र तालिमको अभावले गर्दा समग्र लघुवित्त क्षेत्रमा नै दक्ष जनशक्तिको अभाव रहेको छ। साथै, कर्मचारीहरूको एक संस्थाबाट अर्को संस्थामा उच्च स्थानान्तरण हुनु, र कर्जामा लक्ष्यको व्यवस्थाले गर्दा आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली, संस्थागत जोखिम र कर्जा अनुशासन थप बिग्रिएको अवस्था छ। सर्वेक्षणको नतिजाले यसलाई पुष्टि गरेको छ (अनुसूची २.५क)।

५.४९ सुझाव

- ५.४९.१ प्रत्येक संस्थाले नियुक्ति, तालिम, पदोन्नति, दण्डसजाय लगायतका कर्मचारीसँग सम्बन्धित विषयमा विधि वा प्रणालीको विकास गरी सञ्चालक समितिबाट पारित गराई नेपाल राष्ट्र बैंकमा समेत बुझाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने। यस्तो विधिले कर्मचारीको न्यूनतम योग्यता, र ग्राहकसँगको व्यवहारका सम्बन्धमा आवश्यक तालिमको व्यवस्था समेत गर्नुपर्ने। नयाँ कर्मचारीहरूलाई अनिवार्यरूपमा लघुवित्तसम्बन्धी कम्तीमा १५ दिनको तालिम प्रदान गरेर मात्र ऋणीको छनौट र कर्जा असुलीको लागि फिल्डमा खटाउने।
- ५.४९.२ फिल्डमा काम गर्ने कर्मचारीलाई ग्राहकसँग गर्ने असल व्यवहार सम्बन्धी तालिम दिनुपर्ने।
- ५.४९.३ संस्थामा उच्च तह (शाखा व्यवस्थापक वा सोभन्दा माथि) कर्मचारी भर्ना गर्दा उक्त कर्मचारीको कार्य इतिहास (Work history) र चालचलनको विश्लेषण गरेर मात्र नियुक्ती गर्ने।
- ५.४९.४ निश्चित तालिम र कार्यअनुभव बिना पदोन्नति र जिम्मेवारी नदिने व्यवस्था गर्ने। सक्षम र असल कर्मचारीहरूको वृत्तिविकासको सुनिश्चितता गर्नुपर्ने। लघुवित्त कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित सर्टिफिकेसन कोर्स पास गरेका लागि मात्र बहुवा गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्ने।
- ५.४९.५ आन्तरिक तालिमलाई प्रबर्द्धन गरी व्यवसाय विकाससँगै दक्षता अभिवृद्धिमा केन्द्रित हुनुपर्ने व्यवस्था गर्ने।
- ५.४९.६ कर्मचारीको कार्यसमय अन्तर्राष्ट्रिय श्रम मापदण्ड र श्रम ऐन अनुसार कायम गर्नुपर्ने। श्रम ऐन बमोजिम न्यूनतम ज्यालाको व्यवस्था गर्ने।
- ५.४९.७ तालिम र कर्मचारी सम्बन्धी व्यवस्था कार्यान्वयन नगरेमा संस्थालाई राष्ट्र बैंकले कारवाही गर्न सक्ने।
- ५.४९.८ प्रचलित मूल्यमा आधारित कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको वृद्धिदर भन्दा बढीको कर्जा वृद्धिको लक्ष्य कर्मचारीहरूलाई दिन नहुने व्यवस्था गर्ने।
- ५.४९.९ कर्जा असुलीका साथै ग्राहक सन्तुष्टिका आधारमा फिल्डमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई प्रोत्साहन भत्ता दिन सक्ने व्यवस्था गर्ने।

कर्जा सूचना

- ५.५० लघुवित्त क्षेत्रमा रहेको बहुबैंकिङ्ग र अत्यधिक ऋणको अवस्थालाई कम गर्न कर्जा सूचनाको प्रयोग अनिवार्य रहने गरेको छ। विभिन्न देशका लघुवित्त क्षेत्रमा संकट आए पश्चात् कर्जा सूचनालाई महत्व दिन थालिएको छ। जस्तै, भारतमा प्रत्येक लघुवित्त वित्तीय संस्थाले सबै ग्राहकको आम्दानी सहितको सूचना कर्जा सूचना कम्पनीमा बुझाउनु पर्ने व्यवस्था रहेको छ। साथै, पहिले नै पेश गरिएको आम्दानी र मूल्याङ्कन गरिएको आम्दानी फरक पर्न गएमा सोको कारण समेत ग्राहकबाट लिनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ। पाकिस्तानमा रु.३० हजार भन्दा बढीको कर्जामा अनिवार्य कर्जा सूचना प्रयोग गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ। मोरक्को र बंगलादेशमा पनि संकट पश्चात् कर्जा सूचनाको प्रयोगलाई महत्व दिइएको थियो।
- ५.५१ नेपाल राष्ट्र बैंकले एकिकृत निर्देशन ११/२०७९ मा कर्जा प्रवाह गर्न, पुरानो कर्जा नवीकरण गर्न, पुनरसंरचना वा पुनरतालिकीकरण गर्नु अगावै ऋणी/ग्राहकको बारेमा कर्जा सूचना केन्द्रबाट अनिवार्य रूपमा कर्जा सूचना लिनु पर्ने व्यवस्था छ। यसैगरी, कर्जा प्रवाह भएको सात दिन भित्र, ९० दिन भन्दा बढिले भाखा नाघेका सम्पूर्ण कर्जा/सुविधा भुक्तान नभएको महिना समाप्त भएको १५ दिन भित्र सूचना प्रवाह गर्नुपर्ने, कर्जा स्वीकृत गर्नु अगावै कर्जा सूचना केन्द्रबाट सूचना लिनुपर्ने र सूचना नलिई प्रवाह भएको कर्जामा २ प्रतिशत अतिरिक्त कर्जा नोक्सानी व्यवस्था कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ।
- ५.५२ कर्जा सूचना सम्बन्धी विविध नियामकीय व्यवस्थाहरू भएतापनि प्रभावकारी कार्यान्वयनमा समस्या रहेको छ। कर्जा सूचना केन्द्रबाट सूचना नलिने, नो हिट रिपोर्ट निकाली कर्जा प्रवाह गर्ने, कर्जा सूचना केन्द्रमा भएको विवरण र संस्थामा रहेको कुल बाँकी कर्जाको विवरण फरक पर्ने जस्ता समस्या देखिएका छन्। त्यसैगरी, संस्थाहरूले कर्जा सूचनाको प्रयोगलाई छल्लको लागि नाम, जन्म मिति लगायतका ऋणीका सूचनाहरू गलत पेश गर्ने लगायतका अभ्यासहरू पनि पाइएका छन्। वास्तविक (real) समयमा कर्जा सूचना केन्द्रबाट अद्यावधिक कर्जा सूचना नपाइने गरेको पनि छ।
- ५.५३ सबै खाले बैंक तथा वित्तीय संस्था, सहकारी र लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूबाट कर्जा लिएका ऋणीहरूको कर्जा सूचना एकिकृत नभएको अवस्था छ। यसले गर्दा कुनै व्यक्तिले विभिन्न संस्थाहरूमा कहाँ कहाँबाट कति कर्जा लिएको छ भन्ने सूचना पाउन सकिदैन।
- ५.५४ सुभावाव
- ५.५४.१ लघुवित्त वित्तीय संस्थाको कोर बैंकिङ्ग सिस्टमबाट नै कर्जा सूचना केन्द्रमा सूचना प्रवाह हुने व्यवस्था अनिवार्य गर्ने।
- ५.५४.२ नियमित रूपमा कर्जा सूचना प्रवाह नगर्ने संस्थालाई नगद जरिवाना वा कर्जा नोक्सानी प्रतिशत बढाइदिने (सम्पूर्ण असल कर्जामा ५ प्रतिशतसम्म नोक्सानी व्यवस्था कायम गर्न लगाउने), प्राप्त नगरी वा अपूर्ण सूचना प्राप्त गरी प्रवाहित गरिएको कर्जालाई शंकास्मद मानि सोही बमोजिम कर्जा नोक्सानी व्यवस्था कायम गर्न लगाउने। त्यसैगरी, कर्जा सूचना छल्लको लागि गलत सूचना पेश

गर्ने संस्थालाई कारवाहीको व्यवस्था गर्ने । साथै, मध्यकालमा सबै खाले संस्थाहरूबाट कर्जा लिने ग्राहकको कर्जा सूचना एकिकृत रूपमा राख्ने व्यवस्था गर्ने ।

- ५.५४.३ हाल कर्जा सूचना केन्द्रबाट “घ” वर्गका लागि प्राप्त हुने कर्जा सूचनामा “क”, “ख” र “ग” वर्गका वित्तीय संस्थाबाट प्रवाह भएको कर्जाको सूचना प्राप्त नहुने भएकोले यसका लागि आवश्यक व्यवस्था गर्न कर्जा सूचना केन्द्रलाई निर्देशन दिने । केन्द्रको तथ्याङ्क प्रशोधन क्षमतामा स्तरोन्नति गरी वास्तविक समयमा (Real Time) सूचना प्रवाह गर्न र प्राप्त गर्न सक्ने बनाउने । यसैगरी साधारण र विस्तृत गरी दुई प्रकारका कर्जा सूचनाको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- ५.५४.४ सबैखाले बैंक तथा वित्तीय संस्था, सहकारी र लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका ऋणीहरूको कर्जा सूचना एकिकृत नभएको अवस्था छ । यसले गर्दा कुन व्यक्तिले कहाँबाट कति कर्जा लग्यो भन्ने सूचना पाउन सकिदैन । तसर्थ, दीर्घकालमा सहकारीलाई समेत कर्जा सूचना केन्द्रमा आबद्ध बनाउने व्यवस्था गर्ने ।
- ५.५४.५ कर्जा सूचना प्रवाह गर्दा देखिएको म्याचिङ गल्टि (matching error) लाई समाधान गर्न संस्था र कर्जा सूचना केन्द्रले पर्याप्त ध्यान दिनुपर्ने ।

ऋण ग्रस्तता

- ५.५५ ऋण ग्रस्तता (Overindebtedness) लघुवित्त क्षेत्रको एक प्रमुख चुनौतिको रूपमा रहेको छ । निरन्तर कर्जा तथा ब्याज चुक्ता गर्न संघर्ष तथा ऋण लिएर ऋण तिर्नुपर्ने अवस्था नै ऋण ग्रस्तताको अवस्था हो (Schicks, 2014) । लघुवित्त क्षेत्रका ग्राहकहरू विभिन्न कारणले अत्यधिक ऋणको मारमा पर्ने गर्दछन् । ऋणीको नियन्त्रण बाहिरको बाह्य भट्काका कारण आयमा कमी वा खर्च बढ्न गई थप ऋण लिनुपर्ने अवस्था, प्राकृतिक प्रकोप वा परिवर्तित सरकारी नीति (सडक विक्रेताको विस्थापन वा करका कारण मूल्य वृद्धि), संस्थागत प्रतिस्पर्धाले (आक्रामक मार्केटिङ, असान्दर्भिक कर्जाका प्रकार आदि) अत्यधिक कर्जाको आपूर्तिले सहज कर्जाको उपलब्धतासँगै कर्जा सूचनाको उपयोग नहुनु, जानकारीको कमी, सामाजिक दबावले उपभोग बढाई क्षमताभन्दा बढी ऋण लगेर खर्च गर्ने प्रवृत्ति, कर्जाको प्रतिफलमा कमी वा घाटा भएको अवस्था, गैर-उत्पादनमूलक उद्देश्यका लागि कर्जा लगिनु, वित्तीय साक्षरताको अभाव तथा पर्याप्त कर्जा मूल्याङ्कन नहुन जस्ता कारणले ऋण ग्रस्तताको अवस्था सिर्जना गर्ने गरेको छ (Anderloni & Vandone, 2008; Schicks, 2014) ।
- ५.५६ ऋण ग्रस्तताले लघुवित्त क्षेत्रमा विभिन्न सम्मस्या ल्याउँदछ । यसले गर्दा ऋणीहरूले कमाएको आय पनि ब्याज र कर्जा तिर्दा समाप्त हुने, आय बढाउन नसकेको खण्डमा कर्जा तिर्न थप ऋण लिनुपर्ने जसका कारण थप गरिबी बढ्न सक्ने, मानसिक तनाव र सामाजिक सदभावमा असर पुऱ्याउने जस्ता समस्याहरू ल्याउन सक्दछ (Roodman, 2012) । त्यसैगरी, Risal (2018) का अनुसार ऋण ग्रस्तता लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको सामाजिक उद्देश्यमा नकरात्मक असर पार्ने र कर्जा लगानीको जोखिम बढाई संस्थाहरूलाई नै थप संकटमा लैजाने अवस्था रहन्छ ।

५.५७ विगतमा विभिन्न देशहरूका लघुवित्त क्षेत्रमा आएको संकटको एक प्रमुख कारण नै ऋण ग्रस्तता हो । Chen et al. (2010) का अनुसार पाकिस्तान, मोरक्को, निकारागुवा, बोस्नियामा ऋण ग्रस्तताका कारण नै खराब कर्जामा वृद्धि हुन गई लघुवित्त क्षेत्रमा संकट आएको हो । विभिन्न देशहरूमा गरिएको अध्ययन अनुसार बंगलादेशमा करिब २६ प्रतिशत लघुवित्तका ग्राहकहरूमा ऋण ग्रस्तता रहेको (Khandker et al., 2013), कम्बोडियामा कम्तीमा २२ प्रतिशत ग्राहकमा (Liv, 2013), भारतको तामिलनाडुमा करिब ५७ प्रतिशतमा (Puliyakot, 2020) ऋण ग्रस्तता रहेको देखिएको थियो ।

५.५८ नेपालको लघुवित्त क्षेत्रका ग्राहकहरूमा ऋण ग्रस्तताको अवस्था रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ । मूलतः बहुवैकिङ्ग, ऋणीको नाममा निकालिएको रकम अन्य व्यक्तिले प्रयोग गरेको जस्ता तथ्यहरू बाहिर आउनु, विद्यमान लघुकर्जाको सीमा समेत कतिपय न्यून आय भएका ग्राहकका लागि उच्च रहेकाले ऋण ग्रस्तताको अवस्थालाई पुष्टि गरेको छ ।

५.५९ सुभाब

५.५९.१ लघुवित्तका ऋणीहरूको परिवारिक आय निर्दिष्ट ढाँचामा तयार गर्नुपर्ने र उपभोग कर्जाको हकमा खर्चयोग्य आम्दानीको ५० प्रतिशत भन्दा कम रकम कर्जा साँवा तथा ब्याज चुक्ता गर्न पर्याप्त हुने गरी कर्जा प्रवाह गर्न निर्देशन जारी गर्नुपर्ने । उपभोग कर्जा बाहेक लघुउद्यमलाई प्रवाह गर्ने कर्जा विश्लेषण फारममा अनिवार्य रूपमा नगद प्रवाह (Cash Flow) विश्लेषण गरी क्षमताको आधारमा कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने ।

५.५९.२ कर्जा प्रवाह वा नवीकरण गर्दा कर्जा सूचना लिने हालको व्यवस्था कायम राख्दै यसलाई थप प्रभावकारी बनाउने ।

५.५९.३ वित्तीय साक्षरताले ऋण ग्रस्तताको जोखिमलाई घटाउन सहयोग गर्ने हुनाले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले वित्तीय साक्षरता तालिम अभियान चलाउने ।

५.५९.४ वित्तीय सेवाहरूको आक्रामक विक्री (Aggressive Sales Strategy) निरुत्साहित गर्नुपर्ने ।

५.५९.५ एकल कर्जा सीमालाई कडाईका साथ अनुगमन गरी सोको उल्लङ्घन भएमा सीमा नाध्ने गरी कर्जा प्रवाह गर्ने संस्थाको प्रमुख कार्यकारी अधिकृतलाई जिम्मेवार बनाउने । एक संस्था एक ऋणीको हालको व्यवस्थालाई परिमार्जन गरी तत्कालको लागि अधिकतम ३ वटाबाट लिन पाउने व्यवस्था गर्ने । क्रमशः यो व्यवस्थालाई बढीमा २ वटा संस्थाबाट लिन पाउने व्यवस्था गर्ने ।

५.५९.६ वार्षिक आम्दानी गणना गर्दा रोजगार आय, कृषियोग्य जमिन भए सो जमिनबाट हुनसक्ने आम्दानी, व्यवसायबाट हुने आय, वैदेशिक रोजगार आम्दानी भएमा पछिल्लो ६ महिनामा प्राप्त विप्रेषण रकम बाहेक अन्य कुनै आम्दानी हुने स्रोत भए सो स्रोत खुलाई उल्लेख गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्ने ।

वित्तीय स्रोत

- ५.६० लघुवित्त वित्तीय संस्थाका वित्तीय स्रोतका सम्बन्धमा विविध प्रचलनहरू रहेका छन् (अनुसूची ५.८) । यस्ता वित्तीय स्रोतमा बचत, सरकारी वा दातृ निकायबाट प्राप्त अनुदान, ऋण मूलतः अनुदान सहितको सहज ऋण (Soft loans), वण्ड, स्टक आदि रहेका छन् ।
- ५.६१ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले वाणिज्य बैंक, केन्द्रीय बैंक, सरकारी निकाय, गैर सरकारी संस्था लगायतबाट ऋण तथा अनुदानको रूपमा स्रोत सङ्कलन गर्दछन् । पछिल्लो चरणमा गैर-नाफालक संस्थाहरू (NGOs) गैर बैंक तथा वित्तीय संस्था (NBFC) को रूपमा रूपान्तरण हुँदै लघुवित्त वित्तीय संस्थाका रूपमा सञ्चालन हुने गरेका कारण लघुवित्त संस्थाहरूले प्राप्त गर्ने अनुदान/सहूलियतपूर्ण कर्जाको हिस्सा विश्वभर घट्दै गएको छ (Hoque et al., 2011) । लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले बैंकिङ्ग कारोबार नगर्ने भएकाले अधिकांश मुलुकहरूमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको स्रोत उपलब्धताको लागि कोष उपलब्ध गराउने प्रचलन रहेको छ (Bevacqua et al., 2021) । जस्तै, बंगलादेशमा Palli Karma-Sahayak Foundation (PKSF), काजकस्तानमा Damu Entrepreneurship Development Fund, इजिप्टमा Social Fund for Development रहेका छन् ।
- ५.६२ हाल लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले आफ्नो प्राथमिक पुँजीको बढीमा ३० गुणासम्म वित्तीय स्रोत परिचालन गर्न सक्ने व्यवस्था छ । “वित्तीय स्रोत” भित्र समूह सदस्यहरूबाट बचत, गैर सदस्यबाट निक्षेप, सापटी र डिबेञ्चरबाट संकलित रकम पर्दछन् । तर, यसपूर्व यस बैंकबाट स्वीकृति लिई सर्वसाधारणबाट निक्षेप परिचालन गरिरहेका लघुवित्त संस्थाहरू बाहेक अन्य संस्थाहरूले गैर-सदस्यहरूबाट बचत परिचालन गर्न नपाउने व्यवस्था छ ।
- ५.६३ नेपालमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले मूलतः बचत र ऋणबाट लगानीको लागि कोष प्राप्त गर्ने गरेका छन् । २०७९ चैतसम्म खुद्रा कारोबार गर्ने लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट रु.१ खर्ब ६७ अर्ब ऋण लिएका छन् ।^{२९}
- ५.६४ सुभावा
- ५.६४.१ हाल सञ्चालनमा रहेको ४ वटा थोक कर्जा प्रदायकमध्ये साना किसान विकास लघुवित्त वित्तीय संस्था लि. र आरएमडीसी लघुवित्त वित्तीय संस्था गाभिएको अवस्था छ । यो संस्थालाई एक सामाजिक कोष संस्थाको रूपमा विकास गर्न सकिने देखिन्छ । यस प्रकारको संस्थालाई अन्य लघुवित्त संस्थाहरूलाई थोक कर्जा प्रवाह गर्नुका साथै कर्जा लक्षित वर्गमा पुगेको तथा सदुपयोग भए वा नभएको समेत अनुगमन गर्ने अधिकार प्रदान गर्न उपयुक्त हुने ।

^{२९} इजाजतप्राप्त “क”, “ख” र “ग” वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कुल कर्जा सापत (बिल्स खरिद तथा डिस्काउन्टसमेत) को न्यूनतम ५ प्रतिशत विपन्न वर्गमा कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । सबै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले उक्त सीमा पूरा गरेका छन् ।

- ५.६४.२ यस प्रकारको कोष/संस्थाले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई प्रभावकारी कर्जा लगानी, असुली लगायतका पक्षहरूमा तालिम समेत दिन सक्ने भएकाले लघुवित्त संस्थाहरूको क्षमता विकासमा सहयोग पुग्न जाने ।
- ५.६४.३ यस प्रकारको कोष/संस्था र अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई कर्जा प्रवाह गर्दा जिम्मेवारीपूर्ण वित्तीय लगानी (Responsible financing) को सुनिश्चितता गर्न कर्जा सम्भौताको समयमा नै आचार संहिता (Code of conduct) पालना गरेको स्वतन्त्र मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्ने ।^{३०} यदि यस प्रकारको कोषलाई यस्तो अधिकार नदिने हो भने कुनै अर्को अर्धनियामक (semi regulator) निकायलाई यस्तो कार्य गर्न दिन सकिने ।
- ५.६४.४ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई स्रोत प्रवाह गर्ने गरी सामाजिक कोष/संस्था स्थापना भएमा त्यसले स्रोत मात्र प्रवाह नगरी लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई असल अभ्यासको नियमन समेत गर्न सघाउ पुऱ्याउने ।
- ५.६४.५ विपन्न वर्गमा प्रवाह हुने गरी लघु, घरेलु तथा साना उद्यम विकासको लागि प्रदान गर्ने सहूलियतपूर्ण कर्जाको लागि ब्याज अनुदान कार्यक्रममा यस प्रकारको कोष मार्फत लघुवित्त संस्थाहरूलाई समेत सहभागी गराउनु उपयुक्त देखिएको । यसले लघुवित्त संस्थाहरूको कोषको लागत घटाउन मद्दत पुग्न जाने ।
- ५.६४.६ व्यक्तिगत निक्षेप बाहेक लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले निश्चित सीमासम्म अधिकतम २ वर्ष अवधिको संस्थागत निक्षेप परिचालन गर्न सक्ने सुविधा पनि दिन सकिने । यसो गर्न सकेको खण्डमा हालको जस्तो लगानीयोग्य तरलता अभाव भएको अवस्था तथा सामान्य अवस्थामा पनि बैंकिङ्ग प्रणाली बाहिरका वित्तीय संस्थाहरू बीमा कम्पनी, नागरिक लगानी कोष, कर्मचारी संचय कोष लगायत अन्य संगठित संस्थाबाट सुलभ दरमा स्रोत व्यवस्थापन हुन सक्ने ।
- ५.६४.७ विद्यमान व्यवस्थाले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई अन्य संघसंस्थासँग पनि कर्जा तथा सापट लिन खुल्ला गरेको छ । यद्यपी, लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले नागरिक लगानी कोष, कर्मचारी संचय कोष, सामाजिक सुरक्षा कोष जस्ता कर्जा प्रवाह गर्न कानुनी रूपमा योग्य संस्थाहरूबाट हालसम्म कर्जा लिएको देखिदैन । लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले यस्ता संस्थाहरूसँग कर्जा लिन पहल गरेको खण्डमा विद्यमान व्यवस्थाबाटै नै नयाँ स्रोत उपलब्ध हुन सक्ने अवस्था रहेको ।
- ५.६४.८ विपन्न वर्ग र लघुउद्यम लगायतमा जाने सहूलियतपूर्ण कर्जा र अनुदानमा आधारित ऋणलाई पनि लघुवित्त वित्तीय संस्थामार्फत प्रवाह गर्न सकिने ।

^{३०} भारतमा Small Industries Development Bank of India (SIDBI) ले लघुवित्त संस्थाहरूलाई कर्जा प्रवाह गर्दा Responsible Financing मा जोड दिने भएकाले साभेदार लघुवित्तहरूलाई कर्जा प्रभाव गर्दा कर्जा सम्भौताको बखत नै Code of Conduct पालना गरेको मूल्यांकन गरी कर्जा प्रवाह गर्ने गरेको छ ।

५.६४.९ जर्मन सरकारको अनुदानमा सञ्चालित Sustainable Economic Development in Rural Area (SEDRA) परियोजनाको रकम परियोजना समाप्त भए पछि कोषमा परिणत गर्न सकिने ।

५.६४.१० बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले विपन्न वर्ग कर्जा अन्तर्गत लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई दिने कर्जा आधार दरमा उपलब्ध हुने व्यवस्था गर्ने ।

(क) बचत परिचालन

५.६५ विद्यमान व्यवस्था अनुसार २ वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाले मात्र सर्वसाधारणबाट निक्षेप परिचालन गर्न सक्ने व्यवस्था छ । यी संस्थाहरूले आफ्नो प्राथमिक पुँजीको ३० गुणासम्म वित्तीय स्रोत परिचालन गर्ने सीमा भित्र रही प्राथमिक पुँजीको बढीमा ५ गुणासम्म (समूह सदस्यको निक्षेप बाहेक) सर्वसाधारणबाट निक्षेप परिचालन गर्न सक्ने व्यवस्था छ । यस्तो बचत बढीमा २ वर्षसम्मको मुद्दती निक्षेप मात्र परिचालन गर्न सक्ने र संस्थागत निक्षेपको हकमा कुल निक्षेपको बढीमा १० प्रतिशतसम्ममात्र निक्षेप परिचालन गर्न सक्ने व्यवस्था छ ।

५.६६ निक्षेप सङ्कलन गर्न अनुमति प्राप्त २ वटा बाहेकका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले साविकमा संस्थामा आवद्ध हुँदा सम्बन्धित ऋणी विपन्न वर्गमा पर्ने तथा संस्थाको सदस्य भएकोले निजहरूको व्यक्तिगत खाता सञ्चालन गर्न सकिने व्याख्या गरी बचत खाताहरू सञ्चालन गर्दै आएका छन् । कतिपय अवस्थामा सदस्यहरूको आर्थिक हैसियत न्यून भएको तथा विपन्न वर्ग भन्न नसकिने अवस्थामा समेत बचत खाताहरू सञ्चालन गरिरहेका छन् । संस्थाहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्कले यसलाई पुष्टि गरेको छ ।

५.६७ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई सर्वसाधारण जनताको निक्षेप सङ्कलन गर्न दिने नदिने सम्बन्धमा एकमत रहेको पाइदैन । भारतमा मालेगम कमिटीले लघुवित्त संस्थाहरू (NBFC-MFIs) ले सर्वसाधारणको निक्षेप सङ्कलन गर्दा प्रणालीगत जोखिम सिर्जना हुने भएकाले निक्षेप सङ्कलन गर्न नहुने सिफारिस गरेको थियो । त्यसैगरी, लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूमा सम्पत्ति तथा दायित्व व्यवस्थापन प्रभावकारी हुन नसक्ने भएकाले सर्वसाधारण जनताको निक्षेप सङ्कलन गर्न नहुने तर्क छ । अर्कोतर्फ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू महंगो स्रोतको लागि अन्य संस्थाहरूमा निर्भर रहनु पर्ने भएकाले ग्रामीण बैंकका संस्थापक मोहम्मद युनुसले भारतमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले निक्षेप सङ्कलन गर्न पाउनुपर्ने मत राखेको पाइन्छ (Pti, 2020) । अधिकांश मुलुकमा सर्वसाधारण जनताबाट निक्षेप सङ्कलन गर्ने र नगर्ने दुवै प्रकारको लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू रहेको पाइन्छ । निक्षेप सङ्कलन गर्ने लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूबाट प्रणालीगत जोखिम सिर्जना हुने भएकाले ती संस्थाहरूमा विवेकशील नियमन लागु गर्नु पर्ने हुन्छ । यसका लागि BCBS (2010) को लघुवित्त सुपरिवेक्षण सम्बन्धी सिद्धान्तहरूलाई आधार लिन सकिन्छ ।

५.६८ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई निक्षेप सङ्कलन गर्न दिने वा नदिने सम्बन्धमा मुलुकको वित्तीय पहुँचको अवस्था तथा नियामकिय निकायको रणनीति नै प्रमुख हुन्छ । यद्यपी, नेपालमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई सर्वसाधारण जनताबाट निक्षेप सङ्कलन गर्न दिँदा निम्न पक्षहरूलाई मध्यनजर गर्न जरुरी छ ।

५.६८.१ नेपाल राष्ट्र बैंकले निक्षेप सङ्कलन गर्न चाहने लघुवित्त संस्थाको लागि संस्थागत विकाशको अवस्था, संस्थागत क्षमता, सञ्चालन जोखिम व्यवस्थापन, आन्तरिक नियन्त्रण, तरलता व्यवस्थापन लगायतका

विषयहरू समावेश गरी छुट्टै मापदण्ड तयार गर्नुपर्ने । त्यस्तो सुविधा उपभोग गर्न चाहने संस्थाले यस बैंकसमक्ष स्वीकृति माग गर्दै आवेदन पेश गर्नुपर्ने तथा त्यस्तो सुविधा उपभोग गर्न चाहने वा नचाहने संस्थालाई फरक फरक विवेकशील नियमनको व्यवस्था गर्ने ।

- ५.६८.२ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूमा सम्पत्ति तथा दायित्व व्यवस्थापन प्रभावकारी नहुने भएकाले प्राकृतिक व्यक्तिको अधिकतम रु.१ लाख (निश्चित सीमा) सम्म बढीमा २ वर्षसम्मको मुद्दती खाता सञ्चालन गर्न स्वीकृती प्रदान गर्न सकिने । हाल लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका ९५ प्रतिशत भन्दा बढी सदस्यको बचत रु.१ लाख भन्दा कम रहेको ।
- ५.६८.३ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले आफ्नो सदस्यबाट नियमित सानो रकमको बचत गरी अधिकतम प्रति व्यक्ति रु.३ लाखसम्म बचत लिन सक्ने । लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले अधिकतम ५ वर्षसम्मको यस्तो नियमित बचत लिनसक्ने व्यवस्था गर्ने । साथै, बचतकर्ताले यस्तो बचत समय अगावै परिपक्व गर्न चाहेमा कम्तीमा सामान्य बचतको ब्याजदर दिनुपर्ने ।
- ५.६८.४ लघुवित्त वित्तीय संस्थाले परिचालन गर्न सक्ने कुल बचतलाई पुँजीको आकारसँग जोडन सकिने ।
- ५.६८.५ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली प्रभावकारी तथा कोर बैंकिङ्ग प्रणाली मजबुत रहेको हुनुपर्ने ।
- ५.६८.६ पुँजीकोष अन्य निक्षेप सङ्कलन नगर्ने संस्थाहरू भन्दा बढी हुनुपर्ने । साथै, बासेल २ सरहको पुँजी पर्याप्तता अनुपात कायम गर्नुपर्ने । लघुकर्जाको गुणस्तर छोटो समयमा बिग्रन सक्ने र बिना धितो कर्जा प्रवाह गर्ने भएकाले पर्याप्त बफर पुँजी आवश्यक पर्ने ।
- ५.६८.७ तरलता जोखिम व्यवस्थापन गर्न अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्था सरह अनिवार्य नगद र तरलता अनुपात कायम गर्नुपर्ने ।
- ५.६८.८ व्यवस्थापन तथा कर्मचारीको दक्षता सर्वसाधारणको निक्षेप संरक्षण गर्न सक्ने गरी विकास भएको हुनुपर्ने ।
- ५.६८.९ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले AML/CFT सम्बन्धी व्यवस्थाहरूको पालन गर्न सक्षम रहेको हुनुपर्ने । साथै, कर्जा तथा सञ्चालन जोखिम न्यूनीकरण सम्बन्धी प्रावधानहरू अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्था सरह रहेको हुनुपर्ने ।

लघुवित्त मोडल

- ५.६९ लघुवित्त क्षेत्रमा कर्जा प्रवाहका सन्दर्भमा नवप्रवर्तन एवम् लघुवित्तको मोडलमा नै परिवर्तन हुँदै आएको छ । कर्जा प्रवाहमा भएको परिवर्तन र लघुवित्तका विभिन्न मोडलको व्याख्या अध्याय चारमा गरिएको छ । मूलतः कर्जा प्रवाहमा सामूहिक जमानीको सट्टामा व्यक्तिगत जमानीको प्रचलन बढ्दै गएको छ । बंगलादेशमा १९९० को दशकमा ग्रामीण लघुवित्त मोडलमा देखिएको विभिन्न कमी-कमजोरी तथा समस्यालाई समाधान गर्न सन् २००२ बाट ग्रामीण बैंकले ग्रामीण II लघुवित्त मोडल लागु गरेको छ । ग्रामीण II मोडलको मुख्य विशेषता स्रोतको सुनिश्चितता र कर्जाको जोखिम न्यूनीकरण रहेको छ । ग्रामीण २ मोडलमा सामूहिक जमानी पूर्णरूपमा

खारेज गरिएको, संस्थाहरूले सार्वजनिक निक्षेप सङ्कलन गर्ने, सदस्यहरूलाई विस्तारित निक्षेप सेवा प्रदान गर्ने र परिवर्तनशील शर्त तथा भुक्तानी तालिका सहित सुदृढ कर्जा सम्झौता कार्यान्वयन गर्ने जस्ता विशेषताहरू रहेका छन्। यो मोडलमा संस्थाले सदस्यहरूलाई पेन्सन बचत, लचिलो व्यक्तिगत बचत लगायतको विस्तारित निक्षेप सेवा प्रदान गर्ने गर्दछन्। समाज व्यक्तिमुखी हुँदै गएको अवस्थामा समूह कर्जालाई क्रमिक रूपमा हटाइएको र भुक्तानी तालिका अनुसार भुक्तानी भइरहेको असल वर्गको कर्जालाई थप कर्जा माग भए “टप अप” गर्न सकिने व्यवस्था ग्रामीण २ मोडलमा रहेको छ।

- ५.७० लघुवित्त संस्थाहरूको ग्राहकहरूलाई सामूहिक जमानीको सट्टा एकल व्यक्ति कर्जा गर्ने प्रचलन बढ्दै गएको छ। एकल व्यक्ति कर्जा ठूलो रकमको कर्जा माग गर्ने तथा लामो समयसम्म लघुकर्जा उपयोग गरिसकेका परिपक्व (Mature) ग्राहकहरूलाई प्रदान गर्ने गरिन्छ। MicroSave को अनुसार एकल व्यक्ति कर्जाको निम्न शर्त एवम् चुनौतीहरू रहेका छन्। पहिलो, यस प्रकारको कर्जाको ग्राहक अनुसार नै फरक माग हुने भएकाले प्रडक्टको डिजाइन बजारको माग अनुसार तयार गर्नु पर्दछ। दोश्रो, यस्तो कर्जा सामूहिक जमानीबाट सुरक्षित नहुने भएकाले कर्जा विश्लेषण गर्दा नै पर्याप्त आधार सहित नगद प्रवाहमा आधारित कर्जा प्रदान गर्नुपर्दछ। तेस्रो, यस प्रकारको कर्जाको लागि कुनै चल अचल सम्पत्ति धितो लिनुपर्दछ र त्यस्तो सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण प्रष्ट र सहज हुनुपर्दछ। चौथो, कर्जा प्रवाह पूर्व पर्याप्त विश्लेषण गर्नुपर्ने भएकाले कर्मचारीहरूको क्षमता तथा दक्षता महत्वपूर्ण हुन्छ। साथै कर्मचारीहरूको ग्राहक स्तरोन्नति (Graduation) प्रतिको सोच पनि महत्वपूर्ण हुन्छ। पाँचौं, अन्य शर्तहरू जस्तै प्रभावकारी व्यवस्थापन सूचना प्रणाली, प्रभावकारी आन्तरिक लेखापरिक्षण, कर्जा सदुपयोगिताको प्रभावकारी अनुगमन आदि पक्षहरू एकल व्यक्ति कर्जाको लागि महत्वपूर्ण रहन्छ।
- ५.७१ नेपालमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले मुख्यतः दुई प्रकारको कर्जा प्रवाह मोडेल अनुरूप लघुवित्त सेवा प्रदान गर्दै आएका छन्। (क) ग्रामीण बैकिङ्ग मोडेल अनुरूप सामूहिक जमानीमा कर्जा प्रवाह, (ख) अचल सम्पत्ति धितोको रूपमा स्वीकार गरी प्रवाह गर्ने एकल व्यक्ति कर्जा।
- ५.७२ सबै संस्थाहरूलाई एकै किसिमको मोडेल लागु गर्नु उपयुक्त नहुन सक्छ। साथै, एकल कर्जा लगानी (Individual Lending) सामूहिक जमानीको तुलनामा बढी खर्चिलो हुने, कर्जा विश्लेषणको लागि दक्ष जनशक्ति आवश्यक रहने र ऋणीको नगद प्रवाह तथा कर्जा सदुपयोगिताको निरन्तर अनुगमन गर्नुपर्ने भएकाले संस्थाहरूको क्षमता र दक्षता अनुरूप नै लघुकर्जा मोडल अवलम्बन गर्नु उपयुक्त देखिन्छ।
- ५.७३ अझै पनि समाजको दुईवटा वर्ग लघुवित्त क्षेत्रले समेट्न सकेको छैन: (क) अति गरिब (Poorest of the Poor) र (ख) स्तरोन्नतिको चरणमा रहेका ग्राहक (Graduating Client or Missing Middle), Graduating Client ले ठूलो रकमको कर्जा माग गर्ने भएकाले परम्परागत लघुकर्जा मोडलले उनीहरूको आवश्यकता सम्बोधन गर्न सक्दैन। तसर्थ, हालको लघुवित्त/लघुकर्जा मोडल परिवर्तन गर्नु उपयुक्त देखिन्छ। साथै, बसाइसराइ र आधुनिकताले गर्दा परिवर्तित समाजलाई मध्यनजर गरी ग्रामीण मोडलको सामूहिक जमानी कर्जाको विकल्पको रूपमा निम्न विशेषता सहितको कर्जा प्रवाह गर्न सकिन्छ।
- ५.७४ लघुवित्त वित्तीय संस्थाको कर्जा गुणस्तर हालसम्म राम्रो हुन सक्नुको पछाडि ग्रामीण ढाँचाका विशेषताहरू नै रहेको देखिन्छ। यस ढाँचामा रहेको सदस्य पहिचान गर्ने पद्धति तथा समूहका सदस्यहरूलाई क्रमशः कर्जा

प्रवाह गर्ने, सामूहिक जमानी रहने, नियमित केन्द्र बैठक, बैठकमा नै कर्जा वितरण तथा असुली लगायतका सदस्यलाई वित्तीय अनुशासनमा राख्ने विशेषताहरूमा पछिल्लो समय क्षयीकरण भइरहेको कारण हाल विभिन्न समस्याहरू सिर्जना भएको देखिन्छ ।

५.७५ नेपाल राष्ट्र बैंकले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई जारी गरेको एकिकृत निर्देशन ३/२०७९ को बुँदा २ अनुसार विपन्न तथा न्यून आय भएका व्यक्तिलाई सामूहिक जमानीमा लघुउद्यम वा व्यवसाय सञ्चालन गर्न प्रयोजन खुलाई लघुकर्जा उपलब्ध गराउन सकिने व्यवस्था छ । यसैगरी, विपन्न तथा न्यून आय भएका समूहमा आवद्ध भएका वा नभएका व्यक्तिहरूलाई स्वीकारयोग्य धितो लिई कृषि, लघु उद्यम वा व्यवसाय सञ्चालन गर्न प्रयोजन खुलाई लघुकर्जा उपलब्ध गराउने व्यवस्था रहेको छ ।

५.७६ नेपाल राष्ट्र बैंकले लघुवित्त कार्यक्रमको ढाँचाको बारेमा उल्लेख नगरेपनि बिना धितो कर्जा सामूहिक जमानीमा प्रवाह गर्नुपर्ने उल्लेख गरेको हुँदा सामूहिक जमानीका विभिन्न ढाँचाहरू मध्ये हाल नेपालमा प्रचलनमा रहेको ग्रामीण बैंक ढाँचालाई प्रवर्द्धन गरेको देखिन्छ । यसै सन्दर्भमा लघुवित्त कार्यक्रमको उक्त मोडलका मुख्य विशेषताहरूलाई कायम राखी लघुवित्त कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने तर्फ संस्थाहरूलाई आवश्यक निर्देशन प्रदान गर्नुका साथै उत्प्रेरित गर्नु उचित हुने देखिन्छ ।

५.७७ सुभाब

५.७७.१ हाल प्रचलनमा रहेको सामूहिक जमानीमा आधारित ग्रामीण मोडललाई सममायनुकूल परिमार्जन गरी सानो आकारको कर्जा (अधिकतम ५० हजार रुपैयासम्म) लाई सामूहिक जमानी आवश्यक नपर्ने । त्यसैगरी, रु. ५० हजारदेखि अधिकतम रु.५ लाखसम्म सामूहिक वा पारिवारिक जमानी आवश्यक पर्ने व्यवस्था गर्ने । एकै पटकभन्दा चरणबद्धरूपमा कर्जाको सदुपयोगिता र आम्दानीको आधारमा अधिकतम सीमासम्म ऋण प्रवाह गर्ने । रु.५ लाखभन्दा माथि भने धितो लिएर मात्र कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्ने ।

५.७७.२ रु.५० हजारभन्दा बढीको कर्जाको असुली मासिक रुपमा मात्र गर्नुपर्ने । व्यवसायको प्रकृति र नगद प्रवाहलाई मध्यनजर राखेर कर्जा असुली त्रयमासिक रुपमा समेत गर्न सकिने ।

५.७७.३ कर्जा प्रदान गर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आफ्नो शाखा सञ्जालबाट कर्जा लिएका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले काम कारवाही अनुगमन गर्न सक्ने व्यवस्था गर्ने ।

५.७७.४ विद्यमान समूह कर्जा प्रणालीमा समूहका अन्य विशेषता कायम राख्दै सामूहिक आवद्धता सहितको व्यक्तिगत वा पारिवारिक जमानीमा कर्जा प्रदान गर्नसक्ने व्यवस्थालाई क्रमशः लागु गर्ने । यस प्रकारको कर्जाको निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषबाट अनिवार्य रुपमा सुरक्षण गर्नुपर्ने । कुनै एउटा सदस्यले कर्जा चुक्ता नगरेमा अन्य सदस्य वित्तीय रुपमा त्यसप्रति उत्तरदायी नहुने । यसप्रकारको व्यवस्था गर्दा ग्रामीण II वा अन्य अन्तर्राष्ट्रिय रुपमा प्रचलित अभ्यासहरू जस्तै समूहको ग्रेडिड र सोको आधारमा ब्याजदर वा थप कर्जा उपलब्धताको मापदण्ड, समूहको सिफारिशमा मात्र कर्जा प्रवाह गर्ने जस्ता व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुने ।

- ५.७७.५ आय मुलक कार्य गर्नको लागि व्यक्तिगत वा परियोजना धितो रहने गरी लघुवित्त संस्थामा लामो समय अनुशासनमा रही कर्जा भुक्तानी गरेको व्यक्तिलाई मात्र प्रदान गर्ने कर्जा । यस प्रकारको कर्जा सामूहिक जमानीमा प्रदान गर्ने कर्जा भन्दा ठूलो रकमको हुन सक्दछ । यस प्रकारको कर्जा प्रडक्टहरूले ऋणीहरूलाई स्तरोन्नति (Graduation) गर्नको लागि समेत मद्दत पुग्ने र Missing Middle को समस्या समाधान हुने ।
- ५.७७.६ नयाँ ऋणीहरूलाई खरिद गर्ने साधन नै धितोमा प्रवाह हुने सानो रकमको कर्जा । उदाहरणको लागि टेम्पो, रिक्सा आदि खरिद गर्न सोही सवारी साधन धितो राखी दैनिक वा प्रत्येक हप्ता भुक्तानी तालिका तयार भई हुने कर्जा प्रवाह ।
- ५.७७.७ पारिवारिक, व्यक्तिगत वा कुनै तेस्रो पक्षको जमानीमा प्रवाह भएको छोटो अवधिको सानो रकमको नयाँ ऋणीहरूलाई प्रवाह हुने कर्जा । यस प्रकारको कर्जाले चल अचल सम्पत्ति धितो नभएका र समूहमा आवद्ध हुन नसक्ने व्यक्तिहरूलाई लघुवित्त क्षेत्रमा कर्जा प्राप्त गर्न सहज हुने देखिन्छ ।
- ५.७७.८ अचल सम्पत्ति जस्तै घर जग्गा धितो राखी प्रवाह हुने सानो रकमको लघु कर्जा । यस प्रकारको लघुकर्जा प्रदान गर्दा धितो सुरक्षित रहेको कारण ठूलो रकमको कर्जा प्रवाह गर्न दिएमा नैतिक संकट (Moral Hazard) उत्पन्न हुन सक्ने भएकाले निश्चित सीमा सम्मको सानो रकम मात्र अचल सम्पत्ति धितो लिएर प्रवाह गर्न दिन उपयुक्त देखिन्छ ।
- ५.७७.९ स्वीकृत कर्जा ऋणीको कार्य सम्पादन वा व्यवसाय विस्तारको आधारमा किस्ता-किस्तामा उपलब्ध गराउने व्यवस्था गर्ने ।
- ५.७७.१० धितोको परिभाषालाई परिमार्जन गरी विमा गरिएको पशु र चौपायालाई समेत राख्ने । यस्तोमा स्थानीय तहले प्रमाणीत गर्न सक्ने ।
- ५.७७.११ स्तरोन्नती हुने ऋणीहरूको कर्जामा सम्बोधन गर्ने । भारतमा हालै प्रचलनमा ल्याइएको सहलगानी मोडल र एजेन्ट बैंकिङ्ग मोडेललाई पनि नेपालमा अवलम्बन गर्न सकिने (अनुसूची ५.१२) ।
- ५.७७.१२ मध्यमकालमा निरपेक्ष गरिबीको स्तर ५ प्रतिशतभन्दा तल भरेपछि रु.२ अर्ब भन्दा बढी चुक्तापुँजी हुने लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले MSME हरूलाई वित्तीय सेवा पुऱ्याउने गरी वा ग्रामीण क्षेत्रमा केन्द्रित रही वित्त प्रवाह गर्ने विशिष्टीकृत ग्रामीण बैंकमा स्तरोन्नति हुन सक्ने व्यवस्था गर्ने ।
- ५.७७.१३ स्थानीय तहसँग सहकार्य गरी उनीहरूको जमानीमा विपन्न समुदायमा बिनाधितो कर्जा प्रवाह गर्न सकिने मोडलको विकास गर्ने ।
- ५.७७.१४ नियमित समूह बैठक, उपस्थिति, भुक्तानी प्रवृत्ति आदिको आधारमा ब्याजदर तथा सेवा शुल्कमा छुट दिई केन्द्र बैठकको अनुशासन कायम गर्न सकिने । समूह बैठकमा सहभागी नहुने, ढिला आउने र अनुशासन पालना नगर्ने ऋणीहरूबाट जरिवाना उठाइ केन्द्र सञ्चालनमा पूर्ण खर्च गर्ने गरी केन्द्रकोष सङ्कलन गर्न सक्ने व्यवस्था गर्ने ।

- ५.७७.१५ समाजको स्वरूप एवम् वित्तीय प्रणालीको विकाससँगै लघुवित्तको मोडलको बारेमा निरन्तर अध्ययन, परिक्षण र परिमार्जन गर्नुपर्ने । साथै, यसप्रकारको मोडलमा परिमार्जन गर्दा दीर्घकालीन असर पर्ने भएकाले चरणबद्धरूपमा यस्ता नवप्रवर्तनको परिपक्वता पश्चात् मात्र लागु गर्नुपर्ने ।
- ५.७७.१६ स्थानीय तहका एवम् पदाधिकारीहरूलाई लघुवित्तको बारेमा विभिन्न कार्यक्रममार्फत साक्षरता प्रदान गर्ने र सहकार्य गरी स्थान विशेषको लघुवित्त मोडेल विकास गर्न सकिने ।

सामाजिक क्रियाकलाप व्यवस्थापन

५.७८ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू सामाजिक उद्देश्यका साथ स्थापना हुने भएकाले सामाजिक क्रियाकलाप व्यवस्थापन एक अभिन्न अंगको रूपमा रहेको छ । लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू लक्ष्यमा विचलन भई मुनाफा तर्फ केन्द्रित हुँदै गएको आरोप लागेको विद्यमान अवस्थामा सामाजिक उद्देश्य हासिल गर्नको लागि सामाजिक लक्ष्य तथा सूचकाङ्कहरू तयार गरी सोको प्राप्ति सम्बन्धमा समय सापेक्ष रूपमा मूल्याङ्कन गर्न जरुरी रहेको छ । लघुवित्त संस्थाहरूले सामाजिक लक्ष्य तथा सूचकाङ्कहरू तयार गर्दा Wardle (2015) को The Universal Standards for Social Performance Management - Implementation Guide र Cerise-SPTF (2022) को Universal Standards for Social and Environmental Performance management लाई आधारको रूपमा लिन सकिन्छ । यस अन्तर्गत लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको सामाजिक एवम् वातावरणीय दायित्वलाई सातवटा आयाममा निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ ।

१. सामाजिक रणनीति (Social strategy)
२. प्रतिबद्ध नेतृत्व (Committed Leadership)
३. ग्राहक केन्द्रित सेवा (Client centric product design)
४. ग्राहक संरक्षण (Client protection)
५. उत्तरदायी जनशक्ति व्यवस्थापन (Responsible human resource development)
६. उत्तरदायी मुनाफा तथा बजार विस्तार (Responsible growth and profits)
७. वातावरणीय क्रियाकलाप व्यवस्थापन (Environmental performance management)

५.७९ सुझाव

- ५.७९.१ माथि उल्लिखित विषयहरूलाई समेटि सुरुवाती चरणमा नेपाल राष्ट्र बैंकले सामाजिक तथा वातावरणीय क्रियाकलाप व्यवस्थापन मार्गदर्शन नमूना लघुवित्त संस्थाहरूलाई जारी गर्नुपर्ने र सो मार्गदर्शनलाई आधार मानेर लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले आफ्नो सेवा, ग्राहक, कार्यक्षेत्रको आधारमा सञ्चालक समितिबाट पारित गराई मार्गदर्शन तर्जुमा गर्नुपर्ने ।
- ५.७९.२ सामाजिक तथा वातावरणीय क्रियाकलाप व्यवस्थापन मार्गदर्शन सम्बन्धमा प्रत्येक कर्मचारीले नियमित रूपमा तालिम प्राप्त गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- ५.७९.३ सामाजिक तथा वातावरणीय क्रियाकलाप व्यवस्थापन मार्गदर्शन अनुरूप लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले सामाजिक उद्देश्य हासिल गर्नको लागि सञ्चालन गरिएका क्रियाकलापहरूको विवरण सार्वजनिक जानकारीको लागि वार्षिक प्रतिवेदनमा उल्लेख गर्नुपर्ने ।

- ५.७९.४ नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभागले यस प्रकारको सामाजिक उद्देश्य हासिल गर्न सञ्चालन गरिएको क्रियाकलापको निरन्तर अनुगमन गर्ने ।
- ५.७९.५ यस्ता सामाजिक क्रियाकलाप सम्बन्धी सूचकलाई त्रैमासिकरूपमा प्रकाशन गर्नुपर्ने ।
- ५.७९.६ यस्ता सामाजिक क्रियाकलापमा खर्च गर्ने संस्थालाई विद्यमान करको दरमा केही प्रतिशत छुट दिने व्यवस्था गर्ने ।

सदस्यको स्तरोन्नति

- ५.८० ग्राहकको स्तरोन्नति घरपरिवारलाई गरिबीबाट बाहिर ल्याउन र दिगो जीवन शैली सिर्जना गर्न सघाउने रणनीति हो । यसको शुरुवात बंगलादेशको BRAC ले गरेको हो । Dharmadasa et al. (2015) का अनुसार यो रणनीतिले अति गरिबलाई दिगो जीवनयापनका लागि बहूत, गहन, समय-सीमा निर्धारित र निरन्तर हस्तक्षेपलाई जनाउँदछ । यसले सामाजिक सुरक्षा, जीवनयापन विकास र लघुवित्तका विविध पक्षलाई एकिकृत गर्ने हुनाले यसलाई बहूत रणनीतिकोरूपमा लिइन्छ । घरपरिवारको तहमा ठूलो लगानीमा केन्द्रित गर्ने हुनाले गहन तथा गरिबलाई जीवनस्तर उकास्न १८ देखि ३६ महिनाको समयसीमामा प्रतिबद्ध हुने हुनाले यो रणनीतिमा समय सीमा निर्धारित हुने गर्दछ । यसले लक्षित वर्ग, उपभोग सहयोग, बचत, वित्तीय समावेशीकरण, सीप प्रदान, सम्पत्ति हस्तान्तरण, जीवन निर्वाह सम्बन्धी सीप जस्ता विविध पक्षलाई समावेश गरी लक्षित परियोजनाको व्यवस्था गर्दछ ।
- ५.८१ ग्राहकको स्तरोन्नति कार्यक्रमका मूलतः पाँचवटा विशेषताहरू रहेका हुन्छन् (Schelzig & Rawal, 2020) । पहिलो, घरपरिवारलाई तत्कालीन उपभोग पुरा गर्न र खाद्य असुरक्षाको सामना गर्न नगर्दा वा खाद्यान्नको सामाजिक हस्तान्तरण । दोश्रो, वित्तीय अनुशासन प्रोत्साहन गर्न वित्तीय समावेशीकरण र बचत गर्ने बानीको विकास । तेस्रो, आमदानी वृद्धि र सम्पत्तिको व्यवस्थापन गर्न प्राविधिक तथा व्यवसायिक तालिम । चौथो, सर्भे तथा भ्यालु चैन विश्लेषणको आधारमा घरपरिवारमा सम्पत्ति हस्तान्तरण । पाँचौ, नियमित प्रशिक्षण एवम् अनुगमन ।
- ५.८२ लघुवित्त क्षेत्रमा मुलतः BRAC र IFAD को ग्राहक स्तरोन्नतिका मोडल प्रचलनमा रहेका छन् । हालैमात्र बंगलादेशको University of Dhaka को अध्ययनले दिगोपना सहितको सामाजिक आर्थिक स्तरोन्नति मोडल (sustainable socio-economic graduation model) प्रस्ताव गरेको छ । यस्ता स्तरोन्नति मोडलमा प्रति ग्राहक लागत देशगतरूपमा फरक फरक रहेको छ । Hashemi and De Montesquiou (2011) का अनुसार भारतमा प्रति ग्राहक लागत अमेरिकी डलर ३३० देखि अमेरिकी डलर ६५० रहेको छ भने हाइटिमा अमेरिकी डलर १९०० रहेको छ । औसतमा प्रति ग्राहक खर्च अमेरिकी डलर ५५० रहने गरेको छ ।

सुभाष

- ५.८३ नेपालमा पनि लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले आफै वा अन्य संघ संस्थाको सहकार्यमा ग्राहकको स्तरोन्नति सम्बन्धी कार्य गर्न सक्ने देखिन्छ । यस्तो ग्राहकको स्तरोन्नति सम्बन्धी कार्यक्रम गर्ने संस्थालाई नेपाल राष्ट्र

बैंकले केही सहूलियत र नेपाल सरकारबाट करमा छुट दिनु उपयुक्त देखिन्छ । सदस्य स्तरोन्नतिको तथ्याङ्कलाई लघुवित्त वित्तीय संस्थाको सामाजिक सफलताको सूचकको रूपमा विकाश गर्न सकिन्छ ।

लघुवित्त क्षेत्रसँग सम्बन्धित वित्तीय क्षेत्र पूर्वाधार

(क) विश्वसनीय कोर बैकिङ्ग प्रणालीको अभाव

५.८४ हाल लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले विभिन्न प्रकारका कोर बैकिङ्ग सिस्टम प्रयोगमा ल्याइरहेका छन् । प्रयोगमा आएका सिस्टममा लेखाङ्कनका विभिन्न विधिहरू हुँदा वित्तीय विवरणहरूको विश्वसनियतामा प्रश्न आउने गरेको छ । फलस्वरूप संस्थाहरूले प्रकाशित गर्ने त्रैमासिक वित्तीय विवरण र नेपाल राष्ट्र बैंकमा पेश गरिने वित्तीय विवरणका विभिन्न तथ्याङ्कहरूमा भिन्नता आउने गरेको छ ।

५.८५ सुभावाव

५.८५.१ नेपाल राष्ट्र बैंक र लघुवित्त बैंकर्स एसोसियसन लगायतका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूसँग समन्वय गरी प्रचलित लेखा प्रणाली अनुरूपको कोर बैकिङ्ग प्रणाली प्रयोग गर्ने ।

(ख) अनुसन्धान तथा तालिम प्रदान गर्ने संस्था

५.८६ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले ऐन तथा यस बैंकको निर्देशनको मर्म अनुरूपका कार्यविधिहरू तयार गर्दा र यस्ता कार्यविधिको पालना गर्दा दक्ष जनशक्ति तथा उपयुक्त तालिमको अभावमा विभिन्न कमजोरीहरू देखा पर्ने गरेका छन् । विशेषगरी व्यवस्थापनको उच्च तहमा दक्ष कर्मचारीको कमी रहेको अवस्था छ । त्यसैगरी, कर्मचारीहरूमा कार्यगत कुशलता, विषयगत ज्ञान, ग्राहकसँगको व्यवहार, कार्यक्रमको विशेषता तथा व्यवस्थापकीय कौशलतामा समेत कमी कमजोरी देखिएको हुँदा लघुवित्त क्षेत्रमा कार्यरत कर्मचारीको क्षमता अभिवृद्धिका लागि एक विशिष्टीकृत तालिम प्रदान गर्ने संस्थाको आवश्यकता रहेको छ । साथै, विश्वमा लघुवित्त क्षेत्रमा भइरहेका सिर्जनात्मक अभ्यासलाई नेपालको परिवेशमा अनुशरण गर्नका लागि प्रचलित अभ्यासमा परिमार्जन र परिष्कृत गर्न समेत अनुसन्धान तथा अध्ययन संस्था आवश्यक रहेको छ ।

५.८७ सुभावाव

५.८७.१ लघुवित्त सम्बन्धी गहन तालिम र अनुसन्धान गर्ने एक विशिष्टीकृत संस्था स्थापना गर्ने ।

५.८७.२ लघुवित्तको स्थिति, समस्या र यसको उत्तरदायित्व र अर्थतन्त्रमा पारेको प्रभाव बारे नियमित अनुसन्धान गरी रहनुपर्ने ।

लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको संख्या र भौगोलिक उपस्थिति

(क) लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको संख्या

- ५.८८ अध्याय तीनमा विश्लेषण गरिएको HHI ले लघुवित्त वित्तीय संस्थाको संख्यामा भएको विस्तारसँगै प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता समेत बढेको छ। पछिल्लो समय गाभने र गाभिने प्रक्रियामा रहँदा प्रतिस्पर्धा अभै बढ्दै गएको सन्दर्भमा मर्जरको प्रक्रियालाई थप निरन्तरता दिन सकिने।
- ५.८९ हाल ७३ प्रतिशत संस्था राष्ट्रिय स्तरका रहेकामा मुलुक प्रादेशिक संरचनामा गएको र प्रदेश विशेषका आवश्यकता, अनुभव र सेवाको प्रकृति फरक हुन सक्ने भएकोले प्रादेशिक कार्यक्षेत्रमा जोड दिनु उपयुक्त हुने।
- ५.९० विगतमा नेपाल राष्ट्र बैंकले “प्रादेशिक स्तरका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू एक आपसमा गाभने/गाभिने वा प्राप्ति गरी राष्ट्रिय स्तरमा परिणत हुन चाहेमा गाभिएर/प्राप्ति गरी बन्ने संस्थाको चुक्ता पुँजी तथा पुँजीकोष यस बैंकले तोकेबमोजिम हुने गरी अन्य व्यवस्थामा छुट प्रदान गरी विशेष प्राथमिकता दिन सकिने” व्यवस्था गरेका कारण क्षेत्रीय स्तरबाट राष्ट्रिय स्तरमा स्तरोन्नती हुने संस्थाको संख्या उल्लेख्य रहेकोले यो व्यवस्थालाई अविलम्ब रोक लगाउनु पर्ने। साथै, राष्ट्रिय स्तरबाट प्रदेशस्तरमा जाने संस्थालाई प्रोत्साहन गर्न थप छुटको व्यवस्था गर्ने। तर, एउटामात्र प्रदेशको सट्टामा जोडिएका तीनवटासम्म प्रदेशमा कार्य गर्न अनुमति दिने।
- ५.९१ यसका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले “एउटै व्यक्ति/समूहद्वारा प्रवर्द्धन भएका तथा एकाघर परिवार एवम् व्यवसायिक समूहको प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष स्वामित्व/नियन्त्रणमा रहेका संस्थाहरू र व्यावसायिक सम्बन्ध स्थापित भएका संस्थाहरू” लाई बाध्यकारी मर्जरमा लैजान सक्ने व्यवस्था गरिसकेकोले यसलाई कार्यान्वयनमा लैजानु पर्ने। प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि त्यस्ता व्यक्ति वा समूहलाई निर्देशन दिने।
- ५.९२ संस्था घटाउन चालिने मर्जर/प्राप्ती आदि विकल्पमा जाँदा प्रदेशस्तरीय लघुवित्त संस्थामा सीमित हुन चाहने संस्थालाई नियमकीय सुविधामा जोड दिने, कर्णाली, गण्डकी प्रदेश लगायत दुर्गम पहाडी जिल्लाको सेवा विस्तार प्राथमिकतामा हुनु पर्ने, जिल्लास्तरका लघुवित्त वित्तीय संस्थालाई जिल्लास्तरबाट स्तरोन्नती हुन नदिने विकल्पमा थप अभ्यास गरिनु पर्ने।
- ५.९३ हाल सञ्चालनमा रहेका निजी क्षेत्रको लगानीमा सञ्चालित २ वटा थोक कर्जा कारोबार गर्ने लघुवित्त वित्तीय संस्थालाई अन्य खुद्रा कर्जा प्रदायकसँग गाभिन चाहेमा सो सम्बन्धी व्यवस्था गर्ने।
- ५.९४ प्रदेशस्थित केन्द्रीय कार्यालय भएका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई नेपाल राष्ट्र बैंकमा सम्पर्क राख्न काठमाडौं आउन नपर्ने गरी नेपाल राष्ट्र बैंकको प्रदेशस्थित कार्यालयबाट सेवा उपलब्ध गराउने व्यवस्था गर्ने।

(ख) लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको शाखा तथा भौगोलिक उपस्थिति

- ५.९५ विविध पाटाबाट गरिएको विश्लेषण, अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता, नेपालको भौगोलिक परिवेश, विद्यमान समस्याका कारक तथा विभिन्न माध्यमबाट प्राप्त सुझावसमेतलाई दृष्टिगत गर्दा लघुवित्त वित्तीय संस्थाको कुल संख्या

भन्दा पनि शाखाको भौगोलिक उपस्थिति व्यवस्थापन गर्नुपर्ने र शाखा संख्या व्यवस्थापन गर्न नसक्ने संस्थाहरूलाई मात्र मर्जर लगायतका विकल्प प्रस्ताव गर्नु उपयुक्त देखिन्छ ।

- ५.९६ यसका लागि पाकिस्तानको जस्तै वार्षिक शाखा विस्तार नीति (Annual Branch Expansion Policy) अनुसरण गरी आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को दोस्रो त्रयमास भित्र अधिक शाखा भएका जिल्ला वा अन्य क्षेत्रबाट कम भएका स्थानमा स्थानान्तरण गर्ने सम्बन्धी योजना लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूबाट माग गर्ने र यस अनुसार योजना पेश गर्न नसक्ने तथा समायोजनबाट बढी भएका शाखा गाभ्ने नीति लिइनु पर्ने । गाभ्न संभव नहुने एवम् फरक फरक प्रकृतिका संस्था भई गाभ्दा भन अफ्टेरो पर्ने अवस्था देखिएमा त्यस्ता शाखा खरिद/बिक्री सम्बन्धी व्यवस्था गर्ने ।
- ५.९७ लघुवित्त संस्थाको संख्यालाई कम गर्नुको साथै अधिकेन्द्रित अवस्थालाई सम्बोधन गर्न शाखा समायोजन वा शाखा खरिद/बिक्री उपयुक्त देखिएकोले सो सम्बन्धी व्यवस्था गर्ने ।
- ५.९८ मानव विकास सूचकाङ्कमा कमजोर रहेका प्रदेश जस्तै कर्णाली, सदुरपश्चिम केन्द्रित लघुवित्त संस्थाहरूको न्यूनतम चुक्ता पुँजी तथा पुँजीकोष अनुपात अन्य प्रदेशगत वा राष्ट्रिय स्तरका लघुवित्त संस्थाहरूभन्दा कम गर्नु उपयुक्त हुने ।
- ५.९९ विपन्न वर्ग कर्जा/लघुवित्त कर्जा/बैंक कर्जा कम र बढी भएको पालिकाहरू छुट्याउने र सो बमोजिम शाखा विस्तार लगायतका नीतिहरू अवलम्बन गर्ने ।^{३१}
- ५.१०० कुनै पनि लघुवित्त वित्तीय संस्था सञ्चालनमा नभएको स्थानमा मात्र शाखा खोल्न अनुमति दिने व्यवस्था गरी हाललाई नयाँ शाखा खोल्नलाई रोक लगाउने ।
- ५.१०१ जनसंख्या, कर्जाको अवस्था, आर्थिक गतिविधी, भौगोलिक बनावट जस्ता सूचकका आधारमा पालिकामा रहन सक्ने अधिकतम् लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको नक्साङ्कन गर्न सकिने ।
- ५.१०२ स्थानीय तहले विपन्न समुदायमा लघुवित्तले कर्जा प्रवाह गर्दा ब्याज अनुदानको व्यवस्था गर्न सक्ने । जसले गर्दा विपन्न समुदायमा वित्तीय साधनमा पहुँच पुग्ने र ब्याजदरको भार कम हुने ।

लघुवित्त नीति/ऐन

- ५.१०३ राष्ट्रिय लघुवित्त नीति २०६४ समय सापेक्ष नरहेकोले नयाँ लघुवित्त नीति अपनाउनु पर्ने कतिपय सरोकारवालाको धारणा रहेको पाइन्छ । तर, अध्ययनको क्रममा लघुवित्त नीतिको खोज गर्दा अफ्रिकाका केही देश (नाइजेरिया, तानजेनिया) बाहेक अन्य देशमा लघुवित्त नीति रहेको छैन । लघुवित्त क्षेत्रको अगुवा मानिएको बंगलादेशमा पनि लघुवित्त नीति रहेको छैन ।
- ५.१०४ साथै, बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन २०७३ को दफा ४९(४) ले नेपाल राष्ट्र बैंकले तोकेको सीमा, शर्त तथा निर्देशनको अधिनमा रही “घ” वर्गको वित्तीय संस्थाले बैंकिङ तथा वित्तीय कारोबार गर्न सक्ने व्यवस्था

^{३१} यो सम्बन्धी विधी बनाउन भारतीय रिजर्भ बैंकको निर्देशनलाई आधारको रुपमा लिन सकिने ।

रहेकोले र नेपाल राष्ट्र बैंकले समयसापेक्ष रूपमा लघुवित्त क्षेत्रको मार्गदर्शन परिवर्तन गर्न सक्ने हुनाले नेपालमा नयाँ लघुवित्त नीति बनाउनु नपर्ने देखिन्छ। लघुवित्त सम्बन्धी व्यवस्थालाई समग्र वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीतिका साथै राष्ट्रिय वित्तीय समावेशिता रणनीतिहरूमा समावेश गर्न सकिने।

५.१०५ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको कार्य प्रकृति अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूभन्दा फरक रहेको र सामाजिक बैंकिङमा जोड दिनु पर्ने भएको हुँदा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई छुट्टै ऐन हुन उपयुक्त हुने। लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको शेयर सोही संस्थाका सदस्यहरूलाई उपलब्ध गराउने व्यवस्था हुनु पनि उपयुक्त हुने।

सुपरिवेक्षकिय क्षमतामा सुधार

५.१०६ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको कार्य विशेष प्रकृतिको भएतापनि हाल यिनीहरूको सुपरिवेक्षण ढाँचा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सुपरिवेक्षण प्रणालीमा आधारित छ। यस बैंकले जारी गरेका निर्देशनहरू अन्य वर्गका वित्तीय संस्थाहरूलाई जारी भए सरह नै कार्यान्वयन गर्नुपर्ने प्रकृतिका रहेको अवस्था छ। साथै, बैंकबाट सुपरिवेक्षणका लागि जाने कर्मचारीहरूलाई समेत लघुवित्त संस्थाहरूको कार्यप्रकृति तथा संरचनाबमोजिम सुपरिवेक्षण सम्बन्धी पर्याप्त तालिम तथा कार्यानुभवमा कमी रहेको छ। लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट सानो आकारको कर्जा प्रवाह हुने भएकाले अन्य बैंकको जसरी कर्जा फाइलहरूको अध्ययन तथा अनुगमन गर्न असम्भव प्रायः हुने र संस्थाका शाखाहरू नेपाल भरी छरिएकाले समष्टिगत निरीक्षणका क्रममा समेत स्थलगत रूपमा कर्जा फाइल अध्ययन गर्न सम्भव नहुने अवस्था छ। संस्था र ऋणीको संख्याको आधारमा सुपरिवेक्षकीय क्षमता बढाउनु पर्ने देखिन्छ।

५.१०७ सुझाव

५.१०७.१ ऋण ग्रस्तताको अवस्थालाई रोक्नको लागि लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभागले ग्राहकको ऋण र भुक्तानीको अवस्थाको स्थायीरूपले विश्लेषण, मूल्याङ्कन र अनुगमन/निरीक्षण गर्ने विधि वा प्रणालीको विकास गर्नुपर्ने।

५.१०७.२ गैर-स्थलगत सुपरिवेक्षण प्रणालीमा सुधार गरी संस्थागतरूपमा नै व्यवस्थित विधिको विकास गर्ने। यस्तो विधि वा प्रणालीको विकास गर्दा MicroRate & IADB (2010) को Technical Guide, SEEP Network (2005) को Measuring Performance of Microfinance Institutions: A framework for Reporting, Analysis, and Monitoring, र CGAP (2008) को Appraisal Guide for Microfinance Institutions जस्ता विविध स्रोत र अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलनलाई समेत आधारको रूपमा लिन सकिने।

५.१०७.३ गैर-स्थलगत सुपरिवेक्षण प्रणालीमा कम्तीमा निम्न बमोजिम व्यवस्था गर्नुपर्ने।

- संस्थाका पोर्टफोलियो व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित मुख्य सूचकहरूको विश्लेषण गर्ने विधिको विकास गर्ने,
- ऋण ग्रस्तताको अवस्था रोक्ने विधिको विकास र अवलम्बन,

- लघुकर्जाको पोर्टफोलियो जोखिम पत्ता लगाउने विधिको विकास र अबलम्बन,
 - जोखिम देखा परेपछिको अवस्थामा समाधानको योजना सम्बन्धी व्यवस्था ।
- ५.१०७.४ बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग तथा लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभागका सम्बन्धित कर्मचारीहरूलाई लघुवित्त संस्थाहरूको कार्यप्रकृति तथा संरचनाबमोजिम नियमन तथा सुपरिवेक्षण गर्न सघाउ पुग्ने गरी आवश्यक तालिम तथा कार्यानुभव दिनुपर्ने ।
- ५.१०७.५ गैरस्थलगत सुपरिवेक्षण कार्यमा संलग्न कर्मचारीहरूलाई विस्तृत प्रकृतिको तथ्याङ्क (Big Data) विश्लेषण सम्बन्धित आवश्यक तालिम प्रदान गर्नुपर्ने ।
- ५.१०७.६ लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षणको लागि छुट्टै विनियमावली तयार गर्नुपर्ने ।
- ५.१०७.७ स्थलगत र गैरस्थलगत सुपरिवेक्षणको लागि कार्यविधि (म्यानुअल) तयार गर्ने ।
- ५.१०७.८ गैर-स्थलगत सुपरिवेक्षणलाई चुस्त बनाउनको लागि तथ्याङ्क विश्लेषणमा दक्षता/रुची भएका कर्मचारी पहिचान गरी आवश्यक सीप विकासको अवसर प्रदान गर्ने ।
- ५.१०७.९ सुपरिवेक्षण टोलीलाई संस्थाको सुशासन, सञ्चालन दक्षता, कर्जा गुणस्तर र सेवा प्रवाहको गुणस्तरतामा आधारित भई थप कर्जा नोक्सानी व्यवस्था गर्ने र/वा जोखिम भार थप्ने अधिकार प्रदान गर्ने ।
- ५.१०७.१० हरेक संस्थाको वार्षिक सुपरिवेक्षण/अनुगमन गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने । सुपरिवेक्षण गर्दा लघुवित्त वित्तीय संस्थाको सेवा प्रभावकारिता, ग्राहक संरक्षण र सामाजिक बैकिङ्ग जस्ता पक्षमा पनि ध्यान दिनुपर्ने ।
- ५.१०७.११ विभागमा सरुवा/नियुक्त भई आउने कर्मचारीलाई लघुवित्त संस्था तथा सेवा, सुपरिवेक्षकीय दृष्टिकोण लगायतका विषयमा तालिम प्रदान गरेर मात्रै लघुवित्त सुपरिवेक्षण कार्यमा पठाउने व्यवस्था गर्ने ।
- ५.१०७.१२ विभागका कार्यरत कर्मचारीलाई लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको कार्य प्रकृति अनुसार आवश्यक सुपरिवेक्षकीय सीप तथा ज्ञान (जस्तै प्रविधिजन्य सिप, वित्तीय विश्लेषण, कर्जा विश्लेषण, एएमएल/सिएफटि, जोखिम पहिचान तथा व्यवस्थापन) जस्ता विषयमा तालिम तथा पुनर्ताजगी कार्यक्रम आयोजना गर्ने ।

तत्काल गर्नुपर्ने थप कार्यहरू

- ५.१०८ विगतमा धेरै संस्थाबाट कर्जा लिएका तथा विद्यमान वा पूर्ववत व्यवस्था बमोजिमको कर्जा सीमा नाघ्ने गरी कर्जा उपभोग गरिरहेका ऋणीहरूको हकमा देहाय बमोजिम गर्ने :

- आर्थिक शिथिलता वा आफ्नो वशभन्दा बाहिरको कारण किस्ता रकम बुझाउन नसकेका ऋणीको हकमा साँवा भुक्तानी बुझाउने समय ६ महिनाको लागि थप गरी सहजीकरण गर्न सकिने । ब्याजमा केही छुट्ट दिई ऋण असुल गर्ने सकिने व्यवस्था गर्ने ।
 - दुई वा सो भन्दा धेरै संस्थाबाट ऋण लिएका ऋणीहरूलाई लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले आपसी समझदारीमा ऋणीबाट कुनै प्रकारको शुल्क नलिइ बचत तथा कर्जा साटासाट वा स्वीकार गर्न सक्ने व्यवस्था गर्ने । सीमाभन्दा बढी शाखाहरू रहेका ठाँउमा आपसी समझदारीमा शाखा खरिद बिक्री वा साटासाट गर्न सकिने ।
- ५.१०९ निष्क्रिय कर्जा उच्च भएका, दोहोरापना, एकल कर्जा सीमाको अत्यधिक चापमा रहेका संस्था पहिचान गरी उक्त समस्या समाधानको लागि संस्थाले गर्नसक्ने/गरेका प्रयासको सम्बन्धमा सञ्चालक समितिबाट कार्ययोजना माग गर्ने । संस्थाको कार्ययोजना विश्लेषण गरी संस्थाको आन्तरिक क्षमता तथा स्रोतबाट समस्या समाधान गर्न नसक्ने खालका संस्थालाई बाध्यात्मक मर्जर गर्ने व्यवस्था गर्ने ।
- ५.११० विभिन्न समूह वा अभियानमा सहभागी भई केही समययता कर्जा भुक्तानी नगरेका ऋणीहरूलाई कर्जा भुक्तानीको लागि सार्वजनिक रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंक र नेपाल सरकारले आह्वान गर्ने । कर्जा तिर्न सक्ने क्षमता भएतापनि जानाजानी कर्जा नतिर्नेलाई कालो सूचीमा राखी सरकारी सेवा सुविधाबाट वञ्चित गर्ने व्यवस्था गर्ने ।
- ५.१११ बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट लिएको कर्जा भुक्तानी नगर्नका लागि उक्साउने, समूह गठन गरी विभिन्न गतिविधि गर्ने प्राकृतिक व्यक्ति तथा संस्था/संघलाई बैंकिङ्ग प्रणाली प्रतिको विश्वासमा खलल पुऱ्याउने गतिविधिलाई बैंकिङ्ग कसुर ठानिने गरी बैंकिङ्ग कसुर ऐन, २०६४ (पहिलो संशोधन सहित) संशोधन गरी हदैसम्मको जरिवाना तथा कैद सजायको व्यवस्था गर्ने ।
- ५.११२ बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कार्यालय, एक्सटेन्सन काउण्टर, निक्षेप तथा कर्जा सङ्कलन केन्द्र जस्ता बैंकिङ्ग तथा वित्तीय सेवा प्रदान गर्ने स्थानमा अवरोध गर्ने, कार्यालय भित्र प्रवेश गरि तोडफोड गर्न, धम्क्याउने जस्ता गतिविधि गर्ने प्राकृतिक व्यक्ति, समूह, संघ/संस्था आदिलाई पनि कानुनी कारवाहीको दायरामा ल्याउने गरी विद्यमान ऐन/कानूनमा आवश्यक संशोधन गर्ने ।
- ५.११३ संस्था छाड्नेहरूको हिसाब मिलान तीन महिना भित्र गरी राफसाफ गर्न दिनु पर्ने ।

अध्याय छ

सार र निष्कर्ष

- ६.१ नेपालको लघुवित्त क्षेत्रले विभिन्न मुद्दा र प्रश्नहरूको सामना गरिरहेको विद्यमान पृष्ठभूमिमा लघुवित्त क्षेत्रका समस्या र समाधानका उपायहरूमा केन्द्रित रही यो अध्ययन गरिएको छ। लघुवित्त वित्तीय संस्थाको लक्ष्य विचलन, कमजोर आन्तरिक प्रणाली र संस्थागत सुशासन, बहुवैकिकसँगै ग्राहकमा ऋणग्रस्तता, ग्राहक संरक्षणमा समस्या, सुगम क्षेत्रमा केन्द्रीकरण, लघुवित्तको मोडल समयसापेक्ष नभएको जस्ता गम्भीर मुद्दाहरू लघुवित्त क्षेत्रमा अगाडि आएका छन्। ऋण नतिर्ने अभियान र यसको राजनीतिकरणले समस्यालाई थप बल्झाएको अवस्था छ। यस पृष्ठभूमिमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको वर्तमान समस्या र समाधानका उपायहरूको अध्ययन गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकको सञ्चालक समितिको मिति २०७९/११/१० को निर्णय बमोजिम गठीत उच्च स्तरीय समितिले प्राप्त कार्यदेश अनुसार यो अध्ययन गरेको हो।
- ६.२ अध्ययन समितिले कार्यदेश बमोजिम लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका सन्दर्भमा वित्तीय अवस्था एवम् सूचकाङ्कको विश्लेषण गर्ने, समस्याहरूको पहिचान एवम् समाधानका उपायहरू सिफारिश गर्ने, स्वामित्व र सञ्चालनका सम्बन्धमा विद्यमान कानुनी एवम् नियामकीय व्यवस्थामा सुधारको सिफारिश गर्ने, भौगोलिक उपस्थितिको विश्लेषणका साथै नीतिगत सुभाव पेश गर्ने, र Optimal number सम्बन्धमा सुभाव पेश गर्ने मुख्य उद्देश्यलाई समेटि अध्ययन गरेको छ। समितिले अध्ययनका क्रममा अन्तर्राष्ट्रिय कृतिको समीक्षा, द्वितीय तथ्याङ्कको विश्लेषण, सर्वेक्षण एवम् अन्तरक्रिया कार्यक्रमबाट प्राप्त प्रारम्भिक तथ्याङ्कको विश्लेषण, विशेषज्ञको राय सङ्कलन लगायतका विधिको प्रयोग गरेको थियो।
- ६.३ संक्षेपमा लघुवित्त वित्तीय संस्थासँग सम्बन्धित केही मुख्य नतिजा निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ। प्रथम, २०७९ चैतमा रहेका ६३ वटा संस्थामध्ये ४१ वटामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको स्वामित्व रहेको छ। जसमध्ये ९ वटामा ५० प्रतिशत भन्दा बढी सेयर स्वामित्व रहेको छ। दोश्रो, विगत केही वर्षयता लघुवित्त वित्तीय संस्थाका शाखा, कर्मचारी संख्या र कर्जा विस्तार उच्च रहनुले समग्र क्षेत्रको उच्च विस्तार देखाएको छ। २०७९ चैतमा शाखा संख्या ५,१६४, कर्मचारी २२,८४६ र कर्जा लगानी रु.४४१.४ अर्ब रहेको छ। तेश्रो, प्रति शाखा कर्जा लगानी र प्रति कर्मचारी कर्जा प्रवाह विगत दशकमा बढी क्रमशः रु. ८ करोड ५५ लाख र रु.१ करोड ८९ लाख पुग्नुले लघुवित्त क्षेत्र क्षमताभन्दा बढी विस्तार भएको सङ्केत गरेको छ।
- ६.४ चौथो, विगतमा सम्पत्तिमा प्रतिफल २५ प्रतिशत र स्प्रेड ८ प्रतिशत भन्दा बढी रहनुले लघुवित्त वित्तीय संस्थाले उच्च नाफा कमाउने गरेकामा हाल सम्पत्तिको प्रतिफल ५.२ प्रतिशतमा झरेको छ। २०७९ चैत मसान्तमा २० वटा संस्थाको यस्तो प्रतिफल ऋणात्मक रहेको छ। पाँचौ, सञ्चालन आत्मनिर्भरता अनुपात घटेर १०३.२ पुगेको छ भने निष्क्रिय कर्जा अनुपात बढी ७.४३ प्रतिशत पुगेको छ। यी सूचकले लघुवित्त क्षेत्रमा बहदो दबावको अवस्थाको सङ्केत गरेको छ।
- ६.५ लघुवित्त वित्तीय संस्थाका ऋणी सम्बन्धी केही मुख्य नतिजा निम्नानुसार रहेका छन्। प्रथम, ५८ वटा खुद्रा कारोबार गर्ने संस्थामा कुल ३९,३५,१७१ कर्जा खाता रहेका छन्। रु.१ हजार भन्दा कम रकमका ४,०१,८०६

कर्जा खाता हटाई विश्लेषण गर्दा कुल २३,०१,२९३ ऋणीका ३५,३३,३२५ खाता रहेका छन् । दोश्रो, कुल ऋणीमध्ये ७०.४ प्रतिशतले १ मात्र खाताबाट, २७.८ प्रतिशतले २ देखि ५ वटा खाताबाट, १.५ प्रतिशतले ६ देखि १० वटा खाताबाट र ०.२ प्रतिशतले १० भन्दा बढी खाताबाट कर्जा लगेका छन् । तेस्रो, कर्जाको आकार बढ्दै जाँदा ऋणीको कर्जा खाता संख्या पनि बढ्दै गएको छ । कर्जाको आकारका आधारमा हेर्दा रु.५० हजारभन्दा कम २९.५ प्रतिशत ऋणीले कर्जा लगेका छन् भने रु.१५ लाख भन्दा बढी ०.२ प्रतिशत (३८५२ जना) ले कर्जा लगेको अवस्था छ । रु.७ देखि रु.१५ लाखसम्म कर्जा लिनेको औसतमा ४ वटा खाता र रु.१५ लाखभन्दा बढी कर्जा लिनेको औसतमा १० वटा खाता रहेको छ ।

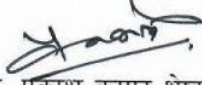
६.६ चौथो, कुल ऋणीको ८१.८ प्रतिशतले एकवटा मात्र संस्थाबाट र बाँकी १८.२ प्रतिशत (४१८७२२ जना) ले दुई वा सो भन्दा बढी लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लगेका छन् । यी बहु संस्थाबाट कर्जा लिएका ऋणीले रु.१ खर्ब ४१ अर्ब (कुल कर्जाको ३७.९ प्रतिशत) कर्जा उपभोग गरेका छन् । एक ऋणीले अधिकतम २३ वटा संस्थाबाट कर्जा लगेको छ भने एक ऋणीलाई १७ वटा संस्थाबाट २२ कर्जा खातामार्फत अधिकतम रु.५२,१७,८३४ कर्जा प्रवाह भएको छ । कुल ऋणीमध्ये २ वटा संस्थाबाट मात्र कर्जा लिने ऋणी ११.७ प्रतिशत, ३ देखि ५ वटाबाट लिने ५.६ प्रतिशत, ६ देखि १० वटाबाट लिने ०.८ प्रतिशत र १० भन्दा बढीबाट लिने ०.१ प्रतिशत रहेका छन् ।

६.७ पाँचौ, कर्जाको आकार बढ्दै जाँदा ऋणीहरूको संस्थामा संलग्नता र खाता संख्या समेत बढेको छ । २ वटा संस्थामा मात्र संलग्न ऋणीको औसतमा २ वटा खाता र औसत कर्जा रकम रु.२ लाख ४१ हजार रहेकोमा १० भन्दा बढी संस्थाबाट कर्जा लिनेको औसतमा १४ खाता र कर्जा रकम रु.१५ लाख ३५ हजार रहेको छ । छैटौ, ३४.७७ प्रतिशत कर्जा खाताको भुक्तानी अवधि १ वर्षभन्दा कम, र ३४.७२ प्रतिशतको २ वर्षभन्दा कम रहेको छ भने केही खाताको भुक्तानी अवधि १५ वर्षभन्दा बढी रहेको छ ।

६.८ सबै लघुवित्त वित्तीय संस्थाले बचत सङ्कलन गर्ने गरेका छन् । कुल ५३ वटाबाट प्राप्त तथ्याङ्क हेर्दा कुल ५१ लाख ३१ हजार बचतकर्ताले रु.१ खर्ब ४४ अर्ब बचत गरेका छन् । कुल बचत खातामध्ये रु.५० हजारभन्दा कम रकम रहेका खाता ८३.३ प्रतिशत र रु.५० हजारदेखि रु.१ लाखसम्म ११.९८ प्रतिशत रहेका छन् । सर्वाधिक बचत सङ्कलन गर्ने ५ वटाको कुल बचतमा ५१ प्रतिशत हिस्सा रहेको छ भने २ वटा संस्थाको पेन्सन बचतमा ५१ प्रतिशत हिस्सा छ ।

६.९ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको भौगोलिक उपस्थिति र सेवा प्रवाह सुगम क्षेत्र जस्तै तराई र पहाडी एवम् हिमाली जिल्लाका सदरमुकाममा उच्च रहेको छ भने दुर्गम, विपन्न र विकट क्षेत्रमा न्यून छ । अझै पनि १०० वटा गाउँपालिकामा लघुवित्त वित्तीय संस्थाको एउटा पनि शाखा रहेको छैन । त्यसैगरी, तथ्याङ्क प्राप्त ५२ वटा संस्थाका कुल ३,८७,६०२ केन्द्र रहेतापनि अझै ७३ वटा वडामा एउटा पनि केन्द्र रहेको छैन । जनसंख्याको तुलनामा ऋण खाता प्रतिशत, प्रति घरपरिवार ऋणको आकार, कुल कर्जा प्रवाह रकम, कुल कर्जा खाता संख्या र प्रति शाखा औसत कर्जा प्रवाह पनि तराईका जिल्ला (जस्तै बर्दिया, मोरङ, बारा, रुपन्देही) मा उच्च रहेको छ । विशेषगरी २०७६ यता लघुवित्त वित्तीय संस्थाका विभिन्न सूचकहरूमा आधारित Herfindahl–Hirschman Index घट्दै गएकाले लघुवित्त वित्तीय संस्थाको संख्या वृद्धिसँगै प्रतिस्पर्धी अवस्था बढेको छ । त्यसैगरी, केही वर्षयता क्षेत्रीय स्तरमा कार्यरत संस्थाको संख्या घटेको छ भने राष्ट्रिय स्तरका संस्थाको संख्या बढेको छ ।

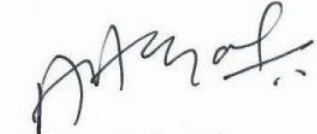
- ६.१० तथ्याङ्क विश्लेषण र सर्वेक्षणको नतिजाका आधारमा हेर्दा मूलतः लघुवित्त वित्तीय संस्थाको उच्च विस्तार, निश्चित क्षेत्रमा संस्थाहरूको अधिकेन्द्रीकरण, बहुवैकिङ्ग, केही ग्राहकमा ऋणग्रस्तताको अवस्था, संस्थाहरूको कमजोर आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली, क्षमताभन्दा अत्यधिक विस्तारित प्रणाली, कमजोर संस्थागत सुशासन, विग्रदो कर्जा अनुशासन, अर्थतन्त्रमा शिथिलता, संस्थाहरूको लक्ष्य विचलन, ऋण नतिर्ने अभियान एवम् सोको राजनीतिकरणसँगै स्वेच्छाले कर्जा नतिर्ने ऋणी समेत हुनु जस्ता कारणहरूले लघुवित्त संस्थामा दबावको अवस्था आएको हो ।
- ६.११ लघुवित्त वित्तीय संस्थाका समस्या समाधानका उपायहरू एवम् समग्र लघुवित्त क्षेत्रको सुधारको लागि समितिले तथ्याङ्क विश्लेषणको नतिजा, अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास, नीति लागू गर्दा आउन सक्ने संभावित परिणाम लगायतका विविध पक्षलाई मध्यनजर गरी विभिन्न विषयमा सुझाव दिएको छ । मूलतः लक्षित बर्गको पहिचान एवम् लघुकर्जाको आकार, व्याजदर सम्बन्धी नीति, पुँजी कोषको चरणबद्ध रूपमा वृद्धि, समयसीमा सहितको कसिलो कर्जा नोक्सानी व्यवस्था, ग्राहक संरक्षण सम्बन्धमा विविध प्रावधान, कर्जा अनुशासन एवम् तत्काल राहतका लागि कर्जा सम्बन्धी विविध व्यवस्था, आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली एवम् संस्थागत सुशासनमा सुधार, कर्जा सूचना सम्बन्धी विद्यमान व्यवस्था/प्रणालीमा सुधार, ग्राहकमा ऋणग्रस्तता समाधान सम्बन्धी व्यवस्था, वित्तीय स्रोतको व्यवस्था, सुपरिवेक्षकीय क्षमतामा सुधार, लघुवित्त मोडलमा परिमार्जन र दिगोपना, पूर्वाधार, लघुवित्त वित्तीय संस्थाको संख्या एवम् भौगोलिक उपस्थिति, सामाजिक वैकिङ्ग सूचक, एवम् तत्काल राहतका लागि गर्नुपर्ने थप कार्यहरू अन्तर्गत समितिले विभिन्न सुझावहरू प्रस्ताव गरेको छ । यी सुझावहरूलाई संक्षेपमा अल्पकालीन (छ महिनाभित्र), मध्यकालीन (छ महिनादेखि दुई वर्षसम्म) र दीर्घकालीन (२ वर्षदेखि ५ वर्षसम्म) गरी तालिका ६.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ । यी सुझावहरूको कार्यान्वयन हुन सकेमा दीर्घकालमा नेपालको लघुवित्त क्षेत्रमा सुधारको जग बस्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।
- ६.१२ समितिले कार्यादेश बमोजिम विविध विषयमा अध्ययन गरी सुझाव दिएको भएतापनि अझै विविध विषयमा थप विचार विमर्श, विज्ञहरूसँग छलफल, नीतिको प्रभाव विश्लेषण एवम् अध्ययन आवश्यक देखिएको छ । मूलतः निम्न विषयमा अर्थतन्त्रको गतिशीलता र समाजको स्वरूपमा परिवर्तनसँगै थप सोच्नु पर्ने अवस्था छ । लघुवित्तको विद्यमान नमुनालाई देशको भौगोलिक एवम् सास्कृतिक विविधता, र कर्जा बजारको अवस्थालाई हेरी क्रमशः कसरी परिमार्जन गर्दै लैजादा उपयुक्त हुन्छ ? लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको भौगोलिक उपस्थितिलाई विद्यमान भूगोल, आर्थिक गतिविधि र गतिशीलताको अवस्था हेरी कसरी व्यवस्थित गर्दा उपयुक्त हुन्छ ? विद्यमान नेपाली समाज र कर्जा बजारको अवस्था हेरी लक्षित वर्ग र लघुकर्जालाई समयसापेक्ष कसरी परिभाषित गर्दै लैजादा उपयुक्त हुन्छ ? लघुवित्त वित्तीय संस्थाको दिगोपना र सामाजिक लक्ष्य समेतलाई ध्यानमा राखी वित्तीय स्रोत, एवम् थप गर्नसक्ने कार्यहरू सम्बन्धी के कस्ता व्यवस्था उपयुक्त हुन्छ ? समग्र लघुवित्त क्षेत्रको सुधारको लागि समयसापेक्ष के कस्ता थप व्यवस्था गर्नु पर्ने अवस्था छ ? यी विविध विषयमा समितिले अध्ययन र सुझाव दिएको भएतापनि लघुवित्त क्षेत्रको सुधार, एवम् दीर्घकालीन रूपमा व्यवस्थापन र विकासको लागि उल्लेखित विषयमा समय अन्तरालमा थप अध्ययन आवश्यक रहेको छ ।

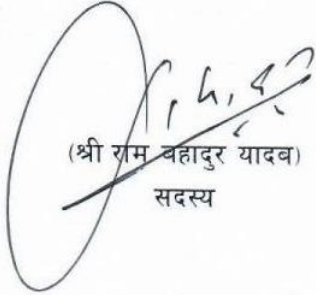

(डा. प्रकाश कुमार श्रेष्ठ)
संयोजक, अध्ययन समिति

(श्री केशव बहादुर के.सी.) / (श्री चेत प्रसाद उप्रेती)
सदस्य

(श्री राजेन्द्र बहादुर भट्टराई)
सदस्य

(डा. भरत सिंह थापा)
सदस्य

(श्री अच्युत हरि अर्याल)
सदस्य

(श्री राम बहादुर यादव)
सदस्य

(डा. वीरेन्द्र बहादुर बुढा)
सदस्य-सचिव

काठमाडौं
२०८० भदौ २६ गते, मंगलवार

तालिका ६.१: लघुवित्त क्षेत्रका समस्या समाधानका लागि प्रस्तावित सुझावको सारांश

सुझाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
कर्जा सम्बन्धी व्यवस्था			
प्रत्येक संस्थाले कर्जा सम्बन्धी मार्गदर्शन बनाई कर्मचारीलाई तालिम दिनुपर्ने । यस्तो मार्गदर्शनले कर्जा विश्लेषण, सदुपयोगिता, अनुगमन, असुली लगायतका कर्जासँग सम्बन्धित कुरा समेट्नु पर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग
कर्मचारीलाई कर्जा विश्लेषण सम्बन्धमा पर्याप्त तालिमको व्यवस्था गर्नुपर्ने, उच्च व्यवस्थापनबाट यस्ता कार्यहरूको नियमित अनुगमन गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने, उचित कागजात तथा माथिल्लो निकायसमक्ष रिपोर्टिङको व्यवस्था गर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
ऋणीको विगत (Credit history), परियोजनामा हुने संभावित नगद प्रवाह लगायतका कुरा समेटेरी कर्जा विश्लेषण गर्ने विधिको विकास गर्न लगाउने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
सञ्चालक समितिले प्रमुख कार्यकारी अधिकृतलाई र प्रमुख कार्यकारी अधिकृतले अन्य कर्मचारीहरूलाई कर्जा प्रवाहको उच्च लक्ष्य दिन नपाइने । अघिल्लो आर्थिक वर्षको प्रचलित मूल्यको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको वृद्धिदर भन्दा बढी कर्जा प्रवाहको लक्ष्य दिन नपाइने व्यवस्था गर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
ग्राहकहरूलाई वित्तीय साक्षरता र व्यवसायिक तालिम दिएरमात्र कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने । कर्जा प्रवाह गर्दा ५ प्रतिशत भन्दा बढी अनिवार्य बचत रकमको रूपमा राख्न नपाइने व्यवस्था गर्नुपर्ने । स्वेच्छिक वा अन्य बचत भएका ग्राहकहरूबाट अनिवार्य बचत लिन नपाइने व्यवस्था गर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग

^{३२} अल्पकालीन: छ महिना भित्र, मध्यकालीन: छ महिना - दुई वर्ष भित्र, दीर्घकालीन: दुई वर्ष - पाँच वर्ष भित्र कार्यान्वयन गर्नुपर्ने ।

सुझाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
कर्जाको सदुपयोगिता हेरि एकैचोटी नदिई चरणबद्ध रुपमा तोकिएको सीमासम्म कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने । कर्जा लिन दबाव दिन नहुने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
व्यवसाय वा परियोजनाबाट प्राप्त अपेक्षित आय, व्यवसायको बिस्तार लगायतका कुराहरूमा केन्द्रित रही यस्ता कुराको ट्र्याक गरी ऋणीको आय प्रक्षेपण प्रणालीको अवलम्बन गर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
कर्जा सदुपयोगिता विवरण, निरीक्षण, तथा नियमित कर्जा अनुगमनको सम्बन्धमा कर्मचारीलाई अभिमुखीकरण गर्ने । साथै, कर्जा सदुपयोगिताको उचित र आवधिक प्रतिवेदन तयार गर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
केन्द्रीय कार्यालयमा अनुगमन संयन्त्र/विभाग/इकाइ बनाई नियमित रुपमा शाखाहरूको अनुगमन गर्दा कर्जा सदुपयोगिता भए नभएको निगरानी गर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
ऋणीहरूलाई आफूले संस्थाबाट लिएको कर्जालाई सही उपयोग गर्नका लागि अभिप्रेरित गर्न वित्तीय साक्षरता प्रदान गर्ने । ऋणीहरूको सीप अभिवृद्धि गर्ने खालका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
Dedicated ऋण अधिकृत नियुक्त गर्ने र ऋणीसँग निरन्तर सम्पर्कमा रहने । ऋणीले कर्जाको किस्ता र ब्याजको लागि प्रयोग गरेको नगदको स्रोत अनुगमन गर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
विभिन्न स्थानमा समूह सदस्यहरूको नाममा कर्जा लिएर केन्द्र प्रमुख स्वयम्ले उपयोग गर्ने गरेको पाइएको सन्दर्भमा समूह सदस्य स्वयम्ले ऋण प्राप्त गरेको र सदुपयोग गरे-नगरेको सन्दर्भमा संस्थाले अनुगमन गर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग

सुझाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
तत्कालमा केही समयावधिको लागि कर्जा पुनरतालिकीकरण तथा पुनरसंरचनाको व्यवस्था जुनसुकै वर्गमा रहेको कर्जालाई गर्न सक्ने व्यवस्था गर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग
आवश्यकता अनुसार ऋणीलाई अधिकतम ६ महिनासम्मको ग्रेस अवधि पनि दिन सक्ने व्यवस्था गर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग
नियतवश ऋण नतिर्ने (Willful defaulter) लाई यस्तो सुविधाहरू नदिने । तर Non-willful defaulter लाई संस्थाले आफै दिन सक्ने व्यवस्था गर्ने । यस्तो सुविधा अधिकतम एकपल्टलाई २ वर्षसम्मको लागि गर्न सकिने । एक वर्षभन्दा बढी अवधिको लागि यस्तो सुविधा प्रदान गरेमा थप १० प्रतिशत कर्जा नोक्सानी व्यवस्था गर्नुपर्ने । नियतवश ऋण नतिर्ने ऋणीहरूलाई कालो सुचीमा राख्नुको साथै स्थानीय तहसँगको सहकार्यमा कारबाही प्रकृया अघि बढाइ ऋण असुली गर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग
ऋण नतिर्ने अभियानले समग्र वित्तीय क्षेत्रमा नै नैतिक खतरा (moral hazard) को अवस्था सिर्जना गर्ने भएकोले सरकारी निकायको समन्वयमा नियन्त्रण गर्ने । साथै, नेपाल सरकारबाट समेत यस्ता ऋण मिनाह नहुने प्रस्ट सन्देश जारी गर्ने । यस सम्बन्धमा बैंकले विभिन्न सञ्चारका माध्यमबाट सूचना जारी गर्ने र नेपाल सरकारबाट समेत जारी गर्ने कार्यमा समन्वय गर्ने । समाजका विभिन्न वर्ग तथा तहमा लघुवित्त कार्यक्रमको विशेषता र सञ्चालन प्रक्रियाको जानकारी गराउने । कर्जा नतिर्ने उक्साउने कार्यलाई बैंकिङ्ग कसुर मानिने गरी बैंकिङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ (पहिलो संशोधन सहित) संशोधन गरी यस्ता गतिविधिहरूलाई दण्डनीय बनाउने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, गर्भनरको कार्यालय	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग

सुझाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
कावु बाहिरको परिस्थितिले ऋण तिर्न नसक्ने अवस्थामा रहेका ऋणीहरूलाई ग्राहक संरक्षणकोषको रकम प्रयोग गरी आवश्यक सहायता दिई व्यवसाय पुर्नस्थापना गरी कर्जा असुली गर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग
रु.१००० वा सो भन्दा कम कर्जा बक्यौता रहेको ग्राहकहरूको हिसाबमिलान गरी खाता बन्द गर्नुपर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
ब्याजदर			
कतिपय लघुवित्त संस्थाहरू मर्जरको क्रममा रहेका, लघुवित्त क्षेत्र अझै पूर्ण विकसित नभइसकेको र लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको ब्याजदर सम्बन्धमा नकारात्मक प्रचार प्रसार रहेको विद्यमान अवस्थामा ब्याजदर सीमा तत्काललाई पूर्ण रुपमा खारेज गर्नु उपयुक्त नहुने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
हालको एकलदर सीमालाई निरन्तरता दिँदा कोषको लागत तथा आधारदर न्यून रहेका कतिपय संस्थाले अत्यधिक नाफा कमाउने र अर्कोतिर कोषको लागत तथा आधारदर उच्च रहेका कतिपय संस्था घाटामा जाने अवस्था छ । हाल लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले आधारदर गणना प्रभावकारी रुपमा गर्न नसकेको कारण आधारदरमा थप स्प्रेडको सट्टा कोषको लागतमा स्प्रेड थप गरी ब्याजदर निर्धारण गर्न उपयुक्त हुने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
लाभाश वितरणमा १५ प्रतिशतको सीमा राखी कोषको लागतमा ८ प्रतिशत थपि ब्याजदर कायम गर्न दिने । कोषको लागतमा ८ प्रतिशत ब्याजदर स्प्रेड वा वाणिज्य बैंकहरूको मासिक आधारदरको १.७५ गुणा मध्ये जुन कम हुन्छ त्यसलाई ब्याजदर सीमाको रुपमा लिने व्यवस्था गर्ने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
ब्याजदर नीति समयसापेक्ष प्रत्येक वर्ष पुनरावलोकन गर्दै लैजाने । लघुवित्त क्षेत्रमा पर्याप्त प्रतिस्पर्धात्मक अवस्था, संख्यात्मक कटौती, पारदर्शिता, सामाजिक	मध्यकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग

सुभाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
उत्तरदायित्व सहितको स्वच्छ व्यवसायीकरण भएपश्चात् ब्याजदर सीमा पूर्णरूपमा हटाई आधारदरमा प्रिमियम जोडेर ब्याजदर निर्धारण गर्ने व्यवस्था गर्ने ।			
दीर्घकालमा लघुवित्त बजारको प्रतिस्पर्धी अवस्था, पारदर्शीता र ग्राहकहितको अवस्थाका आधारमा ब्याजदरमा लगाइएको यस्तो सीमा क्रमशः हटाउनु पर्ने । साथै, लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले ब्याजदर सम्बन्धमा पारदर्शीता अपनाउनु पर्ने । ब्याजदर सीमा हटाएपछि सेवा शुल्क लिने व्यवस्था पूर्णरूपमा हटाउने ।	दीर्घकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
लक्षित वर्गको पहिचान र लघुकर्जाको आकार			
वार्षिक रु. ५ लाखभन्दा कम आय भएका परिवारलाई घरायसी प्रयोजनको लागि सामुहिक जमानीमा/ धितोमा प्रवाह भएको रु. ३ लाखसम्मको अधिकतम ५ वर्ष अवधिको आवधिक कर्जा । कर्जा भुक्तानी/पारिवरिक आम्दानी अनुपात ५० प्रतिशत भन्दा बढी नहुने गरी कर्जा प्रदान गर्नुपर्ने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
विपन्न वर्गका समुदाय/परिवारलाई न्यून लागत आवास निर्माणको लागि धितो लिई वा सामुहिक जमानीमा प्रदान गरेको अधिकतम रु. ७ लाखसम्मको बढीमा १० वर्ष अवधिको कर्जा प्रदान गर्नुपर्ने । यस्तो कर्जाको हकमा कर्जा भुक्तानी/पारिवरिक आम्दानी अनुपात ५० प्रतिशत भन्दा बढी नहुने गरी कर्जा प्रदान गर्नुपर्ने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
वैदेशिक रोजगारीमा श्रम स्वीकृति लिई जाने व्यक्ति वा परिवारका सदस्यलाई व्यक्तिगत वा परिवारको सदस्यको जमानतमा प्रदान गरेको रु.३ लाख सम्मको आवधिक कर्जा ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था

सुझाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
परम्परागत कृषि वा जलवायु परिवर्तनसँग सम्बन्धित कार्यको लागि प्रवाह भएको रु.२ लाखसम्मको आवधिक प्रकृतिको अधिकतम २ वर्षको लागि प्रवाह गरिएको कर्जा ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
परम्परागत ज्ञान तथा सीपमा आधारित उद्यम सञ्चालन गर्नको लागि प्रदान गरेको रु.२ लाखसम्मको आवधिक प्रकृतिको अधिकतम २ वर्षको लागि प्रवाह गरिएको कर्जा ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
महिला उद्यमीहरूलाई व्यापार तथा व्यवसायको लागि प्रवाह भएको रु.३ लाखसम्मको अधिकतम २ वर्ष अवधिको आवधिक प्रकृतिको कर्जा ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
लघुउद्यम सञ्चालनको लागि परियोजना नै धितोमा रहने गरी प्रवाह भएको रु. १० लाख सम्मको अधिकतम १० वर्ष अवधिको आवधिक प्रकृतिको कर्जा प्रदान गर्नुपर्ने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
व्यक्तिगत वा परिवारका सदस्यहरूको जमानत लिई कर्जा प्रवाह गर्दा स्थानीय तह, सीप विकास संस्था तथा अन्य सम्बन्धित संघ संस्थाको सिफारिस लिन सकिने ।	मध्यकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	स्थानीय निकाय, सीप विकास संस्था तथा अन्य सम्बन्धित संघ संस्था
घरायसी प्रयोजन, वैदेशिक रोजगार तथा न्यूनतम लागत आवास निर्माणको लागि प्रवाह भएको कर्जा बाहेक अन्य कर्जाको हकमा व्यवसायको नगद प्रवाह विश्लेषणको आधारमा मात्र कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने । नगद प्रवाहको आधारमा कर्जा भुक्तानी तालिका तयार गरी सम्बन्धित कर्जा ग्राहकलाई उपलब्ध गराउनु पर्ने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
घरायसी प्रयोजन तथा न्यूनतम लागत आवास निर्माणको लागि प्रवाह भएका कर्जा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको कुल कर्जाको २५ प्रतिशत भन्दा बढी प्रवाह गर्न	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक,	लघुवित्त वित्तीय संस्था

सुझाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
नपाइने । तोकिएको भन्दा बढी प्रवाह भएको रकम बराबरको रकम इजाजतपत्र प्राप्तसंस्थाले प्राथमिक पुँजीकोषबाट घटाउनु पर्ने ।		बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	
उपरोक्त बमोजिम नभएको यस पूर्व प्रवाह भएको कर्जालाई ऋणीले ३ वर्ष वा भुक्तानी अविध भित्र तोकिएको सीमा भित्र ल्याई सक्नुपर्ने । नयाँ प्रदान गर्ने कर्जाको हकमा माथि उल्लेख भए बमोजिम मात्र कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने ।	दीर्घकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
सीमा भन्दा बढी आय हुने व्यवसायीहरूलाई स्थानीय क्षेत्रमा नै बैंकिङ्ग सेवा पुऱ्याउन बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको वित्तीय एजेन्टको रूपमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाले काम गर्न सक्ने वा सहलगानी मोडलको व्यवस्था गर्ने ।	दीर्घकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
लघुवित्तको लक्षित वर्ग पहिचानका सन्दर्भमा विभिन्न देशमा प्रचलनमा रहेका Rapid Rural Appraisal (RRA), Participatory Rural Appraisal (PRA) जस्ता विधिहरूलाई लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले नेपालको परिप्रेक्ष्य समेतलाई समेटि परिमार्जन गरी अवलम्बन गर्नु पर्ने ।	अल्पकालीन / मध्यकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
पुँजी कोष			
पुँजीकोष अनुपात चरणबद्ध रूपमा बढाई १५ प्रतिशत पुऱ्याउने ।	मध्यकालीन / दीर्घकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
लघुवित्त क्षेत्रलाई विस्तारै समायोजनको लागि समय दिन यसप्रकारको पुँजीकोष वृद्धि गर्न आगामी ३ देखि ५ वर्षको समय सीमा दिनु पर्ने । २०८२ असारमा १० प्रतिशत, २०८३ असारमा १२ प्रतिशत, २०८४ असारसम्म १३ प्रतिशत र २०८५ असारसम्म १५ प्रतिशत पुऱ्याउने ।	मध्यकालीन / दीर्घकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था

सुझाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
यस्तो पुँजी वृद्धिका लागि संस्थाहरूलाई मर्जर गर्न प्रोत्साहन गर्ने र निश्चित समयवधि पछि प्रमोटर शेयरमा परिणत हुने गरी अग्राधिकार शेयर (convertible preference share) आफ्ना ग्राहकलाई बिक्री गर्ने गरी निष्काशन गर्न दिने ।	मध्यकालीन/ दीर्घकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
अन्य उपायबाट पुँजीकोष वृद्धि गर्न नसकेको अवस्थामा विद्यमान चुक्ता पुँजीको २५ प्रतिशत हकप्रद शेयर निष्काशन गर्न दिन सकिने ।	मध्यकालीन/ दीर्घकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
कर्जा नोक्सानी			
कर्जा नोक्सानी व्यवस्थालाई चरणबद्धरूपमा थप कसिलो बनाउने । २०८३ असारसम्ममा असल कर्जा (१ महिनासम्म) लाई २ प्रतिशत, सूक्ष्म निगरानी (१ देखि ३ महिनासम्म) लाई ५ प्रतिशत, कमसल (३ देखि ६ महिनासम्म) २५ प्रतिशत, शंकास्पद (६ देखि ९ महिनासम्म) ५० प्रतिशत, र खराब (९ महिनाभन्दा बढी) लाई १०० प्रतिशत कर्जा नोक्सानी व्यवस्था लागू गर्ने ।	मध्यकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
लघुकर्जाको कर्जा तथा निक्षेप सुरक्षण कोषमा सुरक्षण गरे बापत राख्नुपर्ने कर्जा नोक्सानी व्यवस्था पुनरावलोकन गर्ने ।	मध्यकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
निष्क्रिय कर्जा अनुपात ५ प्रतिशत भन्दा बढी नभएको अवस्थामा मात्र लघुवित्त वित्तीय संस्थाले नयाँ शाखा खोल्न पाउने व्यवस्था रहेको र सोही आधारमा वाणिज्य बैंकहरूले कर्जा दिदाँ समेत ५ प्रतिशतको निष्क्रिय कर्जा अनुपातलाई मापदण्डकोरूपमा प्रयोग गर्ने गरेकाकारण यो प्रावधानलाई परिमार्जन गरी निष्क्रिय कर्जा अनुपात १० प्रतिशतसम्म पनि कर्जा लिन सकिने बनाउनु पर्ने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था

सुभाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
कुल निष्क्रिय कर्जा अनुपातको सट्टामा खुद निष्क्रिय कर्जा अनुपातलाई मात्र हेर्नु पर्ने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
ग्राहक संरक्षण			
ग्राहक संरक्षण सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास, प्रचलन तथा देशको अवस्थालाई समेत समेटि नेपाल राष्ट्र बैंकले शुरुवाती चरणमा ग्राहक संरक्षण सम्बन्धी मार्गदर्शन जारी गर्नुपर्ने । प्रत्येक संस्थाले ग्राहक संरक्षण सम्बन्धमा स्थानीय परिवेश समेतलाई समेटि यस बैंकको मार्गदर्शनका आधारमा ग्राहकसंरक्षण सम्बन्धी विधि वा प्रणालीको विकास गर्नुपर्ने । साथै, यस्तो मार्गदर्शनलाई आधार मानी लघुवित्त वित्तीय संस्थाको संगठनले समेत ग्राहक संरक्षण सम्बन्धी आचार संहिता जारी गरी कार्यान्वयन गर्न सक्ने । यस्तो मार्गदर्शनले पारदर्शिता, निष्पक्ष एवं सम्मानजनक व्यवहार, ऋण असुली, तथ्याङ्क गोपनीयता, गुनासो सुनुवाई जस्ता व्यवस्था समेटनु पर्ने । ग्राहक संरक्षण सम्बन्धमा कर्मचारीलाई तालिमको व्यवस्था गर्नुपर्ने । प्रत्येक संस्थाले ग्राहक संरक्षण सम्बन्धी मार्गदर्शन कार्यन्वयनका लागि छुट्टै एकाइ गठन गर्नुपर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले कर्जाको product paper मा स्थानीय वा नेपाली भाषामा ब्याजदर, सेवा शुल्क, कर्जाको भुक्तानी अवधि लगायतको सूचना सार्वजनिक जानकारीको लागि उपलब्ध गराउनु पर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले आफ्ना ऋणीहरूलाई अनिवार्य रूपमा कम्तीमा अध्याय पाँचमा उल्लेख गरिएका सूचना समोवश गरी Loan Card/Pass Book उपलब्ध गराउनु पर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग

सुभाब	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
बचत लिँदा बचतको ब्याजदर समेत ग्राहकहरूलाई लिखित रूपमा जानकारी गराउनु पर्ने । ग्राहकको खाताबाट स्वतः कुनै रकम काटन नपाइने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
ग्राहकलाई निष्पक्ष एवम् सम्मानजनक व्यवहार गर्नुपर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
व्यवसायिक व्यवहार, सामाजिक सम्बन्ध, जात, वर्ग, धर्मका आधारमा व्यवहार गर्न नपाइने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
प्रत्येक संस्थाले कर्मचारी आचारसंहिता लिखित रूपमा सम्पूर्ण कर्मचारीलाई जानकारी गराउनुका साथै तालिम दिनु पर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
ऋण भुक्तानी गर्न अफयारोमा परेका ऋणीहरू पत्ता लगाउने, त्यस्ता ऋणीहरूसँग थप समन्वय वा संलग्नता र आवश्यक मार्गदर्शनका लागि प्रत्येक संस्थाले विधि वा प्रणालीको व्यवस्था गर्नु पर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
लघुवित्त वित्तीय संस्थाले ऋण असुलीका लागि कम्तीमा अध्याय ५ मा उल्लेख गरिएका कुनै पनि किसिमको कठोर विधि अपनाउन नपाइने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
ऋण असुली गर्दा ऋणी र संस्थाद्वारा पारस्परिक समझदारीमा भएको स्थानमा मात्र ऋण असुल गर्ने । तीन पटक भन्दा बढी सम्बन्धित ठाँउमा लगातार अनुपस्थित भएमा मात्र ऋणीको घर वा कार्यस्थलमा जान पाइने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग

सुभाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
आफ्ना ग्राहकको कारोबार लगायतका तथ्याङ्क गोप्य र सुरक्षित राख्नुपर्ने । यसका लागि संस्थाहरूले आवश्यक आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली अपनाउनु पर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले आफ्ना ग्राहकहरूको कारोबार लगायतका विस्तृत तथ्याङ्क नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन बमोजिम कर्जा सूचना केन्द्रमा मात्र बुझाउने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
ग्राहकहरूसँग सम्बन्धित तथ्याङ्क कानून बमोजिम प्रदान गर्नुपर्ने तथा ग्राहकको पूर्वअनुमती भएको अवस्थामा बाहेक अन्यत्र प्रयोजनको लागि उपलब्ध गराउन नपाइने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
प्रत्येक संस्थाले गुनासो सुनुवाई गर्ने प्रणाली बनाई कर्जा प्रदान गर्दा नै ऋणीलाई जानकारी दिनुपर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, वित्तीय समावेशिता तथा ग्राहक संरक्षण महाशाखा
यस्तो प्रणालीमा कम्तीमा दुईबाट (लिखित र मौखिक) संयन्त्र तयार गर्नुपर्ने । लघुवित्त संस्थाले गुनासो सुन्ने अधिकृत तोकनुका साथै सहजरूपमा गुनासो सङ्कलन गर्ने संयन्त्रको विकास गर्नुपर्ने । राष्ट्रिय स्तरका संस्थाहरूले २ तहको प्रदेश तह र केन्द्रीय तहको गुनासो अधिकृत नियुक्त गर्नुपर्ने । गुनासो लिने प्रक्रिया सरल तथा शुल्क नलाग्ने हुनुपर्ने । गुनासो गर्ने प्रक्रिया सार्वजनिक जानकारीको लागि समेत उपलब्ध गराउनुपर्ने । गुनासो समाधान गर्ने समय तालिका उल्लेख गर्नुपर्ने । सजिलै पहिचान र पहुँच हुनेगरी प्रत्येक शाखामा गुनासो बक्स समेत राख्नु पर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग
प्रत्येक संस्थाले प्राप्त गुनासो रेकर्ड राख्नु पर्ने र सो तत्काल फर्छौट गरी सम्पूर्ण विवरण प्रत्येक आर्थिक वर्ष समाप्त भए पश्चात् नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त वित्तीय	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक,

सुझाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
संस्था सुपरिवेक्षण विभागमा पेश गर्नुपर्ने । आन्तरिक तथा बाह्य लेखा परिक्षकले गुनासो अभिलेख तथा फर्छौट सम्बन्धी मुल्याङ्कन समेत गर्नुपर्ने ।			बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग
फिल्ड सहायकले समेत गुनासोलाई सङ्कलन गरी समाधानको लागि माथिल्लो तहमा पठाउने व्यवस्था गर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग
नेपाल राष्ट्र बैंकले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू सम्बन्धित गुनासो सुन्ने व्यवस्था व्यवस्थित गर्ने कार्य गरिसकेको सन्दर्भमा यसलाई प्रभावकारी ढंगले निरन्तरता दिनुपर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग
प्रत्येक संस्थाले ग्राहक संरक्षण कोष सञ्चालन कार्यविधि तयार गरी लागु गर्नुपर्ने । प्रत्येक वर्षको नाफाको कम्तीमा पाँच प्रतिशत रकम ग्राहक संरक्षण कोषमा अनिवार्य रूपमा छुट्याउनुपर्ने व्यवस्था गर्ने । यस्तो कोष प्रयोगको नियमित लेखापरिक्षण गराउनुपर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग
यस्तो कार्यविधिले अध्याय पाँचमा उल्लेखित सुझावहरू एवम् यस बैंकको मार्गदर्शन बमोजिम कोषको सञ्चालन ढाँचा, खर्च गर्न सकिने क्षेत्र, प्रतिवेदन लगायतका विविध व्यवस्था गर्नुपर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग
ग्राहकसँगको व्यवहार लगायतका विषयमा केन्द्रित रही कर्मचारीहरूलाई प्रत्येक संस्थाले तालिम प्रदान गर्नुपर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग
सामाजिक उत्तरदायित्व सम्बन्धी व्यवस्था घटाएर ग्राहक संरक्षण कोषको रकम बढाउन उपयुक्त हुने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग

सुभाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
ऋणीको मृत्यु भएमा कर्जा विमाबापत ग्राहकले पाउने रकमलाई विमा कम्पनीको रसिदका आधारमा नै तुरुन्त ग्राहकलाई दिन सक्ने व्यवस्था गर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
आन्तरिक नियन्त्रण			
प्रत्येक संस्थाले पर्याप्त कर्मचारी, तालिम लगायतका व्यवस्था गरी आफ्नो आन्तरिक लेखा परिक्षण एकाईलाई सुदृढ बनाउने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
संस्थाका शाखाहरूको आन्तरिक लेखा परीक्षण कम्तीमा ६ महिनामा एक पटक हुने पने व्यवस्था गर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
आन्तरिक लेखापरीक्षणका प्रभावकारी नभएको संस्थालाई सञ्चालक जोखिमबापत थप पुँजी व्यवस्था गर्न लगाउने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
सूचना प्रणालीको लेखापरीक्षण (system audit) को व्यवस्था गर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
कर्जा अनुगमन तीन तीन महिनामा हुने व्यवस्था गर्ने । साथै, यस्तो अनुगमन नगर्नेलाई कारवाहीको व्यवस्था गर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग

सुभाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
सुशासन			
स्वतन्त्र वा विज्ञ संचालक योग्यता र प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको योग्यता अध्याय पाँचमा उल्लेख गरे बमोजिम परिमार्जन गर्ने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
प्रमुख कार्यकारी अधिकृत कुनै अन्य पद वा दोहोरो भूमिकामा नरहने गरी निर्देशन जारी गर्ने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूमा बोर्डको विविधीकरणको लागि कम्तीमा २ जना महिला सदस्य तथा २ जना लघुवित्त क्षेत्रको विज्ञ स्वतन्त्र सञ्चालक हुने व्यवस्था गर्दा उपयुक्त हुने देखिएको ।	दीर्घकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको तलब सम्बन्धी मार्गदर्शन जारी गर्ने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
प्रमुख कार्यकारी अधिकृत वर्षको कम्तीमा एकपटक शाखा भ्रमण गर्नु पर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
सञ्चालकहरूले सञ्चालन विधाको अतिरिक्त लघुवित्तको आधारभूत र सैद्धान्तिक तालिम लिनुपर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग

सुभाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
सञ्चालक शिक्षा कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउने । संस्थाहरूले सञ्चालकहरूका लागि वार्षिक रुपमा सञ्चालक शिक्षा/पुनर्ताजगी कार्यक्रम गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्ने । सञ्चालक शिक्षा कार्यक्रम न्यूनतम तीन दिनको र पुनर्ताजगी कार्यक्रम एक दिनको हुनुपर्ने । यस्ता कार्यक्रम लगायत अन्य कुनै पनि किसिमका कार्यक्रम मुलुक बाहिर गर्न नपाइने व्यवस्था गर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
कार्यकारी प्रमुख र संस्थाको आन्तरिक लेखापरिक्षकले स्वतन्त्र रुपमा आफ्नो भूमिका निर्वाह गर्ने गरी व्यवस्था गर्ने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
संस्थामा रहेका आन्तरिक समिति उपसमितिहरूले निर्देशनमा तोकिएका कामहरूको अलावा क्रियाशील भएर आफ्नो कर्तव्य निर्वाह गर्नुपर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
चुस्त दुरुस्त व्यवस्थापन सूचना प्रणाली अवलम्बन गर्नुपर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
व्यवस्थापकीय तहका कर्मचारीहरूलाई स्पष्ट कार्य विवरण उपलब्ध गराई कार्यसम्पादन गराउने र त्यसको मुल्याङ्कन समय समयमा गर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
संस्थाका सञ्चालक समितिका अध्यक्ष, सदस्य र प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको विदेश भ्रमण सम्बन्धी व्यवस्थालाई व्यवस्थित गर्न कार्यविधि बनाई लागु गर्नुपर्ने । सो कार्यविधिको प्रभावकारी कार्यान्वयन सम्बन्धमा वार्षिक रुपमा स्वतन्त्र मूल्याङ्कन गरी नेपाल राष्ट्र बैंक लघुवित्त सुपरिवेक्षण विभागमा समेत जानकारी गराउनु पर्ने । संस्थाको कर्मचारीहरूको दक्षता अभिवृद्धिको लागि वैदेशिक तथा स्वदेशी तालिम	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग

सुझाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
सम्बन्धमा कार्यविधि बनाई लागु गर्नुपर्ने । सो को प्रभावकारी कार्यान्वयन सम्बन्धमा आन्तरिक एवम् वाह्य लेखापरिक्षण मार्फत स्वतन्त्र मूल्याङ्कन गरी वार्षिक रुपमा नेपाल राष्ट्र बैंक लघुवित्त सुपरिवेक्षण विभागमा जानकारी गराउनु पर्ने ।			
लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले वार्षिक रुपमा संस्थागत सुशासन प्रतिवेदन (Corporate Governance Report) तयार गरी सार्वजनिक जानकारीको लागि आफ्नो वेबसाइटमा राख्नुपर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
कर्मचारी सम्बन्धी व्यवस्थामा सुधार			
प्रत्येक संस्थाले नियुक्ति, तालिम, पदोन्नती, दण्डसजाय लगायतका कर्मचारीसँग सम्बन्धित विषयमा विधि वा प्रणालीको विकास गरी सञ्चालक समितिबाट पारित गराई नेपाल राष्ट्र बैंकमा समेत बुझाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने । यस्तो विधिले कर्मचारीको न्यूनतम योग्यता, र ग्राहकसँगको व्यवहारका सम्बन्धमा आवश्यक तालिमको व्यवस्था समेत गर्नुपर्ने । नयाँ कर्मचारीहरूलाई अनिवार्यरुपमा लघुवित्तसम्बन्धी कम्तीमा १५ दिनको तालिम प्रदान गरेर मात्र ऋणीको छनौट र कर्जा असुलीको लागि खटाउने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
फिल्डमा काम गर्ने कर्मचारीलाई ग्राहकसँग गर्ने असल व्यवहार सम्बन्धी तालिम दिनुपर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
संस्थामा उच्च तह (शाखा व्यवस्थापक वा शोभन्दा माथि) कर्मचारी भर्ना गर्दा उक्त कर्मचारीको कार्य इतिहास र चालचलनको विश्लेषण गरेर मात्र नियुक्ती गर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
निश्चित तालिम र कार्यअनुभव बिना पदोन्नती र जिम्मेवारी नदिने व्यवस्था गर्ने । सक्षम र असल कर्मचारीहरूको वृत्तिविकासको सुनिश्चितता गर्नुपर्ने । लघुवित्त	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक,

सुभाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित सर्टिफिकेसन कोर्स पास गरेका लागि मात्र बढुवा गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्ने ।			लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
आन्तरिक तालिमलाई प्रबर्द्धन गरी व्यवसाय विकाससँगै दक्षता अभिवृद्धिमा केन्द्रित हुनुपर्ने व्यवस्था गर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
कर्मचारीको कार्यसमय अन्तर्राष्ट्रिय श्रम मापदण्ड एवं श्रम ऐन बमोजिम गर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
यस्तो तालिम र कर्मचारी सम्बन्धी व्यवस्था कार्यन्वयन नगर्ने संस्थालाई राष्ट्र बैंकले कारबाही गर्न सक्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
प्रचलित मूल्यमा आधारित कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको वृद्धिदर भन्दा बढीको कर्जा वृद्धिको लक्ष्य कर्मचारीहरूलाई दिन नहुने व्यवस्था गर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
कर्जा असुलीका साथै ग्राहक सन्तुष्टिका आधारमा फिल्डमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई प्रोत्साहन भत्ता दिन सक्ने व्यवस्था गर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
कर्जा सूचना			
लघुवित्त वित्तीय संस्थाको कोर बैंकिङ सिस्टमबाट नै कर्जा सूचना केन्द्रमा सूचना प्रवाह हुने व्यवस्था अनिवार्य गर्ने ।	अल्पकालीन	कर्जा सूचना केन्द्र तथा नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग

सुभाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
नियमित रुपमा कर्जा सूचना प्रवाह नगर्ने संस्थालाई नगद जरिवाना वा कर्जा नोक्सानी प्रतिशत बढाइदिने (सम्पूर्ण असल कर्जामा ५ प्रतिशतसम्म नोक्सानी व्यवस्था कायम गर्न लगाउने), प्राप्त नगरी वा अपूर्ण सूचना प्राप्त गरी प्रवाहित गरिएको कर्जालाई शंकास्मद मानि सोही बमोजिम कर्जा नोक्सानी व्यवस्था कायम गर्न लगाउने। त्यसैगरी, कर्जा सूचना छल्लको लागि गलत सूचना पेश गर्ने संस्थालाई कारबाहीको व्यवस्था गर्ने। साथै, मध्यकालमा सबै खाले संस्थाहरूबाट कर्जा लिने ग्राहकको कर्जा सूचना एकिकृत रुपमा राख्ने व्यवस्था गर्ने।	अल्पकालीन	कर्जा सूचना केन्द्र तथा नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग
हालको कर्जा सूचना केन्द्रबाट घ वर्गका लागि प्राप्त हुने कर्जा सूचनामा क, ख र ग वर्गका वित्तीय संस्थाबाट प्रवाह भएको कर्जाको सूचना प्राप्त नहुने भएकोले यसका लागि आवश्यक व्यवस्था गर्न कर्जा सूचना केन्द्रलाई निर्देशन दिने। केन्द्रको तथ्याङ्क प्रशोधन क्षमतामा स्तरोन्नति गरी वास्तविक समयमा (Real Time) सूचना प्रवाह गर्न र प्राप्त गर्न सक्ने बनाउने। यसैगरी साधारण र विस्तृत गरी दुई प्रकारका कर्जा सूचनाको व्यवस्था गर्नुपर्ने।	अल्पकालीन	कर्जा सूचना केन्द्र तथा नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग
सबैखाले बैंक तथा वित्तीय संस्था, सहकारी र लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका ऋणीहरूको कर्जा सूचना एकिकृत नभएको अवस्था छ। यसले गर्दा कुन व्यक्तिले कहाँबाट कति कर्जा लग्यो भन्ने सूचना पाउन सकिदैन। तसर्थ, दीर्घकालमा सहकारीलाई समेत कर्जा सूचना केन्द्रमा आबद्ध बनाउने व्यवस्था गर्ने।	मध्यकालीन	कर्जा सूचना केन्द्र तथा नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग
कर्जा सूचना प्रवाह गर्दा देखिएको म्याचिङ गल्ती (matching error) लाई समाधान गर्न संस्था र कर्जा सूचना केन्द्रले पर्याप्त ध्यान दिनुपर्ने।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था तथा कर्जा सूचना केन्द्र	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग

सुझाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
ऋण ग्रस्तता			
लघुवित्तका ऋणीहरूको परिवारिक आय निर्दिष्ट ढाँचामा तयार गर्नुपर्ने र उपभोग कर्जाको हकमा खर्चयोग्य आम्दानीको ५० प्रतिशत भन्दा कम रकम कर्जा साँवा तथा ब्याज चुक्ता गर्न पर्याप्त हुने गरी कर्जा प्रवाह गर्न निर्देशन जारी गर्नुपर्ने । उपभोग कर्जा बाहेक लघुउद्यमलाई प्रवाह गर्ने कर्जा विश्लेषण फारममा अनिवार्य रूपमा नगद प्रवाह (Cash Flow) विश्लेषण गरी क्षमताको आधारमा कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग
कर्जा प्रवाह वा नवीकरण गर्दा कर्जा सूचना लिने हालको व्यवस्था कायम राख्दै यसलाई थप प्रभावकारी बनाउने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग
वित्तीय साक्षरताले ऋण ग्रस्तताको जोखिमलाई घटाउन सहयोग गर्ने हुनाले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले वित्तीय साक्षरता तालिम अभियान चलाउने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग
वित्तीय सेवाहरूको आक्रामक बिक्री (Aggressive Sales Strategy) निरुत्साह गर्नुपर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग
एकल कर्जा सीमालाई कडाईका साथ अनुगमन गरी सोको उल्लङ्घन भएमा सीमा नाघ्ने गरी कर्जा प्रवाह गर्ने संस्थाको प्रमुख कार्यकारी अधिकृतलाई जिम्मेवार बनाउने । एक संस्था एक ऋणीको हालको व्यवस्थालाई परिमार्जन गरी तत्कालको लागि अधिकतम ३ वटाबाट लिन पाउने व्यवस्था गर्ने । क्रमशः यस्तो व्यवस्थालाई परिमार्जन गरी २ वटाबाट लिन पाउने बनाउने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था तथा नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग

सुभाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
वार्षिक आम्दानी गणना गर्दा रोजगार आय, कृषियोग्य जमिन भए सो जमिनबाट हुनसक्ने आम्दानी, व्यवसायबाट हुने आय, वैदेशिक रोजगार आम्दानी भएमा पछिल्लो ६ महिनामा प्राप्त विप्रेषण रकम बाहेक अन्य कुनै आम्दानी हुने स्रोत भए सो स्रोत खुलाई उल्लेख गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्ने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
वित्तीय स्रोत			
साना किसान विकास लघुवित्त वित्तीय संस्था लि. र आरएमडीसी लघुवित्त वित्तीय संस्था गाभिएर एउटा संस्थाको रूपमा भएकाले यो संस्थालाई एक सामाजिक कोष संस्थाको रूपमा विकास गर्ने । यस प्रकारको संस्थालाई अन्य लघुवित्त संस्थाहरूलाई थोक कर्जा प्रवाह गर्ने साथै कर्जा लक्षित वर्गमा पुगेको तथा सदुपयोग भए वा नभएको समेत अनुगमन गर्ने अधिकार प्रदान गर्ने ।	मध्यकालीन	साना किसान विकास लघुवित्त वित्तीय संस्था लि.	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग तथा लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
यसले लघुवित्त संस्थाहरूलाई प्रभावकारी कर्जा लगानी, असुली लगायतका पक्षहरूमा तालिम समेत दिन सक्ने व्यवस्था गर्ने ।	मध्यकालीन	साना किसान विकास लघुवित्त वित्तीय संस्था लि.	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग तथा लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
यस प्रकारको कोष/संस्था र अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई कर्जा प्रवाह गर्दा जिम्मेवारीपूर्ण वित्तीय लगानी (Responsible financing) को सुनिश्चितता गर्न कर्जा सम्भौताको बेला नै आचार संहिता (Code of conduct) पालना गरेको स्वतन्त्र मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्ने । यदि यस	मध्यकालीन	साना किसान विकास लघुवित्त वित्तीय संस्था लि.	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग तथा

सुभाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
प्रकारको कोषलाई यस्तो अधिकार नदिने हो भने कुनै अर्को अर्धनियामक (semi regulator) लाई यस्तो कार्य गर्न दिन सकिने ।			लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
विपन्न वर्गमा प्रवाह हुने गरी लघु, घरेलु तथा साना उद्यम विकासको लागि प्रदान गर्ने सहूलियतपूर्ण कर्जाको लागि ब्याज अनुदान कार्यक्रममा यस प्रकारको कोषमार्फत लघुवित्त संस्थाहरूलाई समेत सहभागी गराउने ।	मध्यकालीन	नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय तथा नेपाल राष्ट्र बैंक	लघुवित्त वित्तीय संस्था
व्यक्तिगत निक्षेप बाहेक लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले निश्चित सीमासम्म अधिकतम २ वर्ष अवधिको संस्थागत निक्षेप परिचालन गर्न सक्ने सुविधा पनि दिने ।	मध्यकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
विद्यमान व्यवस्थाले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई अन्य संघसंस्थासँग पनि कर्जा तथा सापट लिन खुल्ला गरेको छ । यद्यपी, लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले नागरिक लगानी कोष, कर्मचारी संचय कोष, सामाजिक सुरक्षा कोष जस्ता कर्जा प्रवाह गर्न कानुनी रूपमा योग्य संस्थाहरूबाट हालसम्म कर्जा लिएको देखिदैन । लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले यस्ता संस्थाहरूसँग कर्जा लिन पहल गरेको खण्डमा विद्यमान व्यवस्थाबाटै नै नयाँ स्रोत उपलब्ध हुन सक्ने अवस्था रहेको ।	मध्यकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था, नागरिक लगानी कोष, कर्मचारी संचय कोष तथा सामाजिक सुरक्षा कोष	नेपाल राष्ट्र बैंक
विपन्न वर्ग र लघुउद्यम लगायतमा जाने सहूलियतपूर्ण कर्जा र अनुदानमा आधारित ऋणलाई पनि लघुवित्त वित्तीय संस्थामार्फत प्रवाह गर्न सकिने ।	मध्यकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
जर्मन सरकारको अनुदानमा सञ्चालित Sustainable Economic Development in Rural Area (SEDRA) परियोजनाको रकम परियोजना समाप्त भए पछि कोषमा परिणत गर्न सकिने ।	मध्यकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था

सुभाब	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले विपन्न वर्ग कर्जा अन्तर्गत लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई दिने कर्जा आधार दरमा उपलब्ध हुने व्यवस्था गर्ने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
नेपाल राष्ट्र बैंकले निक्षेप सङ्कलन गर्न चाहने लघुवित्त संस्थाको लागि संस्थागत विकाशको अवस्था, संस्थागत क्षमता, सञ्चालन जोखिम व्यवस्थापन, आन्तरिक नियन्त्रण, तरलता व्यवस्थापन लगायतका विषयहरू समावेश गरी छुट्टै मापदण्ड तयार गर्नुपर्ने । त्यस्तो सुविधा उपभोग गर्न चाहने संस्थाले यस बैंकसमक्ष स्वीकृति माग गर्दै आवेदन पेश गर्नुपर्ने तथा त्यस्तो सुविधा उपभोग गर्न चाहने वा नचाहने संस्थालाई फरक फरक विवेकशील नियमनको व्यवस्था गर्ने ।	मध्यकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूमा सम्पत्ति तथा दायित्व व्यवस्थापन प्रभावकारी नहुने भएकाले प्राकृतिक व्यक्तिको अधिकतम रु.१ लाख (निश्चित सीमा) सम्म बढीमा २ वर्षसम्मको मुद्दती खाता सञ्चालन गर्न स्वीकृती प्रदान गर्न सकिने । हाल लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका ९५ प्रतिशत भन्दा बढी सदस्यको बचत रु.१ लाख भन्दा कम रहेको ।	मध्यकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
आफ्नो सदस्यबाट नियमित सानो रकमको बचत गरी अधिकतम प्रति व्यक्ति रु.३ लाखसम्म बचत लिन सक्ने । लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले अधिकतम ५ वर्षसम्मको यस्तो नियमित बचत लिनसक्ने व्यवस्था गर्ने । साथै, बचतकर्ताले यस्तो बचत समय अगावै परिपक्व गर्न चाहेमा सामान्य बचतको ब्याजदर दिनुपर्ने ।	मध्यकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
लघुवित्त वित्तीय संस्थाले परिचालन गर्न सक्ने कुल बचतलाई पुँजीको आकारसँग जोड्न सकिने ।	मध्यकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था

सुभाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
<p>यस्तो बचत सङ्कलन गर्ने लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली प्रभावकारी तथा कोर बैकिङ्ग प्रणाली मजबुत रहेको हुनुपर्ने, पुँजीकोष अन्य निक्षेप सङ्कलन नगर्ने संस्थाहरू भन्दा बढी हुनुपर्ने, बासेल २ सरहको पुँजी पर्याप्तता अनुपात कायम गर्नुपर्ने, लघुकर्जाको गुणस्तर छोटो समयमा बिग्रन सक्ने र बिना धितो कर्जा प्रवाह गर्ने भएकाले पर्याप्त बफर पुँजी आवश्यक पर्ने । तरलता जोखिम व्यवस्थापन गर्न अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्था सरह अनिवार्य नगद र तरलता अनुपात कायम गर्नुपर्ने । व्यवस्थापन तथा कर्मचारीको दक्षता सर्वसाधारणको निक्षेप संरक्षण गर्न सक्ने गरी विकास भएको हुनुपर्ने । लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले AML/CFT सम्बन्धी व्यवस्थाहरूको पालन गर्न सक्षम रहेको हुनुपर्ने । साथै, कर्जा तथा सञ्चालन जोखिम न्यूनीकरण सम्बन्धी प्रावधानहरू अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्था सरह रहेको हुनुपर्ने ।</p>	मध्यकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
लघुवित्त मोडेल			
<p>हाल प्रचलनमा रहेको सामूहिक जमानीमा आधारित ग्रामीण मोडललाई सममायनुकूल परिमार्जन गरी सानो आकारको कर्जा (अधिकतम ५० हजार रुपैयासम्म) लाई सामूहिक जमानी आवश्यक नपर्ने । त्यसैगरी, रु. ५० हजारदेखि अधिकतम रु.५ लाखसम्म सामूहिक वा पारिवारिक जमानीमा आवश्यक पर्ने व्यवस्था गर्ने । रु.५ लाखभन्दा माथि भने धितो लिएर मात्र कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्ने । एकै पटकभन्दा चरणबद्धरूपमा कर्जाको सदुपयोगिता र आम्दानीको आधारमा अधिकतम सीमासम्म ऋण प्रवाह गर्ने ।</p>	मध्यकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था तथा नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
<p>रु.५० हजारभन्दा बढीको कर्जाको असुली मासिक रूपमा मात्र गर्नुपर्ने । व्यवसायको प्रकृति र नगद प्रवाहलाई मध्यनजर राखेर कर्जा असुली त्रयमासिक रूपमा समेत गर्न सकिने ।</p>	मध्यकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था तथा नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग

सुभाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
कर्जा प्रदान गर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आफ्नो शाखा सञ्जालबाट कर्जा लिएका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले काम कारवाही अनुगमन गर्न सक्ने व्यवस्था गर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था तथा नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
विद्यमान समूह कर्जा प्रणालीमा समूहका अन्य विशेषता कायम राख्दै समूह आवद्धता सहितको व्यक्तिगत जमानी गर्नसक्ने व्यवस्थालाई क्रमश लागु गर्ने व्यवस्था गर्ने । यस प्रकारको कर्जाको निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषबाट अनिवार्य रुपमा सुरक्षण गर्नुपर्ने । कुनै एउटा सदस्यले कर्जा चुक्ता नगरेमा अन्य सदस्य वित्तीय रुपमा त्यसप्रति उत्तरदायी नहुने । यसप्रकारको व्यवस्था गर्दा ग्रामीण II वा अन्य अन्तर्राष्ट्रियरुपमा प्रचलित अभ्यासहरू जस्तै समूहको ग्रेडिङ र सो को आधारमा ब्याजदर वा थप कर्जा उपलब्धताको मापदण्ड, समूहको सिफारिशमा मात्र कर्जा प्रवाह गर्ने जस्ता व्यवस्था गर्ने ।	मध्यकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था तथा नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
आय मुलक कार्य गर्नको लागि व्यक्तिगत वा परियोजना धितो रहने गरी लघुवित्त संस्थामा लामो समय अनुशासनमा रही कर्जा भुक्तानी गरेको व्यक्तिलाई प्रदान गर्ने कर्जा । यस प्रकारको कर्जा प्रडक्टहरूले ऋणीहरूलाई स्तरोन्नति (Graduation) गर्नको लागि समेत मद्दत पुग्ने र Missing Middle को समस्या समाधान हुने ।	मध्यकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
नयाँ ऋणीहरूलाई खरिद गर्ने साधन नै धितोमा प्रवाह हुने सानो रकमको कर्जा । उदाहरणको लागि टेम्पो, रिक्सा आदि खरिद गर्न सोही सवारी साधन धितो राखी दैनिक वा प्रत्येक हप्ता भुक्तानी तालिका तयार भई हुने कर्जा प्रवाह ।	मध्यकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था तथा नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग

सुभाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
पारिवारिक, व्यक्तिगत वा कुनै तेस्रो पक्षको जमानीमा प्रवाह भएको छोटो अवधिको सानो रकमको नयाँ ऋणीहरूलाई प्रवाह हुने कर्जा । यस प्रकारको कर्जाले चल अचल सम्पत्ति धितो नभएका र समूहमा आवद्ध हुन नसक्ने व्यक्तिहरूलाई लघुवित्त क्षेत्रमा कर्जा प्राप्त गर्न सहज हुने ।	मध्यकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था तथा नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
अचल सम्पत्ति जस्तै घर जग्गा धितो राखी प्रवाह हुने सानो रकमको लघु कर्जा । यस प्रकारको लघुकर्जा प्रदान गर्दा धितो सुरक्षित रहेको कारण ठूलो रकमको कर्जा प्रवाह गर्न दिएमा नैतिक संकट (Moral Hazard) उत्पन्न हुन सक्ने भएकाले निश्चित सीमा सम्मको सानो रकम मात्र अचल सम्पत्ति धितो लिएर प्रवाह गर्न दिन उपयुक्त हुने ।	मध्यकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था तथा नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
स्वीकृत कर्जा ऋणीको कार्य सम्पादन वा व्यवसाय विस्तारको आधारमा किस्ता-किस्तामा उपलब्ध गराउने व्यवस्था गर्ने ।	मध्यकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था तथा नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
धितोको परिभाषालाई परिमार्जन गरी बिमा गरिएको पशु, चौपायालाई समेत राख्ने । यस्तोमा स्थानीय तहले प्रमाणीत गर्न सक्ने ।	मध्यकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था तथा नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग

सुभाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
स्तरोन्नती हुने ऋणीहरूको कर्जामा सम्बोधन गर्ने । भारतमा हालै प्रचलनमा ल्याइएको सह-लगानी मोडल र एजेन्ट बैंकिङ्ग मोडेललाई पनि नेपालमा अवलम्बन गर्न सकिने ।	मध्यकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था तथा नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
मध्यम कालमा निरपेक्ष गरिबीको स्तर ५ प्रतिशतभन्दा तल भरेपछि रु.२ अर्ब भन्दा बढी चुक्तापुँजी हुने लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले MSME हरूलाई वित्तीय सेवा पुऱ्याउने गरी वा ग्रामीण क्षेत्रमा केन्द्रित रही वित्त प्रवाह गर्ने विशिष्टीकृत ग्रामीण बैंकमा स्तरोन्नति हुन सक्ने व्यवस्था गर्ने ।	दीर्घकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था तथा नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
स्थानीय तहसँग सहकार्य गरी उनीहरूको जमानीमा विपन्न समुदायमा बिनाधितो कर्जा प्रवाह गर्न सकिने मोडलको विकास गर्ने ।	दीर्घकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था तथा नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
नियमित समूह बैठक, उपस्थिति, भुक्तानी प्रवृत्ति आदिको आधारमा ब्याजदर तथा सेवा शुल्कमा छुट दिई केन्द्र बैठकको अनुशासन कायम गर्न सकिने । समूह बैठकमा सहभागी नहुने, ढिला आउने र अनुशासन पालना नगर्ने ऋणीहरूबाट जरिवाना उठाई केन्द्र सञ्चालनमा पूर्ण खर्च गर्ने गरी केन्द्रकोष सङ्कलन गर्न सक्ने व्यवस्था गर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग

सुभाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
समाजको स्वरूप एवम् वित्तीय प्रणालीको विकाससँगै लघुवित्तको मोडलको बारेमा निरन्तर अध्ययन, परिक्षण र परिमार्जन गर्नुपर्ने । साथै, यसप्रकारको मोडलमा परिमार्जन गर्दा दीर्घकालीन असर पर्ने भएकाले चरणबद्धरूपमा यस्ता नवप्रवर्तनको परिपक्वता पश्चात् मात्र लागु गर्नुपर्ने ।	दीर्घकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
स्थानीय तह एवम् पदाधिकारीहरूलाई लघुवित्तको बारेमा विभिन्न कार्यक्रममार्फत साक्षरता प्रदान गर्ने र सहकार्य गरी स्थान विशेषको लघुवित्त मोडेल विकास गर्न सकिने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
सामाजिक क्रियाकलाप व्यवस्थापन			
सुरुवाती चरणमा नेपाल राष्ट्र बैंकले सामाजिक तथा वातावरणीय क्रियाकलाप व्यवस्थापन मार्गदर्शन नमूना लघुवित्त संस्थाहरूलाई जारी गर्नुपर्ने र लघुवित्त संस्थाहरूले सो मार्गदर्शनलाई आधारमानेर लघुवित्त संस्थाहरूले आफ्नो सेवा, ग्राहक, कार्यक्षेत्रको आधारमा संचालक समितिले पारित गरेको मार्गदर्शन तर्जुमा गर्नुपर्ने ।	मध्यकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग तथा लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
सामाजिक तथा वातावरणीय क्रियाकलाप व्यवस्थापन मार्गदर्शन सम्बन्धमा प्रत्येक कर्मचारीहरूले नियमित रूपमा तालिम प्राप्त गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।	मध्यकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
सामाजिक तथा वातावरणीय क्रियाकलाप व्यवस्थापन मार्गदर्शन अनुरूप लघुवित्त संस्थाहरूले सामाजिक उद्देश्य हासिल गर्नको लागि सञ्चालन गरिएका क्रियाकलापहरूको विवरण सार्वजनिक जानकारीको लागि वार्षिक प्रतिवेदनमा उल्लेख गर्नुपर्ने ।	मध्यकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग

सुझाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभागले यस प्रकारको सामाजिक उद्देश्य हासिल गर्न सञ्चालन गरिएको क्रियाकलापको निरन्तर अनुगमन गर्ने ।	मध्यकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
यस्ता सामाजिक क्रियाकलाप सम्बन्धी सूचकलाई त्रैमासिकरूपमा प्रकाशन गर्नुपर्ने ।	मध्यकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
यस्ता सामाजिक क्रियाकलापमा खर्च गर्ने लघुवित्त वित्तीय संस्थालाई विद्यमान करको दरमा छुट दिने व्यवस्था गर्ने ।	मध्यकालीन	नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
सदस्यको स्तरोन्नति			
लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले आफै वा अन्य संघ संस्थाको सहकार्यमा ग्राहकको स्तरोन्नति सम्बन्धी कार्य गर्न सक्ने । यस्तो ग्राहकको स्तरोन्नति सम्बन्धी कार्यक्रम गर्ने संस्थालाई नेपाल राष्ट्र बैंकले केही सहूलियत र नेपाल सरकारबाट करमा छुट दिनु उपयुक्त हुने । सदस्य स्तरोन्नतिको तथ्याङ्कलाई लघुवित्त वित्तीय संस्थाको सामाजिक सफलताको सूचकको रूपमा विकाश गर्न सक्ने ।	मध्यकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय तथा नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
लघुवित्त क्षेत्रमा पूर्वाधार			
नेपाल राष्ट्र बैंक र लघुवित्त बैंकर्स एसोसियसन लगायतका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूसँग समन्वय गरी प्रचलित लेखा प्रणाली अनुरूपको कोर बैकिङ्ग प्रणाली प्रयोग गर्ने ।	मध्यकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग

सुभाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
लघुवित्त सम्बन्धी गहन तालिम र अनुसन्धान गर्ने एक विशिष्टीकृत गैर नाफामूखी संस्था स्थापना गर्ने ।	मध्यकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
लघुवित्तको स्थिति, समस्या र यसको उत्तरदायित्व र अर्थतन्त्रमा पारेको प्रभाव बारे नियमित अनुसन्धान गरी रहनुपर्ने ।	दीर्घकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको संख्या र भौगोलिक उपस्थिति			
पछिल्लो समय गाभ्ने र गाभिने प्रक्रियामा रहँदा प्रतिस्पर्धा अभै बढ्दै गएको सन्दर्भमा मर्जरको प्रक्रियालाई थप निरन्तरता दिन सकिने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
हाल ७३ प्रतिशत संस्था राष्ट्रिय स्तरका रहेकामा मुलुक प्रादेशिक संरचनामा गएको र प्रदेश विशेषका आवश्यकता, अनुभव र सेवाको प्रकृति फरक हुन सक्ने भएकोले प्रादेशिक कार्यक्षेत्रमा जोड दिनु उपयुक्त हुने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
क्षेत्रीय स्तरबाट राष्ट्रिय स्तरमा स्तरोन्नती हुनेको संख्या उल्लेख्य रहेकोले यो सम्बन्धी व्यवस्थालाई अविलम्ब रोक्नु पर्ने । साथै, राष्ट्रिय स्तरबाट प्रदेशस्तरमा जाने संस्थालाई प्रोत्साहन गर्न थप छुटको व्यवस्था गर्ने । तर, एउटामात्र प्रदेशको सट्टामा जोडिएका तीनवटासम्म प्रदेशमा कार्य गर्न अनुमति दिने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
नेपाल राष्ट्र बैंकले “एउटै व्यक्ति/समूहद्वारा प्रवर्द्धन भएका तथा एकाघर परिवार एवम् व्यवसायिक समूहको प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष स्वामित्व/नियन्त्रणमा रहेका संस्थाहरू र व्यावसायिक सम्बन्ध स्थापित भएका संस्थाहरू” लाई बाध्यकारी मर्जरमा लैजान सक्ने व्यवस्था गरिसकेकोले यसलाई कार्यान्वयनमा लैजानु पर्ने । प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि त्यस्ता व्यक्ति वा समूहलाई निर्देशन दिने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था

सुभाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
संस्था घटाउन चालिने मर्जर/प्राप्ती आदि विकल्पमा जाँदा प्रदेशस्तरीय लघुवित्त संस्थामा सीमित हुन चाहने संस्थालाई नियमकीय सुविधामा जोड दिने, कर्णाली, गण्डकी प्रदेश लगायत दुर्गम पहाडी जिल्लाको सेवा बिस्तार प्राथमिकतामा हुनु पर्ने, जिल्लास्तरका लघुवित्त वित्तीय संस्थालाई जिल्लास्तरबाट स्तरोन्नती हुन नदिने विकल्पमा थप अभ्यास गरिनु पर्ने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
हाल सञ्चालनमा रहेका निजी क्षेत्रको लगानीमा सञ्चालित २ वटा थोक कर्जा कारोबार गर्ने लघुवित्त वित्तीय संस्थालाई अन्य खुद्रा कर्जा प्रदायकसँग गाभिन चाहेमा सो सम्बन्धी व्यवस्था गर्ने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
प्रदेशस्थित केन्द्रीय कार्यालय भएका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई नेपाल राष्ट्र बैंकमा सम्पर्क राख्न काठमाडौँ आउन नपर्ने गरी नेपाल राष्ट्र बैंकको प्रदेशस्थित कार्यालयबाट सेवा उपलब्ध गराउने व्यवस्था गर्ने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
लघुवित्त वित्तीय संस्थाको कुल संख्या भन्दा पनि शाखाको भौगोलिक उपस्थिति व्यवस्थापन गर्नुपर्ने र शाखा संख्या व्यवस्थापन गर्न नसक्ने संस्थाहरूलाई मर्जर लगायतका विकल्प प्रस्ताव गर्नु उपयुक्त हुने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
वार्षिक शाखा बिस्तार नीति अवलम्बन गरी आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को दोश्रो त्रयमासभित्र अधिक शाखा भएका जिल्ला वा अन्य क्षेत्रबाट कम भएका स्थानमा स्थानान्तरण गर्ने सम्बन्धी योजना लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूबाट माग गर्ने र यस अनुसार योजना पेश गर्न नसक्ने तथा समायोजनबाट बढी भएका शाखा गाभ्ने नीति लिइनु पर्ने । गाभ्न सम्भव नहुने अवस्थामा त्यस्ता शाखा खरिद/विक्री सम्बन्धी व्यवस्था गर्ने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग

सुभाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
लघुवित्त संस्थाको संख्यालाई कम गर्नुको साथै अधिकेन्द्रित अवस्थालाई सम्बोधन गर्न शाखा समायोजन वा शाखा खरिद/विक्री उपयुक्त देखिएकोले सो सम्बन्धी व्यवस्था गर्ने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
मानव विकास सूचकाङ्कमा कमजोर रहेका प्रदेश जस्तै कर्णाली, सदुरपश्चिम केन्द्रित लघुवित्त संस्थाहरूको न्यूनतम चुक्ता पुँजी तथा पुँजीकोष अनुपात अन्य प्रदेशगत वा राष्ट्रिय स्तरका लघुवित्त संस्थाहरूभन्दा कम गर्नु उपयुक्त हुने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
विपन्न वर्ग कर्जा/लघुवित्त कर्जा/बैंक कर्जा कम र बढी भएको पालिकाहरू छुट्याउने र सो बमोजिम शाखा विस्तार लगायतका नीतिहरू अवलम्बन गर्ने ।	मध्यकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
कुनै पनि लघुवित्त वित्तीय संस्था सञ्चालनमा नभएको स्थानमा मात्र शाखा खोल्न अनुमति दिने व्यवस्था गरी हाललाई नयाँ शाखा खोल्नलाई रोक लगाउने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
जनसंख्या, कर्जाको अवस्था, आर्थिक गतिविधी, भौगोलिक बनावट जस्ता सूचकका आधारमा पालिकामा रहन सक्ने अधिकतम् लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको नक्साङ्कन गर्न सकिने ।	मध्यकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
स्थानीय तहले विपन्न समुदायमा लघुवित्तले कर्जा प्रवाह गर्दा ब्याज अनुदानको व्यवस्था गर्न सक्ने । जसले गर्दा विपन्न समुदायमा वित्तीय साधनमा पहुँच पुग्ने र ब्याजदरको भार कम हुने ।	मध्यकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	स्थानीय निकाय

सुभाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
लघुवित्त नीति			
प्रायः अन्य देशमा पनि लघुवित्त नीतिको अभ्यास नरहेको र बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन २०७३ को दफा ४९(४) ले नेपाल राष्ट्र बैंकले तोकेको सीमा, शर्त तथा निर्देशनको अधिनमा रही “घ” वर्गको वित्तीय संस्थाले बैंकिङ्ग तथा वित्तीय कारोबार गर्न सक्ने व्यवस्था रहेकोले र नेपाल राष्ट्र बैंकले समयसापेक्ष रूपमा लघुवित्त क्षेत्रको मार्गदर्शन परिवर्तन गर्न सक्ने हुनाले नेपालमा नयाँ लघुवित्त नीति बनाउनु नपर्ने देखिएको। लघुवित्त सम्बन्धी व्यवस्थालाई समग्र वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीतिका साथै राष्ट्रिय वित्तीय समावेशिता रणनीतिहरूमा समावेश गर्न सकिने।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको कार्य प्रकृति अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूभन्दा फरक रहेको र सामाजिक बैंकिङ्गमा जोड दिनु पर्ने भएको हुँदा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई छुट्टै ऐन हुन उपयुक्त हुने। लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको शेयर सोही संस्थाका सदस्यहरूलाई उपलब्ध गराउने व्यवस्था हुनु पनि उपयुक्त हुने।	मध्यकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
सुपरिवेक्षकीय क्षमतामा सुधार			
ऋण ग्रस्तताको अवस्थालाई रोक्नको लागि लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभागले ग्राहकको ऋण र भुक्तानीको अवस्थाको स्थायीरूपले विश्लेषण, मूल्याङ्कन र अनुगमन/निरीक्षण गर्ने विधि वा प्रणालीको विकास गर्नुपर्ने।	मध्यकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, सूचना प्रणाली विभाग
गैर-स्थलगत सुपरिवेक्षण प्रणालीमा सुधार गरी संस्थागतरूपमा नै विधिको विकास गर्ने। यस्तो विधि वा प्रणालीको विकास गर्दा MicroRate & IADB (2010) को Technical Guide, SEEP Network (2005) को Measuring Performance of Microfinance Institutions: A framework for Reporting, Analysis, and Monitoring, र CGAP (2008) को Appraisal Guide for Microfinance Institutions जस्ता विविध स्रोत र अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलनलाई समेत आधारको रूपमा लिने।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, आर्थिक अनुसन्धान विभाग

सुझाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
गैर-स्थलगत सुपरिवेक्षण कार्यमा संलग्न कर्मचारीहरूलाई विस्तृत प्रकृतिको तथ्याङ्क विश्लेषण सम्बन्धित आवश्यक तालिम प्रदान गर्नुपर्ने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, आर्थिक अनुसन्धान विभाग तथा नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंकर्स प्रशिक्षण केन्द्र
बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग तथा लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभागका सम्बन्धित कर्मचारीहरूलाई लघुवित्त संस्थाहरूको कार्यप्रकृति तथा संरचना बमोजिम नियमन तथा सुपरिवेक्षण गर्न सघाउ पुग्ने गरी आवश्यक तालिम तथा कार्यानुभवको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।	मध्यकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंकर्स प्रशिक्षण केन्द्र
लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षणको लागि छुट्टै विनियमावली तयार गर्नुपर्ने ।	मध्यकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग
स्थलगत र गैरस्थलगत सुपरिवेक्षणको लागि कार्यविधि (म्यानुअल) तयार गर्ने ।	मध्यकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग
गैर-स्थलगत सुपरिवेक्षणलाई चुस्त बनाउनको लागि तथ्याङ्क विश्लेषणमा दक्षता/रुची भएका कर्मचारी पहिचान गरी आवश्यक सीप विकासको अवसर प्रदान गर्ने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, आर्थिक अनुसन्धान विभाग तथा नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंकर्स प्रशिक्षण केन्द्र

सुभाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
विभागमा सरुवा/नियुक्त भई आउने कर्मचारीलाई लघुवित्त संस्था तथा सेवा, सुपरिवेक्षकीय दृष्टिकोण लगायतका विषयमा तालिम प्रदान गरेर मात्रै लघुवित्त सुपरिवेक्षण कार्यमा पठाउने व्यवस्था गर्ने ।	मध्यकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंकर्स प्रशिक्षण केन्द्र
विभागका कार्यरत कर्मचारीलाई लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको कार्य प्रकृतिको अनुसार आवश्यक सुपरिवेक्षकीय सीप तथा ज्ञान (जस्तै प्रविधिजन्य सिप, वित्तीय विश्लेषण, कर्जा विश्लेषण, एएमएल/सिएफटि, जोखिम पहिचान तथा व्यवस्थापन) जस्ता विषयमा तालिम तथा पुनर्ताजगी कार्यक्रम आयोजना गर्ने ।	मध्यकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंकर्स प्रशिक्षण केन्द्र
सुपरिवेक्षण टोलीलाई संस्थाको सुशासन, सञ्चालन दक्षता, कर्जा गुणस्तर र सेवा प्रवाहको गुणस्तरतामा आधारित भई थप कर्जा नोक्सानी व्यवस्था गर्ने र/वा जोखिम भार थप्ने अधिकार प्रदान गर्ने ।	मध्यकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग
हरेक संस्थामा सुपरिवेक्षण/अनुगमन गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने । सुपरिवेक्षण गर्दा लघुवित्त वित्तीय संस्थाको सेवा प्रभावकारिता, ग्राहक संरक्षण र सामाजिक बैकिङ्ग जस्ता पक्षमा ध्यान दिनुपर्ने ।	मध्यकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग
तत्काल गर्नुपर्ने थप कार्यहरू			
आर्थिक शिथिलताका कारण किस्ता रकम बुझाउने नसकेका ऋणीको हकमा साँवा भुक्तानी बुझाउने समय ६ महिनाको लागि थप गरी सहजीकरण गर्न सकिने । ब्याजमा केही छुट्ट दिई ऋण असुल गर्न सकिने व्यवस्था गर्ने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था
दुई वा सो भन्दा धेरै संस्थाबाट ऋण लिएका ऋणीहरूलाई लघुवित्त संस्थाहरूले आपसीसमझदारीमा ऋणीबाट कुनै प्रकारको शुल्क नलिई बचत तथा कर्जा साटासाट वा स्वीकार गर्न सक्ने व्यवस्था गर्ने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	लघुवित्त वित्तीय संस्था

सुझाव	समयसीमा ^{३२}	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
निष्क्रिय कर्जा उच्च भएका, दोहोरापना, एकल कर्जा सीमाको अत्याधिक चापमा रहेका संस्था पहिचान गरी उक्त समस्या समाधानको लागि संस्थाले गर्नसक्ने/गरेका प्रयासको सम्बन्धमा संचालक समितिबाट कार्ययोजना माग गर्ने । संस्थाको कार्ययोजना विश्लेषण गरी संस्थाको आन्तरिक क्षमता तथा स्रोतबाट समस्या समाधान गर्न नसक्ने खालका संस्थालाई बाध्यात्मक मर्जर गर्ने व्यवस्था गर्ने ।	अल्पकालीन	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग	नेपाल राष्ट्र बैंक, लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभाग
विभिन्न समूह वा अभियानमा सहभागीभई केही समययता कर्जा भुक्तानी नगरेका ऋणीहरूलाई कर्जा भुक्तानीको लागि सार्वजनिक रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंक र नेपाल सरकारले आह्वान गर्ने । चाहनावश (Willful defaulter) कर्जा नतिर्नेलाई कालो सूचीमा राखी सरकारी सेवा सुविधाबाट वञ्चित गर्ने व्यवस्था गर्ने ।	अल्पकालीन	नेपाल सरकार तथा नेपाल राष्ट्र बैंक	स्थानीय तह
बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट लिएको कर्जा भुक्तानी नगर्नका लागि उक्साउने, समूह गठन गरी विभिन्न गतिविधि गर्ने प्राकृतिक व्यक्ति तथा संस्था/संघलाई बैंकिङ्ग प्रणाली प्रतिको विश्वासमा खलल पुऱ्याउने गतिविधिलाई बैंकिङ्ग कसुर ठानिने गरी बैंकिङ्ग कसुर ऐन, २०६४ (पहिलो संशोधन सहित) संशोधन गरी हदैसम्मको जरिवाना तथा कैद सजायको व्यवस्था गर्ने ।	अल्पकालीन	नेपाल सरकार	नेपाल राष्ट्र बैंक
बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कार्यालय, एक्सटेन्सन काउण्टर, निक्षेप तथा कर्जा सङ्कलन केन्द्र जस्ता बैंकिङ्ग तथा वित्तीय सेवा प्रदान गर्ने स्थानमा अवरोध गर्ने, कार्यालय भित्र प्रवेश गरि तोडफोड गर्न, धम्क्याउने जस्ता गतिविधि गर्ने प्राकृतिक व्यक्ति, समूह, संघ/संस्था आदिलाई पनि कानुनी कारबाहीको दायरामा ल्याउने गरी विद्यमान ऐन/कानूनमा आवश्यक संशोधन गर्ने ।	अल्पकालीन	नेपाल सरकार	नेपाल राष्ट्र बैंक
संस्था छाड्नेहरूको हिसाब मिलान तीन महिना भित्र गरी राफसाफ गर्न दिनुपर्ने ।	अल्पकालीन	लघुवित्त वित्तीय संस्था	नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग

सन्दर्भ सामाग्री

- Aguilar, G., & Portilla, J. (2020). Determinants of market power in the Peruvian regulated microfinance sector. *Journal of Industry, Competition and Trade*, 20(4), 657–688. <https://doi.org/10.1007/s10842-019-00318-z>
- Ahlin, C., & Suandi, M. (2019). A matter of experience? Understanding the decline in group lending. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 81(6), 1252–1279. <https://doi.org/10.1111/obes.12305>
- Alimukhamedova, N., Filer, R., & Hanousek, J. (2017). The importance of geographic access for the impact of microfinance. *Development Policy Review*, 35(5), 645–657. <https://doi.org/10.1111/dpr.12248>
- Anderloni, L., & Vandone, D. (2008). *Migrants and financial services*. University of Milan.
- Ashta, A., Attuel-Mendès, L., & Ratsimalahelo, Z. (2015). Another “French paradox”: explaining why interest rates to microenterprises did not increase with the change in French usury legislation. *European Journal of Law and Economics*, 40(3), 479–509. <https://doi.org/10.1007/s10657-013-9387-y>
- Bevacqua, R., Nguyen, D. (Sophie), & Lambert, D. (2021, November 1). *Reimagining Viet Nam’s Microfinance Sector: Recommendations for Institutional and Legal Reforms*. Asian Development Bank. <https://doi.org/10.22617/WPS210385-2>
- Blanco-Oliver, A. J., Irimia-Diéguez, A. I., & Vázquez-Cueto, M. J. (2023). Is there an optimal microcredit size to maximize the social and financial efficiencies of microfinance institutions? *Research in International Business and Finance*, 65, 101980. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2023.101980>
- Borio, C., & Lowe, P. (2001). *To provision or not to provision*. BIS Quarterly Review.
- BRIEF. (2004). *The impact of interest rate ceilings on microfinance*. CGAP.
- Cerise-SPTF. (2022). *Universal Standards for Social and Environmental Performance management*. The Social Performance Task Force (SPTF) and Cerise.
- Chatterjee, P., Kumar, S. P., Sharma, K., & Khanna, A. (2018). *Microfinance sector in India*. Lok Sabha Secretariat.
- Chen, G., Rasmussen, S., & Reille, X. (2010). *Growth and vulnerabilities in microfinance*. CGAP No. 61.
- Chen, G., & Rutherford, S. (2013). *A microcredit crisis averted: The case of Bangladesh*. CGAP No. 81.
- Chichaibelu, B. B., & Waibel, H. (2017). Borrowing from “Pui” to Pay “Pom”: Multiple Borrowing and Over-Indebtedness in Rural Thailand. *World Development*, 98, 338–350. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2017.04.032>

- Chikalipah, S. (2019). Optimal sources of financing for microfinance institutions in sub-Saharan Africa. *Development in Practice*, 29(3), 395–405. <https://doi.org/10.1080/09614524.2018.1519011>
- Christen, R. P. , Lauer, K. , Lyman, T. , & Rosenberg, R. (2012). *A guide to regulation and supervision of microfinance*. CGAP.
- Daiju, A., & Okuda, H. (2020). *Are the operations of microfinance institutions different across countries? A comparative analysis of Cambodia and the Philippines using DEA and PCA* (No. 212). JICA Research Institute, Working Paper No. 212.
- Daiju, A., Samreth, S., Oeur, S., & Vat, V. (2022). *Impact of interest rate cap policies on the lending behavior of microfinance institutions: Evidence from millions of observations in the credit registry database*. JICA Ogata Sadako Research Institute for Peace and Development Working Paper 224.
- de Quidt, J., Fetzer, T., & Ghatak, M. (2018). Commercialization and the decline of joint liability microcredit. *Journal of Development Economics*, 134, 209–225. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2018.05.010>
- D’Espallier, B., Goedecke, J., Hudon, M., & Mersland, R. (2017). From NGOs to banks: Does institutional transformation alter the business model of microfinance institutions? *World Development*, 89, 19–33. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2016.06.021>
- Dharmadasa, H., Hashemi, S. M., Samaranayake, S., & Whitehead, L. (2015). *BRAC propel toolkit: An implementation guide to the ultra-poor graduation approach*. United Nations.
- Ferrari, A., Masetti, O., & Ren, J. (2018). *Interest rate caps: The theory and the practice*. World Bank Policy Research Working Paper No. 8398.
- Ghose, B., Paliar, S. J., & Mena, L. (2018). Does legal status affect performance of microfinance institutions?: Empirical evidence from India. *Vision: The Journal of Business Perspective*, 22(3), 316–328. <https://doi.org/10.1177/0972262918786104>
- Giné, X., & Karlan, D. S. (2014). Group versus individual liability: Short and long term evidence from Philippine microcredit lending groups. *Journal of Development Economics*, 107, 65–83. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2013.11.003>
- Grachev, G. A. (2011). Forecasting the optimal structure of the Russian banking system. *Studies on Russian Economic Development*, 22(5), 535–539. <https://doi.org/10.1134/S1075700711050042>
- Gupta, N., & Mirchandani, A. (2020). Corporate governance and performance of microfinance institutions: recent global evidences. *Journal of Management and Governance*, 24(2), 307–326. <https://doi.org/10.1007/s10997-018-9446-4>
- Hashemi, S. M., & De Montesquiou, A. (2011). Reaching the poorest: Lessons from the graduation model. *CGAP, Focus Note*, 69(1), 1–15.

- Helms, B., & Reille, X. (2004). *The impact of interest rate ceilings on microfinance*. CGAP Focus Note.
- Heng, D., Chea, S., & Heng, B. (2021). Impacts of interest rate cap on financial inclusion in Cambodia. *International Monetary Fund*.
- Hoque, M., Chishty, M., & Halloway, R. (2011). Commercialization and changes in capital structure in microfinance institutions. *Managerial Finance*, 37(5), 414–425. <https://doi.org/10.1108/03074351111126906>
- Huang, A. K. (2016). *On the number and size of banks: Efficiency and equilibrium*. National University of Singapore.
- IFC. (2017). *Ending the microfinance crisis in Morocco: Acting early, acting right*. International Finance Corporation.
- IFC. (2022). *Microfinance in Jordan - Developments, Challenges and Future Prospects*. International Finance Corporation.
- Khandker, S. R., Faruquee, R., & Samad, H. A. (2013). *Are microcredit borrowers in Bangladesh over-indebted?* World Bank Policy Research Working Paper No. 6574.
- Kodongo, O., & Kendi, L. G. (2013). Individual lending versus group lending: An evaluation with Kenya's microfinance data. *Review of Development Finance*, 3(2), 99–108. <https://doi.org/10.1016/j.rdf.2013.05.001>
- Kono, H. (2006). *Is group lending a good enforcement scheme for achieving high repayment rates?: Evidence from field experiments in Vietnam*. Institute of Developing Economies.
- Kumar, N. (2012). Dynamic Incentives in Microfinance Group Lending. *SAGE Open*, 2(2), 215824401244428. <https://doi.org/10.1177/2158244012444280>
- Kumar, R., & Paul, A. (2009). *Provisioning for loan impairment in MFIs*. Microsave.
- Ledgerwood, J., Earne, J., & Nelson, C. (2013). *The New Microfinance Handbook*. The World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-8927-0>
- Lehner, M. (2009). *Group lending versus individual lending in microfinance*. Discussion Paper Series of SFB/TR 15 Governance and the Efficiency of Economic Systems 299, Free University of Berlin, Humboldt University of Berlin, University of Bonn, University of Mannheim, University of Munich.
- Lieberman, I. W. (2022). *The growth and commercial evolution of microfinance*. Brookings Institution.
- Liv, D. (2013). Study on the drivers of over-indebtedness of microfinance borrowers in Cambodia: An in-depth investigation of saturated areas. *Phnom Penh: Cambodia Institute of Development Study*.

- Mader, P. (2015). Mechanisms of a Microfinance Crisis. In *The Political Economy of Microfinance* (pp. 160–194). Palgrave Macmillan UK. https://doi.org/10.1057/9781137364210_5
- Mahmud, M., Sawada, Y., & Tanaka, M. (2022). Microfinance competition and multiple borrowing: Evidence using panel data from Bangladesh. *Review of Development Economics*, 26(2), 1164–1188. <https://doi.org/10.1111/rode.12869>
- Mas, I., Tiwari, A. J., Jos, A., George, D., Thacker, K. U. M., Garg, N., Kapoor, R., V., S., Mehta, S., & Shukla, V. (2012). Are Banks and Microfinance Institutions Natural Partners in Financial Inclusion? *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2084159>
- Mia, M. A. (2017). What causes multiple borrowing in microfinance? A developing country experience. *Strategic Change*, 26(2), 83–99. <https://doi.org/10.1002/jsc.2112>
- Mia, M. A. (2022). *Social Purpose, Commercialization, and Innovations in Microfinance*. Springer Singapore. <https://doi.org/10.1007/978-981-19-0217-8>
- MFIN. (2022). Micro matters: Macro view, India Microfinance Review FY2021-22. Microfinance Industry Network.
- MRA. (2022). *Microfinance in Bangladesh (Annual Statistics)*. Microcredit Regulation Authority.
- Mumi, A., Joseph, G., & Quayes, S. (2020). Organizational and legal institutions, and the performance of microfinance institutions as hybrid entities. *Journal of Accounting & Organizational Change*, 16(3), 285–309. <https://doi.org/10.1108/JAOC-02-2020-0022>
- Nargis, F., Mujeri, M. K., & Muneer, F. (2018). Branch expansion and institutional sustainability of MFIs in Bangladesh. *Asian Development Perspectives*, 9(2), 142–158.
- NRB. (2022). *Optimal number of banks and financial institutions in Nepal*. Nepal Rastra Bank.
- Puliyakot, S. (2020). Determinants of overindebtedness among microfinance borrowers : a poverty line-based approach. *Asia-Pacific Sustainable Development Journal*.
- Risal, N. (2018). Microfinance position and indebtedness: Empirical Evidence from Microfinance Institutions in Nepa. *Pravaha*, 24(1), 120–136. <https://doi.org/10.3126/pravaha.v24i1.20232>
- Roa, M. J., Villegas, A., & Garrón, I. (2022). Interest rate caps on microcredit: Evidence from a natural experiment in Bolivia. *Journal of Development Effectiveness*, 14(2), 125–142. <https://doi.org/10.1080/19439342.2021.1968934>
- Roodman, D. (2012). *Due diligence: An impertinent inquiry into microfinance*. CGD Books.
- Rosenberg, R., Nasr, M., Peck Christen, R., & Mwangi, P. (2003). *Disclosure guidelines for financial reporting by microfinance institutions*. CGAP.
- Rozas. (2012). *From responsible lending to responsible profit*. Financial Access Initiative. <https://www.financialaccess.org/blog/2015/7/29/from-responsible-lending-to-responsible-profit>

- Schelzig, K., & Rawal, P. (2020). *Testing the graduation approach in the Philippines*. ADB Briefs No. 132.
- Schicks, J. (2014). Over-Indebtedness in Microfinance – An Empirical Analysis of Related Factors on the Borrower Level. *World Development*, 54, 301–324. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2013.08.009>
- Shah, M. (2011). *Regulating Pakistan's non-bank microfinance institutions*. Pakistan Microfinance Network No. 14.
- Shankar, S. (2007). Transaction costs in group microcredit in India. *Management Decision*, 45(8), 1331–1342. <https://doi.org/10.1108/00251740710819069>
- Sherratt, L. (2015). *Can microfinance work?: How to improve its ethical balance and effectiveness*. Oxford University Press.
- Tsukada, K. (2012). *Microfinance revisited: Towards a more flexible lending contracts*. Institute of Developing Economies.
- Vanroose, A. (2016). Which factors drive the regional expansion of microfinance institutions? Evidence from Peru. *Journal of International Development*, 28(7), 1104–1122. <https://doi.org/10.1002/jid.3082>
- Wardle, L. (2015). *The universal standards for social performance management: Implementation guide*. Social Performance Task Force (SPTF).
- Zamore, S., Beisland, L. A., & Mersland, R. (2019). Geographic diversification and credit risk in microfinance. *Journal of Banking & Finance*, 109, 105665. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2019.105665>

अनुसूचीहरू

अनुसूची २.१क: लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका मुख्य सूचकहरू (२०७९ चैत)

संस्थाको नाम	प्रभावकारी ब्याजदर	कोषको लागत	सञ्चालन खर्च	आत्मनिर्भरता अनुपात	सम्पत्तिमा प्रतिफल
ग्रामीण विकास	११.४	७.२	४.८	१०२.१	०.४
निर्धन उत्थान	११.९	६.२	३	१००.६	०.१
डिप्रोक्स	११.६	७	३.६	११३	१.१
छिमेक	१३.३	६.३	२.५	१४०.९	२
नेरुडे	११.५	८.८	३.८	९६.९	०
स्वरोजगार	११.९	७.९	४.१	१००.३	०.७
कालिका	१२.१	७.१	४.६	१०९.३	०.८
मिमिरे	११.४	७.६	३.७	१०४.६	०.६
जनउत्थान सामुदायिक	११.१	७.५	५.१	९५.३	०.१
मिथिला	१२	८.२	३.४	१०७.७	०.८
सूर्योदय बोमी	११.५	७.३	४.३	१०१.७	०.४
लक्ष्मी	११.७	८.१	४	८८.३	-१.२
सिभिल	१२	७.८	५.३	९३.३	०.१
विजय	११.४	८.१	३.९	९४.९	०
एनएमबि	११.२	७.४	५.५	९२.८	०
फरवार्ड	११.७	८.२	२.३	९५.५	-०.३
ग्लोबल आईएमई	११.५	७.३	२.९	१०६.७	०.५
माहुली	१२.१	८	३.७	९६.६	-०.१
मेरो	११.१	८.७	३.५	९४.५	-०.१
समता	११.४	७.५	४	९८.९	०.२
सामुदायिक	११.३	७.८	५.४	७०.३	-१.५
नेशनल	१२.२	७.७	३.६	११९	१.६
वीन	१०.३	८.५	४.७	७२.६	-२.४
उन्नती सहकार्य	११.८	७.९	५.२	८५.५	-१.१
नाडेप	१०.८	८	५	९४.३	०
सपोट	११.८	८.३	४.५	९८.८	०.४
आरम्भ चौतारी	११.७	७.७	५.२	९१.९	-०.३
आशा	११.७	७.८	३.६	१०३.२	०.६
गुराँश	११.६	८	५.१	९१.३	-०.२
गणपति	११	८	४.४	९४.३	०
इन्फिनिटी	११.७	८	४.३	९६.२	०.१
स्वाभिमान	११.१	७.९	३.८	९७.९	०.२
सबैको	१०.९	८.२	४.३	९२.८	-०.२

संस्थाको नाम	प्रभावकारी ब्याजदर	कोषको लागत	सञ्चालन खर्च	आत्मनिर्भरता अनुपात	सम्पत्तिमा प्रतिफल
साधना	११.५	७.९	४	९७.४	०.२
एनआईसी एसिया	११.३	८.३	३.५	१०९.४	१
नयाँ सारथी	११.८	८.५	४.३	९६.४	०.१
मनकामना	११.९	७.४	५.८	९१.२	-०.४
समिट	११.२	८.७	३.१	१०७.४	०.४
समाज	११.४	७.८	३.९	९९.९	०.७
महिला	११.९	७.७	३.४	१०९.२	०.८
आदर्श	१२.५	७.१	५.९	९५.३	०.१
युनिक नेपाल	११	६.८	२.५	८६.१	-१.३
जाल्पा सामुदायिक	१२	७	५.२	९०	-०.७
मानुषी	१२.१	७.२	५	८२	-२
राष्ट्र उत्थान	११.५	७.५	५.१	९४.३	०
उपकार	११.५	७.५	४.३	९८.७	०.१
विपीडब्लु	१०.२	९.२	५.८	७३.५	-२.३
धौलागिरि	१२.३	७	८.३	७९.६	-०.३
सिवाईसी	११.९	७.४	४.७	९८.३	०.२
नेस्डो समृद्ध	११.१	६.२	२.१	१८०.१	२.८
आत्मनिर्भर	११.१	४.७	३.२	१७४.३	२.९
स्वस्तिक	१३	९.३	४.६	९२.८	-०.४
सृजनशील	१०.५	८.३	३.९	९९.४	०.२
किसान	११.४	८.७	३.१	९८.९	०.१
जीवन विकास	१२	७.७	३.५	१०६.९	०.७
सुपर	१.९	६.२	३.६	४.१	-२८.९
अभियान	११.१	९.५	५.३	८१.५	-०.५
खप्तड	११.४	९.५	५.९	७५.३	-२.५
औसत	१२.३	७.८	३.९	१०३.२	०.४४

अनुसूची २.१ख: लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका मुख्य सूचकहरू (२०७९ चैत)

संस्थाको नाम	पूँजीमा प्रतिफल	सापटी र ऋण अनुपात	ऋण र पूँजीको अनुपात	निष्क्रिय कर्जा
ग्रामीण विकास	२.६	४६.९	६	७.९
निर्धन उत्थान	१	२१.१	६.४	१२.१
डिप्रोक्स	६.८	४०.६	५.२	४.५
छिमेक	१४.९	१३.५	६.३	१.२
नेरुडे	०	४९.८	७.७	९.८
स्वरोजगार	६.७	४४.१	९	६.६
कालिका	६.६	४८.७	७	५.६

संस्थाको नाम	पुँजीमा प्रतिफल	सापटी र ऋण अनुपात	ऋण र पुँजीको अनुपात	निष्क्रिय कर्जा
मिमिरे	५.९	६०.८	९.६	६.१
जनउत्थान सामुदायिक	१.४	५५.५	८.६	१७
मिथिला	६.४	५६.१	६.७	४.९
सूर्योदय बोमी	३.६	४८.२	७.८	१४.२
लक्ष्मी	-१०.९	५३.१	८.४	९.५
सिभिल	१.४	६४.४	९	४.९
विजय	-०.४	६२	८.६	७.९
एनएमबि	०.१	५२.४	८.८	९
फरवार्ड	-२.४	४८.२	८.३	५.९
ग्लोबल आईएमई	४.७	५१.१	८.२	४.८
माहुली	-०.५	५१.४	८.७	७.८
मेरो	-०.९	६१.५	७.६	९.१
समता	१.३	४७.४	५	२०.२
सामुदायिक	-१७.७	४३	१०.८	#थ/ब
नेशनल	१६	५६.५	९	५.४
वीन	-२३.३	७८.४	८.६	१२.१
उन्नती सहकार्य	-१४	६१.७	११.३	१३.५
नाडेप	०.३	४१.२	६.२	९.९
सपोट	४.६	७२.७	१०	३.३
आरम्भ चौतारी	-३.९	५९.२	१०.६	१०.६
आशा	५	५२.५	७.८	४.४
गुराँश	-४.५	६६	१७.५	६.९
गणपति	०.५	६७.९	१२.६	३.६
इन्फिनिटी	०.७	५६	६.४	१४
स्वाभिमान	१.६	५९.७	८.७	३.६
सबैको	-२.३	६१.५	१०.७	६.७
साधना	२.९	६६.१	११.३	४.६
एनआईसी एसिया	७.५	७१.५	६.७	४.९
नयाँ सारथी	१.२	६७.७	८.४	७
मनकामना	-२.४	४६.४	५.७	११.९
समिट	५.९	६१.९	१३.५	४.२
समाज	७.५	५५.१	९.९	४.८
महिला	९.८	५९.२	११.८	९.८
आदर्श	०.७	३७.७	७.४	३.५
युनिक नेपाल	-१६	२१.२	१०.९	१८.६
जाल्पा सामुदायिक	-६.३	३६.९	८.६	७.४
मानुषी	-१८.७	३४.८	८.३	११.८
राष्ट्र उत्थान	०.१	६४.२	८.४	५
उपकार	०.६	३६.६	९.६	५.७

संस्थाको नाम	पुँजीमा प्रतिफल	सापटी र ऋण अनुपात	ऋण र पुँजीको अनुपात	निष्क्रिय कर्जा
विपीडब्लु	-२२.९	५९.६	८.८	४.९
धौलागिरि	-१.९	३८.७	६.५	१२.४
सिवाईसी	२	४४.१	१०.३	९.८
नेस्टो समृद्ध	१८.८	८.७	५.७	८.६
आत्मनिर्भर	२०.८	९	६.२	७.७
स्वस्तिक	-३.६	६३.७	९.१	१२.७
सृजनशील	१.८	४७.५	७.५	४
किसान	०.५	७०.३	८.१	६
जीवन विकास	९.५	३९.९	१२.३	४.९
सुपर	२४२.५	८०	-९.४	८२.७
अभियान	-४.३	७४.१	६.९	४.६
खप्तड	-२१.६	८४.६	७.६	५.९
औसत	३.९	४६.५	७.८	७.४

नोट: औसत गणना गर्दा सुपर लघुवित्त वित्तीय संस्थालाई समावेश नगरिएको।

अनुसूची २.१ग: लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका मुख्य सूचकहरू (२०७९ चैत)

संस्थाहरूको नाम	रु.दश लाखमा				कर्जा तथा सापटी
	पुँजी तथा जगेडा कोष	चुक्ता पुँजी	सापट	बचत	
निर्धन	४२९२.२	२६१२.१	४९६४.४	१९०६३.३	२६९८९.९
डिप्रोक्स	२७२०.५	१५२६.२	८१७९.०	८७५९.७	१८५९७.८
छिमेक	५६९९.९	२८३५.४	५०५६.६	३०२२२.८	३३४७९.८
स्वालम्बन	२४८९.४	१२९०.५	४२१३.३	१३०३८.५	२०३९७.४
नेरुडे	११६२.९	७३२.०	४९१६.८	३३७८.१	१००२७.९
मिथिला	२८२.७	१७०.४	१३९३.३	८३७.३	२३६१.१
स्वरोजगार	७६३.७	५१४.१	२९०१.५	३३६६.७	६८७८.९
कालिका	५०९.४	३७२.३	१८२६.१	१४००.९	३८५४.७
मिमिरे	९०८.३	५३१.२	५०८९.१	२७०९.४	८४१३.१
जन उत्थान सामुदायिक	२५२.७	१४७.९	१२२७.२	८०९.५	२१०२.४
वोमी	१३१२.७	७९२.०	४६४४.६	४६१४.२	१०५६२.३
लक्ष्मी	७६४.२	३८४.१	३१७०.९	२४१२.३	६४३१.७
सिभिल	४२४.५	२८८.१	२८५९.७	१०६०.७	४३७३.२
विजय	५४१.६	३२०.०	२९३२.६	११०७.५	४७५९.१
एनएमवि	१०१३.२	६५५.९	२७१६.७	१६७७.७	५३२३.७
फरवार्ड	२४४०.३	१०५५.६	९०१८.३	८४५०.१	२०४३३.३
ग्लोबल आईएमइ	८९४.५	६१८.९	४१७६.४	३२०५.९	८१२१.४
माहुली	५३४.१	२८२.२	२१४६.७	१६५८.५	४२९३.५
मेरो	१८५६.८	१३२०.०	८७७२.८	३५७०.९	१४४५६.५

संस्थाहरूको नाम	रु.दश लाखमा				कर्जा तथा सापटी
	पुँजी तथा जगेडा कोष	चुक्ता पुँजी	सापट	बचत	
समता	४६०.५	३९४.२	१५२४.१	११४६.३	३०९३.३
सामुदायिक	२२१.६	१३२.०	५५९.३	६२०.७	१३५१.७
नेशनल	१२७९.१	५८६.७	६५९२.४	३२२७.९	११२६३.१
ग्रामीण विकास	२२५८.४	९८२.५	५७०५.१	३७५६.३	१२७१७.६
वीन नेपाल	१०६.५	७९.२	५६९.५	१६९.५	७४९.१
उन्नती सहकार्य	२८६.६	२२९.०	२१५१.५	११५८.६	३३७०.८
नाडेप	८१५.३	४८५.८	२०९५.७	१८६१.४	५२७७.२
सपोट	१२५.५	९५.२	९८०.४	२८७.८	१३९७.०
आरम्भ चौतारी	४५८.९	३६७.१	२९८०.१	१५५४.६	४८६६.१
आशा	५२३.०	३८१.६	२७०९.२	१८८९.९	५१८७.७
गुराँस	१२१.६	१०१.४	७७९.६	३१४.३	११८६.५
गणपति	१८८.४	१५१.६	१७०६.७	५४४.६	२४९१.७
इन्फिनिटी	६३०.७	४९७.४	२७२१.४	१४०६.४	४८३१.८
स्वाभिमान	१९०.४	१४६.१	१२९३.९	६९४.४	२०४६.८
सबैको	३९२.०	२७०.०	२४५१.१	१३२१.७	४०४३.९
साधना	४५६.८	३८२.३	३४४५.१	१३२१.५	५१२३.३
एनआईसी एसिया	२७८८.०	१७३९.४	१४१४२.४	२८५६.५	२०११४.३
सारथी	४३६.९	३०३.४	३०९४.८	९६३.८	४३२२.४
मनकामना	१६४.७	१४१.७	३७६.२	४२७.०	९३५.०
समिट	६९५.७	५६१.०	३८६३.१	१३६४.१	६०७२.७
समाज	३८.६	२०.०	२०५.७	१४७.६	३९३.९
महिला	३८१.५	२१७.६	२५२३.८	१४३८.९	४४७७.१
मानुषी	१६६.१	१०९.४	४७४.७	८७४.१	१४५०.७
आदर्श	३१.१	२४.८	९४.३	१५७.५	२६६.२
युनिक नेपाल	३४७.६	११०.६	७२०.३	२४७३.२	३८७७.०
जाल्पा	६००.५	१६०.०	१५४८.१	२६८९.७	४८६३.७
राष्ट्र उत्थान	४०४.४	२६०.०	२३२२.६	८६३.७	३५४४.०
उपकार	२२२.१	१०६.१	७२०.२	१०९३.०	२०४४.८
धौलागिरी	२०१.८	१०३.१	५१६.२	६८५.४	१३६६.७
सिवाईसी	५६७.८	२६६.४	२४८१.१	२०५०.८	५४३७.६
नेस्डो समृद्ध	७८३.०	२५५.०	३६५.०	२५८६.३	४२९३.८
स्वस्तिक	५२.६	१२.०	३५०.६	१३६.७	५३०.७
सृजनशील	२६४.८	१०९.४	१२३०.६	९३९.२	२५५१.९
किसान	६२३.३	५०४.४	४६३९.०	१३८८.०	६७२१.९
जीवन विकास	२७६१.८	११८२.०	८९०४.०	१०००९.६	२३०३६.२
विपीडब्लु	३१.२	३०.०	१०८.५	४८.२	१८६.४
आत्मनिर्भर	२२७.७	६२.३	८५.३	८३९.५	१२७९.७
सुपर	६२.९	१९.५	४२८.०	७९.९	५२२.९

संस्थाहरूको नाम	रु.दश लाखमा				कर्जा तथा सापटी
	पुँजी तथा जगेडा कोष	चुक्ता पुँजी	सापट	बचत	
अभियान	२८४.२	२५०.०	१४९५.१	२६३.३	१९१३.४
खप्तड	४१.४	४०.०	३३०.८	२०.२	३७०.६
जम्मा	४९५५८.६	२८३१९.१	१६९४९१.५	१६७०१६.१	३८१४२८.९

अनुसूची २.१घ: लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका मुख्य नियामकीय अनुपातहरू (२०७९ चैत)

संस्थाहरूको नाम	कर्जा बचत अनुपात	खुद तरल सम्पत्ति अनुपात	पुँजी पर्याप्तता अनुपात (पुँजी कोष)	पुँजी पर्याप्तता अनुपात (कोर पुँजी कोष)
निर्धन	११२.३	१.८३	१६.१५	१४.८९
डिप्रोक्स	१०९.८	०.५६	१३.७५	१३.३४
छिमेक	९४.९	२.९४	१६.३६	१५.१६
स्वाबलम्बन	११८.२	०.६७	११.७०	१०.४५
नेरुडे	१२०.९	०.५६	१०.८२	९.९८
मिथिला	१०५.९	०.५२	१४.४७	१३.६२
स्वरोजगार	१०९.७	०.६५	१०.००	९.६८
कालिका	११९.५	०.५२	१२.८२	११.५७
मिमिरे	१०७.९	०.६८	९.५५	८.८४
जन उत्थान सामुदायिक	१०३.२	०.६५	१२.६२	११.३७
वोमी	११४.१	०.५८	१२.८६	१२.५४
लक्ष्मी	११५.२	०.५०	१०.६१	९.३४
सिभिल	१११.६	०.६०	११.८२	११.१९
विजय	११७.८	०.५२	१०.३०	९.०५
एनएमवि	१२१.१	०.७१	१६.६९	१५.४४
फरवार्ड	११७.०	०.५४	१०.५६	९.३९
ग्लोबल आईएमइ	११०.०	०.६४	११.६९	१०.४४
माहुली	११२.८	०.५६	१२.६०	११.३५
मेरो	११७.१	०.५२	१२.५२	१२.१६
समता	११५.८	०.५६	१४.९९	१४.४४
सामुदायिक	११४.५	०.९४	१२.५४	११.२९
नेशनल	११४.७	०.५३	११.४०	१०.१५
ग्रामीण विकास	१३४.४	०.५२	१०.८९	९.७४
वीन नेपाल	१०१.४	०.७४	१०.७०	९.७३
उन्नती सहकार्य	१०१.८	०.६७	९.४८	८.३६
नाडेप	१३३.४	०.५६	१३.१२	११.९८
सपोट	११०.२	०.५८	१०.१६	९.७९
आरम्भ चौतारी	१०७.३	०.५४	९.००	८.५०
आशा	११२.८	०.५४	१०.१०	९.६७

संस्थाहरूको नाम	कर्जा बचत अनुपात	खुद तरल सम्पत्ति अनुपात	पुँजी पर्याप्तता अनुपात (पुँजी कोष)	पुँजी पर्याप्तता अनुपात (कोर पुँजी कोष)
गुराँस	१०८.५	०.५८	९.६१	९.१८
गणपति	११०.७	०.५५	११.८४	१०.८५
इन्फिनिटी	११७.१	०.७०	१३.०७	१२.५९
स्वाभिमान	१०२.९	०.५३	१५.४६	१४.८८
सबैको	१०७.२	०.५७	८.३९	८.०२
साधना	१०७.५	०.५३	८.४३	७.९८
एनआईसी एसिया	११८.३	०.६२	९.८९	९.५४
सारथी	१०६.५	०.८६	१२.५८	११.३३
मनकामना	११६.४	०.७७	१२.५६	११.८९
समिट	११६.२	०.५५	१७.०७	१६.३८
समाज	१११.५	०.७६	१२.३०	११.८५
महिला	११३.०	०.६१	१०.७४	९.४९
मानुषी	१०७.६	०.५०	८.८०	७.५५
आदर्श	१०५.७	०.५५	११.५९	१०.३४
युनिक नेपाल	१२१.४	०.५५	८.१३	६.८८
जाल्पा	११४.८	०.५३	९.६८	८.४३
राष्ट्र उत्थान	१११.२	०.५६	१०.४२	९.१७
उपकार	११२.८	०.५७	९.१६	८.६९
धौलागिरी	११३.७	०.९१	५.००	४.१८
सिवाईसी	१२०.०	०.५२	९.६१	८.३६
नेस्डो समृद्ध	१४५.५	०.६५	८.५०	८.००
स्वस्तिक	१०८.९	०.६८	९.६१	८.३६
सृजनशील	११७.६	०.५३	१४.२५	१३.००
किसान	१११.५	०.५१	९.६६	९.३३
जीवन विकास	१२१.८	०.६०	१०.६६	९.४१
विपीडब्लु	११९.०	०.५६	९.९८	९.७५
आत्मनिर्भर	१३८.४	०.५२	१०.११	८.८६
सुपर	१०३.०	०.६२	१२.०३	११.७३
अभियान	१०८.८	०.५१	१२.७०	११.४५
खप्तड	१०५.६	०.५४	१०.२६	९.१९
औसत	११३.९	०.६०	११.२०	१०.३०

अनुसूची २.२: लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका कर्जा खाता, ऋणी र रकम (२०७९ चैत)

संस्थाको नाम	ऋणीको संख्या	ऋण खाता संख्या	कर्जा रकम (रु.१० लाखमा)
ग्रामीण विकास	३७७३२	३८१९१	६१७७.६५
निर्धन उत्थान	२२७०६०	२५०८१९	२६९६५.८३

संस्थाको नाम	ऋणीको संख्या	ऋण खाता संख्या	कर्जा रकम (रु.१० लाखमा)
डिप्रोक्स	१३०६८३	१४५४९४	१८५९७.०२
छिमेक	२४६६२८	२९७९२६	३३४७६.२८
स्वाबलम्बन	१५९४००	२३२८१७	२०३८३.६८
नेरुडे	१००१६३	१३८१९१	१०१३०.५३
स्वरोजगार	६१६६१	६५६१६	६८७७.९३
कालिका	३२५६५	३२७२१	३८५५.०८
मिमिरे	५४३२०	५४६१५	८४०५.९०
जनउत्थान सामुदायिक	१९१२९	२००९९	२१०१.५७
मिथिला	२३५२१	२८८६७	२३६१.०४
सूर्योदय बोमी	९१७६९	९७७४८	१०५६१.१०
लक्ष्मी	४८०३१	४८८७५	६४३३.०३
सिभिल	४२११०	४६८३८	४३७२.२१
विजय	३०४८०	३०७७३	४६६५.२०
एनएमवि	३४२५७	३४३३८	५१६३.४७
फरवार्ड	१४०३७२	१५३८६३	१९२६४.९३
ग्लोबल आईएमई	७११०३	७११९०	८१२०.४०
माहुली	४४५५०	५८३१८	४२९०.८८
मेरो	९९९९४	११६५३९	१४४५२.९९
समता	३४९२०	३५२४८	३०९०.१३
सामुदायिक	१५४७८	१७०३१	१३५१.६९
नेशनल	७४५८३	७८६९१	११२६२.२९
वीन	६४१९	७३३६	७४२.७६
उन्नती सहकार्य	३१७५८	३१८००	३३३०.३८
नाडेप	४७१३७	४८०८४	५२६९.०७
सपोट	११९१५	१२८९१	१३९७.००
आरम्भ चौतारी	४६८१४	४७०२०	४८५०.४७
आशा	३७३३६	३९५७४	५१३४.००
गुराँश	१२४८१	१४०१६	११८६.४०
गणपति	२३४२३	२९३३१	२४९१.४०
इन्फिनिटी	४२४६९	४५१४२	४८३१.६७
स्वाभिमान	१६९५८	१७५२७	२०४६.७७
सबैको	४११२५	४१३५३	४०४३.३६
साधना	५३६४५	५६५१८	५१२२.०६
एनआईसी एसिया	९६४३०	१००२९१	२०११२.७८
नयाँ सारथी	३७७९८	४१९२६	४३२२.३५
मनकामना	८०८२	८२५१	८३२.८३
समित	४२०९१	५००४६	६०८४.८१
समाज	३९०३	४३२३	३७१.७७

संस्थाको नाम	ऋणीको संख्या	ऋण खाता संख्या	कर्जा रकम (रु.१० लाखमा)
महिला	४४०६७	५४३८०	४४७६.७८
आदर्श	३७७५	५५९७	२६६.१९
युनिक नेपाल	४६६२५	६७३५४	३८५२.९८
जाल्पा सामुदायिक	४८३५२	५२६०४	४८६५.०७
मानुषी	१९७४७	२८५०८	१४१३.१४
राष्ट्र उत्थान	३६१३५	४८६३२	३४३१.२३
उपकार	२२५८५	२८७६०	२०३८.१६
विपीडव्लु	२२४३	२२४३	१८५.४८
धौलागिरि	१६४६६	१६७१७	१३७७.२६
सिवाईसी	५०६२८	५६९१८	५२५९.२४
नेस्डो समृद्ध	२८३२०	३६०१२	३०३४.०६
आत्मनिर्भर	१५१७१	१८५६९	१२५८.७५
स्वस्तिक	६९५५	७२५६	५२९.३०
सृजनशील	२३००५	२८०६१	२५३९.९८
किसान	५०९७७	५४८२९	६७२१.६५
जीवन विकास	२१०६४१	३०८२१२	२३०२२.३५
सुपर	५९४६	७७६७	५२१.७८
अभियान	१८२२९	१९६४५	१८६२.८२
खप्तड	१८६४	१८६४	३७०.५७
जम्मा	३०३२०२४	३५३३३६५	३७१५५७.५

अनुसूची २.३: लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका बचत खाता र रकम (२०७९ चैत)

संस्थाको नाम	रु.करोडमा				बचत खाता
	कुल बचत	पेन्सन बचत	अन्य बचत	समूह बचत	
निर्धन उत्थान	१९.०३	११.३६	४.२८	३.४०	४७३०२०
छिमेक	२९.४३	१९.३५	५.६४	४.४४	४१६८८७
स्वावलम्बन	१३.०४	६.४८	१.५४	५.०२	२७२३८७
फरवार्ड	८.०५	२.३९	३.६३	२.०३	२५२४१५
एनआईसी एसिया	२.८६	०.३४	२.५१	०.००	२०३९३८
ग्रामीण विकास	३.४२	०.७०	१.०८	१.६४	१८३१७३
सूर्योदय बोमी	४.५४	१.५२	२.१२	०.९१	१८०६०४
मेरो	३.५७	१.१८	१.३८	१.०१	१७३३४७
नेरुडे	३.३४	१.३८	१.१३	०.८४	१५७३५०
नेशनल	३.२३	१.०९	२.०८	०.०६	१५४५२८
ग्लोबल आईएमई	३.१७	१.०१	०.१७	१.९९	१४१६००
मिर्मिरे	२.७०	०.४८	१.४५	०.७६	१३४३५३

संस्थाको नाम	रु.करोडमा				बचत खाता
	कुल बचत	पेन्सन बचत	अन्य बचत	समूह बचत	
स्वरोजगार	३.३२	१.७८	०.९७	०.५७	११९६७८
एनएमबि	१.६८	०.५३	१.१२	०.०३	११६६४२
लक्ष्मी	२.४१	०.६४	१.७३	०.०४	११४७२९
किसान	१.३३	०.२९	०.४२	०.६२	११३२३७
साधना	१.३२	०.००	०.८८	०.४४	१०९७६७
जाल्पा सामुदायिक	३.०१	०.००	२.०८	०.९३	१०९७६५
इन्फिनिटी	१.४१	०.३९	०.९९	०.०२	१०३६७६
आत्मनिर्भर	१.५५	०.५१	०.७०	०.३५	१०१५२९
युनिक नेपाल	२.४७	०.४९	०.६७	१.३२	९१३६३
माहुली	१.६६	०.४०	०.३९	०.८८	८४२६३
सबैको	१.३२	०.०८	१.२१	०.०३	८१८४३
नेस्डो समृद्ध	२.५९	०.९६	१.२७	०.३६	८१६६४
नाडेप	२.०९	०.७६	०.६१	०.७२	७९००२
कालिका	२.७८	०.६३	२.१४	०.०१	७३४५०
महिला	१.४३	०.४१	०.६१	०.४१	७२९०७
सिभिल	१.०६	०.२२	०.४४	०.४०	७०८५८
नयाँ सारथी	०.९६	०.११	०.७८	०.०७	७०४९५
आशा	१.८४	०.६१	०.७५	०.४८	६४०५५
उन्नती सहकार्य	१.१६	०.४५	०.७०	०.०१	६३७०२
समिट	१.३३	०.३१	०.६४	०.३८	६१६९६
समता	१.१३	०.२४	०.६१	०.२८	६००५४
राष्ट्र उत्थान	०.७८	०.३६	०.४२	०.००	५३०९९
जनउत्थान	०.७९	०.३१	०.२३	०.२६	४५५५५
सृजनशील	०.५७	०.००	०.०९	०.४७	४०२२५
सामुदायिक	०.६२	०.११	०.१७	०.३४	४००५२
आत्मनिर्भर	०.८४	०.३२	०.२८	०.२५	३९३५४
गणपति	०.५३	०.११	०.२७	०.१५	३७९८८
धौलागिरि	०.७०	०.१६	०.३९	०.१६	३६५१७
मानुषी	०.८७	०.४०	०.२२	०.२५	३६३७०
मिथिला	०.७८	०.०७	०.५९	०.१२	३४३३०
स्वाभिमान	०.६९	०.२९	०.२६	०.१४	३१५२६
अभियान	०.२८	०.००	०.१७	०.११	२९२८९
मनकामना	०.४३	०.१६	०.१०	०.१७	२४२४०
उपकार	०.९१	०.२७	०.२०	०.४४	२३१७२
गुराँश	०.३१	०.०७	०.१३	०.१२	२१८४९
सपोट	०.२९	०.०६	०.१५	०.०७	१९७२०
स्वस्तिक	०.१३	०.०४	०.०५	०.०४	१३४६२
वीन	०.१७	०.०६	०.०४	०.०७	१२८११

संस्थाको नाम	रु.करोडमा				बचत खाता
	कुल बचत	पेन्सन बचत	अन्य बचत	समूह बचत	
आदर्श	०.१६	०.०५	०.०६	०.०४	५९५३
विपीडब्लु	०.०५	०.००	०.०२	०.०२	३५४६
खप्तड	०.०२	०.००	०.०१	०.०१	२९२२
जम्मा	१४४.१५	५९.९३	५०.५७	३३.६८	५१३९९५७

अनुसूची २.४क: लघुवित्त वित्तीय संस्थाका सदस्यहरूसँग गरिएको सर्वेक्षणको नतिजा

लघुवित्त वित्तीय संस्थाका ग्राहकसँग सम्बन्धित विषयमा सूचना सङ्कलन गर्नका लागि यो अध्ययनले सर्वेक्षण गरेको थियो। यस बैंकको मूल्य सङ्कलनमा संलग्न शिक्षक/शिक्षिकाहरूमार्फत प्रत्यक्ष रूपमा ४८ जिल्लाका बजारकेन्द्र रहेका प्रत्येक वार्डबाट ६ जना ऋणी समावेश हुने गरी कुल २५५ जना ग्राहक सदस्यमा प्रश्नावली सर्वेक्षण गरिएको थियो। Random sampling विधि प्रयोग गरी ग्राहक सदस्यहरू छनौट गरिएको थियो। यो अनुसूचीले सर्वेक्षणको नतिजालाई संक्षेपमा प्रस्तुत गरेको छ।

१. सदस्य तथा परिवार सम्बन्धी सूचना

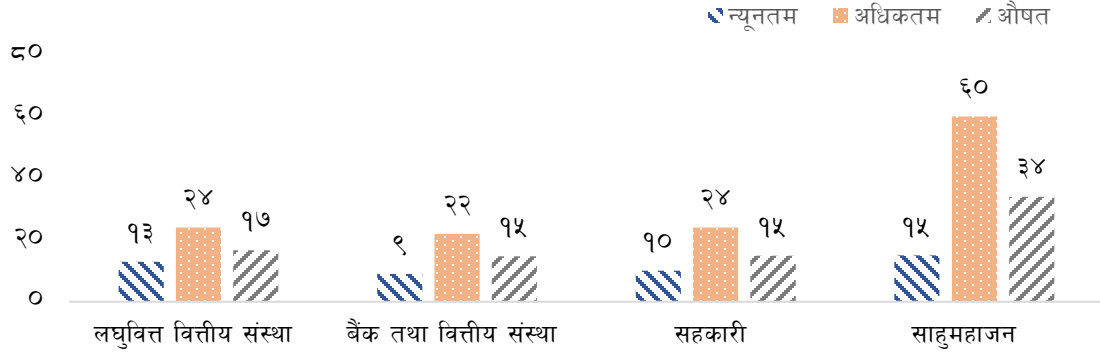
- सर्वेक्षणमा सहभागी अधिकांश ग्राहकहरू (९६.५ प्रतिशत) महिला रहेका छन्।
- ग्राहकहरूको न्यूनतम उमेर २२ वर्ष, अधिकतम ७२ वर्ष र औसत उमेर ३९ वर्ष रहेको छ।
- ग्राहकहरूको परिवार संख्या न्यूनतम २ जना देखि अधिकतम १५ जनासम्म रहेकोमा औषत परिवार संख्या ५ जना रहेको छ।
- परिवारमा कमाउनेको अवस्थालाई हेर्दा ३८.४ प्रतिशत ग्राहकको परिवारमा १ जना, ४४.७ प्रतिशतको २ जना, ९.४ प्रतिशतको ३ जना र केही ग्राहकहरूको ६ जनासम्म आर्थिक रूपमा सक्रिय परिवारको सदस्य रहेको पाइएको छ। साथै, २.४ प्रतिशत ग्राहकले परिवारमा कोहि पनि आर्थिक रूपमा सक्रिय नरहेको बताएका छन्।
- यस सर्वेक्षणका अनुसार अधिकांश ग्राहकहरू (५३.७ प्रतिशत) सामान्य लेखपढ गर्न मात्र जान्ने रहेका छन्। साथै, १२.५ प्रतिशत ग्राहकहरू लेखपढ गर्न नजान्ने रहेका छन् भने २८.२ प्रतिशतले विद्यालय तहसम्मको अध्ययन गरेको र ५.५ प्रतिशतले स्नातक तहसम्म अध्ययन गरेका छन्।
- अधिकांश ग्राहकहरू (५१ प्रतिशत) को आयस्रोत व्यापार व्यवसाय रहेको छ। केही ग्राहकहरूले लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट सानो आकारको कर्जा लिई सानो व्यवसाय जस्तै सिलाइ बुनाइ, अटो व्यवसाय, स-सानो होटल व्यवसाय आदि गरेको पाइएको छ भने केही ग्राहकहरूले आफ्नो चलिरहेको व्यवसाय सञ्चालनमा पुँजीको आवश्यकता भएर पनि कर्जा लिने गरेको पाइएको छ।

२. कर्जा सम्बन्धी

- ग्राहकहरूले कर्जा लिनुको उद्देश्य देहाय बमोजिम रहेको छ :
 - कृषि तथा पशुपालनको लागि (३७.६ प्रतिशत),
 - व्यापार व्यवसायको लागि (५६.१ प्रतिशत),

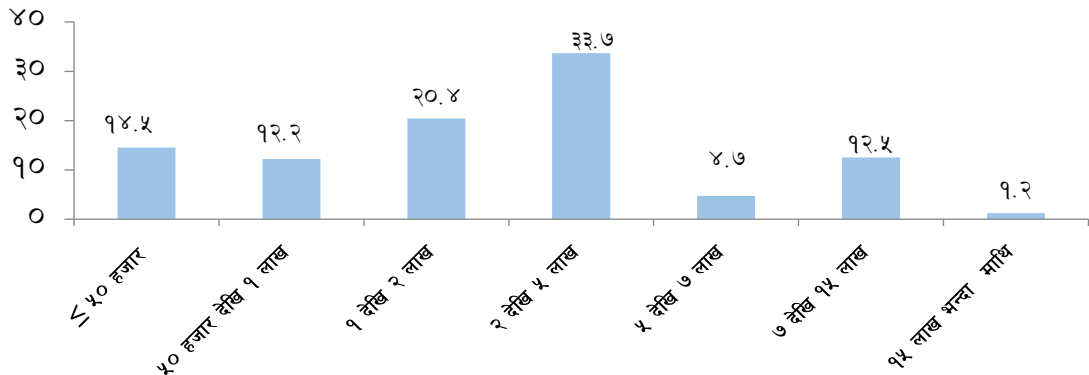
- घर बनाउनको लागि (७.१ प्रतिशत),
 - छोराछोरीको पढाईको लागि (५.५ प्रतिशत),
 - औषधी उपचारको लागि (२.३ प्रतिशत) ,
 - घडेरी किन्न वा घडेरी किनेको कर्जा तिर्न (१.६ प्रतिशत), र
 - वैदेशिक रोजगारमा जानको लागि (२.७ प्रतिशत) ।
- धेरैजसो ग्राहकले उल्लेखित उद्देश्य बमोजिम नै कर्जाको प्रयोग गरेता पनि केही ग्राहकहरूले उद्देश्य बमोजिम कर्जाको प्रयोग नगरेको पाइएको छ ।
- लघुवित्त वित्तीय संस्थासँग ग्राहकहरूको आबद्धता ३ महिनादेखि २३ वर्षसम्म रहेको छ ।
- धेरै संस्थाहरूको हकमा ग्राहकहरूले सदस्य भएको १ देखि ३ महिना भएपछि कर्जा पाईने भएतापनि आफ्नो आवश्यकता हेरेर ग्राहकहरूले कर्जा माग गर्ने गरेको पाइएको छ भने केही संस्थाहरूले सदस्य बन्ने बित्तिकै कर्जा लगानी गरेको देखिएको छ ।
- सामूहिक जमानी प्रणाली अन्तर्गतको कर्जा प्रक्रिया अधिकतम एउटै पाइएको छ जस अनुसार लघुवित्त वित्तीय संस्थामा सदस्य बन्नु पर्ने, समूह गठन गर्नुपर्ने, बचत गर्नुपर्ने, कर्जा माग गर्नुपर्ने, समूह बैठकमा निर्णय गराउनु पर्ने, कर्जा लिनेको र घरमुलीको नागरिकताको प्रतिलिपी र फोटो बुझाउनु पर्ने तथा केही संस्थाको हकमा तीन पुस्ते प्रमाणित कागजात पेश गर्नु पर्ने पनि देखिएको छ ।
- धितो कर्जा प्रणाली अन्तर्गत माथिका प्रक्रिया पुरा गरिसकेपछि ऋणी उपस्थिति भई जग्गाधनी पुर्जाको प्रतिलिपि राखी जग्गा रोक्का हुने, वार्षिक आम्दानी विवरण बुझाउनु पर्ने र पान नम्बर एवम् व्यवसाय दर्ताको प्रतिलिपी पनि बुझाउनु पर्ने पाइएको छ ।
- बहुसदस्यताको प्रश्नमा ५०.६ प्रतिशत ग्राहकहरू एक संस्थामा मात्र आबद्ध रहेको पाइएको छ भने बहुसदस्यता लिएका बाँकी ग्राहकहरू मध्ये ११ वटासम्म संस्थामा आबद्ध भएको पाइएको छ । त्यसैगरी, २४.३ प्रतिशतको २ वटा संस्थामा, १०.६ प्रतिशतको ३ वटा संस्थामा, ६.७ प्रतिशतको ४ वटा संस्थामा, ५.५ प्रतिशतको ५ वटा संस्थामा र २.४ प्रतिशत ६ वा सो भन्दा बढी संस्थामा संलग्न रहेको पाइयो ।
- सर्वेक्षणको नतिजा अनुसार २१ प्रतिशत ग्राहकहरूले लघुवित्त वित्तीय संस्थामा कर्जा कारोबार गर्ने भएतापनि लघुवित्त वित्तीय संस्थाको ब्याजदर र सेवा शुल्क बारे जानकारी नभएको पाइएको छ भने ७९ प्रतिशतलाई ब्याजदर र सेवा शुल्क बारे जानकारी रहेको पाइएको छ ।
- ग्राहकहरूले लघुवित्त वित्तीय संस्था कर्मचारीले किस्ता तिर्ने समयमा ब्याजदर र सेवा शुल्कको स्पष्ट जानकारी नदिएको भन्ने गुनासो पनि गरेका छन् ।
- लघुवित्त वित्तीय संस्था, बैंक तथा वित्तीय संस्था, सहकारी संस्था र साहुमहाजन बीचको ब्याजदरको तुलना गर्दा सबैभन्दा बढी औषत ब्याजदर साहुमहाजनको, त्यसपछि क्रमशः लघुवित्त वित्तीय संस्थाको, सहकारीको र बैंक तथा वित्तीय संस्थाको रहेको छ जुन तलको चार्टमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

ब्याजदरको तुलना (प्रतिशतमा)

- सर्वेक्षणमा सहभागी ५९ प्रतिशत ग्राहकले आफ्नो आम्दानीबाट र १८ प्रतिशतले सापटी लिएर भएपनि समयमै कर्जाको किस्ता तिर्ने गरेको पाइयो भने २३ प्रतिशत किस्ता तिर्न गाह्रो छ भन्नेहरू मध्ये पनि १८ प्रतिशतले सापटी लिएर भए पनि किस्ता बुझाउने गरेको पाइएको छ। बाँकी ५ प्रतिशतले भने कर्जाको किस्ता बुझाउने नगरेको पाइएको छ।
- तोकिएको समयमा कर्जा भुक्तानी गर्न नसक्नुका कारणहरू निम्न अनुसार रहेका छन्।
 - आर्थिक मन्दी, व्यापार कम र ब्याजदर बढी भएकाले।
 - कोभिडले व्यापारमा असर पारी व्यापार व्यवसायबाट राम्रो आम्दानी नभएकाले।
 - आयस्रोत नभएकाले।
 - विरामी हुनाले।
 - अहिले संस्थाले ऋण लगानी नगरी उठाउने मात्र काम गरेकाले।
- कर्जा बक्यौताको अवस्था विश्लेषण गर्दा तिर्न बाँकी कर्जा रु.४०० देखि रु.२८ लाख ५० हजारसम्म रहेको पाइयो भने ४.३ प्रतिशत ग्राहकले पुरै कर्जा तिरिसकेको पाइएको छ।

कर्जा बक्यौता अवस्था (प्रतिशतमा)

- आवद्ध संस्था र बाँकी कर्जा बीचको तुलना गरेर हेर्दा आवद्ध संस्था बढेसँगै बाँकी कर्जा रकम पनि बढेको पाइएको छ। त्यस्तै, आवद्ध संस्था र कर्जा तिरेको अवस्था बीचको तुलना गर्दा आवद्ध संस्था बढे सँगै समयमा किस्ता तिर्न नसक्ने सदस्यहरूको संख्या पनि बढेको पाइएको छ। यस्ता सदस्यहरूले साहुमहाजन, सहकारी र

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूसँग पनि कर्जा लिएको र संस्था संख्या बढ्दै जादा समयमा किस्ता तिर्न नसक्ने सदस्यहरूको संख्या पनि बढेको पाइएको छ ।

३. कर्जा असुली सम्बन्धी

- ग्राहकहरूका अनुसार सामान्यतया कर्मचारीहरूले समूह बैठकमा नै किस्ता उठाउने गरे पनि समयमा किस्ता नबुझाउनेलाई शुरुवातमा फोन गर्ने र घरमा आई ताकेता गर्ने गरेको देखियो । त्यति गर्दा पनि किस्ता असुली नभए देहाय बमोजिमका व्यवहार गर्ने गरेको सदस्यहरूले बताएका छन् ।
 - घरमा आई अन्य संस्थाबाट कर्जा लिएर वा घर जग्गा बेचेर, सुन लगाएको छ भने सुन नै बेचेर जसरी भएपनि दिनै पर्छ, नदिएसम्म जाँदैनौ भन्ने गरेको । (९ प्रतिशत)
 - अन्य साक्षीको बचतबाट पनि काटी दिने गरेको । (३ प्रतिशत)
 - हर्जाना लिने, किस्ता बुझाउन ढिला भए अलग १ महिनाको ब्याज लाग्छ भन्ने गरेको । (४ प्रतिशत)
 - कालो सूचीमा राख्ने भन्ने गरेको ।
- समयमा किस्ता तिर्ने ग्राहकहरूलाई कर्मचारीहरूले राम्रो व्यवहार गर्ने र समयमा किस्ता तिर्नेलाई हौसला स्वरूप पुरस्कृत पनि गर्ने गरेको देखिएको छ । समयमा किस्ता नतिर्ने सदस्यहरूलाई केही कर्मचारीले किस्ता जसरी भएपनि तिर्नु पर्छ भनेर सम्झाउने, समूहका बाँकि सदस्यहरूलाई पनि पहल गर्न लगाउने गरेको पाइयो । यद्यपी, केही कर्मचारीहरूले अभद्र व्यवहार पनि गरेको पाइएको छ ।
- लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूसँग कर्जा लिन कतिको सजिलो छ भनि सोधिएको प्रश्नको जवाफमा अधिकांश ग्राहकहरू (८२ प्रतिशत) ले बिना धितो पाइने साथै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको जस्तो धेरै प्रक्रिया पुरा गर्नु नपर्ने भएकाले सजिलो छ भनेको पाइएता पनि केही ग्राहकहरू (१८ प्रतिशत) ले देहायका कारणहरूले गर्दा गाह्रो भएको बताउनु भएको छ :
 - सामूहिक जमानी भएकाले केही सदस्यले नतिरे त्यसको भार अरु सदस्यलाई पर्ने भएकाले,
 - ऋण पास भएको १५ दिन नपुगी ऋण प्राप्त गर्न नसकिने भएको हुँदा,
 - एकै पटक पुरा ऋण नदिई पटक पटक किस्ताको रुपमा दिइने हुँदा, र
 - सबै प्रक्रिया पुरा गरिसके पछि कतिपय संस्थाका कर्मचारीहरूले ऋण निकालेर आफैले लिई दुरुपयोग गरेको गुनासो पनि गरेका छन् ।

४. बचतको अवस्था

- अधिकांश ग्राहकहरू (९७ प्रतिशत) ले अनिवार्य बचत गर्ने गरेको पाइएको छ । साथै केहीले स्वेच्छिक बचत, पेन्सन बचत र अन्य (बाल, बीमा, पेवा बचत आदि) बचतहरू मासिक रु.१०० देखि रु.१०,००० सम्म पनि गर्ने गरेको पाइएको छ ।
- आवश्यकता अनुसार मागेको वखत स्वेच्छिक बचत निकाल्न पाउनु भएको छ कि छैन भनि सोधिएको प्रश्नको जवाफमा ५८ प्रतिशत ग्राहकहरूले आवश्यकता अनुसार निकाल्न पाइराख्नु भएको छ भने ३५ प्रतिशत ग्राहकहरूले समूहमा अन्य सदस्यहरूको कर्जा चुक्ता नभएर वा अन्य कुनै कारणले गर्दा स्वेच्छिक बचत निकाल्न पाउनु भएको छैन ।
- स्वेच्छिक बचतको बारेमा ग्राहकहरूबाट देहायको गुनासो प्राप्त भएका छन् ।

- समूहमा कुनै सदस्यको कर्जा पुरा नभएसम्म स्वेच्छिक बचत निकाल्न नपाइने ।
 - बचतबाट कटाएर कर्जा चुक्ता गर्न नमानेको ।
 - संस्था छोड्न खोज्दा ३ महिनासम्मको बचत फिर्ता नदिने भन्छन् ।
 - स्वेच्छिक बचत समूह छोडेपछि मात्र निकाल्न पाइने ।
 - बचत माग गरेको ३ महिनापछि मात्र पाइने ।
- कर्जा बापत रकम राख्नु पर्ने व्यवस्था निम्न अनुसार पाइएको छ ।
- केही संस्थाले सेवा शुल्क र बीमा रकम मात्र राख्ने गरेको ।
 - सेवा शुल्क र बीमा रकम बाहेक कर्जा बापत न्यूनतम ५ प्रतिशतदेखि अधिकतम ५० प्रतिशतसम्म रकम राख्ने गरेको पाइएको छ ।
 - केही संस्थाले १ किस्ता बराबरको रकम राख्ने गरेको पाइएको छ ।
 - धितो जमानीमा कर्जा भएमा २०,००० राख्ने गरेको ।

५. ग्राहक संरक्षण कोष

- अधिकांश ग्राहकहरूलाई (७६ प्रतिशत) ग्राहक संरक्षणको बारेमा केही थाहा नभएको र २४ प्रतिशत ग्राहकहरूलाई थाहा भए पनि केहीले यसबाट कुनै सुविधा नपाएको र केही ग्राहकहरूले निम्न अवस्थामा सुविधा पाउनु भएको बताएका छन् ।
- आपत विपत परेको समयमा । (३ प्रतिशत)
 - प्राकृतिक प्रकोपमा । (१ प्रतिशत)
 - सुत्केरी खर्च बापत । (३.५ प्रतिशत)
 - सदस्यको मृत्यु भएमा ऋण लिदा विमा रकम कटाइएको भए ग्राहक संरक्षण कोषबाट ऋण मिनाहा हुने गरेको ।
 - ड्रेस किन भनि दिने गरेको ।

६. व्यावसायिक तालिम

- अधिकांश ग्राहकहरू (८५ प्रतिशत) ले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूबाट कुनै पनि व्यवसायिक तालिम नपाएको बताएका छन् भने थोरै (१५ प्रतिशत) ले मात्र व्यवसायिक तालिम सुविधा पाएको बताएका छन् ।
- लघुवित्त संस्थाबाट देहाय प्रकारका व्यवसायिक तालिम प्राप्त गर्नु भएको छ ।
- कृषि सम्बन्धी तालिम (४ प्रतिशत),
 - पशुपालन सम्बन्धी तालिम (४ प्रतिशत), र
 - व्यवसायिक तथा सिपमुलक तालिम (७ प्रतिशत) ।

अनुसूची २.४ख: लघुवित्त वित्तीय संस्थाको सदस्यसँग गरिएको सर्वेक्षणको प्रश्नावली

लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको वर्तमान समस्या र समाधानका उपायहरूको

विषयमा गरिएको अध्ययनको प्रश्नावली

लघुवित्त वित्तीय संस्थाको सदस्यसँगको सर्वेक्षणको लागि

नाम:

मोबाइल नं. :

ठेगाना:

लिङ्ग/उमेर:

कुल परिवार संख्या:

परिवारमा कमाउने संख्या:

१. तपाईं लेखपढ गर्न जान्नु हुन्छ कि हुदैन?

.....
.....

२. कहिलेदेखि लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिनु भएको छ ? (वर्षमा)

.....
.....

३. कतिवटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिनु भएको छ ?

.....
.....

४. तपाईंको र परिवारको आम्दनीको स्रोतहरू के के हुन् ?

.....
.....
.....

५. लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई तिर्नुपर्ने कर्जा रकम कति छ ?

.....
.....

कुन संस्थासँग कति कर्जा लिनु भएको छ ?

क्र.सं.	लघुवित्त वित्तीय संस्था	कर्जा रकम (रु.)	ब्याज दर
१			
२			
३			
४			
५			

६. लघुवित्त वित्तीय संस्था बाहेक साहुँमहाजन, सहकारी संस्था र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट कर्जा लिनु भएको छ कि छैन ?

.....

.....

छ भने कुनसँग कति कर्जा लिनु भएको छ ?

क्र.सं.	कर्जाको स्रोत	कर्जा रकम (रु.)	ब्याज दर
१	साहुँमहाजन		
२	सहकारी संस्था		
३	बैंक तथा वित्तीय संस्था		

७. के उद्देश्यले कर्जा लिनुभयो ? कर्जा लिएर के गर्नु भयो?

.....

.....

.....

८. लघुवित्त वित्तीय संस्थासँग कर्जा लिन कति सजिलो छ ?

.....

.....

.....

९. लघुवित्त वित्तीय संस्थाले कसरी कर्जा दिए ? के के प्रक्रिया पुरा गर्नु पर्‍यो ?

.....

.....

.....

.....

१०. सदस्य बन्नुभएको कति समयपश्चात् ऋण प्राप्त गर्नुभयो?

.....
.....
.....

११. तोकिएको समयमा कर्जा भुक्तानी गर्नु भएको छ ? छैन भने के कारणले भुक्तानी गर्नु भएको छैन?

.....
.....
.....

१२. कर्जाको किस्ता तिर्न आम्दानीले पुग्छ कि पुग्दैन? सापटी लिएर तिर्नु भएको छ कि छैन?

.....
.....
.....

१३. लघुवित्त वित्तीय संस्थाको ब्याजदर र शुल्क बारे जानकारी छ कि छैन ?

.....
.....
.....

१४. कर्जा असुल गर्न लघुवित्त वित्तीय संस्थाको कर्मचारीले के गर्दछन् ?

.....
.....
.....

१५. समयमा किस्ता भुक्तानी नगर्दा कर्मचारीहरूले कस्तो व्यवहार गर्दछन्?

.....
.....
.....

१६. लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूमा बचत गर्नु भएको छ ? छ भने कस्तो प्रकारको बचत गर्नु भएको छ ? कति बचत गर्नु भएको छ ?

.....
.....
.....

१७. कर्जा वापत कति रकम राख्नु पर्ने व्यवस्था छ ? कर्जा वापत रकम राख्नु भयो कि भएन?

.....
.....
.....

१८. आवश्यकता अनुसार मागेको बखत स्वेच्छिक बचत निकाल्न पाउनु भएको छ कि छैन ?

.....
.....
.....

१९. ग्राहक संरक्षण कोषको बारेमा थाहा छ कि छैन ? यसबाट सहायता पाउनु भएको छ कि छैन?

.....
.....
.....

२०. लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूबाट व्यावसायिक तालिम लिनु भएको छ कि छैन?

.....
.....
.....

अनुसूची २.५क: लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका कर्मचारीसँग गरिएको सर्वेक्षणको नतिजा

लघुवित्त वित्तीय संस्थाका कर्मचारीसँग सम्बन्धित विविध सूचना सङ्कलन गर्नको लागि यो अध्ययन समितिले लघुवित्त वित्तीय संस्थाका शाखा प्रबन्धकसँग प्रश्नावली सर्वेक्षण गरेको थियो । सर्वेक्षण कार्यमा Random Sampling विधि प्रयोग गरी देशभरीबाट ४०० वटा नमूना छनौट गरीएकोमा २१७ वटा कर्मचारीबाट जवाफ प्राप्त भएको थियो । सर्वेक्षणका क्रममा उत्तर गुगल फर्म र इमेल दुवैबाट प्राप्त गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको थियो । सर्वेक्षणको नतिजा देहाय बमोजिम रहेका छन् ।

१. कर्मचारी सम्बन्धी

- लघुवित्त वित्तीय संस्थामा कार्यरत कर्मचारीहरूको (शाखा प्रबन्धक) शैक्षिक योग्यतालाई मध्यनजर गर्दा ४६ प्रतिशतले स्नातक तह, ४३ प्रतिशतको प्रविणता प्रमाण पत्र तह, ७ प्रतिशतको स्नातकोत्तर तह र ४ प्रतिशतले माध्यमिक तह उत्तिर्ण गरेका छन् ।
- कर्मचारीहरूको कार्य अनुभवलाई विश्लेषण गर्दा ६९.६ प्रतिशतले एउटा संस्थामा मात्र काम गरेको, २०.३ प्रतिशतले दुईवटा, ७.८ प्रतिशतले तीनवटा, १.८ प्रतिशतले चारवटा र ०.५ प्रतिशतले बाह्रवटासम्म संस्थामा काम गरेको पाइएको छ । त्यसैगरी, कर्मचारीहरूको कार्य अवधि १ महिनादेखि २७ वर्षसम्म रहेको छ ।
- कार्य अनुभवको सन्दर्भमा ५९ प्रतिशत कर्मचारीको कार्य अनुभव ५ वर्षभन्दा कम रहेको छ भने २८ प्रतिशत कर्मचारीको कार्य अनुभव ५ देखि ९ वर्ष रहेको छ । त्यसैगरी, १२ प्रतिशत कर्मचारीको कार्य अनुभव १० वर्ष वा सोभन्दा बढी रहेको छ ।
- कर्मचारीहरूको मासिक तलब रु.११,५०० देखि रु.८४,१०८ रहेको छ । साथै, औसत तलब रु.४१,४५९ रहेको छ ।
- लघुवित्त वित्तीय संस्थाका अधिकांश कर्मचारीहरू तालिम प्राप्त रहेका छन् । सर्वेक्षणमा सहभागी ४३ प्रतिशतले ५ देखि ९ वटासम्म तालिम पाएका छन् भने ३६ प्रतिशत कर्मचारी ४ वटासम्म तालिममा सहभागी भएका छन् । यद्यपी, ३ जना कर्मचारीले कुनै पनि तालिम नपाएको जनाएका छन् ।

२. कार्य सञ्चालन सम्बन्धी

- सर्वेक्षणमा सहभागी प्राय कर्मचारीहरूलाई लघुवित्त वित्तीय संस्थाको कार्य सञ्चालनको ज्ञान रहेको पाइएको छ । केन्द्र बैठक सञ्चालन गर्दा समूहको अध्यक्ष र सचिवले समूहको नेतृत्व गर्नुको साथै समूहको किस्ता तथा बचत सङ्कलन गर्ने, पासबुक रुजु गर्ने, आफ्नो समूहको सबै सदस्यको किस्ता आएपछि केन्द्र प्रमुख मार्फत रकम कर्मचारीलाई हस्तान्तरण गर्ने र केन्द्र बैठकको निर्णयको माइन्सूट बनाउने जस्ता प्रमुख जिम्मेवारी निर्वाह गरेको देखिन्छ । नयाँ कर्जाको प्रस्ताव भएमा कर्जा माग गर्ने/गराउने, सामूहिक विषयमा तथा संस्थाको नीति निर्देशन परिवर्तन भएमा तथा सेवा सुविधा परिवर्तन भएमा जानकारी गराउने र यी सम्पूर्ण कार्य सकिएपछि सदस्य प्रतिज्ञा गरेर बैठक समापन गर्ने गरेका छन् । प्राय स्थानमा नियम अनुसार केन्द्र बैठक

नियमित रूपमा हुने गरेको भएता पनि केही क्षेत्रमा संघर्ष समिति सदस्यहरूले केन्द्र बैठकमा जान नदिनाले नियमित रूपमा सहभागी हुन नसकेको देखिन्छ ।

- कर्मचारीहरूले लघुवित्त वित्तीय संस्थामा देखेका विद्यमान समस्याहरू
 - केन्द्र बैठक बस्न नसकेको वा नगरेको ।
 - कोभिड १९ ले अर्थतन्त्रमा पार्न गएको प्रभावका कारणले र अहिलेको विषम परिस्थितिले गर्दा पहिले भन्दा सदस्यहरूको आयमा कमी आएको ।
 - सदस्यहरूको केन्द्र र समूहमा पहिले भन्दा क्रियाशील रहेको पाइएको ।
 - लघुवित्त संघर्ष समितिको आन्दोलनका कारण सदस्यहरू केन्द्र बैठकमा उपस्थित नहुने र आएपनि किस्ता नबुझाउने र कर्जा मिनाहा हुने हल्ला फैलाउनै गरेको पाइएको । साथै, संघर्ष समितिमा आबद्ध सदस्यहरू भई केही केन्द्रहरूमा बैठक बस्न नदिने र अरुलाई समेत भड्काउने समस्या रहेको छ ।
 - बैठक सञ्चालन गर्न फिल्डमा जादा संघर्ष समितिमा आबद्ध व्यक्तिहरूले कर्मचारीलाई धम्की दिने गरेको पाइएको ।

३. कर्जा र ऋणी सम्बन्धी

- ऋणी छनौट प्रक्रियाको सन्दर्भमा प्राय कर्मचारीहरूलाई ऋणी छनौट प्रक्रियाको ज्ञान राम्रो रहेको पाइएको । तथापी केही कर्मचारीहरूको प्रक्रियागत ज्ञानमा कमी रहेको पाइएको ।
- त्यस्तै, प्राय कर्मचारीहरूलाई कर्जा प्रवाहको प्रक्रियाको ज्ञान पनि राम्रो रहेको पाइएको छ ।
 - ऋण असुली सामान्यतया तोकिएको मासिक केन्द्रीय बैठक भन्दा १ दिन अगाडि नै कार्यालयमा बुझाउनु पर्ने र कार्यालयमा किस्ता नआएको खण्डमा केन्द्र बैठकमा कर्जा भुक्तानी तालिकामा वा असुली सिटमा उल्लेख भए अनुसार घट्टो ब्याजदरमा साँवा, ब्याज सहितको किस्ता लिएर असुली गर्ने गरेको र धितोमा लगानी गरेको कर्जालाई अफर लेटर तथा कर्जा असुली सम्झौता पत्र अनुसार असुल उपर गर्ने गरेको तर असुली प्रक्रियामा केही समस्या आएको खण्डमा देहाय बमोजिम प्रक्रियाबाट असुली गर्ने गरेको पाइएको छ ।
 - सदस्यले लिएको कर्जाको किस्ता कारणवश सो महिनामा किस्ता असुल नभएको खण्डमा नियम अनुसार असुली गर्ने व्यवस्था मिलाई कार्य योजना बनाई खराब कर्जामा परिणत भएमा सो को असर बारे तारताकेता वा पत्र मार्फत जानकारी गराउने गरेको ।
 - ताकेता गर्दा नआएमा कर्जा चुक्ता गर्न ३५ दिने, १५ दिने तथा ७ दिने पत्र पठाउने ।
 - सदस्यहरूको भाका नाघेको ७० दिन पछि १ बर्ष कर्जाको भाका अवधि रहेकोलाई ३५ दिने कर्जा चुक्ता सूचना निकाल्ने र १ बर्ष भन्दा बढी कर्जा भाका अवधि रहेकोलाई १८० दिन पश्चात् ३५ दिने कर्जा चुक्ता सूचना पत्रिकामा निकाल्ने ।

- कर्जा असुली गर्न ऋणीको घरमा जानु हुन्छ कि हुँदैन र जानु हुन्छ भने कुन अवस्थामा जानुहुन्छ भन्ने प्रश्नमा निम्नअनुसारका जवाफहरू प्राप्त भएको छ :
- केही कर्मचारीहरूले सामूहिक जमानीको लगानी भएकाको हकमा किस्ता असुलीको लागि समूहका व्यक्तिलाई नै पहल गरिदिन लगाउने गरेको पाईएको छ भने ९६ प्रतिशत कर्मचारीहरूले केन्द्र बैठक सञ्चालनमा ऋणी सदस्य उपस्थिति नभएको अवस्थामा, असुली प्रकृत्यामा समस्या आएमा वा ताकेताको लागि समस्याग्रस्त परिस्थिति सिर्जना भएमा घरै सम्म पुग्ने गरेको पाइयो ।
- १ प्रतिशतले केन्द्र बैठकबाट नै असुली गर्ने गरेको पाइयो भने बाँकी ३ प्रतिशतबाट केही जवाफ पाइएन ।
- कर्जा असुली गर्न घरमा पुग्दा सदस्यहरू दिनमा घरमा नहुने, राति घरमा आउने र बिहानै भागी हाल्ने प्रवृत्तिले गर्दा कर्जा असुलीमा समस्या देखिएको छ ।
- सिस्टमबाट आएको भुक्तानी तालिकामा सदस्यको दस्तखत गराई एक प्रति कार्यालयमा रहेको सदस्यको व्यक्तिगत फाइलमा राखी अर्को प्रति ऋणीलाई दिने गरेको सर्वेक्षणमा सहभागी सबै कर्मचारीले बताएका छन् ।
- शत प्रतिशत ऋणीले लिएको कर्जाको सदुपयोगिता निरिक्षण कर्जा लिएको १ महिना भित्र पहिलो पटक र त्यसपछि प्रत्येक ६/६ महिनामा गर्ने बताएका छन् ।
- ग्राहकहरूलाई कर्जा लगानी गर्दा रकम रोक्ने अवस्था बारे सोधिएको प्रश्नमा ६५ प्रतिशत कर्मचारीहरूले सेवा शुल्क र बिमा रकम मात्र कटाउने गरेको, १५ प्रतिशत सदस्यले चाहेमा मात्र राख्ने गरेको, १२ प्रतिशतले ३ देखि १० प्रतिशतसम्म राख्ने गरेको र ९ प्रतिशतले १ किस्ता बराबरको रकम राख्ने गरेको बताएका छन् ।

४. कर्जा प्रवाह र असुलीको लक्ष्य सम्बन्धी

- व्यवस्थापनले कर्जा प्रवाह र असुलीको लक्ष्य दिएको छ कि छैन भनि सोधिएको प्रश्नको जवाफमा ९३ प्रतिशतले लक्ष्य दिएका छन् र ७ प्रतिशतले अहिले लक्ष्य नदिएको बताएका छन् । लक्ष्य दिएको बताएका मध्येबाट पनि कर्जा लगानीतर्फ २८ प्रतिशतले र असुलीतर्फ १४ प्रतिशतलेमात्र लक्ष्य रकम खुलाएका छन् ।
- सर्वेक्षणमा सहभागी ७२ प्रतिशत कर्मचारीहरूले अहिलेको विषम परिस्थिति साथै लघुवित्त संघर्ष समितिको गलत प्रचार प्रसारका कारण सदस्यहरूले कर्जा नबुझाएकाले लक्ष्य प्राप्त गर्न नसकिएको बताएका छन् भने ६.५ प्रतिशतले अहिले पनि लक्ष्य पुरा गरिरहेको र २ प्रतिशतले भने केही शीर्षकमा लक्ष्य हासिल भएको छ केहीमा नभएको बताएका छन् ।
- व्यवस्थापनले हरेक सूचकहरूमा ठूलो लक्ष्य दिने गरेको, विगतका दिनहरूमा लक्ष्य पुरा गर्ने गरेकोमा हालको अवस्थामा पुरा गर्न नसकेको, टाठा बाठा कर्मचारीहरूले आफु बढुवा हुन राम्रो स्थानमा सरूवा हुनको लागी कार्यरत संस्था तथा नेपाल राष्ट्र बैंकको नीति नियमहरू उल्लंघन गरी डाटा क्लिन गर्ने गरेको पाइएको छ ।
- यस्तो समस्या नयाँ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूमा धेरै देखिएको छ भने पुराना संस्थाहरूले पनि नयाँ संस्थाहरूको सबै सूचकाङ्कहरू राम्रो रहेको देखेर सो बमोजिम गर्नको लागि दबाव रहेको प्रवृत्ति छ ।

- लघुवित्तको संस्था घटाउनु पर्ने तथा एउटा स्थानमा २ वा बढीमा ३ वटा संस्थाको मात्र शाखा हुने गरी संस्थाहरू बीच शाखा प्राप्ति वा दिने गरी व्यवस्था अविलम्ब गर्नु पर्ने कर्मचारीहरूको सुझाव रहेको छ ।

५. बचत सम्बन्धी

- बचत कम्तीमा २ प्रकारदेखि बढीमा १३ प्रकारकासम्म र औसतमा ६ प्रकारका रहेका छन् ।
- बचत खाताको पासबुक ७६ प्रतिशत कर्मचारीले भने गरेको पाइयो भने बाँकी २३ प्रतिशतले नभएको पाइएको छ । बचतको पासबुक भने संस्थाहरूले बचतको जानकारी पासबुकबाट नै दिने गरेको र बचतको पासबुक नभने संस्थाहरूले बचतको जानकारी नियमित केन्द्र बैठकमा, Mobile banking or SMS बाट, कुनै संस्थाले विवरणबाट र केही संस्था (७ प्रतिशत) ले सबै माध्यमबाट जस्तै Mobile banking or SMS , विवरणबाट र केन्द्र बैठकमा दिने गरेको पाइएको छ ।
- शत प्रतिशत कर्मचारीहरूले बचत फिर्ता गर्ने भनेतापनि देहायको अवस्थामा फिर्ता नदिएको पाइएको छ :
 - उत्तरदाता मध्ये ३० प्रतिशतले कर्जा भुक्तानी बाँकी रहेमा, किस्ता नियमित नतिरेमा वा समूहमा आबद्ध सदस्यहरू मध्ये कसैको कर्जा भाखा नाघेको वा सदस्य सम्पर्क विहीन भएको अवस्थामा अथवा समूहको निर्णय बिना समूह कोष बचत फिर्ता नगर्ने बताएका छन् ।
 - ९ प्रतिशत उत्तरदाताले सदस्य बाहेक अन्य व्यक्ति आई बचत फिर्ता मागेको अवस्थामा बचत फिर्ता गरिदैन भनेका छन् ।
 - ७ प्रतिशतले कल्याणकारी बचत, समृद्धि बचत र नारी बचत, पेन्सन बचत, अनिवार्य बचत र सडकलित बचत सदस्य त्याग नगरी फिर्ता नगर्ने बताएका छन् ।
- मोबाइल बैंकिङ सुविधा बारे प्रश्नमा ६३ प्रतिशत कर्मचारीहरूले आफ्नो संस्थामा मोबाइल बैंकिङ सुविधा भएको र ३७ प्रतिशत कर्मचारीहरूले मोबाइल बैंकिङ सुविधा नभएको बताएका छन् ।

६. वित्तीय साक्षरता, व्यवसायिक ज्ञान र तालिम सञ्चालन सम्बन्धी

- ऋणीहरूलाई वित्तीय साक्षरता, खाता व्यवस्थापन लगायतका व्यवसायिक ज्ञान दिने व्यवस्था छ कि छैन भनि सोधिएको प्रश्नको जवाफमा ९५ प्रतिशतले वित्तीय साक्षरता, खाता व्यवस्थापन लगायतका व्यवसायिक ज्ञान दिने गरेको र बाँकी ५ प्रतिशतको संस्थामा अहिले सम्म यसप्रकारको तालिमको व्यवस्था नभएको पाइएको छ ।
- ऋणीहरूलाई वित्तीय साक्षरता, खाता व्यवस्थापन तर्फ केहीले विश्वमा लघुवित्तको सुरुवात कसरी भयो, नेपालमा कसरी सुरु भयो र कसले गर्यो, लघुवित्तको उद्देश्य के हो, यसले गरिबी निवारणमा र आर्थिक क्षेत्रमा कस्तो प्रभाव गर्छ साथै, ऋणीलाई कसरी सफल व्यवसायी बन्न सकिन्छ, ऋणीले गर्न लागेको व्यवसाय सम्बन्धी तालिम र कर्जालाई कसरी परिचालन गर्दा सफल भइन्छ र पुँजी कसरी परिचालन गर्ने लगायत विविध किसिमका ज्ञान दिने गरेको बताएका छन् भने धेरैले दिने गरेको मात्र भनेका छन् तर के कसरी भन्ने खुलाएका छैनन् ।

- सहभागी मध्ये ८८ प्रतिशत कर्मचारीले कर्जाको उद्देश्य अनुसार आवश्यक सीप/दक्षताको तालिम दिने व्यवस्था छ भनेको पाइएको छ । १२ प्रतिशतले त्यस्तो कुनै व्यवस्था नभएको बताएका छन् ।
- व्यवस्था भएका तालिमहरू पनि निम्न कारणले गर्दा प्रभावकारी हुन नसकेको पाइएको छ :
 - विगतमा व्यवस्था रहेको तर अपर्याप्त मात्रामा कार्यान्वयन हुने गरेको थियो भने हालको अवस्थामा कार्यान्वयन शुन्य रहेको र एकाध गरेकोमा पनि नाम मात्रको मात्र तालिम हुने, तालिम पश्चात् त्यसको फलोअप नहुने तालिम लिएको व्यक्तिले केही नगरेमा पनि केही नहुने र यी सबै कामहरू नियमित कर्मचारीबाट गर्नु परेको र कर्मचारीको कार्यक्षमताभन्दा अधिक कार्यबोझ रहेको हुँदा नाम मात्रको व्यवस्था हुन गएको छ ।
 - कृषि, तरकारी खेती, पशुपालन, अचार बनाउने, खेलौना बनाउने तालिम दिने गरिएको छ तर छोटो अवधि (१,२ दिन) को हुने र भत्ता नपाउने भएकाले नआउने बताएका छन् । दीर्घकालीन तालिम ब्यूटी पार्लर, टेलर, प्लम्बिङ, खाना पकाउने, शेफ, ड्राइभिङको माग गर्ने गरेको बताएका छन् ।

७. ग्राहक संरक्षण कोष तथा आपत पर्दा सहयोग गर्ने व्यवस्था

- ग्राहक संरक्षण कोषको बारेमा ९५ प्रतिशत कर्मचारीलाई थाहा भएको भए पनि ७७ प्रतिशत कर्मचारीले मात्र यसको प्रयोग गरेका छन्
- ग्राहक संरक्षण कोष प्रयोग गर्ने ४३ प्रतिशत कर्मचारीले सदस्यहरूलाई सुत्केरी खर्च दिन, पारिवारिक सदस्यहरूको मृत्यु भएको वेला काजक्रिया खर्च दिन, आपत विपत परेको बेलामा वा ग्राहकहरूको व्यवसाय असफल भएको समयमा पुनर्स्थापना गर्न, वित्तीय साक्षरता तालिम सञ्चालन गर्न, सिपमुलक तालिम सञ्चालन गर्न, औषधि उपचार तथा विरामी खर्च दिन प्रयोग गरेको पाइएको छ ।
- केही संस्थाले ग्राहक संरक्षण कोषको प्रयोग नमुना गाउँ कार्यक्रममा, विपन्नको घर निर्माणमा सहयोग गर्न पनि प्रयोग गरेको पाइएको छ ।
- सर्वेक्षणमा सहभागी कर्मचारीहरूमध्ये ४ प्रतिशतले आपत पर्दा केही व्यवस्था नभएको, २१ प्रतिशतले ग्राहक संरक्षण कोषबाट सहयोग गर्ने गरेको, १९ प्रतिशतले आकस्मिक कर्जा, मौसमी कर्जा वा बैकल्पिक उर्जा कर्जाको व्यवस्था भएको र २ प्रतिशतले सदस्यको बचतमा भएको रकम दिएर सहयोग गर्ने गरेको बताएका छन् ।
- केही कर्मचारीले भाका अवधि लम्ब्याई सानो किस्ता र ब्याज पर्ने गरि तिर्ने वातावरण बनाईदिने, सहूलियत दरमा कर्जाको व्यवस्थाका साथै ब्याज छुटको व्यवस्था गरिदिने, सदस्यको मृत्यु हुँदा सत प्रतिशत र अभिभावकको मृत्यु हुँदा ५० प्रतिशत कर्जा मिनाहा गर्ने बताएका छन् । साथै काजक्रिया खर्च दिने गरेको र दैविक विपत्तिमा रु.५००० सम्मको आर्थिक सहयोग प्रदान गरेको बताएका छन् ।
- सहभागी कर्मचारीहरू मध्ये ३४ प्रतिशतले के व्यवस्था छ नखुलाई ऋणीलाई आपत पर्दा सहयोग गर्ने व्यवस्था संस्थागत रूपमा नै व्यवस्थित गरिएको बताएका छन् ।

अनुसूची २.५ख: लघुवित्त वित्तीय संस्थाका कर्मचारीसँग गरिएको सर्वेक्षणको प्रश्नावली

लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको वर्तमान समस्या र समाधानका उपायहरूको विषयमा गरिएको अध्ययनको प्रश्नावली कर्मचारीसँग सर्वेक्षणको लागि

जागिर सुरु गरेको मिति:

शैक्षिक योग्यता:

पद:

१. कति समय देखि यो ठाउँमा काम गर्नु भएको छ ?

.....

२. अहिलेसम्म कतिवटा संस्थामा काम गर्नु भएको छ ?

.....

३. तपाईंको मासिक तलब कति छ ?

.....

४. कति वटा तालिम प्राप्त गर्नु भएको छ ?

.....

५. केन्द्रमा समूह बैठक सञ्चालन प्रकृया कस्तो छ ?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

६. ऋणी छनोट गर्ने प्रकृया थाहा छ कि छैन ? यदि थाहा छ भने ऋणीको छनोट कसरी गर्नुहुन्छ ?

.....
.....
.....

कर्जाको प्रवाह गर्दा कसरी गर्नुहुन्छ ?

.....
.....
.....

७. ऋण असुली कसरी गर्नुहुन्छ ?

.....
.....
.....

८. कर्जा भुक्तानी तालिका बनाउनु हुन्छ कि हुँदैन ? भुक्तानी तालिका ऋणीहरूलाई दिनु हुन्छ कि हुँदैन ?

.....
.....
.....

९. कर्जा असुली गर्न ऋणीको घरमा जानु हुन्छ कि हुँदैन ? जानु हुन्छ भने कुन अवस्थामा जानुहुन्छ ?

.....
.....
.....

१०. ऋणीहरूलाई वित्तीय साक्षरता, खाता व्यवस्थापन लगायतका व्यवसायिक ज्ञान दिने व्यवस्था छ कि छैन ? छ भने के कस्तो व्यवसायिक ज्ञान दिनहुन्छ ?

.....
.....
.....

११. ऋणीहरूले लिएको कर्जाको सदुपयोगिता निरिक्षण गर्नुहुन्छ कि हुन्न ?

.....
.....
.....
.....

१२. ऋणीहरूलाई आपत पर्दा सहयोग गर्ने व्यवस्था के छ ?

.....
.....
.....

१३. ऋणी सदस्यहरूलाई ऋणको उद्देश्य अनुसार आवश्यक सीप/दक्षता अभिवृद्धिका लागि तालिमको व्यवस्था छ कि छैन?

.....
.....
.....

१४. ऋण प्रदान गर्दा कति प्रतिशत रकम होल्ड (Hold) गर्न लगाउनु हुन्छ ?

.....
.....
.....

१५. व्यवस्थापनले कर्जा प्रवाह र असुलीको लक्ष्य दिएको छ कि छैन? दिएको छ भने कति लक्ष्य दिएको छ ? लक्ष्य अनुरूप हासित गर्नु भएको छ कि छैन ?

.....
.....
.....

१६. कति प्रकारका बचत सङ्कलन गर्नुहुन्छ?

.....
.....
.....

१७. बचत खाताको पासबुक भर्ने गर्नु हुन्छ कि हुन्न? सदस्यहरूलाई बचतको जानकारी कसरी दिनु हुन्छ ?

.....
.....
.....

१८. सदस्यहरूको बचत फिर्ता दिनुहुन्छ कि हुँदैन ? दिने प्रकृया के छ ? कुन अवस्थामा बचत फिर्ता दिनुहुन्न ?

.....
.....
.....

१९. मोबाइल बैकिङ्ग कारोबारको व्यवस्था छ कि छैन ?

.....
.....
.....

२०. ग्राहक संरक्षण कोषको बारेमा थाहा छ कि छैन? यसलाई प्रयोग गर्नु भएको छ कि छैन? छ भने के को लागि गर्नु भएको छ ?

.....
.....
.....

अनुसूची ३.१: लघुवित्त वित्तीय संस्थाका शाखा नभएका स्थानीय तहहरू

जिल्ला	क्र.स.	स्थानीय निकाय	जनसंख्या
उदयपुर	१	लिम्चुनबुङ गाउँपालिका	९६८९
ओखलढुङ्गा	२	सुनकोशी गाउँपालिका	१७७८३
	३	चिशंखु गढी गाउँपालिका	१३८४४
कपिलवस्तु	४	यशोधरा गाउँपालिका	४४९००
काभ्रेपलाञ्चोक	५	महाभारत गाउँपालिका	१६०७९
	६	खानीखोला गाउँपालिका	१२२०१
	७	शुभकालिका गाउँपालिका	१३७७३
कालिकोट	८	पञ्चल गाउँपालिका	१३६८७
	९	महावाई गाउँपालिका	८१७७
	१०	दिक्तेल रुपाकोट गाउँपालिका	४३००८
खोटाङ	११	दिफ्लुङ चुचुम्मा गाउँपालिका	१६३०५
	१२	जनता ढुंगा गाउँपालिका	१२०१६
	१३	बराह पोखरी गाउँपालिका	११३९७
	१४	रावाबेसी गाउँपालिका	१११९९
	१५	साकेला गाउँपालिका	९६२३
गोरखा	१६	चुमनुब्री गाउँपालिका	५९३२
	१७	जुनिचाँदे गाउँपालिका	२३७७१
जाजरकोट	१८	तिला गाउँपालिका	१४५३९
	१९	हिमा गाउँपालिका	१२१९१
जुम्ला	२०	गुठीचौर गाउँपालिका	१०९२२
	२१	नवदुर्गा गाउँपालिका	१८६७२
डडेल्धुरा	२२	भागेश्वर गाउँपालिका	१३१३२
	२३	सायल गाउँपालिका	२०४५६
	२४	काईके गाउँपालिका	३९६५
डोटी	२५	शेफोक्सुण्डो गाउँपालिका	३६३५
	२६	जगदुल्ला गाउँपालिका	२५७५
	२७	डोल्पोबुद्ध गाउँपालिका	२४२०
डोल्पा	२८	छर्काताङ्सोङ गाउँपालिका	१६७२
	२९	सिरिजङ्गा गाउँपालिका	१४११४
ताप्लेजुङ्ग	३०	मेरिङ्गेन गाउँपालिका	११८३८
	३१	फाक्तानलुङ गाउँपालिका	११७९१
	३२	सिङ्ङिङ्वा गाउँपालिका	१०९७९

	३३	मेंछ्रायेम गाउँपालिका	६६७८
तेह्रथुम	३४	दुहुन गाउँपालिका	९८४२
	३५	व्यास गाउँपालिका	९६६८
दार्चुला	३६	अपिहिमाल गाउँपालिका	६७९८
दैलेख	३७	महाबु गाउँपालिका	१८०५९
दोलखा	३८	गौरीशंकर गाउँपालिका	१५९९५
	३९	मेलुङ गाउँपालिका	१५८९३
धनुषा	४०	जनकनन्दिनी गाउँपालिका	२७४६
धादिङ्ग	४१	रुवी उपत्यका गाउँपालिका	१०७८१
नुवाकोट	४२	दुप्चेश्वर गाउँपालिका	२१००५
	४३	तारकेश्वर गाउँपालिका	१४१८४
पर्सा	४४	छिपहरमाई गाउँपालिका	२९०८२
पाँचथर	४५	तुम्बेवा गाउँपालिका	१११८९
पाल्पा	४६	पूर्वखोला गाउँपालिका	१६०५२
	४७	थलारा गाउँपालिका	१५९५८
	४८	छविस पाथीभरा गाउँपालिका	१४४७४
	४९	मस्ता गाउँपालिका	१३२६५
बझाङ्ग	५०	तल्कोट गाउँपालिका	११७१९
	५१	दुर्गाथली गाउँपालिका	११३१८
	५२	सुर्मा गाउँपालिका	११०८२
	५३	साइपाल गाउँपालिका	२६२५
	५४	निसीखोला गाउँपालिका	२३११९
बाग्लुङ्ग	५५	ताराखोलागाउँपालिका	१०१२०
	५६	तमानखोला गाउँपालिका	९९८२
बाजुरा	५७	हिमाली गाउँपालिका	१०३०९
	५८	गौमुल गाउँपालिका	८९१३
बारा	५९	सुवर्णा गाउँपालिका	३५१४१
	६०	दोगडा केदार गाउँपालिका	२३१०४
बैतडी	६१	शिवनाथ गाउँपालिका	१८०६४
	६२	पञ्चेश्वर गाउँपालिका	१७७९६
भोजपुर	६३	रामप्रसाद राई गाउँपालिका	१५६७३
	६४	साल्पा गाउँपालिका	१२२८४
मनाङ	६५	मनाङ नगिस्याङ गाउँपालिका	१५९५
	६६	नरपाभूमि गाउँपालिका	३९६
	६७	सोरु गाउँपालिका	१४२७७
मुगु	६८	मुगुमाकर्मरोग गाउँपालिका	६२२२
मुस्ताङ्ग	६९	वरागुङ मुक्तिक्षेत्र गाउँपालिका	२०३६

	७०	लोमान्थाङ गाउँपालिका	१४३०
	७१	लोघेकर गाउँपालिका	१२९२
म्याग्दी	७२	रघुगंगा गाउँपालिका	१४११४
	७३	धवलागिरी गाउँपालिका	१२६१६
	७४	नौकुण्ड गाउँपालिका	१२३४४
रसुवा	७५	आमछोडिडमो गाउँपालिका	६६७३
	७६	कालिका गाउँपालिका	१०११५
रामेछाप	७७	उमाकुण्ड गाउँपालिका	१६५९०
रुकुम (पश्चिम)	७८	बनफीकोट गाउँपालिका	२१०३३
रुकुम (पूर्व)	७९	पुथा उत्तनगङ्गा गाउँपालिका	१८३०८
रुपन्देही	८०	सम्मरीमाई गाउँपालिका	४३०४४
	८१	लुङ्गी गाउँपालिका	२६३२५
रोल्पा	८२	परिवर्तन गाउँपालिका	२१६७१
	८३	गंगादेव गाउँपालिका	२१५०३
रौतहट	८४	राजदेवी गाउँपालिका	३५६५८
	८५	दोर्दी गाउँपालिका	१६०५०
लमजुङ	८६	दूधपोखरी गाउँपालिका	८५९२
	८७	क्वोला सोथर गाउँपालिका	७९६०
	८८	पञ्चखापन गाउँपालिका	१६३४८
	८९	सिलिचोड गाउँपालिका	१०२९६
संखुवासभा	९०	चिचिला गाउँपालिका	६५७७
	९१	भोटखोला गाउँपालिका	६४३८
सिन्धुपाल्चोक	९२	जुगल गाउँपालिका	१८३०३
	९३	भोटेकोशी गाउँपालिका	१४३१८
	९४	महाकुलुङ गाउँपालिका	११८४७
सोलुखुम्बु	९५	खुम्बु गाउँपालिका	८७२०
	९६	लिखु पाइक गाउँपालिका	५३३४
	९७	खार्पुनाथ गाउँपालिका	६७३६
	९८	चाँखेली गाउँपालिका	६५७९
हुम्ला	९९	तान्जाकोट गाउँपालिका	६०९२
	१००	नाम्खा गाउँपालिका	३५८९

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक र राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय ।

अनुसूची ३.२ : नक्साङ्कनको लागि प्रयोग गरिएको तथ्याङ्क

जिल्ला	बक्यौता कर्जा (रु करोडमा)	ऋणीको संख्या	जनसंख्या#	घरपरिवार#	शाखा
अछाम	१८०.६२	१३८३४	२२७७२५	४९५६७	३४
अर्घाखाँची	१३५.३७	१७६२९	१७६४२७	४८४४९	४०
बाग्लुङ्ग	२३४.५३	२९६५५	२४७१३०	६४०९६	४९
बैतडी	८०.२३	६५९३	२४१४२५	४९४०७	२०
बझाङ	७८.०१	५७४३	१८८७२९	३८०२५	१९
बाजुरा	६२.२२	५४८१	१३७७३२	२८०४१	१४
बाँके	९९२.५१	१०१८०४	५९७२९९	१२९२३४	१४६
बारा	१६९८.६०	१३२०६०	७६१२५६	१३११७९	१५४
बर्दिया	८४७.१२	९३७५७	४५७६१२	१०६२८५	१५७
भक्तपुर	१३८.२३	१५७४८	४२७०६०	१०८४०६	२५
भोजपुर	१०६.७६	११७३९	१५६६११	३८५८०	२८
भोजपुर	१११०.८४	८८९३७	७११२७७	१७९१६७	१२४
डडेलधुरा	११४.०७	१०३९०	१३८५३८	३११७२	२७
दैलेख	१७८.४४	१५७२९	२५१६४७	५४५९४	३१
दाङ	१०८५.७९	११२५१४	६७०३५२	१६२२६६	१७०
दार्चुला	५५.५८	४३५५	१३२२२६	२८३८१	१२
धादिङ	४३१.८४	४२०७४	३२३७०४	८३६२२	७५
धनकुटा	२७३.६९	२८८८७	१४८७३०	३७६१६	४७
धनुषा	१०७२.१८	१०५०१५	८६५०३२	१७७०९१	१५१
दोलखा	१४२.१६	१६०४८	१७१२७८	४९४९३	३१
डोल्पा	१२.७६	१०८५	४२१६४	९३८०	४
डोटी	१३१.०१	९९०१	२०१७७८	४५१४०	२८
गोरखा	३६५.७९	३४९३४	२४८२८७	७१७२९	६०
गुल्मी	२७९.९९	३१४३६	२४५८७४	६६१००	६३
हुम्ला	६.७२	७६०	५३८८४	११२०४	३
ईलाम	४४२.८५	४०१२९	२७८१२८	७०५०१	५१
जाजरकोट	१०६.७५	८१०८	१८८३०१	३७४५३	१९
भापा	१०९२.२०	१२३३१५	९९२७९६	२४५०१९	१५३
जुम्ला	७६.९९	६५१७	११७२६८	२४४२२	१४
कैलाली	१३१२.८०	१२७४५६	८९९५५८	१९५८७२	२०६

कालीकोट	५६.२४	५०३०	१४४८२८	२६७७०	१२
कञ्चनपुर	७६९.४६	६८२२८	५११०२६	११११६७	१०९
कपिलवस्तु	५६४.८९	५६०५६	६७८६८५	१२१८६१	१२१
कास्की	४०८.७४	४१८५१	५८९५३४	१६०४१६	८४
काठमाडौं	४०२.१७	५०५८५	१९९४५५५	५४२८९२	७५
काभ्रेपलाञ्चोक	४२९.९०	४८५४१	३५८७२२	९१३३०	१०३
खोटाङ	४७.७९	५९४५	१७३९२०	४१७२०	२२
ललितपुर	२०४.०५	२२४४७	५४३३११	१४०१३०	३७
लम्जुङ	२०९.७७	२२१६२	१५४३३०	४४०७४	५३
महोत्तरी	१०९३.३७	१०२२१३	७०५९१२	१३७८८६	१४८
मकवानपुर	६५८.२४	५६६५७	४५८४९४	१०५६२०	८७
मनाङ	७.९८	५५४	४९३८	१५४७	६
मोरङ	२२४६.४९	२३५९२८	११४१९७१	२७२१६०	२१३
मुगु	१५.२७	१५९७	६३८५८	१२४३०	५
मुस्ताङ	११.२३	१०१२	११३२६	३६०६	७
म्याग्दी	८९.१६	१०५३७	१०४७७०	२८७६६	२३
नवलपरासी पूर्व	५८८.३३	५११७५	३७६१९२	९३८५०	१०७
नवलपरासी पश्चिम	६६२.११	५७४३०	३८३७५०	८२७०९	१००
नुवाकोट	३०५.६३	३१२७२	२६०६४८	६८६४६	६२
ओखलढुङ्गा	१०२.८३	१२११७	१३८९८९	३४२८६	२७
पाल्पा	३१४.२९	३२४२५	२४१९५१	६४९९१	६९
पाँचथर	२०१.९५	१९१८४	१७१०४७	४२४३७	३६
पर्वत	१७९.००	२००१७	१३०१५१	३६११२	४९
पर्सा	१२६९.५८	१०१२४९	६५१२९०	११३०१३	११०
प्युठान	२५०.२७	२५८०८	२३०६७९	५६१९५	४४
रामेछाप	११०.९०	१२५२०	१६९०३५	४६४६६	३१
रसुवा	५१.५१	४५७९	४५४७५	१११३१	२२
रौतहट	११५१.५४	८५४१९	८१३२६९	१३७०२५	१०९
रोल्पा	१८४.१४	१७५२३	२३३३४३	५२२०६	३८
रुकुम पूर्व	४४.६०	३६८२	५६६७१	१२८७८	९
रुकुम पश्चिम	१७५.३६	१३६०४	१६५४६०	३७२९०	२९
रुपन्देही	११८२.३५	१०९९७२	१११२५८९	२३८१७१	२२९
सल्यान	२१४.२६	१८९३२	२३७३८७	५४६७२	४६
संखुवासभा	१०४.०६	१११६३	१५४७४३	३९११८	२७

सप्तरी	९७२.८०	११९३८४	७०४३५९	१४६८१६	१३१
सर्लाही	१०६६.८७	१०२३७५	८६०२५१	१६४८२४	१३९
सिन्धुली	४८९.२५	५१६०९	२९७०९९	६९३१७	७५
सिन्धुपाल्चोक	२७९.९३	३२७७३	२६०३४५	७१६९७	५०
सिरहा	१०९९.५०	१०९७१९	७३९३२८	१४८५४९	१३७
सोलुखुम्बु	७१.३१	६९९३	१०२९८७	२६२३९	१३
सुनसरी	१५०६.५५	१६५२५४	९२१२४६	२१२४०७	१५७
सुर्खेत	५६२.५१	४४४८८	४१०४०७	९७८२२	७९
स्याङ्जा	२६४.३३	२७९७५	२५२०६४	६८९२३	५९
तनहु	५३२.८४	५१७५३	३१७७९९	८८५१३	९१
ताप्लेजुङ	६९.०९	७०२७	११९४५०	२७७७६	१५
तेह्रथुम	१०४.३७	११२०१	८८२७९	२१८४५	२६
उदयपुर	५१९.०४	५१९६६	३३९१८९	८१०५१	६६
जम्मा	३४६९२.५२	३३८१५६४	२८९२५४८०	६६६०८४१	५२४२

नोट: मर्ज भईसकेका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको शाखाको संकेत नम्बर (Branch code) परिवर्तन हुने भएको कारण केही शाखा समेट्न नसकेको ।

#स्रोत: राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय

अनुसूची ३.३ : शाखा नपुगेका वडाको सूची^{३३}

जिल्ला	स्थानीय तह	वडा
संखुवासभा	सभापोखरी गाउँपालिका	३
संखुवासभा	सभापोखरी गाउँपालिका	६
संखुवासभा	थुलुङ दूधकोशी गाउँपालिका	९
भोजपुर	साल्पसिलिछो गाउँपालिका	४
मनाङ	मनाङ डिस्याङ गाउँपालिका	३
मनाङ	मनाङ डिस्याङ गाउँपालिका	८
मनाङ	मनाङ डिस्याङ गाउँपालिका	९
मुस्ताङ	लोमान्थाङ गाउँपालिका	३
मुस्ताङ	लो-घेकर दामोदरकुण्ड गाउँपालिका	१
मुस्ताङ	लो-घेकर दामोदरकुण्ड गाउँपालिका	२
रुकुम पूर्व	पुथाउत्तरगङ्गा गाउँपालिका	११
डोल्पा	मुङ्केचुला गाउँपालिका	५
डोल्पा	मुङ्केचुला गाउँपालिका	६
डोल्पा	मुङ्केचुला गाउँपालिका	७
डोल्पा	मुङ्केचुला गाउँपालिका	८
डोल्पा	शे-फोक्सुण्डो गाउँपालिका	१
डोल्पा	शे-फोक्सुण्डो गाउँपालिका	२
डोल्पा	शे-फोक्सुण्डो गाउँपालिका	३
डोल्पा	शे-फोक्सुण्डो गाउँपालिका	४
डोल्पा	शे-फोक्सुण्डो गाउँपालिका	५
डोल्पा	शे-फोक्सुण्डो गाउँपालिका	७
डोल्पा	शे-फोक्सुण्डो गाउँपालिका	८
डोल्पा	शे-फोक्सुण्डो गाउँपालिका	९
डोल्पा	छार्का ताडसोड गाउँपालिका	१
डोल्पा	छार्का ताडसोड गाउँपालिका	२
डोल्पा	छार्का ताडसोड गाउँपालिका	३
डोल्पा	छार्का ताडसोड गाउँपालिका	६
डोल्पा	त्रिपुरासुन्दरी नगरपालिका	४
डोल्पा	त्रिपुरासुन्दरी नगरपालिका	६

^{३३} ५२ वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाबाट प्राप्त तथ्याङ्कमा आधारित ।

डोल्पा	त्रिपुरासुन्दरी नगरपालिका	७
डोल्पा	त्रिपुरासुन्दरी नगरपालिका	८
डोल्पा	त्रिपुरासुन्दरी नगरपालिका	११
मुगु	सोरु गाउँपालिका	२
मुगु	सोरु गाउँपालिका	६
मुगु	सोरु गाउँपालिका	८
मुगु	सोरु गाउँपालिका	११
मुगु	मुगूम कार्मारोड गाउँपालिका	४
मुगु	मुगूम कार्मारोड गाउँपालिका	६
मुगु	मुगूम कार्मारोड गाउँपालिका	७
मुगु	मुगूम कार्मारोड गाउँपालिका	८
मुगु	मुगूम कार्मारोड गाउँपालिका	९
मुगु	छायाँनाथ रारा नगरपालिका	९
हुम्ला	नाम्खा गाउँपालिका	२
हुम्ला	नाम्खा गाउँपालिका	६
हुम्ला	चंखेली गाउँपालिका	१
हुम्ला	चंखेली गाउँपालिका	२
हुम्ला	चंखेली गाउँपालिका	३
हुम्ला	चंखेली गाउँपालिका	४
हुम्ला	चंखेली गाउँपालिका	५
हुम्ला	चंखेली गाउँपालिका	६
हुम्ला	सर्केगाड गाउँपालिका	२
हुम्ला	सर्केगाड गाउँपालिका	४
हुम्ला	सर्केगाड गाउँपालिका	६
हुम्ला	सर्केगाड गाउँपालिका	७
हुम्ला	सर्केगाड गाउँपालिका	८
हुम्ला	अदानचुली गाउँपालिका	१
हुम्ला	अदानचुली गाउँपालिका	६
कालिकोट	पचालभरना गाउँपालिका	२
जाजरकोट	जुनीचाँदे गाउँपालिका	७
जाजरकोट	जुनीचाँदे गाउँपालिका	११
जाजरकोट	नालागाड नगरपालिका	१३
बाजुरा	हिमाली गाउँपालिका	२
बाजुरा	हिमाली गाउँपालिका	३

बाजुरा	जगन्नाथ गाउँपालिका	४
बाजुरा	जगन्नाथ गाउँपालिका	६
बाजुरा	स्वामीकार्तिक खापर गाउँपालिका	२
बझाङ	साइपाल गाउँपालिका	१
बझाङ	साइपाल गाउँपालिका	३
बझाङ	साइपाल गाउँपालिका	५
बझाङ	दुर्गाथली गाउँपालिका	४
बझाङ	दुर्गाथली गाउँपालिका	६
बैतडी	शिवनाथ गाउँपालिका	१
बैतडी	शिवनाथ गाउँपालिका	३

अनुसूची ३.४ : Herfindahl–Hirschman Index दशकको स्थिति

	पुँजी र संचित कोष	चुक्ता पुँजी	ऋण	बचत	नाफा	कुल सम्पत्ति	कर्जा तथा सापटी
२०७० असार	१०५९	५५१	११४६	१८५१	१२८८	११५४	१३०४
२०७१ असार	९२९	५५८	९६७	१६५१	१४१९	१०१४	१११३
२०७२ असार	८४१	७५८	८२७	१२४७	१००९	८५७	९०८
२०७३ असार	७९१	७५१	८३६	१४७१	११३८	१०२१	९८२
२०७४ असार	६२६	५९६	६१९	११८८	८५५	७७६	७३७
२०७५ असार	५६९	५०८	४६६	११४८	१०४१	६५६	६६९
२०७६ असार	४००	३७०	३३१	७०२	७०९	४३८	४२४
२०७७ असार	३८६	३७८	२९९	६७६	५४२	३९८	३७८
२०७८ असार	४३९	३९७	३५३	६६१	४६२	४०६	३७४
२०७९ असार	४४८	३९४	३३२	६३१	४८०	३८९	३७०

अनुसूची ३.५: लघुवित्त वित्तीय संस्थाको बिस्तारलाई व्यवस्थित गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकले गरेको प्रयास

नयाँ लघुवित्त वित्तीय संस्था स्थापना सम्बन्धमा भएका पछिल्ला नीतिगत व्यवस्था

(क) गैर-सरकारी संस्थाहरूलाई लघुवित्त वित्तीय संस्थामा परिणत हुन निर्देशन दिइएको

नेपाल राष्ट्र बैंकले आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को मौद्रिक नीतिबाट वित्तीय मध्यस्थताको कारोबार गर्न अनुमति प्राप्त गरेका गैर-सरकारी संस्थाहरूलाई २०७२ असार मसान्तसम्ममा “घ” वर्गको लघुवित्त वित्तीय संस्थामा परिणत भइसक्नु पर्ने व्यवस्था गरेकोमा यसलाई थप प्रोत्साहित गर्न आर्थिक वर्ष २०७१/७२ को मौद्रिक नीतिबाट संस्थागत शेयर स्वामित्वको सीमा २५ प्रतिशतबाट बढाएर ५१ प्रतिशत गरी एक वर्ष समयसमेत थप गरिएको थियो । २०७२ सालको भुक्तिसमेतलाई मध्यनजर गरी आर्थिक वर्ष २०७२/७३ को मौद्रिक नीतिले २०७२ पुस मसान्तसम्म समय थप गरेको थियो । यस व्यवस्थाबाट २०७० असारमा ३१ रहेका गैर-सरकारी संस्थामध्ये २०७९ चैतसम्ममा २७ वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थामा परिणत भएका छन् ।

(ख) नयाँ आवेदन लिने कार्य स्थगित गरिएको

नेपाल राष्ट्र बैंकले आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को मौद्रिक नीतिमार्फत् लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको वित्तीय पहुँचको अवस्था, स्तर वृद्धि, मर्जर/प्राप्ति तथा सञ्चालन सम्बन्धमा अध्ययन गरी आवश्यक नीतिगत व्यवस्था गर्ने र त्यस्तो व्यवस्था नभएसम्मका लागि लघुवित्त वित्तीय संस्था स्थापना एवम् वित्तीय कारोबार गर्न इजाजतपत्रको लागि आवेदन लिने कार्य स्थगित गरिएको जनाएको थियो । त्यसैका आधारमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाको संख्यामा भएको विस्तार र नयाँ सञ्चालन अनुमतिको लागि प्राप्त आवेदनहरू विश्लेषण गर्ने तर नयाँ आवेदन स्थगित गरिएको सूचना २०७३ असोज ११ गते जारी गरेको थियो । तर वित्तीय पहुँच कम भएका १० जिल्लाहरू मनाङ, जुम्ला, हुम्ला, डोल्पा, कालिकोट, मुगु, जाजरकोट, बझाङ, वाजुरा र दार्चुला जिल्लामा प्रधान कार्यालय स्थापना गरी उक्त जिल्लाहरू मै कार्यक्षेत्र रहने गरी नयाँ लघुवित्त संस्था स्थापना गर्न चाहेमा भने आवेदन गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको थियो ।

त्यसैगरी, २०७३ असोज ११ सम्म प्राप्त आवेदनका सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकले २०७३ फागुन १९ गते एक सूचना जारी गरी प्राप्त आवेदनहरूमध्ये सैद्धान्तिक सहमती प्राप्त गरेका, ष्ट बलम एचयउभच त्मकत सम्पन्न भएका र अन्तरक्रियासमेत सम्पन्न भएका निवेदनमात्र अधि बढाउने र अन्यका हकमा थप अध्ययन गरिने व्यवस्था गरेको थियो । यस बैंकले एक सूचना मार्फत् २०७४ साउन ३१ गतेदेखि वित्तीय पहुँच कम भएका माथि उल्लेख गरिएका १० जिल्लामा समेत नयाँ लघुवित्त वित्तीय संस्था स्थापनाका लागि आवेदन लिने कार्य स्थगित गरेको र तत्पश्चात् नयाँ लघुवित्त वित्तीय संस्था स्थापनाका लागि आवेदन लिन बन्द गरिएको छ ।

शाखा बिस्तार, गाभने तथा सम्पर्क कार्यालय स्थापना सम्बन्धमा

(क) शाखा कार्यालय खोल्ने स्वीकृति: लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको शाखा नभएका स्थानीय तहका वडाहरूमा शाखा/कार्यालय खोल्न यस बैंकको पूर्व स्वीकृति लिनु नपर्ने तर काठमाडौँ उपत्यका, महानगरपालिका र उप महानगरपालिकाका हकमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको शाखा नभएका स्थानीय तहका वडाहरूमा शाखा

खोल्नसमेत यस बैंकको पूर्व स्वीकृति लिनुपर्ने व्यवस्था छ । कार्यक्षेत्र भित्र नयाँ शाखा कार्यालय खोल्न देहायका शर्तहरू तोकिएका छन्:

- प्रस्तावित स्थान व्यवसायिक रूपले सम्भाव्य रहेको अध्ययन प्रतिवेदन,
- तोकेको न्यूनतम चुक्ता पुँजी पुरा गरेको,
- तोकेको पुँजी कोष पुरा गरेको,
- निष्क्रिय कर्जा ५ प्रतिशतभन्दा बढी नभएको,
- यस बैंकबाट दिईएका शर्त तथा निर्देशनको पालना गरेको,
- संस्थाको सञ्चालक समितिबाट शाखा कार्यालय स्थापना/सञ्चालन गर्ने सम्बन्धी निर्णय ।

(ख) काठमाडौँ उपत्यकामा शाखा खोल्ने सम्बन्धमा: २०७७ पुस मसान्तदेखि काठमाडौँ उपत्यका बाहिर दुई वटा शाखा (महानगरपालिका र उप-महानगरपालिका बाहेकका स्थानमा एवम् एक शाखा गाँउपालिकामा) खोली सञ्चालनमा ल्याए पश्चात्मात्र काठमाडौँ उपत्यकामा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको शाखा नभएको स्थानीय तहका वडाहरूमा एक शाखा खोल्न स्वीकृति प्रदान गर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

(ग) प्रादेशिक र सम्पर्क कार्यालय खोल्ने सम्बन्धमा

- राष्ट्रिय स्तरका लघुवित्त वित्तीय संस्थाले आवश्यकता अनुसार प्रादेशिक कार्यालयहरू स्थापना गर्न सक्ने र एकै प्रदेशभित्रका शाखा कार्यालयहरूलाई एउटै प्रादेशिक कार्यालयको मातहतमा राख्नु पर्ने, तर प्रादेशिक कार्यालय काठमाडौँ उपत्यकामा खोल्न नपाइने,
- प्रादेशिक कार्यालयले आफू मातहतका शाखा कार्यालयहरूको कामकारवाहीको अनुगमन, निरीक्षण तथा लेखापरीक्षणका अतिरिक्त केन्द्रीय कार्यालयले तोकिएका अन्य कार्यहरू जस्तै केन्द्रीय कार्यालयबाट प्राप्त मसलन्दको व्यवस्थापन गर्ने, मातहतका शाखा कार्यालयहरूमा वितरण गर्ने, नयाँ शाखा कार्यालयको लागि सम्भाव्यता अध्ययन गरी प्रतिवेदन तयार गर्ने, सम्बन्धित प्रदेश अन्तर्गतका शाखाहरूसँगको समन्वय, निगरानी, संस्थागत सुशासन, जोखिम व्यवस्थापन एवम् गुनासो सुनवाई जस्ता कार्यहरू लगायतका अन्य प्रशासनिक कार्यहरू समेत गर्न सक्ने,
- काठमाण्डौँ उपत्यका बाहिर केन्द्रीय कार्यालय रहेका राष्ट्रिय स्तरका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले एकजना अधिकृतस्तर सहित बढीमा ३ जना कर्मचारी रहने गरी काठमाण्डौँ उपत्यकाभित्र काठमाडौँ महानगरपालिका र ललितपुर महानगरपालिका बाहेकका स्थानमा (बढीमा ८०० वर्ग फिटसम्मको क्षेत्रफलमा) सम्पर्क कार्यालय खोल्न सक्ने ।

कार्यक्षेत्र विस्तार/संकुचन तथा गाभ्ने/गाभिने सम्बन्धमा

(क) प्रादेशिक स्तरबाट राष्ट्रिय स्तरमा कारोबार सञ्चालन गर्न देहायका शर्तहरू पुरा गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ:

- न्यूनतम चुक्ता पुँजी पुरा गरेको, नियमित रूपले वार्षिक लेखापरीक्षण गरी साधारण सभा सम्पन्न गरेको, पछिल्लो ३ वर्ष सञ्चित नोक्सानीमा नरहेको एवम् पुँजीकोष पर्याप्त रहेको, कर्जाको वर्गीकरण गरी सोको लागि पर्याप्त कर्जा नोक्सानी व्यवस्था कायम गरेको र निष्कृत्य कर्जा पाँच प्रतिशत ननाघेको,
- प्रादेशिक स्तरमा कारोवार सञ्चालन गरेको ५ वर्ष पुरा भएको र कार्यरत रहेको प्रदेशका सबै जिल्लामा कम्तीमा एक एक वटा शाखा कार्यालय स्थापना गरी कारोवार गरेको,
- नेपाल राष्ट्र बैंकबाट संस्था वा संस्थाका अध्यक्ष, सञ्चालक र कार्यकारी प्रमुख कारवाहीमा परेको भए सो कारवाही फुकुवा भएको अवधि ३ वर्ष पुरा भएको,
- इजाजत दिंदा तोकिएका सबै शर्तहरू पुरा गरेको ।

(ख) गाभने/गाभिने सम्बन्धमा:

- गाभने वा गाभिने सम्बन्धमा यस बैंकबाट जारी “बैंक तथा वित्तीय संस्था एक आपसमा गाभने/गाभिने तथा प्राप्ती सम्बन्धी विनियमावली, २०७३” बमोजिम नै हुने,
- प्रादेशिक स्तरका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू एक आपसमा गाभिई वा प्राप्ति गरी राष्ट्रिय स्तरमा परिणत हुन चाहेमा गाभिएर/प्राप्ति गरी बन्ने संस्थाको चुक्ता पुँजी तथा पुँजीकोष यस बैंकले तोकेबमोजिम हुने गरी अन्य व्यवस्थामा छुट प्रदान गरी विशेष प्राथमिकता दिन सकिने

(ग) बाध्यकारी मर्जर सम्बन्धमा : देहायको कुनै वा सबै अवस्था पुरा नगर्ने लघुवित्त वित्तीय संस्थालाई अन्य कुनै “घ” वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्थासँग गाभिन वा प्राप्तिमा जान नेपाल राष्ट्र बैंकले निर्देशन दिन सक्ने व्यवस्था रहेको छ :

- तोकेबमोजिमको पुँजी नपुऱ्याएको,
- विगत पाँच वर्षदेखि लगातार नोक्सानीमा रहेको,
- नेपाल राष्ट्र बैंकले दिएको निर्देशन पटक पटक उल्लंघन गरी कारवाहीमा परेको,
- नेपाल राष्ट्र बैंकले तोकेबमोजिम जोखिम व्यहोर्ने कोष कायम गर्न नसकेको,
- एउटै व्यक्ति/समूहद्वारा प्रवर्द्धन भएका तथा एकाघर परिवार एवम् व्यवसायिक समूहको प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष स्वामित्व/नियन्त्रणमा रहेका संस्थाहरू र व्यावसायिक सम्बन्ध स्थापित भएका संस्थाहरू ।

(घ) मर्जरमा जाने लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई देहायका थप सुविधाहरूको व्यवस्था रहेको:

- एकल ग्राहक कर्जा सीमा नाघेको ऋणीको कर्जालाई सीमा भित्र ल्याउन समय थप गर्ने,
- तोकिएको पुँजी कोष अनुपात पुऱ्याउनु पर्ने समय थप गर्ने,
- पदमुक्त भएका वा सेवामा निरन्तरता नपाएका सञ्चालक तथा प्रमुख कार्यकारी अधिकृत अर्को संस्थामा नियुक्त हुन कुलिड पिरियड लागु नहुने,
- कर्मचारीहरूको तलब, भत्ता तथा सुविधालाई निक्षेपको रूपमा स्वीकार गरी स्रोत परिचालन गर्न सक्ने,

- थोक कर्जा प्रदायक र खुद्रा कारोबार गर्ने लघुवित्त वित्तीय संस्थाबीच एक आपसमा गाभ्ने/गाभिने तथा प्राप्ति गरेका संस्थाले खुद्रा कारोबार गर्न सक्ने,
- एक पटकका लागि काठमाडौं उपत्यका बाहेकको पायक पर्ने स्थानमा केन्द्रीय कार्यालय खोल्न/स्थानान्तरण गर्न स्वीकृति प्रदान गर्न सकिने ।

(ड) गाभ्ने/गाभिने वा प्राप्ति प्रक्रियामा संलग्न भई २०७९ पुष मसान्तभित्र एकीकृत कारोबार सञ्चालन गर्नेलाई देहायका अन्य सहुलियतको समेत व्यवस्था गरिएको:

- एकीकृत कारोबार गरेको मितिले १ वर्षसम्म सञ्चालन जोखिम बापत कुल सम्पत्तिको १ प्रतिशत रकम मात्र जोखिम भारित सम्पत्ति थप गरे पुग्ने,
- वार्षिक २० प्रतिशत भन्दा बढी लाभांस (नगद वा बोनस) वितरणको प्रस्ताव गरेमा २० प्रतिशत माथिको प्रस्तावित लाभांशको २५ प्रतिशत रकम संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व कोषमा जम्मा गर्नुपर्ने व्यवस्थामा २०८० असार मसान्तसम्मको लागि छुट प्रदान गर्ने,
- गाभिएर वा प्राप्ति गरेर रु.१ अर्बभन्दा बढी चुक्ता पुँजी कायम गरेमा वा रु.१ अर्बभन्दा बढी चुक्ता पुँजी भएका संस्थाले एउटा राष्ट्रियस्तर वा २ वटा प्रदेश स्तरका संस्था गाभेमा वा प्राप्ति गरेमा काठमाडौं उपत्यका भित्र काठमाडौं महानगरपालिका तथा ललितपुर महानगरपालिका बाहेकका स्थानमा एउटा कर्पोरेट कार्यालय र २ वटा शाखा कार्यालय स्थापना गर्न स्वीकृति प्रदान गर्ने, र
- लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू एक आपसमा गाभिई वा प्राप्ति भएको कारणले उक्त संस्थालाई थोक कर्जा प्रवाह गर्ने लघुवित्त वित्तीय संस्थाको एकल ग्राहक सीमा नाघ्न गएमा गाभिई वा प्राप्ति पछि बनेको लघुवित्त वित्तीय संस्थाले तोकिएको सीमाभित्र ल्याउन एकीकृत कारोबार गरेको मितिले ३ वर्षको समय पाउने ।

अनुसूची ३.६: लघुवित्त वित्तीय संस्थाको सुदृढीकरणमा दुई अफ्रिकी देशको अनुभव

(क) घाना (Ghana)

घानाको लघुवित्त सेवा सन् २००० को दशकमा तीव्र वृद्धि भएको थियो । सन् २००१ मा १३ लाख सदस्य रहेको लघुवित्त सेवा सन् २०१३ मा ८० लाख पुगेको थियो । लघुवित्त क्षेत्रमा देखिएको विकृतिलाई सम्बोधन गर्न सन् २०१० मा Ghana Microfinance Institutions Network (GHAMFIN) को अध्ययन अनुरूप Bank of Ghana (BoG) ले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई निम्न बमोजिम चार प्रकारका कार्य गर्ने ४ तहका संस्थामा वर्गीकरण गर्न सन् २०११ जुलाईमा निर्देशन जारी गरेको थियो:

Tier 1: Deposit-taking MFIs licensed and supervised by BoG: Rural and Community Banks, Finance Houses and Savings and Loan Companies.

Tier 2: Deposit-taking and profit making Microfinance (Susu) Companies and other financial service providers (such as Financial NGOs, Credit Unions)

Tier 3: Non-Deposit-taking Financial NGOs and Money Lenders

Tier 4: Others, specifically, individual Susu Collectors and Money Lenders

चार भागमा विभाजन गरिएका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई न्यूनतम चुक्ता पुँजी, स्वीकृति दिइएका कार्य (Permissible Activities), शाखा बिस्तार लगायतको व्यवस्थाहरू समेटेर फरक फरक निर्देशन जारी भएको थियो । सो निर्देशन अनुरूप सञ्चालन हुन नसक्दा तत्कालिन समयमा सञ्चालनमा रहेका ७२ प्रतिशत लघुवित्त संस्थाहरू (३४७ वटा) को इजाजतपत्र बैंक अफ घानाले सन् २०११-२०१९ सम्ममा रद्द गरेको थियो ।

स्रोत: Bank of Ghana: May 31 2019 and July 11, 2011. www.bog.gov.gh

(ख) नाइजेरिया (Nigeria)

सेन्ट्रल बैंक अफ नाइजेरियाले सन् २०१२ डिसेम्बरमा जारी गरेको मार्गदर्शन अनुसार नाइजेरियामा तिन प्रकारका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू रहने व्यवस्था थियो ।

1. Unit Micro Finance Banks
2. State Microfinance Banks
3. National Microfinance Banks

सन् २०२० मा यस प्रावधानमा परिमार्जन गर्दै लघुवित्त संस्थाहरूलाई पाँच प्रकारमा वर्गीकरण गरिएको छ:

1. Tier 1 Unit Micro Finance Banks: Microfinance Bank with urban authorization (Tier 1) shall operate in the banked and high-density areas.
2. Tier II Unit Micro Finance Banks: Microfinance Bank with rural authorization (Tier 2) shall operate only in the rural, unbanked or underbanked areas
3. State Microfinance Banks
4. National Microfinance Banks

सेन्ट्रल बैंक अफ नाइजेरियाले सन् २०२० मार्च ३ मा जारी गरेको निर्देशन बमोजिम सन् २०२२ अप्रिल सम्ममा शहरी क्षेत्रमा सञ्चालन गर्ने Tier 1 Unit Micro Finance Banks को चुक्ता पुँजी ग्रामीण क्षेत्रमा कार्यरत Tier II Unit Micro Finance Banks भन्दा ४ गुणा बढी हुनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

स्रोत : Centra Bank of Nigeria (www.cbn.gov.ng)

अनुसूची ५.१: विभिन्न देशमा रहेको लघुवित्त कर्जाको ब्याजदर सम्बन्धी व्यवस्था

क) बंगलादेश (Bangladesh)

बंगलादेशमा Microcredit Regulatory Authority (MRA) ले सन् २०१० मा ब्याजदर सीमा २७ प्रतिशत कायम गरेकोमा सन् २०१९ मा उक्त दरलाई घटाई २४ प्रतिशत कायम गरेको छ । हाल बंगलादेश सरकारले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको लागत विश्लेषण र थप शुल्क तथा ब्याजदर कम गर्ने सम्बन्धमा Dr. A K M Saiful Majid को नेतृत्वमा कमिटी गठन गरी अध्ययन प्रारम्भ गरेको छ ।

ख) श्रीलंका (Sri Lanka)

श्रीलंकाको केन्द्रीय बैंकले सन् २०१८ मा इजाजतपत्र प्राप्त लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको ब्याजदर सीमा ३५ प्रतिशत कायम गरेकोमा सन् २०२२ मा त्यस्तो सीमा खारेज गरेको छ ।

ग) भारत (India)

भारतमा मालेगम कमिटीले सन् २०११ मा लघुवित्त संस्थाहरू (NBFC-MFIs) लाई तीन किसिमको ब्याजदर सम्बन्धी नियामकिय व्यवस्था सिफारिस गरेको थियो । १) भा.रु.१०० करोड भन्दा बढी पोर्टफोलियो भएका संस्थाहरूलाई कोषको लागतमा १० प्रतिशतसम्म मार्जिन क्याप । २) अन्य साना लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई १२ प्रतिशत कोषको लागतमा मार्जिन क्याप । ३) व्यक्तिगत कर्जाको लागि एकल सीमादर २६ प्रतिशत । यसरी मार्जिन क्याप र ब्याजदर सीमा सिफारिस गर्दा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको कोषको लागत, कर्मचारी खर्च, अन्य खर्च, कर्जा नोक्सान व्यवस्था र पुँजीको प्रतिफल गरी ५ वटा आधार लिइएको थियो । भारतिय रिजर्भ बैंकले सन् २०१२ मा २६ प्रतिशतको एकल ब्याजदर सीमा हटाएको थियो । सन् २०१४ अप्रिलदेखि ब्याजदर सम्बन्धी व्यवस्था परिमार्जन गरी भा.रु.१०० करोडभन्दा बढी पोर्टफोलियो भएका संस्थाहरूलाई कोषको लागतमा १० प्रतिशतसम्म मार्जिन क्याप, अन्य साना लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई १२ प्रतिशत कोषको लागतमा मार्जिन क्याप वा ५ ठूला वाणिज्य बैंकहरूको औषत आधारदरको २.७५ मध्ये जुन कम हुन्छ सोही अनुसार ब्याजदर निर्धारण गर्नुपर्ने व्यवस्था लागु गर्‍यो ।

त्यसैगरी, भारतले Giné, Mazer, R. K. and Cuellar (2017) द्वारा विश्व बैंकको लागि गरेको अध्ययन समेतलाई आधार लिई कर्जाको ब्याजदर निर्धारणलाई पारदर्शी बनाउदै ब्याजदर सीमा तथा मार्जिन क्याप सन् २०२२ अप्रिलदेखि खारेज गरेको छ । सो अध्ययनलाई आधार लिई ब्याजदर निर्धारण गर्दा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले तोकिएको ढाँचाको Fact Sheet अनुसार गर्नुपर्ने र सम्भावित ग्राहकलाई उपलब्ध गराउनुपर्ने व्यवस्था गरको छ ।

ड) फिलिपिन्स (Phillippines)

फिलिपिन्सको केन्द्रीय बैंकले लघुकर्जाको ब्याजदर न्यायोचित हुनुपर्ने र लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको आफ्नो ऋण नीतिसँग मेल खानुपर्ने बताएको छ। साथै, लघुवित्त संस्थाहरूले वित्तीय र सञ्चालन लागतलाई मध्यनजर गरी यस्तो कर्जाको ब्याजदर बजारमा प्रचलित ब्याजदरभन्दा कम हुन नहुने बताएको छ।

च) ईथियोपिया (Ethiopia)

ईथियोपियाले कर्जाको ब्याजदर लघुवित्त वित्तीय संस्था आफैले गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ। तर यस्तो ब्याजदर निर्धारणमा प्रस्ट मापदण्ड हुनुका साथै प्रस्ट रूपमा लेख्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ। यस्तो ब्याजदर सम्बन्धी व्यवस्थालाई केन्द्रीय बैंकमा परिवर्तन भएको मितिले पाँच दिनभित्र बुझाई सक्नुपर्ने व्यवस्था छ। त्यसैगरी, चालु निक्षेपमा लघुवित्त संस्था आफैले निर्धारण गर्न सक्ने र बचत तथा मुद्दती निक्षेपको हकमा कम्तीमा सात प्रतिशत ब्याजदर हुनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ।

छ) कम्बोडिया (Cambodia)

सन् २०१७ मार्चमा नेशनल बैंक अफ कम्बोडियाले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको ब्याजदर सीमा १८ प्रतिशत कायम गरेको छ। त्यस भन्दा पहिले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको ब्याजदर १५ देखि ३६ प्रतिशतसम्म कायम रहेको थियो।

अनुसूची ५.२: ब्याजदर सीमाको प्रभाव सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय अध्ययनहरूको निष्कर्ष

लघुवित्त कर्जाको ब्याजदरमा तोकिएको सीमाको विभिन्न प्रभाव रहेका अध्ययनले देखाएको छ। Helms and Reille (2004) का अनुसार ब्याजदर सीमाका कारण विभिन्न देशमा परेको प्रभावलाई निम्नानुसार राख्न सकिन्छ:

- WAEMU अन्तरगतका देशहरूमा कर्जाको ब्याजदरमा तोकिएको सीमाका कारण लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू गरिब र दुर्गम क्षेत्रबाट बाहिरिनुको साथै प्रभावकारितामा सुधार तथा प्रतिफल बढाउनका लागि संस्थाहरूले औसत ऋणको आकारमा वृद्धि गरेका थिए।
- अरमेनिया (Armenia) मा ब्याजदर गणना गर्ने व्यवस्था पारदर्शी नभएकाले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले अन्य शुल्क र कमिशन असुलेका थिए। त्यसैगरी, अफिकामा लघुवित्त संस्थाहरूले सीमा छलनको लागि कर्जा बीमा र अन्य शुल्क असुलेका पाइएको थियो। यसले गर्दा ब्याजदर पारदर्शीतामा कमी आएको थियो।
- निकारागुवा (Nicaragua) मा ब्याजदरमा सीमा भएका कारण लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले कर्जा घटाउनुका साथै उच्च सञ्चालन खर्च हुने भएकाले ग्रामीण क्षेत्र छोडेका थिए। केन्या (Kenya) मा ब्याजदर सीमाका कारण लघुवित्त संस्थाहरूले बजार विस्तार रोकेका थिए।
- सीमाका कारण न्यून ब्याजदर लगाउनु पर्ने बाध्यताले माली (Mali) मा २४ वटा मध्ये २२ लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू वित्तीय रूपमा unsustainable भएका थिए।
- बजार प्रवेश दर (Market Penetration rate) को तुलना गर्दा सीमा लगाएका २३ देशको तुलनामा यस्तो व्यवस्था नभएका ७ देशमा यस्तो बजार प्रवेश दर उच्च रहेको थियो। औसतमा सीमा भएका देशमा बजार

प्रवेश दर ४.६ प्रतिशत रहेकोमा सीमा नभएका वा यस्तो व्यवस्थाको न्यून प्रभाव भएका देशहरूमा २०.२ प्रतिशत रहेको थियो ।

Roa et al. (2022) ले बोलिभिया (Bolivia) मा कर्जाको ब्याजदर सीमाले गर्दा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले साना तथा मझौला व्यवसायलाई प्रवाह गरिएको ऋण २६.१ प्रतिशतले घटेको देखाएका छन् ।

कम्बोडिया (Cambodia) मा पनि ब्याजदरमा भएको सीमाका कारण लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको गैर-ब्याजदर शुल्कमा उल्लेख्य वृद्धि भएको र संस्थाहरूले साना ऋणीलाई बहिस्कार गर्दै ठूला ऋणीहरूलाई लक्ष्यमा राखेकाले ऋणीको संख्यामा कमी आएको थियो (Heng et al., 2021) . कम्बोडियाको सन्दर्भमा Daiju et al. (2022) ले औसत ऋण आकार बढेको, धितो लिने सम्भाव्यता बढनुका साथै साना ऋणीहरू औपचारिक वित्तीय बजारबाट बाहिर रहने सम्भाव्यता बढेको देखाएका छन् । त्यसैगरी, कम्बोडियामा कुल बैकिङ्ग कर्जाको २६ प्रतिशत हिस्सा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको रहेको छ । Heng et al. (2021) अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको लागि गरेको अध्ययन अनुसार ब्याजदर सीमाको कारण लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको गैर-ब्याज आमदानी (Non-interest income) तीन गुणाभन्दा बढीले बढेको, वित्तीय पहुँचमा नकारात्मक असर परेको थियो ।

अनुसूची ५.३: ब्याजदर गणनाको आधार

लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको प्रस्तावित ब्याजदरमा निम्नानुसारको आधार लगाइएको छ ।

Computation of Proposed Interest Rate	Rate
Average Cost of Fund	11.07%
Average Cost of CRR	0.08%
Average Cost of SLR	0.01%
Average Cost of Operation	4.63%
ROE (17% after tax)	2.20%
Average Interest Rate	18.01%

लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको कोषको लागत तथा सञ्चालन लागतमा संस्था अनुसार नै फरक फरक रहेको छ । सोको विविधीकरण पनि अत्यधिक भएकाले माथि उल्लिखित तालिकामा १० वटा ठूला पुँजी भएका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको औसत लिइएको छ । जस अनुसार लघुवित्त वित्तीय संस्थाको २०७९ चैत्रको वित्तीय अवस्थालाई आधार लिई उल्लिखित तालिका अनुसार ब्याजदर गणना गरिएको छ । त्यसैगरी लघुवित्त संस्थाहरूको मुख्य स्रोत बाणिज्य बैंकबाट प्राप्त ऋण पनि रहेको र बाणिज्य बैंकहरूको आधारदरमा परिवर्तन अनुसार लघुवित्त वित्तीय कोषको लागतमा पनि परिवर्तन हुने भएकाले बाणिज्य बैंकको आधारदरलाई मानक (Benchmark) रूपमा लिइएको छ । २०७९ चैत्रमा बाणिज्य बैंकहरूको औषत आधारदर १०.४८ प्रतिशतको अधिकतम १८.३ ब्याजदर सीमा कायम हुन आउछ । यस अनुसार लघुवित्त वित्तीय संस्थाको ब्याजदर गणना र मापन (Benchmark) अनुसार समानदर कायम भएको छ । साथै, यस प्रकारको ब्याजदर निर्धारण गर्ने व्यवस्थाले बाणिज्य बैंकहरूको आधारदर घट्दै जादा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको समेत ब्याजदर घट्छ । यसप्रकार बाणिज्य बैंकको औषत आधार दरको १.७५ गुणा वा ८ प्रतिशतको स्प्रेड जुन कम हुन्छ सोही बमोजिम ब्याजदरको सीमा कायम गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

अनुसूची ५.४ : विभिन्न देशमा रहेको पूँजी पर्याप्तता अनुपात

देश	पूँजी पर्याप्तता अनुपात	देश	पूँजी पर्याप्तता अनुपात
बंगलादेश	अभ्यास नभएको	माली	१५%
बेनिन	१५%	मेक्सिको	८%
बोलिभिया	१०%	मोजाम्बिक	८%
बुर्किना फासो	१५%	नेपाल	८%
बुरुन्डी	१०%	नाइजर	१५%
कम्बोडिया	१५%	नाइजेरिया	१०%
क्यामरून	१०%	पाकिस्तान	१५%
कोलम्बिया	९%	पेरु	१०%
कोङ्गो	१०%	रुवाण्डा	१५%
आइभरी कोस्ट	१५%	सेनेगल	१५%
इथियोपिया	१२%	सियरा लियोन	८%
घाना	१०%	श्रीलंका	अभ्यास नभएको
ग्वाटेमाला	१०%	सुडान	१२%
गिनी	अभ्यास नभएको	ताजिकिस्तान	१२%
केन्या	१२%	तान्जानिया	१४.५%
किर्गिजस्तान	८%	टोगो	१५%
लाओस	१२%	युगान्डा	२०%
लाइबेरिया	१०%	भियतनाम	१०%
मेडागास्कर	१५%	जाम्बिया	१५%
मलावी	१५%	जिम्बाब्वे	१५%

स्रोत : विश्व बैंक (२०१९)

अनुसूची ५.५: चुक्ता पूँजी सम्बन्धी व्यवस्था

भारत

भारतमा गैर बैंक वित्तीय लघुवित्त संस्थाहरूलाई Net Owned Fund को आधारमा पूँजी कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ। जसअनुसार हाल भारतको पूर्वी उत्तर क्षेत्रमा स्थापना हुने लघुवित्त वित्तीय संस्था र अन्यको लागि फरक फरक Net Owned Fund कायम गरिएको छ। भारतीय रिजर्व बैंकको २०२२ को निर्देशन अनुसार सन् २०२७ सम्ममा सबै लघुवित्त संस्थाहरूले Net Owned Fund भारतीय रुपैया १० करोड कायम गर्नुपर्नेछ। तर हाल यस्तो रकम पूर्वी उत्तर क्षेत्रमा भारतीय रुपैया दुई करोड र अन्य क्षेत्रमा ५ करोड रहेको छ।

NBFCs	Current NOF	By March 31, 2025	By March 31, 2027
NBFC-MFI	₹5 crore (₹2 crore in NE Region)	₹7 crore (₹5 crore in NE Region)	₹10 crore

पाकिस्तान

स्टेट बैंक अफ पाकिस्तानको सन् २०११ को निर्देशन अनुसार लघुवित्त संस्थाहरूलाई चार वर्गमा वर्गीकरण गरी चुक्ता पुँजी कायम गरिएको छ ।

- कुनै निश्चित जिल्लामा कार्यसञ्चालन गर्न इजाजतप्राप्त गरेका – ३० करोड पाकिस्तान रुपी (करीब नेपाली रु. १४ करोड),
- कुनै निश्चित क्षेत्रमा कार्यसञ्चालन गर्न इजाजतप्राप्त गरेको – ४० करोड पाकिस्तानी रुपी (करीब नेपाली रु. १८ करोड ५० लाख),
- कुनै निश्चित प्रदेशमा कार्यसञ्चालन गर्न इजाजतप्राप्त गरेको – ५० करोड पाकिस्तानी रुपी (करीब नेपाली रु. २३ करोड), र
- राष्ट्रिय स्तरमा कार्यसञ्चालन गर्न इजाजतप्राप्त गरेको – १ अर्ब पाकिस्तानी रुपी (करीब नेपाली रु. ४६ करोड १३ लाख)।

नाइजेरिया

नाइजेरियामा लघुवित्त संस्थाहरूलाई चार वर्गमा वर्गीकरण गरी न्यूनतम चुक्ता पुँजी कायम गरिएको छ । नाइजेरियाको केन्द्रीय बैंकको २०२० निर्देशानुसार लघुवित्त संस्थाहरूले देहायबमोजिमको न्यूनतम चुक्ता पुँजी कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

- Unit Microfinance ,
 - Tier I – 20 Crore Naira (about USD 260,000)
 - Tier II – 50 Crore Naira (about USD 650,000)
- State Microfinance – 1 Billion Naira (about USD 1300,000),
- National Microfinance – 5 Billion Naira (about USD 6496000) .

जिम्बावे

जिम्बावेमा निक्षेप लिने लघुवित्त वित्तीय संस्थाको लागि न्यूनतम पुँजी अमेरिकी डलर १ करोड (करीब नेरु.१ अर्ब ३३ करोड) रहेको छ । यस्तो संस्थालाई निक्षेप लिने, कर्जा प्रदान गर्ने, भुक्तानी सम्बन्धी (तलब, पेन्सन आदि) कार्य, लिजिड तथा हायर पर्चेज, ग्यारेन्टी प्रदान गर्ने, घर कर्जा प्रदान गर्ने एवम् अन्य बैंकिङ सुविधा (रेमिटान्स, क्षमता विकास) जस्ता कार्यहरू गर्न दिइएको छ ।

अन्य केही देशको व्यवस्था

जोर्डनमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाको लागि न्यूनतम पुँजी अमेरिकी डलर २८ लाख (करीब नेरु.३७ करोड १८ लाख) हुनुपर्ने व्यवस्था छ । निक्षेप नलिने लघुवित्त वित्तीय संस्थाका लागि प्यालेस्टाइनमा अमेरिकी डलर ५० लाख (करीब नेरु.६६ करोड ४० लाख), इजिप्टमा अमेरिकी डलर २० लाख (करीब नेरु.२६ करोड ५६ लाख), र टुयनिशीयामा अमेरिकी

डलर २० लाख (करिब नेरु.२६ करोड ५५ लाख) रहेको छ । निक्षेप लिने संस्थाका लागि सिरियामा अमेरिकी डलर ५० लाख (करिब नेरु.६६ करोड ४० लाख), र येमनमा अमेरिकी डलर २५ लाख (करिब नेरु.३३ करोड २० लाख) रहेको छ (IFC, 2022) । इन्डोनेशियामा भने लघुवित्त वित्तीय संस्थाको कार्यक्षेत्रका आधारमा पुँजी तोकिएको छ । एउटा गाउमा मात्र कार्य गर्ने संस्थाको लागि इन्डोनेशियन रुपी ५ करोड (करिब अमेरिकी डलर ३ हजार ३ सय), २ गाउदेखि एउटा जिल्लामा कार्य गर्नेका लागि इन्डोनेसियन रुपी १० करोड (करिब अमेरिकी डलर ६ हजार ५ सय), र २ जिल्ला देखि एउटै रिजेन्सी वा शहरमा कार्य गर्ने संस्थाको लागि इन्डोनेशियन रुपी ५० करोड (करिब अमेरिकी डलर ३२ हजार ६ सय), पुँजी तोकिएको छ ।

अनुसूची ५.६ : विभिन्न देश तथा अध्ययनमा आधारित कर्जा नोक्सानी सम्बन्धी व्यवस्था

Duration	SEEP Network, 2005	Microrate, 2014	CGAP, 2003	India	Pakistan#	Nigeria &	Ethiopia @
Current Portfolio	0%	1%	1%	1%	1%	2 %	
PAR 1–30 days	10%	10%	25%	-			
PAR 31–60 days	-	30%	50%	-		5%	
PAR 61–90 days	30%	60%	-	-	25%	20%	
PAR 91–180 days	60%	100%*	100%*	50%	50%	50%	25%
PAR > 180 days	100%	-	-	100%	100%	100%	50% for 180 to 365 days, & 100 % for more days
Renegotiated Portfolio	100%					100%	

* 91 or more days and/or restructured loans

PAR – Portfolio at Risk

#provision applied to outstanding principal net of cash collaterals and gold (ornaments and bullion) realizable without recourse to a court of law. And, 1 % general provision is not required if loan are secured with gold or other cash collateral. Loans are classified as other assets specially mentioned, substandard, doubtful, and loss.

&In Nigeria, the loans are classified as performing, pass and watch, substandard, doubtful, lost, and non-performing.

@ loan are classified as substandard for days past due 91 to 180 days, doubtful for 181 to 365 days, and loss for over 365 days.

(Source: State Bank of Pakistan, 2014; Reserve Bank of India, 2016; National Bank of Nigeria, 2019; National Bank of Ethiopia, 2016; Bruett, Barres, Curran, Escalona, Nelson, Norell & Stephens 2005; Hessou, Lensink, Soumaré, & Tchuigoua 2021; Rosenberg, Nasr, Peck Christen & Mwangi 2003; Dadhich, 2011)

फिलिपिन्स (Philippines) को केन्द्रीय बैंकले जारी गरेको निर्देशनको अनुसूची १५ अनुसार लघुवित्त कर्जा, लघुउद्यम कर्जा, साना व्यवसाय कर्जा, उपभोग कर्जा तथा व्यक्तिगत कर्जाको कर्जा नोक्सानी व्यवस्था दर अन्य कर्जा भन्दा फरक रहेको छ। उल्लेखित कर्जाहरूलाई पनि Unsecured loans and other credit exposures र Secured loans and other credit exposures मा विभाजन गरी निम्न अनुसार दुई प्रकारको कर्जा नोक्सानी व्यवस्था रहेको छ।

Unsecured loans and other credit exposures:

No. of Days Unpaid/with Missed Payment*	Classification	Minimum ACL
1 – 30 days	Especially Mentioned	2%
31 – 60 days/1st restructuring	Substandard	25%
61 – 90 days	Doubtful	50%
91 days and over/2nd restructuring	Loss	100%

For secured loans and other credit accommodations:

No. of Days Unpaid/with Missed Payment	Classification	Allowance for credit losses - ACL (%)	
		Other types of collateral	Secured by real estate
31 – 90 days	Substandard (underperforming)	10	10
91 – 120 days	Substandard (non-performing)	25	15
121 – 360 days	Doubtful	50	25
361 days – 5 years	Loss	100	50
Over 5 years	Loss	100	100

Provided, that where the quality of physical collaterals or financial guarantees securing the loans and advances are determined to be insufficient, weak or without recoverable values, such loans and advances shall be treated as if these are unsecured.

अनुसूची ५.७: लघुवित्तका ग्राहक संरक्षण सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास

क) भारत (India)

भारतमा सन् २०११ Malegam Committee को सिफारिसमा भारतीय रिजर्व बैंकले Client Protection Code जारी गरेको थियो। RBI ले सन् २०२२ मा जारी गरेको निर्देशनमा रहेका मुख्य प्रावधानलाई निम्नानुसार सामान्य, कर्मचारीलाई तालिम, बाह्य संस्थाबाट गरिने खरिद कार्य (outsourcing), ऋण असुली, र एजेन्ट सम्बन्धी व्यवस्थामा विभाजन गरिएको छ। संक्षेपमा केही व्यवस्थाहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ : (क) सबै संस्थाहरूले सञ्चालक

समितिबाट पास गरी Fair Practices Code (FPC) लागु गर्नुपर्ने, (ख) प्रत्येक ऋणीलाई Loan card को व्यवस्था गर्नुपर्ने, (ग) प्रत्येक संस्थाले सञ्चालक समितिबाट रिजर्भ बैंकले उल्लेख गरेका विविध व्यवस्थालाई समेटी कर्मचारी सम्बन्धी नीति बनाई लागु गर्नुपर्ने, (घ) बाह्य संस्थाबाट सेवा खरिद गर्दा विभिन्न शर्तहरू पुरा गर्नुपर्ने, (ङ) ऋण असुली गर्दा समस्यामा परेका ऋणीहरू पत्ता लगाई विविध उपायहरूको बारेमा सहयोग गर्ने, (च) ऋणी र संस्थाले निर्धारण गरेको स्थानमा मात्र ऋण असुली गर्नुपर्ने, (छ) ऋण असुली गर्दा धम्कीपूर्ण विधि प्रयोग गर्न नपाइने, (ज) ऋण असुली एजेन्ट नियुक्ति गर्दा due diligence process अपनाई रिजर्भ बैंकको निर्देशनमा उल्लिखित शर्तहरू पालना गर्नुपर्ने ।

सन् २०११ मा लघुवित्त संस्थाहरूको स्वनियमनकारी (Self-regulatory) संस्थाहरू Sa-Dhan र Microfinance Institutions Network (MFIN) हरूले लघुवित्त समिटमा लघुवित्त आचार संहिता (Code of Conduct-CoC) जारी गरेका थिए । हाल त्यसको चौथो संस्करण Sidbi, ASBFI, FIDC समेतको सहकार्यमा जारी भएको छ । यस आचर संहितामा निम्न शीर्षक अन्तर्गत व्यवस्थाहरू रहेका छन् : Fair treatment, suitability, education and transparency, information and privacy, grievance redressal, employee engagement, तथा others । यस CoC अन्तर्गत लघुवित्त संस्थाहरूले कुल पारिवारिक (Family Income) आम्दानीको सावाँ तथा ब्याज खर्च ५० प्रतिशत भन्दा बढी नहुने गरी कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने, ९० दिन भन्दा बढी भाखा नाघेको ऋणीलाई अन्य संस्थाहरू समेतले थप कर्जा प्रवाह नगर्ने लगायत अन्य पारदर्शीता, गोपनियता, गुनासो सुनुवाइ लगायतको विषयहरू समावेश रहेको छ । उक्त CoC मा बोर्डको सहमतिमा प्रमुख कार्यकारी अधिकृतहरूले हस्ताक्षर गरी सहमति जनाउनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । भारतीय रिजर्भ बैंकका अनुसार NBFC-MFIs कुनै एक स्वनियमनकारी संस्थाको सदस्य हुनुपर्नेछ ।

ख) पाकिस्तान (Pakistan)

पाकिस्तानको State Bank of Pakistan ले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको विवेकशील नियमन सम्बन्धी निर्देशन २०१४ मा ग्राहक हित संरक्षण सम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ । यस अन्तर्गतका व्यवस्थालाई संक्षेपमा निम्नानुसार समेटन सकिन्छ : (क) प्रत्येक लघुवित्त संस्थाले ऋण तथा बचतसँग सम्बन्धित विभिन्न पक्षहरूलाई समेटी अनिवार्य वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम विकास तथा लागु गर्नुपर्ने, (ख) पारदर्शीता तथा खुलासा अन्तर्गत ऋण तथा बचतसँग सम्बन्धित विस्तृत शर्तहरू ऋणीलाई बुझाउनु पर्ने र दिनुपर्ने, (ग) प्रत्येक लघुवित्त संस्थाले Compliant redressal cell स्थापना गर्नुपर्ने (गुनासो समाधानको समयतालिका, त्रैमासिक समीक्षा, प्रत्येक शाखामा गुनासो बाकसको व्यवस्था), (घ) प्रत्येक संस्थाले ऋण सङ्कलन सम्बन्धी प्रचलन/प्रक्रिया बनाउनु पर्ने (ऋण तिर्न नसक्दा आउने परिणाम सम्बन्धी पूर्व सूचना, कानुनी र स्वीकार्य भाषाको प्रयोग र व्यवहार आदि) ।

ग) Smart Campaign Client Protection Principles

लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका ग्राहकहरूको संरक्षणका लागि Smart Campaign अन्तर्गत सात वटा सिद्धान्त रहेका छन् । यो अभियान सन् २०१० देखि सन् २०२० सम्म चलेको थियो । संक्षेपमा यी सिद्धान्तलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ : Appropriate product design and delivery, prevention of over-indebtedness, transparency, responsible pricing, fair and respectful treatment of clients, privacy of client data, त्यf mechanism for compliant resolution.

अनुसूची ५.८: अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलनमा रहेका लघुवित्तका फाईनान्सिङ मोडल र स्रोतको व्यवस्था

क) अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलनमा रहेका लघुवित्तका फाईनान्सिङ मोडल

Bevacqua et al. (2021) का अनुसार निम्नानुसारका लघुवित्तका फाईनान्सिङ मोडलहरू निम्नानुसार रहेका छन् ।

मोडल १: सार्वजनिक कोष (Public Fund)

थोक कर्जा प्रवाह गर्नका लागि सार्वजनिक कोषको प्रचलन १९९० को दशकमा रहेको थियो । तर यस्ता कोषहरूको कानुनी अस्तित्वमा समस्या, सरकारी हस्तक्षेप, व्यावसायिकताको कमी जस्ता कारणहरूले गर्दा हाल यस्ता कोषहरूको भूमिका घट्टै गएको छ । यस्ता कोषका उदाहरणको रूपमा बंगलादेशको Palli Karma-Shayak Foundation (PKSF), काजकस्तानको Damu Entrepreneurship Development Fund, Egypt] Social Fund for Development र पाकिस्तानको Poverty Alleviation fund (PPAF) रहेका छन् ।

मोडल २: सरकारी स्वामित्वको विकास बैंक (Government-owned development bank)

धेरै देशहरूमा सरकारी स्वामित्वको विकास बैंक रहेका छन् र यी बैंकहरूमा थोक कर्जा प्रवाह गर्ने विभागहरूको व्यवस्था रहेको छ । यस्तो व्यवस्था भारतमा Small Industries Development Bank (SIDBI), मेक्सिकोमा Nacional Financiero, कोलोम्बियामा Bancoldex, इक्वेडोरमा Corporacion Financiera Nacional र फिलिपिन्समा LandBank रहेको छ ।

मोडल ३: गैर-बैंक वित्तीय संस्था (Non-Bank Financial Institutions)

केही देशहरूमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई विना धितो थोक कर्जा प्रदान गर्ने गरी गैर-बैंक क्रेडिट संस्था स्थापना गरिएको छ । यस्ता संस्थाहरूले अन्तर्राष्ट्रिय विकास संस्थाहरूबाट ऋण र इक्विटी प्राप्त गर्ने गरेका छन् । उदाहरणको रूपमा पाकिस्तानको Pakistan Microfinance Investment Company (PMIC), नेपालको RMDC लघुवित्त वित्तीय संस्था, र फिलिपिन्सको People's Credit and Finance Corporation रहेको छन् ।

मोडल ४: सरकारी क्रेडिट ग्यारेन्टी (Government-Sponsored Credit Guarantees)

केही देशहरूमा बैंकहरूलाई लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई ऋण प्रदान गर्न प्रोत्साहन गर्न सरकारी ग्यारेन्टी योजनाको प्रयोग गरिएको छ । यस्तो ग्यारेन्टीले कुल ऋणको बढीमा ७० प्रतिशत समावेश गर्ने प्रचलन रहेको छन । बाँकी ऋण अन्य स्रोत जस्तै ऋण लिने संस्थाले सही गरेको प्रोमिसरी नोट प्रयोग गर्ने चलन रहेको छ । कोलोम्बियाको National Guarantee Fund, पाकिस्तानको Microfinance Credit Guarantee Facility र मोरक्कोको Caisse Centrale De Garantie रहेका छन् ।

मोडल ५: प्रत्यक्ष क्रेडिट (Directed credit)

Directed credit programs अन्तर्गत बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले अनिवार्य रूपमा कर्जाको निश्चित प्रतिशत तोकिएका क्षेत्रहरूमा प्रदान गर्नुपर्ने प्रचलन रहेको छ । नेपाल र भारतले मात्र यस अन्तर्गत लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई ऋण प्रदान गर्ने चलन रहेको छ ।

मोडल ६: निजीक्षेत्रबाट थोक कर्जा प्रवाह गर्नको नियामकिय वातावरण (Regulatory environment for private sector wholesaling)

Microfinance Investment Vehicles (MIVs) को प्रचलन पनि कतिपय देशहरूमा रहेको छ। यस्ता संस्थाहरूले ४३ प्रतिशत डेट कोष (debt funding) स्थानीय मुद्रामा दिने गरेका छन्। साथै, due diligence पनि गर्ने गरेका छन्। यस्तो कोषको लगानी कुल कर्जामा भारतमा १२.४ प्रतिशत, कम्बोडियामा ६.९ प्रतिशत, जोर्जियामा ५.६ प्रतिशत रहेको छ।

ख) लघुवित्त वित्तीय संस्थाका स्रोत सम्बन्धी व्यवस्था

लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले मुख्यतया: वाणिज्य बैंक, केन्द्रीय बैंक, सरकारी निकाय, गैर-सरकारी लगायत संस्थाहरूबाट ऋण तथा अनुदानको रूपमा स्रोत सङ्कलन गर्दछन्। पछिल्लो चरणमा गैर नाफामूलक संस्था (NGO) हरू गैर बैंक तथा वित्तीय संस्था (NBFC) को रूपमा रूपान्तरण हुँदै लघुवित्त वित्तीय संस्था सञ्चालन गरेको कारण लघुवित्त संस्थाहरूले प्राप्त गर्ने अनुदान/सहूलियतपूर्ण कर्जाको हिस्सा विश्वभर घट्दै गएको छ (Hoque, Chishti & Halloway, 2011)। उदाहरणका लागि सन् २००० मा लघुवित्त संस्थाहरूले विश्वभर औषत १ लाख २० हजार अमेरिकी डलर डोनेसन प्राप्त गर्ने गरेकोमा सन् २०१८ सम्म आइपुग्दा ३० हजार अमेरिकी डलरमा सीमित भएको छ (Mia, 2022)। यसरी लघुवित्त संस्थाहरू महंगो व्याजमा ऋण लिई कर्जा लगानी गर्नुपर्ने भएका कारण वित्तीय रूपमा दिगो रहनको लागि लक्षित वर्गभन्दा बाहिर गई वित्तीय सेवा प्रदान गर्ने प्रवृत्ति रहेको छ।

१) बंगलादेश (Bangladesh)

संस्थागत लघुवित्तको उद्गमस्थलको रूपमा लिइने बंगलादेशमा लघुवित्त संस्थाहरूको स्रोतको रूपमा सदस्यहरूको बचतको अलावा सरकारी तथा निजी वाणिज्य बैंकबाट प्राप्त कर्जा, अन्य लघुवित्त संस्थाबाट प्राप्त कर्जा, दातृ निकायको सहयोग रकम एवम् सरकारी तवरमा प्रवर्द्धित पिकेएसएफ (Palli Karma Sahayak Foundation) नामक गैरनाफा मूलक संस्था रहेको छ।

पिकेएसएफ बंगलादेशका लघुवित्त संस्थाहरूको प्रमुख वाह्य स्रोत हो। यसले बजारको व्याजदर भन्दा सस्तो दरमा थोक कर्जा प्रवाह गर्छ। यो संस्थाले विभिन्न प्रकारको लघुवित्त वित्त कार्यक्रमका साथै उद्यमशिलता विकास कार्यमा समेत संलग्न रहेको छ। पिकेएसएफले साभेदार लघुवित्तहरूलाई स्रोत मात्र उपलब्ध नगराई उनीहरूका कर्मचारीहरूलाई तालिम पनि प्रदान गर्दछ। पिकेएसएफले मुख्य बंगलादेश सरकार, एसियाली विकास बैंक, विश्व बैंक लगायत संस्थाहरूबाट स्रोत सङ्कलन गरी साभेदार लघुवित्तहरूलाई स्रोत उपलब्ध गराउने गरेको छ। त्यसैगरी सरकारी स्वामित्व भएका बैंकहरूले पनि सस्तो दरमा थोक कर्जा प्रवाह गर्ने गरेका छन्। पिकेएसएफ र सरकारी बैंकबाट प्राप्त हुने सहूलियतपूर्ण थोक कर्जाका कारण बंगलादेशको लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको कोष लागतमा ठूलो उतार चढाव नहुने गरेको छ भने स्रोतको सुनिश्चितता पनि प्रदान गरेको छ। २०१९ मा कुल लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको कुल स्रोत ९०१.७७ अर्ब टाकामध्ये सदस्यहरूको बचत ३४ प्रतिशत, संचित बचत (Cumulative surplus) ३४ प्रतिशत, पिकेएसएफबाट प्राप्त

ऋण ६ प्रतिशत, वाणिज्य बैंकबाट प्राप्त ऋण २३ प्रतिशत, विकास पार्टनरबाट प्राप्त सहयोग १ प्रतिशत, अन्य स्रोतको २ प्रतिशत रहेको छ।^{३४}

ख) भारत (India)

छिमेकी मुलुक भारतमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूमा स्रोतको रूपमा सदस्यहरूबाट सङ्कलित बचत पुँजी आन्तरिक स्रोतको रूपमा रहेको छ भने वाह्य स्रोतमा बैंकहरूबाट प्राप्त हुने सापटी, ऋणपत्र (Debt Securities) र व्यापारिक पत्र (Commercial Paper) रहेको देखिन्छ। भारतमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको मुख्य वाह्य स्रोतको रूपमा बैंकहरूबाट प्राप्त हुने सापटी र ऋणपत्र रहेका छन्।

मुद्रा (Micro Units Development & Refinance Agency Ltd - MUDRA) योजना: भारतको प्रधानमन्त्रीले सन् २०१५ मा शुरु गरेको मुद्रा योजना अनुसार कुनै सुरक्षण बिना लघु तथा साना उद्यमलाई प्रोत्साहन गर्ने गरी सबै लघुकर्जा प्रवाह गर्ने संस्थाहरूलाई पुनरकर्जा प्रदान गर्ने गरिन्छ। यस अन्तर्गत तिन कार्यक्रम सञ्चालन रहेका छन्। क) शिशु योजना: भा.रु.५० हजारसम्म। ख) किशोर योजना: भा.रु.५० हजार देखि ५ लाख सम्म। ग) तरुण योजना: भा.रु.५ लाख देखि रु.१० लाख सम्म प्रदान गर्ने व्यवस्था रहेको छ।

Revolving Fund Assistance (RFA) by NABARD: लघुवित्त संस्थाहरूलाई शुरुवाती वर्षहरूमा स्रोत सुनिश्चितता गर्नको लागि नावार्डले यो कार्यक्रम शुरु गरेको हो।

ग) जोर्डन (Jordan)

जोर्डनमा लघुवित्तलाई बचत परिचालन गर्ने अनुमति दिइएको छैन। ऋण नै लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको प्रमुख स्रोत रहेको छ। २०१९ मा ठूला ४ संस्थाहरूको ८८ प्रतिशत दायित्व वाणिज्य बैंक लगायत अन्य स्थानीय ऋणले ओगटेको छ। त्यसैगरी, विदेशी संस्थाहरू जस्तै IFC, European Investment Bank बाट समेत छुट सहितको ऋण (concessional borrowing) प्राप्त गरेका छन्।

अनुसूची ५.९: ऋणी पहिचान सम्बन्धमा

क) भारत

भारतीय रिजर्व बैंकले लघुवित्त प्रदायकहरूलाई सन् २०२२ भन्दा अघि जारी गरेको निर्देशिका अनुसार ग्रामीण क्षेत्रमा बढीमा भा.रु.१ लाख २५ हजार तथा सहरी क्षेत्रमा भा.रु.२ लाखभन्दा कम घरायसी आम्दानी भएका परिवारहरूलाई मात्र लघुकर्जाको लागि योग्य रहने व्यवस्था रहेको थियो। हाल त्यो व्यवस्थामा सामान्य परिवर्तन भई घरायसी आम्दानीको ५० प्रतिशतले ननाघ्ने गरी लघुकर्जा प्रदान गर्नुपर्ने व्यवस्था गरी घरायसी आम्दानी गणना गर्ने विधि समेत अनुसूचीमा समावेश गरी निर्देशन जारी गरिएको छ। त्यसैगरी, हालको व्यवस्थामा भा.रु.३ लाखभन्दा कम आम्दानी भएका घरपरिवारलाई मात्र लघुकर्जाको लागि योग्य मानिएको छ।

^{३४} स्रोत सम्बन्धी तथ्याङ्क निम्न वेबसाइटबाट लगेको : <https://www.adb.org/sites/default/files/linked-documents/51269-003-ssa.pdf>

ख) फिलिपिन्स (Philippines)

केन्द्रीय बैंकको नियमन नं ३१४ को व्यवस्था बमोजिम सोही नियमनको अनुसूची ४१ अनुसार लघुवित्त ऋणीको पहिचान गर्ने आधारहरू तय गरेको छ, जस अन्तर्गत लघुकर्जालाई मुख्यतः चार भागमा बाडिएको छ। लघुउद्यम कर्जा, लघुउद्यम प्लस कर्जा, घरनिर्माण/मर्मत कर्जा, लघु कृषि कर्जा। फिलिपिन्समा हाउजिड लघुकर्जा प्रदान गर्नेको लघुवित्त संस्थाहरूको क्षमता र लघु कृषि कर्जा प्रदान गर्नेको लागि लघुवित्त संस्थाको क्षमता फरक फरक रहेको छ। केन्द्रीय बैंकले आफ्नो निर्देशन नं. ३१४ मा हाउजिड लघुकर्जा र लघु कृषि कर्जाको प्रडक्ट पेपर समेत उल्लेख गरेको छ।

ग) श्रीलंका (Sri Lanka)

श्रीलंकामा लघुवित्त संस्थाको प्राथमिक पुँजी (Core Capital) को आधारमा प्रति ग्राहक सीमा तोकेको छ। साथै फर्म/कम्पनी, व्यक्ति, सामाजिक संस्थाहरू (Community Based Organizations) को लागि छुट्टा छुट्टै प्रति ग्राहक सीमा तोकेको छ। साना पुँजी भएको संस्थाका ग्राहकहरूको प्रति ग्राहक ऋण सीमा कम छ भने बढी पुँजी हुने संस्थाको बढी रहेको छ।

अनुसूची ५.१०: बचत सम्बन्धी व्यवस्था

पाकिस्तान

पाकिस्तानमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई निक्षेप सङ्कलन गर्न दिइएको छ। बचत परिचालन मूलत विपन्न वर्गलाई मध्यनजर गरी लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले आधारभूत वा लघुबचत खाता सञ्चालन गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ। कुनै पनि निक्षेप सेवाको लागि शुल्क लिन नपाउने, न्यूनतम बचत रकमको व्यवस्था गर्न नपाइने, शुरुवातमा खाता खोल्दा बचत लिएतापनि पाकिस्तानी रु.१०० भन्दा बढी हुन नहुने, पाकिस्तानी रु.१०,००० भन्दा बढी रकमका खाताको विवरण अर्धवार्षिकरूपमा बचतकर्तालाई दिनुपर्ने जस्ता व्यवस्थाहरू रहेका छन्।

फिलिपिन्स

वित्तीय समावेशीकरणलाई सुदृढ गर्ने उद्देश्यले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई सामान्य विशेषता भएको आधारभूत निक्षेप खाता सञ्चालन गर्न दिइएको छ। यसका लागि सरलीकृत KYC को व्यवस्था, शुरुवाती बचत पेसो १०० भन्दा बढी लिन नपाइने, न्यूनतम बचत रकमको व्यवस्था गर्न नपाइने, खाता निष्क्रिय (dormancy) भएमा शुल्क लिन नपाइने, अधिकतम निक्षेप पेसो ५० हजार (करिब अमेरिकी डलर ८८०) सम्म मात्र लिन पाइने र यदी पेसो ५० हजारभन्दा बढी बचतभएमा नियमित बचत खातामा बदल्नु पर्ने, आधारभूत बचत खातामा अनिवार्य नगद अनुपात कायम गर्नु पर्ने जस्ता व्यवस्थाहरू रहेका छन्।

अन्य देशको व्यवस्था

लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले निक्षेप सङ्कलन गर्ने सीमा सम्बन्धमा विभिन्न मुलुकहरूमा फरक फरक किसिमका नियामकिय व्यवस्थाहरू रहेका छन्। केही मुलुकहरूमा निक्षेप सङ्कलन गर्ने सीमा लघुवित्त संस्थाहरूको पुँजीको आधारमा निर्धारण गर्ने गरिएको छ। कम्बोडियाको केन्द्रीय बैंकले सन् २००७ जारी गरेको निर्देशन (PRAKAS On

Licensing of Microfinance Deposit Taking Institutions) अनुसार निक्षेप सङ्कलन गर्ने इजाजतप्राप्त संस्थाले एकल ग्राहकसँग बचत र मुद्दती निक्षेप गरी लघुवित्त संस्थाको नेटवर्थको (Net Worth) को अधिकतम ३ प्रतिशत सम्म मात्र निक्षेप सङ्कलन गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ । त्यसैगरी बैंक अफ घानाले सन् २०११ मा जारी गरेको निर्देशन (Operating Rules And Guidelines For Microfinance Institutions) अनुसार Tire 2 Institution (Susu companies, FNGOs, Credit Unions etc) हरूले एकल निक्षेप (Single Deposit) लघुवित्त वित्तीय संस्थाको अधिकतम ५ प्रतिशत सम्म मात्र लिन सक्ने व्यवस्था गरेको छ ।

अनुसूची ५.११: ऋण प्रवाह सम्बन्धमा

क) भारत (India)

भारतमा NBFC-MFIs हरूले आफ्नो खुद सम्पत्तिको ८५ प्रतिशत योग्य सम्पत्ति (Qualifying Assets) कायम गर्नुपर्ने छ । 'Qualifying Assets' अन्तर्गत

- ग्रामीण क्षेत्रमा बढीमा भा.रु.१ लाख २५ हजार तथा सहरी क्षेत्रमा भा.रु.२ लाख घरायसी आम्दानी भएका परिवारहरूलाई प्रवाह भएको कर्जा ।
- पहिलो चरणमा भा. रु.७५ हजार र त्यसपछि भा.रु.१ लाख २५ हजार सम्म प्रवाह भएको कर्जा ।
- भा.रु.३० हजार भन्दा बढीको कर्जाको न्यूनतम भुक्तानी अवधि २४ महिना रहेको ।
- धितो सुरक्षण बिना प्रवाह भएको कर्जा ।
- न्यूनतम ५० प्रतिशत कर्जा आय आर्जन क्रियाकलापमा प्रयोग भएको हुनुपर्ने ।
- भुक्तानी तालिका लचिलो (हप्ता, १५ दिन वा एक महिना) ऋणीको चाहना बमोजिम कायम भएको ।

यस अन्तर्गत कुल सम्पत्ति भन्नाले नगद, बैंक मौज्दात र मनी मार्केट उपकरणमा गरिएको लागि बाहेकको सम्पत्ति पर्दछ ।

त्यसैगरी भारतीय रिजर्व बैंकका अनुसार भा.रु.३ लाखसम्मको बिना धितो कर्जा रहेको छ ।

ख) फिलिपिन्स (Philippines)

फिलिपिन्सको केन्द्रीय बैंक अनुसार पेसो १५०,००० सम्मको कर्जालाई मात्र लघुकर्जा भनिएको छ, साथै धितो लिई वा नलिई कर्जा प्रवाह गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ । कर्जा भुक्तानी अवधि दैनिक, १५ दिन वा प्रत्येक महिना रहने गरी तय गर्न सकिने व्यवस्था छ ।

ग) श्रीलंका (Sri Lanka)

श्रीलंकाको केन्द्रीय बैंकको अक्टुबर २०१६ को निर्देशन अनुसार प्राथमिक पुँजी ३०० मिलियन रुपी भन्दा कम भएका लघुवित्त वित्तीय संस्थाले आफ्नो ग्राहकहरूलाई ३ लाख रुपी प्रति ग्राहक ऋण कुल ऋणमा ४० प्रतिशत भन्दा कम हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ भने प्राथमिक पुँजी ३०० मिलियन रुपी भन्दा कम भएका लघुवित्त संस्थाले आफ्नो ग्राहकहरूलाई ५ लाख रुपी प्रति ग्राहक ऋण कुल ऋणमा ४० प्रतिशत भन्दा कम हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

घ) पाकिस्तान (Pakistan)

पाकिस्तानमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाले कुल घर कर्जाको पोर्टफोलियोको ६० प्रतिशत कर्जा पाकिस्तानी रु.२ लाख ५० हजारसम्मको हुनु पर्ने व्यवस्था छ। घरकर्जाको अधिकतम सीमा पाकिस्तानी रु.५ लाख रहेको छ। त्यसैगरी, लघुउद्यम कर्जामा पाकिस्तानी रु.५ लाखको सीमा भएतापनि लघुवित्त वित्तीय संस्थाको लघुउद्यम कर्जाको पोर्टफोलियोको कुल ४० प्रतिशत कर्जा पाकिस्तानी रु.१ लाख ५० हजारसम्मको हुनुपर्ने व्यवस्था छ।

अनुसूची ५.१२: एजेन्ट र सहलगानी मोडल

एजेन्ट बैकिग

यस अन्तर्गत लघुवित्त संस्थाहरू वाणिज्य बैंकहरूको एजेन्टको रूपमा कार्य गर्दछन्। यस सम्बन्धमा Micro Save को लागि Mas et al. (2012) ले गरेको अध्ययन अनुसार यस प्रकारको Business Correspondence Model का धेरै फाइदा भएता पनि यस प्रकारको मोडलहरू Pilot Program मै सीमित हुने र बृहत स्तरमा लागु गर्न सकिएको छैन। यस प्रकारको मोडलमा कुन पक्षले बढी जोखिम लिने, एक अर्को प्रतिको विश्वास, एजेन्ट कमिसनको कारण लागतमा वृद्धि, लघुवित्त संस्थाहरू छोटो समयको मुनाफामा केन्द्रित हुनु, बैंकहरूले उपयुक्त प्रडक्ट तयार गर्न नसक्नु र प्रतिबद्धताको कमिका कारण Business Correspondence Model सफल हुन नसकेको सोही अध्ययनले देखाएको छ। लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले बैंकसँग सहकार्य गरी आर्थिक तथा वित्तीय एजेन्ट बैकिङ गर्न सक्ने गरिएमा लघुवित्तले प्रदान गर्ने कर्जा सीमाभन्दा बढी कर्जा आवश्यक भएका घरेलु, साना तथा मझौला उद्यम व्यवसायहरूमा कर्जा प्रवाह गर्न सक्ने देखिन्छ।

सहलगानी (Co-Lending) मोडल

भारतमा प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा कर्जा लगानी बढाउनका लागि गैर बैंक वित्तीय कम्पनी र बैंकहरूको सहलगानीमा कर्जा प्रवाह गर्न सक्ने व्यवस्था भारतीय रिजर्व बैंकले सन् २०१८ देखि लागु गरेको छ। यस सम्बन्धमा भारतीय रिजर्व बैंकले ग्राहक पहिचान, ब्याजदर, जोखिम तथा प्रतिफलको बाडफाँड, कर्जा असुली आदि सम्बन्धमा विस्तृत निर्देशन नै जारी गरेको छ। सोही सम्बन्धमा भारतका बैंकहरूले पनि सहलगानी नीति तर्जुमा गर्ने गरेका छन्। यस प्रकारको मोडलले लघुवित्त संस्थाबाट ऋणीहरूलाई स्तरोन्ती (Graduate) गर्न मद्दत गर्दछ। भारतमा सन् २०२२-२३ मा यस प्रकारको मोडलबाट भा.रु. २५-३० हजार करोडको कर्जा प्रवाह हुने अनुमान रहेको छ। यो एक प्रकारको साना कर्जाहरूको सहवित्तीयकरण नै हो।